Pusztuló egek

FORDÍTOTTA
GIMES ROMÁNA

JAN PARANDOWSKI

Pusztuló egek

EURÓPA KÖNYVKIADÓ BUDAPEST
1976

Jan Parandowski
Niebo w płomieniach
Czytelnik, Warszawa 1964

Hungarian translation
© Gimes Romána, 1975

Előszó

E könyv története meglehetősen viszontagságos. Még mielőtt megjelent volna, kitört a vihar, melynek előszele már érezhető volt, amikor az egyik varsói lap közölni kezdte folytatásokban. A kötet megjelenése utáni első hetekben sem ült el egészen, és csupán K. H. Rostworowski föllépése csillapította az elektromossággal telített légkör feszültségét. A kiváló író, ki ritkán hallatta hangját a kritikában, művészi kötelességének érezte, hogy megvédelmezze a könyvet a kínos és megszégyenítő félremagyarázásoktól. Ettől fogva másként beszéltek e műről, Rafał Blüth pedig beható tanulmányt szentelt neki a *Verbum* című lapban.

A szerzőt mindig meglepi az, amit mások látnak a művében. Platón – filozófus létére – arról panaszkodott, hogy ki van szolgáltatva a könyvnek, mert az olvasó agyán átfutó minden kérdésre csak olyan választ adhat, amilyet a szöveg nyújt; mit mondjon akkor a regényíró, műve sanyargattatása láttán, minthogy képtelen védekezni az emberi természet erőszakossága ellen?! Itt kedvükre és felelőtlenül moshatják el a határvonalat a szerző és regényalakjai között, s bizonyos nem létező adósságokat is behajthatnak rajta. Könnyen lehet, hogy jómagam – az imént Platónt idézve – ugyanebbe a hibába estem. A *Phaidrosz*-nak azokra a szavaira utaltam, melyeket Szókratész mond. Nincsenek azonban megdönthetetlen bizonyítékaink arra, hogy Szókratész magának Platónnak a gondolatait fejezi ki. Mennyivel könnyebben tévedünk el hát a regényben, mely – epikai mű lévén – inkább elrejti, mint fölfedi szerző-

jét. Az olvasó nem tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy az írónak tulajdonítsa hőseinek nézetét, s maga a kritika is ritkán jár el másként. Különösen, ha gyanú támad, hogy valamelyik szereplő az író szócsöve.

Így volt ez velem is. Teofil Grodzicki történetében kezdettől fogva az én ifjúságomat vélték fölfedezni, és a kritikusokat semmi sem tántoríthatja el e meggyőződésüktől. Önéletrajzomat – állítólagos palimpszesztusába hatolva – számos hipotézissel gazdagították, s ezek – megvallom – nemegyszer őszintén megindítottak. Filológus vagyok, tehát különösen érzékeny a szubtilis szövegelemzésekből eredő hipotézisekre. Ráadásul, ezúttal a tárgyuk lévén, nem minden rosszmájúság nélkül állapíthattam meg, hogy mennyire félrevezetőek.

Az író a tulajdon életét irodalmi nyersanyagként használja föl, mivel képzeletének termékei alakokból, színekből, fényekből és árnyakból tevődnek össze; ezeket érzékeivel fogja föl, agyával pedig a világnak nevezett jelenségek összességévé rendezi el. Egyikévé ama kétmilliárd világnak, melyeket a kétlábú, halhatatlan lélekkel megajándékozott teremtmények földtekénken hordoznak. Bármit állítanak is az író lángelméjéről, szellemének nagyságáról vagy képzeletének erejéről, ő is – akár a többi ember – önnön világának életfogytiglani börtönére van ítélve, és sohasem lépheti túl annak határait. Ebben az értelemben minden mű, még a legkevésbé személyes tárgyú is, önéletírásának töredéke.

A *Pusztuló egek* esetében hajlandó vagyok ennek az elkerülhetetlen szükségszerűségnek a kelleténél valamivel nagyobb hányadát is magamra vállalni, mivel jó néhány személyes emlék is bekerült, de kevesebb annál, mint némelyek vélik, akik minden név mögött, a század elején élő, lembergi ismerős személyt gyanítanak. Sokszor bosszantott,

mint egy ostoba pletyka. Ez azonban még hagyján. Ennél sokkal dühítőbb, hogy nagyképűen azonosítják a hősök szavait a szerző nézeteivel. Ha egyszer valaki a fejébe vette, hogy Teofil Grodzicki az én gimnazista korombeli hasonmásom, minden szavát az én legszemélyesebb vallomásomnak fogja tekinteni. Akadtak azonban olyan kritikusok, akik nem egykönnyen tették túl magukat ezen. Szívesen idézném hangjukat és nevüket, be kell azonban érnem azzal, ami – annyi év múltán – emlékezetemben megragadt. Ettől az egytől az a tűzvész sem tudott megfosztani, mely varsói otthonomat elpusztította.

Lángjaiban hamvadtak el annak a regénynek a kész fejezetei is, melyek a *Pusztuló egek* második részét, a fiatal hős további életét ábrázolták. Sokszor sajnáltam, hogy nem egyszerre adtam ki a két részt. Sok félreértést elkerülhettem volna. Azzal vigasztalódtam, hogy a *Pusztuló egek* később majd a folytatásával együtt jelenik meg; a folytatás címét még nem tudtam, mert regényeim címe többnyire az utolsó szavakkal együtt születik nálam. Sajnos, ez a tervem is füstbe ment. Ha ugyanis az elveszett második részt rekonstruáltam és befejeztem volna, akkor a könyvet további néhány esztendős számkivetésre ítéltem volna. A *Pusztuló egek* tehát ismét egymagában, befejezetlenül, töredékként indul a világba. Mégis úgy vélem, hogy jellegét tekintve zárt egész – szellemi konfliktusa teszi azzá; ezt a konfliktust behatóan és őszintén igyekeztem ábrázolni.

Az író őszintesége gyakran téves kommentárokhoz vezet. Żeromski sokat szenvedett tőlük, különösen a *Rózsa, A bűn története* és a *Kora tavasz* idején. Nálunk sokan képtelenek elviselni Mauriac őszinteségét. Az író azonban hivatásának, hivatása súlyának tudatában semmi áron sem mondhat le róla. Az igazi művész erre különben is képtelen. Írói vallomásokban gyakran találkozunk azzal a kijelentéssel, hogy

hőseik tőlük független életet élnek. Ez nem üres misztifikáció. Az általunk teremtett alakok fölötti uralmunk a valóságban sokkal korlátozottabb, mint ahogyan józan ésszel elvárhatnánk. Olyan erőt testesítenek meg, melyet nem lehet legyőzni, csak megsemmisíteni. Ott kísértenek az irodalomban ezek a csonka figurák, melyek nem fejezik ki sem önmagukat, sem korukat.

Nehéz eldöntenem, hogy Teofil Grodzicki mennyiben „élő személy"; annál is nehezebb, mivel ez a fogalom meglehetősen ingatag; de szilárd meggyőződésem, hogy korának szellemi légkörét tükrözi, s hogy genealógiája hamisítatlan. A kritika nem mindig fordított kellő figyelmet erre. Oka talán abban keresendő, hogy megszállottai vagyunk a jelennek; jellemző kényszerképzete ez a mi korunknak. Mindent a jelen pillanat ítéleteihez és érzelmeihez mérünk. Nem csodálkoztam hát, hogy azok, kik évszázadunk húszas éveiben vallási válságon estek át, Teofil Grodzickiban nem ismertek önmagukra, de azt már furcsálltam, hogy ezt rossz néven vették tőle.

Ez az ifjú a XIX. század társadalma, fogalmai és előítéletei közt nevelkedett. Azt hiszem, meglehetősen pontosan rajzoltam meg az akkori eszmék pókhálószerű szövevényét, melyből olyan nehéz volt kigabalyodni, különösen azért, mert elpusztíthatatlannak látszott. Az író nem várhatja el, hogy a többnyire szórakozott olvasó minden mondatát mérlegre vesse; erre csak évek múltán kerül sor, ha a könyv rászolgál. Van azonban néhány olyan mondat, melyekre föl szeretném hívni a figyelmét. Itt mindjárt emlékeztetni szeretnék az egyikre. Így hangzik: „S észre sem vette, hogy elszenderedett az úton, nyugodt és bizakodó szívvel, tudván, hogy az árnyék, mely betakarja, a hatalmas épülettől ered, nem pedig az alapok lerakására összehordott kőhalmaztól."

Ugyanígy szunnyadt el a régi XIX. század a megoldott problémákról szőtt ábrándokban ringatózva. Sokan, akik benne neveltettek, mindmáig nem tudták kiverni szemükből az álmot. Teofil Grodzicki, ahogy én ismerem, föl fog ébredni.

1946 J. P.

I

Teofil korábban ébredt, mint máskor, bár ma igazán nyugodtan alhatott volna még. Ugyanis szabad napja volt, afféle *kis vakáció* a félévi bizonyítvány kiosztása után. Az idén csupa elégségese volt, s az egyik tárgy fölött ott lebegett a bukás kísértete. Latinból fenyegette, de a tanár ezúttal még megkegyelmezett neki, és időt adott, hogy év végéig kijavíthassa. Persze, ezt gondosan eltitkolta itthon, hiszen így is elviselhetetlen lett a helyzete. Úgy néztek rá, mint valami gonosztevőre. Az apja egyetlen pillantást vetve siralmas bizonyítványára, behívta a szobájába, kihúzta íróasztalának alsó fiókját, elővett egy régi iratköteget az íróasztalából, és e szavakkal nyújtotta át neki:

– Ezt nézd meg!

A fiú kezébe vette a vastag, érdes, szürkéskék árnyalatú ívet, de csak nagy nehezen silabizálta ki a bonyolult, szögletes, német kalligráfiát. Midőn kis idő múlva belejött az olvasásba, fölfedezte, hogy a sorokon végig örökké ugyanaz az *ausgezeichnet*[1] kifejezés ismétlődik.

– Ilyen volt az én első félévi bizonyítványom a hatodik osztályban, pedig olyan nehéz körülmények közt kellett tanulnom, hogy az ilyen elkényeztetett fickónak, amilyen te vagy, fogalma sem lehet róla – mondta az apja, és az orra előtt belökte az íróasztal fiókját, mielőtt még Teofilnak ideje lett volna bepillantani takaros, csábító belsejébe.

Onnan kerültek ki a különféle alakú új acéltollak, ceru-

1. Kitűnő.

zák, tollszárak, különféle minőségű papírívek; ezeket mindig fukarul és bizalmatlanul mérte neki az apja, megjegyzések és intelmek kíséretében; ott rejtőztek a világoskék, lila, zöld, vörös tintatartók, mivel Albin Grodzicki, a született pennarágó, rajongott a mindenféle színű tintákért, és kedvére váltogatta őket. Ki tudja, talán a változás korának egyik megnyilvánulása volt ez nála; lehet, hogy így hódolt lelke hangulatainak, mivel a nap jókora részében csupán egyetlen, zöld posztóval és hivatalos aktákkal benépesített táj terült el előtte, melyen vörös és világoskék kézjegyek virágoztak ki. Az íróasztal egy borotvakollekciót is magában rejtett, alighanem borotvaszappant is, ahogy a réseken át kiszűrődő illatokból sejteni lehetett. A különféle zsinegek birodalma is itt húzódott valahol, ahonnan mindazok a spárgák eredtek, melyeket – nem minden húzódozás nélkül – szolgáltatott ki; s a városból eredő új szerzemények is itt tűntek el. Az egész házra kiterjedő zsinórmonopóliuma volt. Bármiféle spárga elrejtését vagy eltüntetését a tanácsos közönséges csempészésnek minősítette. Ezenkívül még a legkülönbözőbb tárgyakat tartotta az íróasztalban, *szerszámok* gyűjtőnév alatt, noha – a kalapácson, vésőn, fúrón, szögeken kívül – semmi sem szolgált rá erre a névre. Akadt itt mindenféle limlom: leszakított sarokvas vagy retesz, elhasznált lámpabél, ismeretlen ajtók kulcsai, rengeteg kacat, egyszer *még elkelhet*, de évek óta hiába várt bármelyik is erre a pillanatra.

Az anyagi világon kívül magasabb régiói is voltak az íróasztalnak, ahonnan ez a régi bizonyítvány került elő, egyik ama okmányok közül, melyek egész fiókot foglaltak el, s nagy gonddal kötegekre voltak osztva; érintetlen bélyegű borítékokban, külön vászonzacskókban pihentek, ha olyan fontosak voltak, mint az anyakönyvi kivonatok vagy a fokozatos kinevezésekről szóló okmányok a tanácsos pá-

lyafutásában. Teofil gyermekkora óta nagy tiszteletet érzett e rejtelmek iránt; annyira sóvárgott rá, hogy egyszer az övé legyen, hogy nemegyszer még apja halálának gondolatától sem riadt vissza.

Az ő bizonyítványa is szaporította e tisztes bútordarab tartalmát. Négyrét hajtva egy régi csokoládésdobozban pihent, mely maga is valami emlék lehetett. Az elemi iskolai bizonyítványok fehér-vörös szegélyű vékony rétegére évről évre újabb gimnáziumi bizonyítványok halmozódtak – merev papirosra íródtak, amelynek sápadtzöld hátterén a Monarchia kétfejű sasa látszott. A tegnapi napig összesen tíz volt, mindegyik gyatrább az előző évinél, de a leghitványabb ez a tizenegyedik.

Teofil nyugtalanul, bűntudattal és lelkiismeret-furdalással ébredt. Az iskola miért nem olyan, mint a templom, ahol megszabadulhat az ember a bűneitől, és visszatérhet a kegyelem állapotába? Milyen esdeklő imával lehetne visszanyerni az osztályelsőséget, melyet oly korán, már az első osztály második felében elvesztett? Mire való az őrangyal, ha még a helyes választ sem tudja megsúgni az embernek, vagy legalább miért nem ajándékozta meg több szorgalommal, jobb memóriával és nagyobb figyelemmel?

Teofil, aki október 2-án, az őrangyalok napján született, kivételes oltalmukra számított. E szárnyas szellemek közül az egyiknek képe ott függött a szemközti falon; a sötétben nem látszott, de Teofil bármikor maga elé tudta idézni, s úgy érezte, mintha most is rátekintene. Régi olajnyomat volt; születése után néhány nappal vásárolták az Andriollikapuban, és azóta sem vették le a falról. Ugyanazon a helyen maradt, ahol hajdan ágyacskája állt a hálóval. A kis Teofil mezítláb fölmászott a paplanra és a párnára, úgy ágaskodott, hogy elérje a képet, és elalvás előtt megcsókolja

az angyal talpát; még jól látszottak a csókok nyomai, az apró, összezárt ajak formája.

A képen sötét és félelmetes erdő látszott; gyökerestől kitépett fák, szétzúzott fatörzsek, sűrű bozót, hatalmas fenyők, melyek alatt légyölő galócák piroslottak. Egy kislány mendegélt ebben a rengetegben, hosszú hálóingben és mezítláb; őrangyal vezette, kinek feje a fák koronáját súrolta. Az ösvényen kígyó tekergett, fullánkos nyelve kétujjnyi távolságra volt a gyerek lábától. Az a körülmény, hogy a lány mezítláb és egy szál hálóingben jár az erdőben, most olyan hihetetlen volt Teofilnak, hogy valósággal megbotránkoztatta. „Ez csak álomban történhet meg!" Mennyivel nagyobb hasznára volna egy osztálytársának bőrébe bújt őrangyal, aki megsúgná neki a leckét! De azonnal elhessegette magától ezt a gondolatot, attól félve, hogy bűnt követ el.

Természetes kontrasztként, a latintanár az ördögre emlékeztette. Fekete szeme mindent látott; legutóbb fölfedezte azokat az apró betűket, melyekkel Teofil a fordítást beleírta a latin szöveg sorai közé. Ősi eljárás, mely nemzedékről nemzedékre öröklődik, és az antikváriumi könyvekkel együtt jut el a gyanútlan tanulóhoz. Jó szolgálatot tett neki Nepos, Caesar és Ovidius esetében, a folyton változó gyakorló tanárok idejében, de végül is gyalázatosan cserbenhagyta!

Rudnicki tanár úr egyik elődjére sem hasonlított. Amazok fiatalok voltak, kikre a sors olyan tárgyakat bízott, melyekre egyáltalán nem voltak fölkészülve. A filozófia tudományába való bevezetésről, illetve a történelem- vagy lengyelóra magas régióiról ábrándoztak, de a nyolcadik osztályban földhöz szögezték őket a latin igék konjugációjával. Rudnicki tanár úr mindezen túljutott már. Nem hitte, hogy a konjugáció gúzsba köti az emberi szellemet. Ezt

a nézetet a szó helytelen etimológiai értelmezésének tartotta. Számolt azzal a ténnyel, hogy az emberek születésükkel nem hozzák magukkal a világra azt a tudást, mely *A latin nyelv rövid nyelvtaná*-ban foglaltatik; ez nagyon sajnálatra méltó ugyan, ám a tizedik és tizenkettedik életév között még helyre lehet hozni. A négy következő év elegendő ahhoz, hogy pótoljuk a természetnek további fogyatékosságait, nevezetesen a mondattan körében, s az embernek tizenhat éves korára már nem lehetnek kétségei afelől, hogy melyik *cum* jár coniunctivusszal. S Teofil Grodzickiról éppen ez derült ki Livius első könyve első fejezete ötödik mondatának fordításakor.

A feltűnően gördülékeny fordítás után, mely nagyon *Prosaiker*-ízű volt, Rudnicki tanár úr lassan felgöngyölítette vele a mondatot, melybe az öreg páduai sátáni ügyességgel rejtette el a nyelvtan valamennyi csapdáját, többek között a rendkívül kétértelmű *ut*-ot, a *gerundivum*-ot és a *consecutio temporum*-ot, végül pedig ezt a nyomorult *cum*-ot, mely önmagában véve egyszerű, mint a pofon, itt azonban a számára teljesen idegen és különben is két vesszővel távolabbi *tum* csalóka visszhangja volt.

A tanár fölszólítására odaadta neki a könyvét. Miért kellett akkor azt mondania, hogy nem ő írta bele a fordítást a sorok közé; hogy észre sem vette; hogy a könyv régi, és különben sem az övé? Miért nem tudott gátat vetni a hazugságnak? Nem látta, hogy a végén képes még a saját létét is letagadni?

Ez a fölösleges, kicsinyes hazugság nagyon gyötörte. Szinte kisült a szeme szégyenletében. És a szégyen nyomában ott járt a félelem, kissé kába, lázas rettegés, mely fölfalja az időt, és az egész félévből nem marad csupán egyetlen hónap, egy hét, egy nap, egy óra, és minden elveszett, és a nyomorult *repetens*-t elhajítják, mint valami fölösleges

tárgyat. Fölugrott az ágyáról, reszkető kézzel fölhúzta a nadrágját, magára öltötte a zubbonyát, és fölgyújtotta a lámpát. A fehér lámpaernyő alól széles, sárga fénynyaláb esett rá, melegen, engesztelőn, bátorítón. Teofil előkereste Liviusát, az irkáját a latin szavakkal; bal keze ügyében a szótár meg a nyelvtan. Mint valami erdőbe, úgy hatolt a szöveg mélyére; legelőször az ismeretlen kifejezéseket irtotta ki. Minden fejszecsapás után kissé világosabb lett, de bizonyos mondatrészek itt-ott még égnek meredeztek, sötéten és megközelíthetetlenül, mint az áthatolhatatlan sűrűség. A nyelvtannal fölszerelve nyomult beljebb; sokszor eltévedt, s néha hosszas bolyongás után visszatért oda, ahonnan kiindult, s váratlanul meglelte az utat néhány lépésre a sűrű bozóttól. Félórai vándorlás után, mintha csakugyan kiért volna az erdőből, elámult a nagy folyó láttán, mely tavaszi árként terült szét a síkságon, ahol néhány domb szigetként emelkedett ki. A pusztaság mozdulatlan csöndjében gyereksírás hallatszott, s valahonnan a távolból, a hegyek felől, nőstény farkas futott elő, azután eltűnt a fügefa lengő ágai között.

Teofil ismét visszatért a fejezet elejére, és csak most fogta föl a *vi compressa Vestalis*[2] szavak értelmét, s megborzongott, mintha egyenesen őelőtte erőszakolták volna meg a Vesta-szüzet, oly élesen és vakítóan állt előtte a rugalmas latin fordulat. Rea Silvia, Romulus és Remus drámája, mellyel most egyedül birkózott, igazán megrendítette. Nem úgy tekintett rá, mint iskolai könyvének egyik fejezetére, hanem mint olyan tényre, melyet kiderített, szinte kilesett, és jószerével elhallgatott szavakból, félbeszakadt suttogásból állt össze. Ez valami egészen új volt. Még ennél is meglepőbb a munka varázsa, ez a türelmes behatolás a

2. A Vesta-szűz megbecstelenítése.

sok értelmű, egyszersmind sima és hajlékony szavakba, melyek – úgy rémlett – már-már hozzátapadnak a gondolathoz, midőn egyszer csak elillantak, és egy mondatrész ismét elrejtőzött előle.

Fia viselkedése nem kerülhette el Grodzicka asszony figyelmét. Átküldte hozzá a szolgálót, hogy gyújtson be nála a kályhába. De Teofil nem érezte a hideget. Valami égett benne, és forró fuvallatként ragadta előre magával. Anélkül, hogy Liviusától elszakadt volna, váratlan gondolattársítással más tárgyakra vetette magát, melyeket ezentúl ugyanígy fog meghódítani. Az akarat átható árama kerítette hatalmába, minden csak úgy forrt benne, feszült, mintha lelkének hatalmas izmai volnának, melyeknek híjával volt a teste. Az óra ütése – magányos hang – nagy, súlyos csöppként hullott a tűzlángba. Fél hét volt. Az ablaküvegen varázslatos, a nap fényétől áthatott fauna virágzott ki. Még egy pillanat, és lesújt rá a nap, a fagy virágai és levelei villogni kezdenek, és ismét összeáll ez az ismerős, szelíd világ, melyben Andersent olvastuk a kályhában égő fahasábok vidám pattogása mellett. Teofil elfújta a lámpát, és mosakodni ment.

– *Morgenstunde hat Gold im Munde*[3] – mondta Grodzicki tanácsos, mikor a fia az ebédlőben asztalhoz ült. – A szemeden látom, hogy minden jól ment. Mit csináltál?

– A latin leckét.

– Azt hiszem, ez most nehezen megy. Nemcsak neked, fiacskám, de nem ám. Ezt le kell nyelni, mint valami keserű, de hatékony pirulát.

A tanácsos a zsemlét belemártotta a kávéjába, bekapta, és ivott rá egy korty kávét. Nem szerette a zsemlét, különösen a túlságosan puha belű, friss zsemlét. Csak a kenyeret

3. Ki korán kel, aranyat lel.

szerette, amikor már megszikkadt, és bicskájával szelt belőle magának. Ezt a szokását az apjától örökölte az elefántcsont foglalatú bicskájával együtt. Apja öszvérhajcsárként kezdte önálló életét, és ezzel a bicskával ette a száraz kenyeret a téglahányáson ülve, és füstölt húsról ábrándozott, amit majd a szombati bérfizetésből vehet magának.

Teofilnak azonban ízlett a köménymagos, ropogós, friss zsemle meg a kávé, bár több volt benne az árpa és a cikória, mint a valódi kávé, amit Grodzicka asszony csak ízesítésre használt. Teofil anyja alig egy falatot evett a császárzsömléből; és kávéskanalával leszedte a tej fölét, de végül nem itta meg a kávét. Rosszul aludt az éjjel, nem tudott szabadulni az aeroplántól; tegnap ugyanis iszonyú robajjal zúgott el a feje fölött, mikor a vecsernye után kilépett a székesegyházból. A városban azt beszélték, hogy orosz aeroplán volt, és Zamarsztinov felől jött. Valaki azt mesélte, hogy a Szent Miklós utca fölött meggyújtotta a reflektorait. A legjobban azonban az a mondat nyugtalanította, melyet egy tiszttől hallott: „Ez már nem az első eset. Minduntalan átröpülnek fölöttünk, mindent kikémlelnek, mi meg nem lőhetünk rájuk."

– Nem írnak valamit róla a reggeli lapok?

– Butaság – mondta a tanácsos –, a hivatalban majd mindent megtudok.

Ahhoz a szerencsés nemzedékhez tartozott, mely a békét már a dolgok természetes rendjének tekintette, legalábbis Európában, legalábbis ebben az áldott Monarchiában, mely létének értelmét a közelebbről meg nem határozható szükségszerűségből merítette. „Ha Ausztria nem volna, ki kéne találni" – ahogy Bieniek tanácsos szokta mondogatni, valamelyik bécsi Voltaire-t idézve.

– A háborúk nagy ívben elkerülnek bennünket – mondogatta a felhőtlen látóhatár alatt éldegélő ember.

Teofil azonban most már magán érezte anyja tekintetét, és megértette: azt latolgatta magában, hány évig lehet még biztonságban felőle. Tenyerébe hajtotta az arcát, és nem tekintett egyenesen a szemébe, hanem valamivel följebb, mintha ott egy érettebb, felnőttebb testen pihenő fejet látna; és Teofil, amint fölemelte a szemét poharáról, meglátta anyjának kitágult pupilláját a szürke szivárványhártyában, szeme fehérjének gyöngyös csillogása szokatlanul varázslatossá tette tekintetét. Szíve bátortalanul verdesett, az öröm megfoghatatlan remegése futott át rajta, valamilyen ősi bölcsődalt susogva. A csönd és magába szállás ama pillanata volt ez, mikor a lélek évekkel gyarapszik, s váratlanul átérzi ennek a nagy időnek a súlyát, mely számtalan napra forgácsolódik szét.

Ekkor fölemelkedett az apja, és a szobájába indult, ahonnan három vastag könyvvel tért vissza. A *Családi krónika* volt, melyet tizenkét év óta napról napra vezetett. Mindennap fölolvasta belőle azt a részt, amely arra a dátumra esett, többnyire esténként, de néha reggel is, ha ünnep volt, vagy Teofil nem sietett az iskolába, a felesége pedig bevásárolni. A lapok közé helyezett díszes könyvszalagok jelölték meg a helyet, ahova az adott nap az egyes években esett. A tanácsos olvasni kezdett:

1900. február 1. Csütörtök. Olvad, délben 4°. Apa már fölkelt, és a pipáját kérte. A hivatalban nagy veszekedés Baczyńskivel az orosz irodalom második tanszéke miatt. Teofilnak meggyűlt az ujja. Anyja tejbe mártatta vele, erre kifakadt. Zosiával vacsorán a Francia-szállóban, forró sonka borsópürével. Hazatérés után újságolvasás. Semmi hír Transvaalról. Fél tizenegykor lefekvés.

1901. február 1. Péntek. Meleg van, sár. Anyám a szolgálót gyötörte, Zosia az ebédnél sírt. Teofil vigasztalta, és

bocsánatot kért tőle, mintha ő volna a hibás. Korytowski titkos tanácsos lett. Az első eset Ausztriában, hogy a pénzügyi igazgatóság elnökhelyettesét ilyen magas kitüntetésben részesítik. Viktória királynő temetésén megjelent Ferenc Ferdinánd főherceg, de mikor az Államtanácsban az elnök megemlékezett az elhunytról, kiáltások hangzottak: „Le az angolokkal! Éljenek a búrok!" Kilenc órakor a lövöldében a Helytartóság hivatalnokainak estélyén. Zosia gyönyörű volt, sokat táncolt. 1-kor fiákerrel haza.

1902. február 1. Szombat. Fagy. Délben −3°. Żeleskit Bécsbe helyezték a Belügyminisztériumba; még karriert csinál. Hivatalból jövet Ditmarnál új lámpabelet vásároltam. Ebéd után Teofillal elmentünk a Mikolasch-közbe Ben Ali Bejhez. Anyám nem akart elengedni bennünket; zavargásoktól fél. Az egész Kraszewski utca tele van rendőrökkel és ügynökökkel. Az orosz konzulátus előtt megerősített gyalogsági század négy tiszttel. Zosia elénk jött a közbe. Vacsora után fölolvasott a *Quo vadis*-ból. Fél tizenegykor lefekvés.

1903. február 1. Vasárnap. Olvad, havas eső, eső. Templom után elvittem a lakbért Dąbrowskának. Arra kértem, hogy javíttassa ki a kályhát a szalonban. A fösvény öregasszony lakbéremelésről kezdett beszélni! Vasutasdit játszottunk Teofillal, a székeket az ebédlőben vagonokká állította föl, ő volt a kalauz, én meg az utas. Odaadtam neki az útitáskámat; olyan lyukasztót szeretne, mint a kalauzoké. Zosia gyöngélkedik. Egész nap otthon maradt. Vacsora után fölolvastam neki a *Faluvégi kunyhó*-ból. Tízkor lefekvés.

1904. február 1. Hétfő. Fagy, reggel hétkor −8°. Fizetéskor ötven koronát kaptam a bizottsági ülésért, ahova holnapután megyek. Piekarski bejött hozzám a hivatalba, hogy meghívjon bennünket vasárnapra. A házitanító ma nem jött el, együtt csináltuk meg a leckét Teofillal . . . Nagyon föl-

izgattam magam. Teofil képtelen volt elolvasni azt a szót, hogy: pirók. Most már tudom, hogy az én hibám volt. A szótagolásnál a hangokra kell megtanítani, nem a betűk elnevezésére. Hatkor Zosiával az Árverési Csarnokban. Nagyon szép kártyaasztalt vettünk tizenegy koronáért. Vacsora után újságolvasás. Az orosz–japán háború a levegőben lóg. Fél tizenegykor lefekvés.

1905. február 1. Szerda. Reggel könnyű fagy, azután fölmelegedés. Felhős idő, kevés hó. A jezsuitáknál állítólag a japán fegyverek győzelméért mondtak misét. Nagy vita a hivatalban, szabad-e a pogányokért imádkozni, ha keresztények ellen harcolnak. Kitartottam amellett, hogy a pogányok ebben az esetben eszközök Isten kezében. Zavargások a kordonon túl; Varsóban vér folyt, senki sem tudja, voltaképpen mi történik ott. Szomorú dolog. El akartunk menni megnézni a *Varázskör*-t, de Teofil panaszkodott, hogy fáj a feje. Éjszaka láza volt, Zosia mellette virrasztott, én is többször fölkeltem.

1906. február 1. Csütörtök. Fagy, reggel hétkor −3°. Derült idő. Teofil elpanaszolta az ebédnél, hogy az iskolában a tanító a vonalzóval rávágott a kezére. Ezt nem volna szabad megengedni. Ötkor Zosiával sárcipőért. Lewickinél teát vettünk. Az utca tele volt sárga-kék mellszíjas és karszalagos *sziscsovnyikkal*[4]; holnap állítólag gyűlést akarnak tartani a Várhegyen. Vacsora után Teofillal megcsináltuk a leckét. Azután újságolvasás; *Honfitársaink külföldön.* Franciaországban nagy botrányok az egyház és az állam különválasztása miatt. Tizenegykor lefekvés.

1907. február 1. Péntek. Kisebb fagy, hull a hó. A vasút leállt, nincs szén. De bezzeg van minálunk. A tegnapi bál után nem aludtam ki magam, fáradt vagyok. Zosiának ebéd

4. Karhatalmi emberek; a biztonsági szolgálat emberei.

előtt fájt a feje, ebéd után elment a fürdőbe. Én aludtam egyet, azután megcsináltuk a leckét Teofillal. Hétkor mindketten elmentünk Zosiáért a fürdőbe, onnan az Ilkov-vendéglőbe. Valami bíró telepedett az asztalunkhoz; az egyetem elleni támadásról beszéltünk, az orosz akadémikusok bebörtönzéséről. Azt állította, hogy több mint száz személyt tartóztattak le. Kilenc után haza.

1908. február 1. Szombat. Reggel hétkor –1°, később fölmelegedés, felhős idő. A Helytartóság egyik altisztjét azzal gyanúsítják, hogy Wasiński bandájának tagja. Hatkor Zosiával és Teofillal Zipperhez. Megvettük az órát Teofilnak; jó bizonyítványért ígértem neki. Egy ezüst Cyma órát, huszonkét koronáért. Aztán a Krakkó-szállóba. Teofil nagyon mulatságos történeteket mesélt a tanárokról és az osztálytársairól. Miközben mi a városban voltunk, itt járt nálunk Siekerski százados a feleségével; fél órát vártak ránk. Újságolvasás. Nagy svihákság a porosz felsőházban a lengyelek kisajátításáról folyó vita közben. Zosia majdnem elsírta magát...

1909. február 1. Hétfő. Fagy, reggel –6°. A hivatalba kissé később mentem, előtte a rendőrségnél bejelentettem, hogy ellopták Zosia táskáját; annyit ér, mint halottnak a szenteltvíz. Szwedzicki, aki Bochniában elöljáró volt, visszajött a Helytartósághoz; elégedetlen. Ismét néhány megbetegedés vörhenyben, az iskolában. Teofil itthon, az iskolában szünet. Zosia csörögét és fánkot sütött. Este vittünk belőle egy kis kóstolót Pańciának, de nem volt otthon. Teofil útközben megmutatta nekünk a gyönyörű holdat a felhők mögött. Az újságok sokat írnak az Azev-ügyről. Az egész olyan, mint egy detektívregény. Fél tizenegykor lefekvés.

1910. február 1. Kedd. Gyönge fagy, derült idő. Első nap, hogy fölkeltem az ágyból. Az altiszt elhozta a fizetésemet és a sürgős aktákat. Teofil elvitte a lakbért Dąbrowskának. Délután Zosia Teofillal a Sokol-teremben tartott

Halley-üstökösről szóló felolvasásra ment. Zosia nem akarja elhinni, hogy az egész üstökös beleférjen egy böröndbe. Az újságok a küszöbön álló török–görög háborúról írnak. Korai lefekvés; még gyönge vagyok.

1911. február 1. Szerda. Erős fagy. Délután −10°. Lewicki porcelánkereskedő megvette Krakkóban a Lubomirski-palotát. Nagymosás. Zosia vendéglőbe küldött bennünket ebédelni. Teofil a Kormányzó-sáncon várt rám. Kegyetlenül összefagyott. Ebéd Najsareknél. Beszélgetés a Zimmermann tisztelendő körüli krakkói botrányról. Teofil azt mondja, hogy náluk a gimnáziumban is beszélnek már róla, és a fiúk közt akadnak olyanok, akik élvezik a botrányt. Micsoda paidokrácia! Vacsora után megcsináltuk a leckét Teofillal. Nagyon szépen mondta el a részleteket az irodalomból. Újságolvasás. Fél tizenegykor lefekvés.

1912. február 1. Csütörtök. Erős fagy, délután −10°. Teofil itthon, kis szünet. Ellenőrizni kell a tanulásban, sok fölösleges könyvet olvas. Fizetéskor megint adtak egy arany százkoronást. Zosia félre akarja rakni. Jan Taff, a Sobieski-iskola igazgatója kiugrott az ablakon, és agyonzúzta magát; azt mondják, idegösszeomlás. Nem tudni, hogy miért emészthette magát ez a derék ember. Ebéd után aludtam egyet, utána Zosiával és Teofillal elmentünk az Altenberg-könyvkereskedésbe, hogy megvegyük Walery Przyborowski *Maciejowicei villám*-ját. A szerzőt Varsóban hat hónapi börtönre ítélték, mivel ebben a könyvben állítólag „gyűlöletet szít" a muszkák ellen; azt beszélik, hogy a könyvet állítólag meg fogják semmisíteni. Vacsora a Krakkó-szállóban, utána szánon haza. Fél tizenegykor lefekvés . . .

A tanácsos ki nem állhatta, ha olvasás közben megjegyzéseket tettek; a felesége és a fia sohasem szakította félbe; igyekeztek a fejükben tartani ezt vagy azt a részletet, hogy

utána megtárgyalják. De az idő gyors árama, amely e rövid mondatokban hömpölygött, mindent elmosott, és Zosia asszony a végén beérte néhány sóhajjal. Persze, volt bennük némi melankólia is – ezt fiatalabb éveinek fuvallata hozta magával –, de alapjában véve derűs és bizakodó sóhajok voltak. Nap nap után, életének történetét hallgatva, végigtekinthetett tiszta látóhatárán, és mosolyogva gondolt vissza a futó felhőkre, melyek valaha bizonyára fenyegetőnek rémlettek. Milyen egyenletes, nyugodt, megbízható volt az ő szerelmük! Milyen változatlan volt az ő helye Albin életében és gondolataiban! Mennyi gyöngédség rejlett a krónika egy-egy bekezdésében! Ezeket Albin egy kissé ügyetlenül ugrotta át, s közben a torkát köszörülte. Teofil sejtette, hogy valamit kihagyott, megérezte bennük szülei szerelmi életének titkait.

Az ő szemében is nagy varázsa volt a krónikának. Mulattatta a napok története, melyek örökösen változtatták helyüket a hét napjai közt, még az időjárást tekintve is állhatatlanok voltak, egyszer olvadást hozva, máskor meg jégbe és hóba borítva mindent. Önmagára tekintve viszont látta saját növekedését; ez megint a természetrajzi filmekre emlékeztette, melyek néhány pillanat alatt mutatták be a kis csíra növénnyé fejlődését. Az imént még székekkel vonatozott, a második kötet közepén pedig már órát kapott ajándékba jó bizonyítványáért. Néhány kifejezés, szűkszavú mondat – elhomályosuló emlékezetének felszínére hozott bizonyos tárgyakat és élményeket, mintegy újjáteremtvén őket; néha úgy rémlett, mintha a saját hangját hallaná, a gyereklábak topogását, amint végigfutnak a szobákon, ahol minden változás olyan lassan megy végbe, mint ennek a csalhatatlan könyvnek lapjain.

Valaha népesebb volt a ház, de ezeket az időket még a krónika is alig említette. Nagyapa és nagyanya eltűnt az idő

egyik kanyarjában, mielőtt Teofilnak még ideje lett volna rá, hogy közelebbről szemügyre vegye őket. Nagyapját, akire egyáltalán nem emlékezett, olyannak képzelte, mint a régi metszeteken: pongyolában, bojtos hálósipkában, egy méter hosszú pipával a szájában. Ezt a pipát hűségesen őrzi az apja; Teofil már jó néhányszor a kezében tartotta és szagolgatta. A pipaszárból gyönge, de még határozottan érezhető dohányfüst illata terjengett; a füst a meggyfába ivódott, és tovább élt, mint az ember. A nagyanyja hajlott hátú, fekete ruhás öregasszonyként élt az emlékezetében, amint a viharban, mennydörgés és villámlás közepette egy kis lorettói csöngővel járkál föl-alá az udvarban, hogy megbékítse a baljós eget. Elhaló hang és a füst elenyésző illata – ez minden; emlékezete így őrizte e két hajdani teremtést.

Az idő irgalmatlanul megritkította ezt a családot. Grodzicka asszony majdnem árva volt; az esküvő után néhány hónappal az anyját is elvesztette, egyetlen nénje pedig már előbb Amerikába vándorolt ki a férjével, ebbe a furcsa és gyanús országba, ahol sikkasztók keresnek menedéket. Hírük veszett; ennek a három embernek immár senkije sem volt a világon, aki jogot formálhatott volna érzelmeikre és gondjaikra.

Zosia asszony elkészítette férjének a tízórait, amit az a táskájába rejtett. Már bundában, visszafordult az előszobába, hogy megcsókolja feleségét, és kezet nyújtson a fiának.

– Csak el ne vesztegesd az időt! – mondta Teofilnak búcsúzóul.

Kisvártatva az anyja is elment a szolgálóval a városba. Teofil magára maradt a múló órák csöndes birodalmában, melyeket néhány falióra tartott számon ketyegésével a lakásban, ahol már nem duruzsoltak a kályhák. Túl az ablakon fagy csikorgott a kocsik kerekei alatt, az ablaktáblákon át ferde napsugarak hatoltak be, melyek mentén reszkető

porszemek vibráltak. Hány ehhez hasonló órát juttattak eszébe, mikor magára hagyva, nem háborította őket, s boldog volt a puszta gondolatától annak, hogy itt lehet e védett és biztonságos helyen, a tárgyak sokasága közt, melyeket, mióta csak az eszét tudja, sohasem mozdítottak el a helyükről.

Váratlanul hangok csendültek föl. Mintha kis üveggolyó valamilyen bonyolult mechanizmus fogazatán gördülne tova; néhányszor tétovázva meg-megállt a dallam közelében; egy váratlan akadály ismét kizökkentette az ütemből, s végül megrekedt a csöndben, mint kivájt üregben. A zenélőkép volt, a szent család figuráival; rég elromlott már, évek óta nem húzták föl, s most valami idegen erő – a hőség, a rozsda vagy a hideg hatására, mely a falréseken át hatolt be – egy pillanatra fölébredt letargiájából. Teofil még várt egy kicsit, nem szólal-e meg még egyszer – ez a régi jószág, ez a hűséges és meghitt fétis.

2

Amint Rojek tanár úr meglátta a néhány lépéssel előtte baktató gimnazistát, tüstént átment az utca másik oldalára, ahol nem volt kövezet, s az ember csak nagy üggyel-bajjal jutott előre az egyenetlen és csúszós talajon. Biztosra vette, hogy valamelyik tanítványa lehet. Illedelmesen köszön, aztán árnyként követi, vagy mellette kutyagol, sőt tán még meg is szólítja! A tanár félt ezektől a fiúktól, csak vakmerőségüket látta; ezenfölül bosszantotta is a fiatalság, melyet ők még jobbra fordíthatnak, ő azonban már menthetetlenül elvesztegette.

Ma ismét úgy ment el hazulról, hogy nem itta ki a kávéját, melyen érződött a piszkos edény szaga; ha rajta állna, soha többé nem tenné be a lábát ezekbe a soha ki nem takarított, széngázt és kozmaszagot árasztó szobákba. Húsz évvel ezelőtt elvett egy fiatal lányt, aki szép volt, mint egy istennő, de a nyomorúság hárpiává változtatta. Mivel az első években alig valamivel több, mint száz koronából kellett megélnie, adósságokkal igyekezett menteni magát, ezek viszont minden fizetésemelést fölemésztettek. A harmadik évben megszületett a gyerek. Egyetlen jajszó nélkül jött a világra; csak néhány napig élt, s szemét a kormos mennyezeten végigjártatva meghalt, anélkül hogy egyetlen hangot hallatott volna, mintha csak érezné, hogy itt nincsen számára hely. Rojekné szélnek eresztette a szolgálót, abban a reményben, hogy saját munkájával sikerül egy kis pénzt megtakarítania, de csak annyit ért el, hogy keze durva lett, a konyha pedig salakká égette hajdani szépségét. Az örö-

kös civakodástól – hol a pince, hol a padlás, hol a vízvezeték, no meg a kapualjban uralkodó rendetlenség miatt – házsártos szipirtyó lett belőle. Minden különösebb ok nélkül összeszólalkozott a szolgálókkal, a lakókkal; néhány bírósági ügye is akadt, többször még a lakásukból is kidobták őket. Mégis, ez még a lázadás időszaka volt. Rojekné birkózott az élettel, igyekezett felülkerekedni rajta. Végül is megadta magát, s a legaljára süllyedt; egész napokat gubbasztott a házmesteréknél, idegen konyhákban a személyzetnél, és mindenféle pletykákba gabalyodva tért haza, hogy a kutyafuttában megtisztított burgonyából és az örökké rágós húsból megfőzze az ebédet, melynek elfogyasztására csupán az éhség kényszeríthette az embert.

Rojek tanár úr eltitkolta felesége előtt fizetése összegét. Mindezt olyan óvatosan cselekedte, hogy csupán elenyésző hányadának megtartását engedélyezte magának. Ez legutóbb havi négy korona ötvenkét fillért tett ki. Takarékkönyvbe rakta, és azt egy zacskóban a nyakában hordta, az inge alatt. Ily módon majdnem kétszáz koronára tett szert, s úgy tekintett rá, mint a meghatározhatatlan jövő csírájára. Ő azonban többre vágyott. Arra számított, hogy rövidesen a VIII. fizetési osztályba kerül, és elhatározta, hogy ezt semmiképpen sem árulja el a feleségének.

Amint közelebb ért a gimnáziumhoz, a másik oldalon haladó fiúban fölismerte Teofil Grodzickit. Ezt utálta a legjobban, azért, mert régi iskolatársának a fia volt. Nyolc évet töltött az apjával, ha nem is ugyanabban a padban, mindenesetre egészen közel. Iszonyattal gondolt arra a pillanatra, mikor ismét találkozhat vele, mert bizonyára lenéző szánalommal mérné végig. Gondosan került minden olyan alkalmat, mely ilyen találkozást eredményezhetett volna; amikor a VI. osztály névsorában megpillantotta a Grodzicki nevet, már arra gondolt, hogy megkéri az igazgatót,

bízzon rá másik osztályt. Mégsem tette, tudván, hogy mit sem ér vele, de amennyire csak tehette, kerülte Teofilt; szinte alig feleltette, félt, ha a fiú rossz jegyet kap, hogy ezzel még a nyakára szabadítja az apját; képes elmenni a szülői értekezletre. Teofil is óvakodott tőle.

– Nahát, Rojek! – kiáltott föl a tanácsos, mikor a fiától megtudta, hogy ki fogja görögre tanítani. – Jól vigyázz! Úgy hallottam, kegyetlen szamuráj lett belőle.

De ez a szó igen rosszul illett arra az emberre, aki gyámoltalanságát öreg, szakadozott noteszával leplezte, melynek fukarul mért rubrikáiban a tanulóknak jó néhány nemzedéke szerepelt. Csupán a görög rendhagyó igék segítségével késztette a fiúkat némi engedelmességre. Az osztályában azonban sohasem volt teljes csönd. Örök suttogás, elfojtott nevetgélés hallatszott, folytonos matatás könyvekkel és füzetekkel, de ez sohasem fokozódott határozott zajjá. Mintha a türelmetlenségnek és unalomnak ködfellege telepedne harminc engedetlen fő és a tanár közé, aki úgy állt a katedrán, mint ködbe vesző tenger partján. Fáradt szeme a pápaszem mögül alig tudta kivenni az első sorban ülők arcát; távolabb csupa látomást, homályos, nem létező alakokat vélt látni, és váratlanul egy másik osztályból szólított föl valakit. A kitörő nevetés ébresztette rá az elkövetett hibára.

Olykor egy-egy hang a nyitott könyvből kiragadta valamelyik hexameterét, mint valami aranyfonalat, mely egy pillanatra fölragyogott, hogy tüstént hamuvá essék szét. Rojek tanár úr minden verssort szavakká, nyelvtani formákká zúzott szét, kibelező és szó szerinti fordításával addig rágódott rajta, hogy végül csak utálatos pép maradt belőle: a mesének és költészetnek ez a világa a teljes szétbomlás állapotába került, rom- és üszökhalmazzá, rozsdás vértté és dohos ronggyá változott: senki sem ismert volna rá a türoszi bíborra.

Teofil, akit a tanár nem háborított, s mindig valahol a háta mögül szemelte ki áldozatait, nyugodt lélekkel merült el Prus *Bábu*-jának olvasásába. Néhány nappal ezelőtt vásárolta kilencvennyolc centért, az antikvárius pultjára szórva ki rézgarasokkal teli dobozát. A tízóraira, a füzetekre kapott pénzből félretett és különféle pénzügyi machinációkból eredő megtakarításai voltak; ezek alkották immár egyetlen jövedelmét, mióta első félévi nyomorúságos bizonyítványa megfosztotta az eddigi jóléttől. Ki kellett iratkoznia a kölcsönkönyvtárból, és ráadásul még a három koronáját is elkobozták, amit a betét visszaszolgáltatásakor kapott. Minden olyan könyvet elzártak előle, melyet nem a tanrend követelt meg. Csak az iskolai könyvtár maradt, ha ugyan rászánta volna magát. Sohasem vette igénybe. Minden szerdán egytől kettőig volt nyitva, mégpedig így: az öreg, joviális Kubisz tanár úr beviharzott a könyvtárba, nagy zajjal kinyitotta a szekrényt, kivette belőle azt a könyvet, mely éppen a keze ügyébe akadt – irgalmatlan, ósdi vacakot, melyen majdnem szétszakadt a kötés, csupa özönvíz előtti *ifjúsági olvasmányt* –, és szétosztotta az ott lábatlankodó nebulók között, akiknek még voltak illúzióik. Nem sok idő volt a meggyőzésre, a kérések meghallgatására. Az egész a kikölcsönzött könyvek bejegyzésével, a viccekkel, öklözéssel, fülhúzással együtt összesen tíz percig tartott; a szekrény ismét bezárult, és a tanár még a küszöbről visszakiáltott: „Jó étvágyat!", s a lányához rohant ebédelni; a lányától ugyanúgy rettegett, mint harminc éven át megboldogult feleségétől.

Teofil hamar összegyűjtötte ezt a kilencvennyolc centet egy dobozban, melyben apja azelőtt névjegykártyáit tartotta; a kályha tetején rejtette el, a szobájában, por és pókháló között. Nem tudta, vajon a jövő ugyanilyen kegyes lesz-e hozzá, s ezért a *Bábu* két kötetét lassan kellett élvezni,

mint valami kincset, melyet nem könnyű gyarapítani. Úgy olvasta, hogy egyetlen szót se szalasszon el; a máj elolvasott fejezeteket még egyszer átfutotta, ha közben valami elvonta a figyelmét. Éppen belekezdett a VI. fejezetbe, ahol a tavaszelő leírása után, mely öt sorból állott, ez következett: „Délután fél öt körül jár az idő. Izabella kisasszony dolgozószobájában ül, és Zola legújabb regényét olvassa: *Une page d'amour*[1] . . . Teofil abban a hiszemben, hogy kutyakötelessége e drágán szerzett könyvnek minden szavát megérteni, kitépett egy lapot a füzetéből, ráírta ezt a három szót, és megbökte az előtte ülő Kaltot, aki franciaórára járt.

– Írd rá, hogy ez mit jelent – súgta oda, a lapot a pad alá csúsztatva.

Ebben a pillanatban Rojek az ő nevét ejtette ki; Teofil páni rémületében fölkapta szomszédjának, Smoliknak a könyvét; az rábökött az ujjával, hol kell folytatnia. Szerencsére kipreparálta ezt a fejezetet; az ismerős versszakokat megpillantva, tüstént megemberelte magát, és kifogástalanul olvasott. A tanár a harmadik hexameternél megállította. Teofil már fölkészült a fordításra, mikor Rojek váratlanul a katedrához ült, rámeredt az ablakra, s elkezdett beszélni, talán nem is az osztályhoz, hanem csak úgy a szürke levegőbe, mely a gimnázium tornapályája fölött lebegett. Eleinte nem vették észre, hogy előadást tart nekik: erre senki sem számított. Az első percben elcsöndesedett az osztály, hitetlenül néztek egymásra, végül nagy zajjal becsapták az *Iliász*-t; kis idő múlva az osztály fele már a következő órára, a matematikára készült.

Rojek, aki nem szokott ilyen hosszan beszélni, hirtelen félbeszakította a mondókáját, elgondolkodott, a ceruzájával kopogott, s úgy rémlett, most már békén marad. De

1. A szerelem egy lapja.

megint nekirugaszkodott, és azt fejtegette, hogy az utolsó versszak után, melyet Teofil olvasott, kezdődik a későbbi interpoláció, és csupán a következő lapon folytatódik az úgynevezett *Patrokleia*, az eposz egyik legrégibb része. Teofil még ott állt, és rémülten pillantott erre az új oldalra, mely sötét volt, akár az éjszaka. Valaki hátulról meghúzta a zubbonyát, hogy üljön már le, ő azonban nem tudott megválni attól a reménytől, hátha mégiscsak megengedik neki, hogy lefordítsa azt a részt, ahol Thetisz a többi Néreiszek körében emelkedik ki a tengerből. Ebben a részben tizenegy verssor volt, mindegyik nevektől zengő; nem okoztak nehézséget, csupa dallam mind, s a lengyelben is szinte ugyanúgy hangzottak, mint az eredetiben. Ám örök kárhozatra voltak ítélve. Rojek kétségbe vonta hitelességüket, s midőn végül az egész jelenet Thetisszel együtt fölösleges hozzátoldásnak bizonyult, Teofil elkínzottan és csalódottan ült le.

E bolond fiúk közül senki sem sejthette, hogy az öreg betűrágó önnön új tavaszát ünnepli. Orrát megütötte a meleg kályha hatása alatt a fogason párálló kabátokból áradó szag, s addig gyötörte, míg felszínre nem hozta benne egyetemista korából származó emlékeit, mikor vastag füzettel fölszerelve az első előadásokat hallgatta – fiatalon, lelkesen, csupa hittel. A Grodzicki név, melyet oly óvatlanul ejtett ki, még irgalmatlanabbul megfiatalította. Napfényre hozta az önálló, alkotó, tudományos munkáról szőtt álmait, melyekkel egykor Teofil apját megszégyenítette. A távoli időkből gondolatok hatoltak hozzá, melyek olyan régiek voltak, hogy a magáénak vélte őket.

Rojek tanár úr gyámoltalan szavain át német filológusok százéves szenvedélyes munkája bukkant felszínre, kik Friedrich August Wolf kis könyvének mérgéből hörpintettek, s ettől végképp elvesztették józan eszüket. E nagy érdemű

aggastyánok tucatnyi egyetemi katedrán fiatalemberek ezreit rántottak bele olyan előítéletekbe, melyeknek maguk is egész életüket szentelték; most a fiatalokon volt a sor, hogy aranyeret és kitüntetéseket szerezzenek az ős *Iliász* fölkutatásával.

E szédítő hagymázas expedíciók vezetői ott élnek hűséges tanítványaik emlékezetében: Gottfried Hermann, aki elsőként fedezte föl a vers magvát; Karl Lachmann, ki először hasította az *Iliász*-t tizenhat részre; a rettenthetetlen Bethe, aki éveken át vakondokként fúrta át magát az *Iliász* szövegén, amíg szét nem morzsolta minden énekét, hogy újakat állítson össze belőlük – régebbieket és újabbakat, eredetieket és betoldottakat –, végül ezernégyszáz verssort lelt meg az eredeti *Iliász*-ból és tizenegynéhány önálló elbeszélő költeményt; a rendíthetetlen tekintélyű von Wilamowitz-Moellendorff, ki geológusként fölásta Homéroszt, és a tizenegy réteg legalján fölfedezte az ősi eposzt, ugyanolyan jó állapotban, mint amilyenek a szilur korszak képződményei; a derék Eluard Hugo Mayer, aki lezárta a városok és szigetek ősi vitáját, melyikük Homérosz igazi hazája, az *Iliász* egyes részeit Szmürna, Kümé és Khiosz s egyéb városok poétái közt osztván szét; a kimagasló érdemű Eduard Schwartz, akinek megadatott, hogy az igazi *Odüsszeiá*-t lássa, szinte földöntúli formájában, azaz abban, melyet ő maga teremtett – Schwartz, aki fölfedezte valamennyi költőt, s átdolgozta és kibővítette a türelmes vándorról szóló eposzt, s mint az összeesküvőket, betűkkel jelölte meg őket: O, K, T, F, L egészen a nevezetes B-ig, Peiszisztratosz korának rímgyártójáig, akinek ezt az egész silány művet – a mai *Odüsszeiá*-t köszönhetjük!

A szellemek miriádjai örvénylettek félelmetes makacssággal a tudománynak e zsákutcájában. Egyetlen hexameter sem kerülhette el az önálló értekezés vagy cikk sorsát; az

írás megjelent valamely tudományos folyóiratban, s ha néhány nemzedéken át sikerült elbújnia az egyetemi szaktekintélyek éber szeme elől, végül vidéki tanítók zsákmánya lett, akik vadorzóként eredtek a nagy vadászok nyomába, s gimnáziumi tanrendjükben fél tucat daktilussal és spondeussal vívott csatározásokat rendeztek. A Homéroszról szóló irodalom korallzátonyként nőtt, de ugyanilyen rövid élettartamra és ásványi halálra ítélve; a könyvek és brosúrák egyre szaporodtak, kölcsönösen fölfalták egymást, könyvtárak polcain hunytak ki, minekutána egyetlen évbe, hónapba, olykor csupán néhány napba sűrítették létüket. Ez a furcsa tömegőrület az egész XIX. században át tombolt, s eljutott mindenhová, ahol a német kultúra kultusza elterjedt. A császári-királyi egyetemek ugyanúgy kapituláltak előtte, akár az osztrák hadsereg a königgrätzi csata után.

Rojek tanár úr is áldozatul esett a hódításnak, akárcsak valamennyi kollégája, az idősebbek és fiatalabbak egyaránt, valamint a derék nyugdíjasok, akik Homérosz iskolai kiadásaihoz először kompiláltak. Ez a szomorú elmélet egyébként is jobban megfelelt keserű és csalódott életfölfogásának. Könnyebb volt neki valami névtelen és időfölötti dolgot szolgálni, s ha egy kicsit gondolkozott volna mindezen, bizonyára hálát érzett volna azok iránt, akik megszabadították a zsenitől, aki csodálatra kényszerít.

Iskolacsengő szakította félbe megkezdett mondatát; megakadt a szava – ahogyan Teofil mesélte otthon: „a vesszőnél" –, s soha többé nem volt szó az előadás befejezéséről. Teofilban újabb bizalmatlanság támadt a tanár iránt, olyan öntudatlan és gyötrő érzés, mely szinte csak azért növekszik bennünk, mert szóval nem tudjuk megmagyarázni.

– Egyáltalán nem értelek – a tanácsos fölhúzta a vállát. – Zosia, hallottál már ilyet, hogy valaki kétségbe vonja Homérosz létezését?

Miközben Grodzicka asszony két porhanyós hússzeletet rakott férje tányérjára, tétován elmosolyodott:

– Teofil, azt hiszem, ezekben a dolgokban nyugodtan rábízhatod magad édesapádra és a tanárodra.

– Ide hallgass, édes fiam – a tanácsos fölemelte a villáját –, pro primo: ne bosszantsd Rojeket, mert a te görög tudásod egyáltalán nem jogosít föl erre; pro secundo: ne vedd úgy a szívedre a tudósok nézetét, melyek arra valók, hogy más tudósok megdöntsék; pro tertio: tanulj szorgalmasan, ez ad majd biztos kenyeret, de senki sem kötelezhet rá, hogy a katolikus egyház tanításán kívül másban is higgyél.

3

Amikor Teofil kilépett a Mária Magdolna-templomból, megváltozott világot látott maga körül. Csak az imént hagyta ott az ólomszürke levegőben, az olvadás határán, most pedig a könnyű fagy üveges tisztaságával járta át a tüdejét, és az ég fehér hófalként hangtalanul omlott alá; Teofil előretartotta kabátja ujját, hogy fölfogja a nagy, csillag alakú pelyheket, melyek az idén oly gyéren hullottak. Miután lefutott a marton, befordult a Kopernikus utcába. Minél távolabb akart kerülni otthonától. Rá sem hederített iskolatársai kiáltozására; egyedül akart lenni, csak menni előre ebben a fehér városban, mely homályosan derengett ott lent. Két lány sétált előtte; németül beszéltek. Megütötte a fülét:

– *Die Luft ist sehr angenehm.*[1]

Mély lélegzetet vett, hogy érezze a hótól nedves fagy ízét. Az egyik lány, aki az előbb szólt, visszafordult, és havas, fekete, villódzó szempillája alól nézett Teofil szemébe. A fiú nyomban megszaporította lépteit, és megelőzte őket, hogy azt ne gondolják, őket követi. A lányok hangja suttogássá halkult, biztosan róla beszéltek. Ott érezte tekintetüket nyomorult személyének fogyatékosságain: a sapkáján, amely már elnyűtt volt és nevetséges, leereszthető fülvédőjével; a kabátján, mely egy kissé kikopott az üléstől, a ráncok pedig esetlenül szétnyíltak a dragonnál, valamint cipője félretaposott sarkán. Tudta, hogy az eleganciának még

1. A levegő nagyon kellemes.

azzal a látszatával sem rendelkezik, amit egy kis jóindulattal iskolai egyenruhájának lehetne tulajdonítani, és szenvedett emiatt. Már kinőtt az ártatlan korból, midőn vidáman tükörfényesre koptatta vastag, szürke nadrágját, míg hátsó része olyan átlátszó nem lett, akár a pókháló; amikor agyongyötörte kabátjának könyökét, a verekedések zűrzavarában elvesztette a gombokat, s a sapkáját a kályha mögött kereste. Ma reggel érezte először a kefe hiányát, és fölfedezte ott, ahol eddig is volt, anélkül hogy tudomása lett volna róla – a zöld posztótokban, az alkóvban.

Mikor körülnézett, észrevette, hogy a lányok már eltűntek a hófátyol mögött. Mivel már nem látta őket, s nem érezte magán tekintetüket, igazi gyönyörűséggel adta át magát e szempár fölidézésének, mely a rózsás arcból, a szőrmegallér alól tekintett rá. *Die Luft ist sehr angenehm.* Német szó még sohasem hangzott ilyen csábítóan. Mindeddig Mayer tanár úr dohánytól megsárgult bajusza alól hatolt hozzá – ízetlenül, csípősen –, vagy Klein tanár úr szakállának sűrűjéből – elhúzva és mesterkélten –, vagy Pawlik tanár úr kemény állkapcsából szakadt ki – érdesen és csikorogva. Az ő szájában mintha megdagadna: a mondatok összefüggéstelenül fortyogtak benne. De itt formája volt minden szónak, zenéje és illata. Általuk csillagszerűbbé vált a hold, a levegő ritkábbá és égbe nyúlóvá, s tovaszálló lélegzetek zenéjévé olvadt a tüdőben!

A Karol Ludwik utcába kanyarodott, lerázta magáról a havat, még a sapkáját is kirázta, melynek lapját fehér kéreg borította. Még nem volt itt a *korzózás* ideje, az utcán kevés ember járt, és nem is azok, akik délutánonként elözönlik a járdát a Takarékpénztár és az Akadémia utca közt. Lemberg e szalonja most hótakaró alatt pihent, és senki sem sietett eltakarítani. De a színház felől a rendőr már őrjáratot tart, becsönget a házmesterekhez, hogy menjenek ki

havat lapátolni. Az ő réz-félholdja nemsokára leszorul az úttestre, a fiákerek és villamosok közé, ha följönnek a tisztek csillagai. Még nem látni őket, a tisztiszolgák még buzgón fényesítik a csizmákat, hogy a lehető legfénylőbb villogást csaljanak elő sarkantyúkból, kardhüvelyekből és gombokból, melyek arra rendeltettek, hogy elkápráztassák a *tizenkét órai korzóra* igyekvő asszonyok és lányok szemét.

Teofil lelke mélyén őszintén irigyelte Ő Császári és Királyi Felsége harcosait; ő is osztotta ugyanis azt az általános nézetet, hogy a karcsú termet, táncos léptek, a szalutálásra emelt karok sima mozdulata – az elegancia netovábbja. Sőt mi több, elhatározta, hogy ő is hozzájuk hasonlóan félrecsapva, *kackiásan* hordja majd a sapkáját, ha sikerül ruhatárának tavaszi fölújításakor sötétkék helyett fekete és a szabályosnál magasabb sapkát szereznie.

Céltalanul ődöngve eljutott egészen a színházig. A zsidónegyedből öreg izraeliták özönlöttek kopott cilinderben és komótosan mindennapi gyülekezőhelyük, a Wały Hetmańskie felé igyekeztek. Teofil átvágott a másik oldalra, mert eszébe jutott, hogy lengyelből a következő házi föladatot kapták: *Lemberg történelmi emlékei.* Elhatározta, hogy egy kissé körülnéz; a főtérrel kezdte.

Ünnepélyesen üres volt. A városháza most, a vásár kavarodásától távol, mélabúsan állt ott szürke, hasáb alakú épületével, üresen ásító kapujával, melyen senki sem lépett be. Neptunus, aki hókucsmájában olyan volt, mint egy szarmata, erre a napra befagyasztotta a kutat, mely egyébként kettős vízsugarával csörgedezett a köveken. Úgy tetszett, mintha a városháza tornya megnőtt volna, s egy kissé följebb nyújtózkodna, hogy bekukkantson a város érdekesebb negyedeibe; a torony tetején hosszú bundába bugyolálva egy tűzoltó rótta szakadatlanul a maga négyszögletes pá-

lyáját, talpa alatt a toronyóra ütésével, feje fölött a fehér ég csöndjével – e havas térségek foglyaként.

Teofil beérte egyetlen pillantással; mintha nagy, hideg szobába nyitott volna, ahol senki sincs; a Ruska utca a pravoszláv templom profiljával sötét kapualjként derengett a mélyben; befordult a székesegyház felé. Körbejárta a Boimkápolna felől, mely most untatta. Valahogy nem volt füle a kanonikus kis utca csöndjéhez, nem volt szeme a szobrokkal agyonzsúfolt homlokzathoz. Elmenekült a székesegyház meredek fala alól, mintha az minden pillanatban beomolhatna. A vidám út, ahova az első kis havas csillagokkal lépett, valahol elveszett a város utcái közt. Célját tévesztve ődöngött. Időnként beleütközött e szerencsétlen „történelmi emlékekbe": a bencések templomába, a Duklai Boldog János szobrába, a jezsuiták templomába – és egyre jobban erőt vett rajta az unalom. Az egész város elszürkült, akárcsak Majewski tanár úr órája.

Ez a szívélyes modorú pedagógus, aki a tanulók köszöntésére kalapját lengetve, széles mozdulattal válaszolt, s nagyon ügyesen kerülte a *te* személyes névmást, óráin éppen ezzel az udvariassággal olyan csöndre és figyelemre késztette a fiúkat, mely valóban nemesebb célra lett volna hivatott. Igazi, feddhetetlen közoktatásügyi tisztviselő volt. Ha a mélyen tisztelt Cs. és Kir. Kultuszminisztérium az anyanyelv tanítására vonatkozó paragrafust életre tudta volna támasztani, és ha ezt a paragrafust homokszínű öltönybe bújtatta volna, akkor sem teljesíthette volna szerepét kifogástalanabbul Majewski tanár úrnál. Minden lecke gondosan és az előírt tankönyvben megadott mennyiség szerint volt kidolgozva, s az elintézett és nyilvántartásba vett aktákhoz vándorolt. Bármiféle hiba elképzelhetetlen volt. Egyenesen bámulatra méltó volt, hogy a megveszekedett kettes tanulókon kívül senki sem sértette meg ezt a rendet,

az irodalom mindnyájuk fejében jól rendezett korszakokba, évszázadokba rendeződött el, a Szent Alexről szóló énektől kezdve egészen Szymonowicz *Aratói*-ig; ezt szombaton adta föl. Az igazgató nagyon szívesen vitte a tanfelügyelőket és a magasabb rangú tisztviselőket Majewski tanár úr nett órájára, mert sohasem kellett meglepetésektől tartania; óráit teljesen *korszerűen*, osztálykatalógus nélkül vezette, mondhatnánk zenei atmoszférában: a tanulók fölállása és leülése élénken emlékeztetett a billentyűk mozgására. Az Országos Iskolatanács valamennyi bárójának emlékezetébe véződött a tanár úr megnyerő alakja, pirospozsgás arca és hegyes, szőke bajusza.

A békesség kedvéért Teofil egyik legjobb tanítványa lett. Ezt először pusztán mintaszerűen vezetett leckefüzetével érte el, minden különösebb erőfeszítés nélkül, mivel apjától örökölte a vonzódást az irodai munka iránt. A többi is könnyen ment, mert valami módon mindig magára tudta vonni a figyelmet, olyankor, amikor valami találó és a tanár kedvére való válasszal siethetett a segítségére.

– Grodzicki úgy viselkedik a lengyelórán, mint egy ringyó – mondta róla az osztályismétlő, bajuszos Bienasz, és Teofil érezte, sok igazság van ebben a mondatban, bár meglehetősen homályos fogalmai voltak az ilyenfajta nőkről.

A havazás elállt, a Karol Ludwik utcán sűrű népáradat morajlott, de Teofil nemigen hallotta. Befúrta magát abba a sötét pusztaságba, melyet egy idő óta önmagában lelt, és keserűséggel és bánattal emésztette magát. Nem tudta volna megmondani, mi az, ami hiányzik neki, de valamiféle határtalan hiányérzet gyötörte. Még nem nőtt föl a szavakhoz, melyek kifejezhették volna. Az életnek abban a szakaszában járt, amikor az ember végre ok szeretne lenni, nem mindig csak következmény, s attól retteg, hogy élete hátralevő részében csupán elképedt és tehetetlen néző lesz.

A kis, keskeny és kanyargó Sienkiewicz utca az ő benső szorongását tükrözte. Teljesen elhanyagolt volt: a tél elejére emlékező hókupacok, egyik oldalán plakátokkal teleragasztott palánk: vizelettől, trágyától és a kocsirúd mellett szunyókáló lovak izzadságától bűzlött; a lovak gazdái képtelenek voltak elszakadni a söntéstől, melynek nyitott ajtaján át savanykás szag áradt ki. Teofil sohasem kerülte ki, minthogy mellette volt Propost boltjának kirakata. Képeslapok hosszú sorai függtek itt, színes reprodukciók különféle festményekről, szobrok képei; Teofil minden héten új ideált választott magának: álmodozó vagy kacér fejecskét, virágok közül előbukkanó szőke hajfürtöt, fehér kart, melyet csókokkal boríthat. Ma azonban már csak az út közepén jutott eszébe, amikor már nem volt kedve visszafordulni, s az utálatos úttesten való átkelést egyszerűen lehetetlennek érezte. Kis idő múlva a Mikolasch-köz kapujában állt.

Bojko, hosszú báránybőrbundájába bugyolálva, néhány marék gesztenyét dobott a forró sütőlapra. Elpusztíthatatlan figura, akire Teofil öröktől fogva emlékezett, mióta csak az eszét tudta. Mennyi, de mennyi könyv változott át minden év végén rézhatossá és -ötössé, hogy azután ennek a korai cseresznyével, pompás nápolyival, mézeskaláccsal, csokoládéval sáfárkodó utcai árusnak bőrtarisznyájába vándoroljon! Teofil nem volt iránta rendíthetetlen hűséggel; voltak még más bódéi, vásári standjai, apró cukrászdái, melyek út menti vendégfogadókként voltak szétszórva a városban, de a Mikolasch-közben tanyázó Bojko mégis az első helyre került, ha kiadásait vette számba. Most lopva oldalgott el mellette, mert egy árva garas sem volt a zsebében.

Amint befordult a közbe, elfogta az izgalom: mindig valamilyen meglepetésre számított. Már annyi minden történt az üvegezett tető, a rejtélyes figurák pártfogása alatt, akiket a bíborvörös és aranyszín féktelen pazarlásával festet-

tek a középső boltozat alatti két hatalmas képre. Itt az Ilkow-vendéglő küszöbén látott életében először vaddisznót; itt babonázta meg a búvár sárgaréz és üveggömbjével, gumiruhájával és harminckilós csizmájával, midőn alámerült a hatalmas, piszkos vízzel töltött kádban, hogy kihalássza az aljára dobott centeket; háromszor is megbámulta a fehér gyapjas üstökű és vörös szivárványhártyájú pápuát, aki néhány kígyómozdulattal szabadult ki a bilincsekből, láncokból, és rázta le magáról a béklyót; törpéket látott itt és ijesztően kövér, százötven kilós lányokat, sziámi nővéreket és négereket, kiknek bőrére csatákat, erdőket és elefántokat tetováltak. Ezen a közön át távoli világok parányi illata csapta meg, mely oly ritkán és csak rövid időre bukkant föl Lemberg szerény városában. Egy szép napon aztán az első filmnél mélyebb és szélesebb rés nyílt rajta. Teofil nyolcéves lehetett. A pergő, villogó képeken a japán–orosz háború egyik jelenetét láthatta. A chunchuzok megtámadják a vonatot – és a nézőközönség, mely egész Lemberggel együtt a japánokkal tartott, az első előadás után ezt kiáltotta: *Banzaj!* Mindez negyedóráig tartott csupán, és húsz centbe került; éjszakánként erről álmodott, de nagyon sokáig nem ismétlődött meg. Csak egy év múlva nyílt meg a Mikolasch-közben egy igazi mozi, és még jó néhány évbe telt, amíg Teofil oly független lett, hogy odajárhatott. A mozi egész földszintjét most is az új programot hirdető plakátok borították, fönt Psilander, Asta Nielsen, Max Linder, Henny Porten, az új rend varázslóinak és mágusainak hatalmas képe függött.

Teofil bekötött szemmel is mindenhova eltalált volna az illatövezetek segítségével. Lám, itt végződik a kávé és a dohány pásztája, mely a kávéház felől árad; közvetlenül mögötte friss, zamatos gyümölcsök keskeny csíkja szeli át az utat, kosarakban sorakoznak Schleicher boltja előtt; vé-

gül pedig a Mikolasch-drogéria vegyszerek szagával tölti be a levegőt. Ebben az utolsó, zord övezetben, a kis medence fölött, melyben nem volt víz, a két kapuból áradó hideg légáramban fehér márványleány állt.

Évek óta a városi tanács vitájának tárgya, mint egykor, az ókor alkonyán, Victoria szobra a római szenátusban. S akárcsak amannak, neki is megvoltak a maga Szent Ambrusai és Symmachusai, akik a karzat harsány hahotája és tapsa mellett küzdöttek meg érte. Egy jámbor professzor, akit aszkéta létére parázna látomások gyötörtek, őszülő sörényével, lázrózsákkal az arcán és csillogó szemmel hétről hétre dörgedelmes átkokat szórt a bájos hölgyre; öklével verte az asztalt, s arra is kész volt, hogy kalapácsot ragadjon, és szétzúzza vele a fehér követ, ahogyan a Forumon tette volna, ha a sors, mely szinte latin névvel ajándékozta meg, szenvedélyeihez méltóbb korba helyezte volna. A városi tanácsban helyet foglaló derék nyomdászok, bádogosok, hentesek süketek voltak a szavára, a radikális párt tagjai és a szocialisták pedig gúnyt űztek belőle. Még azok sem siettek a segítségére, akik ugyanazon a véleményen voltak, mert attól féltek, hogy nevetségessé teszik magukat. Ő pedig fenyegetőzött, átkozódott, a kezét tördelte, mivel az Ellenség lesben áll, s bármely pillanatban a Bűnnek képmásával fiatal lelkek ezreit ragadhatja magával a kárhozatba!

Teofil, mint mindig, most is megállt egy másodpercre a vele egykorú márványleány előtt, és ügyet sem vetve arcára, tekintetét rátapasztotta meztelen combjára, csípőjére és mellére.

4

A vendégek majdnem egyszerre futottak be, az előszobát lárma töltötte be, a havas bundák hideget árasztottak, az ajtó körül tócsák keletkeztek. Mindenki elismételte ugyanazt a hófúvásról, a szeszélyes márciusi időjárásról. Grodzicki lesegítette a kabátokat, kézszorítással üdvözölte az urakat, kezet csókolt a hölgyeknek, megköszönte a jókívánságokat. De az ajándékokkal még vártak, amíg bemennek a szobába.

– A világosban majd kiderül, ki szereti legjobban a mi Albinunkat – mondta Bieniek tanácsos.

Ő maga sétapálcát vett neki, lópata alakú szarufogantyúval. Kissé súlyos darab volt, de Grodzicki dicsérte, azt mondván, jó hasznát veszi majd város környéki sétáin. Ezenkívül akadt ott még cigarettatárca meg öngyújtó, ezüstfoglalatú ceruza, és ott voltak a hölgyek kis elefántjai – ezek állítólag szerencsét hoznak.

A Fajt fivérek zavartan félrehúzódtak. Ők nem vittek semmit, mert úgy gondolták, hogy gyakornok létükre nem illik ajándékot venni a tanácsosnak, különösen ha az embert először hívják meg. Ezzel szemben frakkba vágták magukat, és igen jól festettek. Különben senki sem törődött itt velük, egyetlen támaszuk a húguk volt. Alina Fajtówna a Strzałkowski-gimnáziumba járt Piekarskiék lányával együtt; Grodzickiék onnan ismerték.

A szalonnak, sarokszoba lévén, két külső fala volt, a harmadik pedig a kapualjba nyílott, s ezáltal heves széllökéseknek volt kitéve. Itt jóval több tüzelő fogyott, mint a

többi szobában; úgy tetszett, mintha a henger alakú kőkályha megdagadt volna a hőségtől. Ugyanaz a minta díszítette, mint a falakat: világoskék arannyal, Grodzicka asszony kedvenc színe; ez uralkodott a bútorhuzatokon, a padlón elterülő szőnyegen; a nagy függőlámpát ékesítő csavart gyertyák, ezeket egyébként sohasem gyújtották meg, szintén világoskék színűek voltak. A mennyezet a derűs eget ábrázolta fellegekkel, melyek vattából készült szakállra emlékeztettek. Piekarski tanácsos kényelmesen elhelyezkedett a karosszékben, egy kissé fölemelte a fejét, s a festett kék égen tovaevező fecskepár fekete kontúrjára meredt.

Pańcia asszony érkezett utoljára. Ez a becenév két bozontos pincsikutyájáról ragadt rá; kutyáit folyton így szólongatta. Azóta már rég Pohulankában pihentek, egy fa alatt, egy-egy kartondobozban, külön sírban; ő maga ásta nekik a konyhakéssel. Igazi nevét – Małgorzata Paykart – annyira elfeledték, hogy Grodzicki, valahányszor újévi üdvözlő lapot küldött neki – általában hosszú, ősz szakállú, roskatag aggastyán volt látható rajta, havas karácsonyfával a hátán, amint átadja a helyét a bőségszarut vivő meztelen kölyöknek –, egy pillanatig mindig habozott, mielőtt megcímezte volna. E vezetéknévvel fél évszázaddal ezelőtt egy fiatal tiszt ajándékozta meg, aki ivásnak adta a fejét, minden pénzt elvert, s egyévi házasság után tette özveggyé, karácsony éjszakáján, egy iszonyú, szájába irányított lövéssel vetvén véget életének. Senki sem tudta már, hogyan tudta emlékezetéből kitörölni ezt a szétzúzott, véres fejet, és nem gondolta volna, hogy ilyen szörnyűséget rejteget kiegyensúlyozott, mindig derűs, élettől áradó öregsége. A fűző, melyet még éjszakára sem vetett le, egyenesen tartotta; ez volt az ő páncélja; szüksége volt a tudatra, hogy a következő nap is egyenes derékkal találja. Maga hímezte posztópapucsot vitt az ünnepeltnek; amikor fölköszöntötte a tanácsost,

megcsókolták egymást. Azután magához vonta Teofilt. Pańciának ő volt a *tengerészkék királya*, a *szíve csücske*, a *veszte;* egyetlen viharos ölelésével bebugyolálta gyerekkorába, emlékeket záporozva rá, akár a csókokat. A legeslegrégibb időkhöz tartozott. Akármilyen messzire nyúltak vissza emlékei, mindenütt ott találta kreol bőrét és a dohányszagot, mely körüllengte. Egyedül ő foglalkozott Teofil személyével, s emelte ki a homályból, midőn félig a pálmafa levelei mögé rejtőzve, valamiféle fölfordulásról ábrándozott, melynek leple alatt elmenekülhetne a szobájába.

Pańcia még el sem szívta a cigarettáját, mikor Grodzicka asszony az asztalhoz invitálta vendégeit. Néhány karosszéket vittek át a szalonból, mert az ebédlőben nem volt elég szék. A két kihúzható lappal megtoldott asztal mellett kényelmesen elfértek a vendégek; természetesen a kötelező hierarchia szerint ültették őket. A Fajt fiúk azonban így sem szorultak az asztal végére, mivel a hölgyek többen voltak: mégsem lehetett őket egymás mellé ültetni. Sőt, Alinának igen előkelő hely jutott Siekerski százados mellett. A századosék lányára való tekintettel talán hiba is volt. Igaz, hogy a rangsorban ő volt az utolsó, de Teofil számára kitűnőbb partnert elképzelni sem lehetett, hiszen egykorú volt vele, s valamikor együtt homokoztak a Jezsuita-kertben.

Mégsem kerültek közelebb egymáshoz. Teofilnak fogalma sem volt, mivel kezdhetné a beszélgetést. Természetesen, szinte magától vetődött föl a kérdés: hogy megy a tanulás, sok leckét kaptak-e hétfőre; de volt annyi esze, hogy fölmérje e téma csekély vonzóerejét. Szerencsére házigazdai tisztsége kihúzta a csávából; üvegeket hordott be, töltött a poharakba; az apja nem szívesen állt föl az asztaltól, s megkövetelte, hogy mindig ott legyen mellette. Ha végre a tányérja fölé tudott hajolni – az anyja rakta meg –, sikerült néhány mondatot elcsípnie az idősebb Fajt fiú beszé-

déből. Ez a fekete szemű, pofaszakállas úr valóságos művésze volt a szónak! Bár Niusia Piekarska jobban érdekelte, a másik oldalán ülő századoslányt sem hanyagolta el. Teofil inkább megérezte, mint tudta, hogy a maga nemében tökéletes társalgást hall, tele célzással, esdeklással, vallomással, hamiskás megjegyzéssel, kérdéssel – melyekre nincs válasz – és visszafojtott nevetéssel, sértődöttséggel, ámulattal, váratlan, támadó csönddel, suttogással.

Fajt félhangon beszélt; nem mintha Grodzicka asszonytól tartott volna, aki Teofil mellett foglalt helyet, s minduntalan eltűnt a konyhában; nem, Fajt azért beszélt félhangon, hogy isten ments, meggondolatlanul ne háborgassa az asztal magasabb régióit. Bieniek tanácsosnak már volt ideje, hogy megtárgyalja a *duchesse* bélés árát és a finom, császári vászonból készült ágyhuzatét; Pańcia asszony, a századosné és Piekarska ezt nagy megelégedéssel fogadta; aztán a rendőrséget vette célba.

– Vicclapba való eset. Egy rendőr, kérem, letartóztatott egy bérest, mert azt kérdezgette az emberektől, hogy némely katonák miért viselnek vörös nadrágot, mások meg világoskéket. Bekísérte a rendőrkapitányságra, és azt mondta, hogy az illető kém. Fölírtam a rendőr számát, és megteszem a lottón.

Benyúlt a zsebébe, de nem a hétköznapi zakója volt rajta. Így hát abbahagyta a keresést, annál is inkább, mert a szolgáló hatalmas pulykával megrakott tállal tört magának utat közöttük. A századosnak nem tetszett a történet:

– Tanácsos úr, ha önnek is olyan értesülései volnának az orosz kémekről, mint nekünk, nem nevetne ezen a rendőrön.

– Kérem, árulja el nekem, százados úr – szólalt meg Grodzicki –, milyen veszedelmet jelenthet a Monarchia

számára, ha az ellenség megtudja, miért viselnek katonáink különböző színű nadrágot?

– Ebből azonnal a katonai alakulatokra lehet következtetni.

Bieniek tanácsosnak, aki már megbirkózott az előétellel, és még arra is volt ideje, hogy egy pazar pulykadarabot elfogyasszon, nem voltak ilyen aggályai. Fölemelte villáját:

– Kérem, higgyék el nekem, hogy öt nap múlva leszerelik az orosz hadsereget.

– Hány órakor? – gúnyolódott a százados.

– Azt hiszem, délben. Az istentisztelet után. Nem, nem vagyok látnok. Mindenki tudja már. Ez az orosz dinasztia évfordulójának napja, és a leszerelés nagy tüntetés lesz majd a béke mellett.

– Milyen szépen mondta: tüntetés!

A százados rosszkedvű volt, mert a poharakba bort töltöttek, s hiába kereste a Klosterneuburger karcsú palackját. Vajon megfeledkeztek volna róla, hogy ő nem iszik mást? Nem, dehogy feledkeztek meg róla; igazán megenyhülhetne, hiszen már ivott egy kortyot kedvenc italából, de sehogy sem tudott megbarátkozni a túlságosan hosszú béke gondolatával. Már őszült, s az aranygallér minden előléptetéskor újra és újra elkerülte. Hány akadály tornyosult eléje, hány lépcső, folyosó, dolgozószoba, hány emelet, hány íróasztal! Emeletek, folyosók – ezt jelentette neki a béke. A háború pedig a földszint volt, a szabad tér. Mennyi alkalom, hogy üstökön ragadja a szerencsét! Egy idejében kiadott parancs, egy perccel több vagy kevesebb idő az erdőben, házak között vagy a lejtőkön – s máris elérte azt, amire hiába várt a kaszárnyákban és az íróasztal mellett. Így beszélt magában Siekerski százados, és időnként odakoccantotta a pad-

lóhoz a cipője sarkát; az asztal alatt halk sarkantyúpengés hallatszott, mint valami jóindulatú szellem hangja, aki érti és gyámolítja az embert.

Az asztalfőn azonban másfajta csöngés hangzott föl, az előbbinél jóval hangosabb: Bieniek tanácsos háromszor megütötte a metszett üvegpoharat, és fölállt:

– Kedves ünnepeltünk! Albin, azaz Albinus; az *albus* szóból származik, vagyis fehéret jelent. Kedves barátunkat jó névre keresztelték. A te lelked neve ez, mely tiszta, akár a hó. És a szívedé.

Így kezdte Bieniek tanácsos a beszédét, és Teofil, aki az imént nyitott borosüveggel a kezében állt ott, csodálkozott, hogy Niusia Piekarska szájához emeli asztalkendőjét, mintha mögéje akarná rejteni kitörő nevetését. Persze, a tanácsos aligha számíthatott rá, hogy meghatja ezt a nagy kontyú kisasszonyt, akinek a haja sárga volt, mint a szalma, s száraz és durva szálú, mint a széna. Hitvány ész rejtőzött alatta, de sebes forgású, mint a szélmalom. Már minden lehető könyvet megőrölt, amit azóta adtak ki, amióta a tanácsos abbahagyta a regényolvasást. Nem, ezt igazán nem érti meg soha, ezt a hasonlatot a galambszívről, a fészekben turbékoló nőstény galambról (pillantás a háziasszony felé), a galambfiókáról, akinek már nő a szárnya (pillantás Teofil felé, aki mélyen elpirul – ó, szegényke!). És ezt a váratlan fordulatot, hogy a fehér madarak közt van olyan, melyet mindnyájan a szívünkben hordozunk, az ezüsttollú sas! Az az idő már nem jön el soha, amikor Niusia Piekarska mindezt lángvörös orral hallgatja, mint egykor az anyja, aki most az asztalra süti le a szemét, és nagyokat sóhajt.

Végre fölállhat az ember, koccinthat és nevethet, mintha részese volna annak az általános vidám hangulatnak, melyet a tanácsos teremtett ornitológiájával, amikor a magas röp-

tű madaraktól elpártolva, váratlanul a tálon gőzölgő pulykához szállt alá. Mindnyájan rázendítettek a *Száz évig éljen*-re. A Fajt testvérek igazán kitettek magukért, lelkes énekük magával ragadta az egész társaságot; ötször is elismételték. Teofil a poharak körül serénykedett, egy hajtásra ürítették ki őket. A szolgáló a tálcával egyensúlyozott, kihalászta a vendégek orra elől a tányérokat. Grodzicka asszony a diótortát szeletelte. Ezt a pillanatot választotta Alina Fajtówna arra, hogy néhány szót súgjon a háziasszony fülébe, miután két bátyja előzőleg jeleket adott neki.

Grodzicka asszony meglepődve nézett a lányra, mintha nem értené; végül erőt vett magán:

– Hát persze, gyermekem! Nagyon örülök. De hol van?

– A házmesternél hagytuk.

– Nem; maradjanak! – kiáltotta Grodzicka asszony, amikor látta, hogy az egyik Fajt fiú az előszobába fut. – Rögtön leküldöm érte a szolgálót.

A Fajt testvérek meglepetése volt – egy gramofon. Ismerőseiktől kérték kölcsön erre az estére, tucatnyi hanglemezzel együtt. A kapualjban, közvetlenül Grodzickiék ajtaja előtt inukba szállt a bátorságuk, s arra kérték a házmestert, hogy ne árulja el őket. Most kezet csókoltak a háziasszonynak, és azt bizonygatták, hogy ennél halkabb gramofont elképzelni sem lehet. Grodzicki, a hatalmas tölcsérből ítélve, úgy gondolta, hogy ez bizonyára túlzás. De nem szólt semmit.

– Még szerencse, hogy fölöttünk egy csillagász lakik, aki éjszaka kijár az obszervatóriumba.

– Kíváncsi vagyok – szólalt meg Niusia –, el lehet-e mondani róla, hogy éjszakai pillangó?

– Hogy mondhatsz ilyet? – háborodott fel Pańcia. – Biztosan nagyon okos ember.

– Nem tudom – vallotta be Grodzicki –, csak egyszer beszéltem vele. Majdnem szétvetette a méreg, mert egyik professzor kollégáját nála magasabb rangosztályba sorolták. Higgye el, kedves Pańcia, a csillagokat nézni, a végtelent, s közben a mi nyomorult kis földi előléptetéseinkre gondolni, ehhez nem kell valami nagy filozófia.

– És mégis, melyik fizetési osztályban lehet? – kérdezte Bieniek tanácsos.

– A hatodikban.

– Ejha!

Bieniek tanácsos, aki még nem érte el ezt a fokozatot, elámult. Sokkal kevesebbre tartotta az asztronómust, így hát némi tisztelettel tekintett a mennyezetre.

A gramofon hangja szétoszlatta az est ünnepi hangulatát; a házigazda rövidre fogta pohárköszöntőjét. Mindenkinek köszönetet mondott, s Pańciával koccintva, a vendégek egészségére ürítette poharát. A piros tölcsér minduntalan más hangon szólalt meg. Az idősebb uraknak a *Bum-cik-cik* dal tetszett – az énekesnő szédítő gyorsan kerepelt –, puha, mozgékony, nagyon könnyelmű, huncut, kacér teremtésnek képzelték, föltűnően piros ruhában. Grodzickira azonban sokkal nagyobb hatást tett a *Leise flehen meine Lieder,*[1] a lágy mezzoszoprán finom vonalú, sápadt arcocskát idézett föl benne és bánatos kék szemet. Kérésére néhány monológ és a zajosan vidám *Fidra-fidra* után még egyszer föltették ezt a lemezt.

Grodzicka asszony Teofil segítségével a szalonban fölállított két kártyaasztalt, egyet a preferánszhoz, egyet a labethez. Maga is melléje telepedett Pańciával s a századosnéval. Az ebédlőben csak a fiatalok maradtak Piekarski tanácsossal, aki nem kártyázott, nem dohányzott, és el nem

1. Schubert *Szerenád* című dalának kezdősorai.

mozdult volna a karosszékből. Kövéren, hallgatagon és tunyán ült; még csak bocsánatot sem kértek tőle, mikor az asztalt közelebb tolták a falhoz, hogy helyet csináljanak a tánchoz. Az idősebb Fajt fiú, amint meglátta, hogy Teofil kimegy a szobából, utánaeredt:

– Nagyon kérem, maradjon velünk. Táncoljon egyet Zosia kisasszonnyal.

– Nem tudok táncolni – válaszolta élesen és udvariatlanul; sarkon fordult, és átment a szalonba.

Nem hazudott, de nem is mondott igazat. Sohasem tanult táncolni, de biztosra vette, neki sem menne rosszabbul, mint a többinek. A lábujján érezte, hogy ügyesen tudna perdülni; combizmai megfeszültek, egész testét áthatotta valamiféle áram, és úgy tetszett, mi sem könnyebb annál, mint bemenni az ebédlőbe, elmosolyodni, félig átkarolni Zosiát és mindenkit elbűvölni káprázatos tehetségével. A gramofon keringőt játszott. A dallam minden változása után Teofilban megmozdult valami, majd elcsöndesedett, azután ismét megmozdult, mintha fehér lapokat forgatna valaki; de ezek már örökre üresek maradnak.

Lopva kiivott egy pohár bort. Egyszeriben könnyebb lett minden, tágasabb; máris új tájakon járt, ahol a gondolat egyetlen nekifeszülése magas csúcsra ragadta, és megittasodott a megvetéstől. Nem időzött ott sokáig, anyjának pillantása lehúzta.

– Miért nem szórakozol te is? – súgta oda neki az anyja.

– Olyan jól érzem magam – hajolt édesanyja füléhez.

Ráeszmélt, hogy milyen jó itt, a kártyaasztalok neszében, a *papírmasé* tányérra vetett érmék pengése közt, a sűrű dohányfüstben. Miközben Pańcia ujjainak mozgását figyelte, melyek olyanok, mint a rózsaszín sonkaszeletek; Teofil előtt fölrémlettek azok az esték, melyeket nála töltött, majdnem hétéves kora óta. Az emlékezés Pańcia szobájára mélyen

megindította; oly sokszor figyelte ott a kártyajátékot, s egyetlen játszótársa a falon függő hímzett képen látható pásztorlány volt, a báránykával és a feje fölött szálló pillangóval; órákat töltött el így az anyja és Pancia közt üldögélve, míg az álom a hatalmas, terebélyes kanapéra nem űzte, mely tele volt megkezdett kézimunkákkal és a támlába szurkált tűkkel. Innen azután az álmatlan éjszaka borzongásai közül ragadták ki, szürkülő hajnalon, a hazafelé vivő hosszú útra, a kihalt és friss utcákon át, ahol távoli kocsizörgés hallatszott, a templom harangjai magasan zengtek, a harmattól illatozó és madárcsicsergéstől hangos tereken. Váratlanul heves vágy fogta el a kanapé és a rövid nadrág után.

Nem kell az emberélet útjának feléhez érnünk, hogy érezzük gyermekkorunk varázsát. Teofil néha annyira vágyott a kisfiú után, aki mindent más szemmel látott, másként érzett, és aki valóban más volt önmaga és mások előtt, sokkal vonzóbb ennél a vastag, sötétszürke nadrágos, sötétkék diákegyenruhás, karcsú fiatalembernél, akinek két aranycsík díszlik bársonygallérján. Az a másik lény összehasonlíthatatlanul egyértelműbb volt, határozottabb és magabiztosabb; ez viszont, ahogyan ebben a pillanatban a füst ködén át a szemközti tükörből visszanézett rá, gyámoltalanságával egészen elkeserítette. A tükör mintha énjének csupán a bensejét tükrözné, nem fedte föl szép magasra fésült gesztenyebarna haját, világos szemét és – szemöldökének tökéletes íve alatt – arcának megkapóan tojásdad alakját, piros ajkát, mosolyát – csak ő érezte keserűnek – és mosolygás közben elővillanó fehér fogait.

Az apja odaintette magához, a szomszéd asztalhoz, hogy töltsön bort a poharába. Ezért Teofil nem hallhatta, amint a századosné így szólt az anyjához:

– Nem egy leány megirigyelhetné ezt az arcot. Nem is merek rágondolni, micsoda férfi lesz belőle!

Az ebédlőben már nem bömbölt a gramofon; Teofil látta, hogy új játékhoz készülődnek. A szoba közepén székeket állítottak föl egy sorba, a lányok és fiatalemberek egymás mögé ültek. Teofilt is bevonták „Távíró!" fölkiáltással. Az idősebb Fajt fiú, aki az utolsó széken foglalt helyet, volt a föladó. A saját húga mögött ült, és először csak finoman megcsipkedte az arcát, amit a többiek rögtön továbbadtak. S ez így ment tovább: összekócolták egymás haját, meghuzigálták az előttük ülő fülét, megcsiklandozták a nyakát; senki sem sejtette, hogy mi vár rá, s egy pillanat múlva mi történik mögötte; aki megfordult, annak zálogot kellett adnia. Ekkor a mögötte ülő Zosia váratlanul nyakon csókolta Teofilt. Ő pedig gondolkodás nélkül megcsókolta az előtte ülő Piekarskát. Kis idő múlva újabb csók csattant – czúttal a szájon. Ezt is továbbadta, de olyan iszonyúan félve, mint még soha. Nem volt rá mód, hogy valamilyen ürüggyel fölálljon, még néhány csókot kellett elszenvednie, érezvén, hogy egészen a nyakáig elvörösödik. Miért nem alszik ki a lámpa, vagy miért nem szakad le legalább a csillár a mennyezetről? Miért nem alszik el Piekarski tanácsos, vagy miért nem hal meg? Ott nyomban négerré szeretett volna változni, hogy fekete bőre alá rejtse iszonyúan lángoló arcát. Valahogy még ezt is kibírta; aztán váratlanul abbamaradt a játék, ő pedig átment (vagy inkább átrohant?) a hosszú szobán, hogy ismét elrejtőzzék a szalonban, gyermekkorának emlékei közé.

De azon nyomban darabokra szaggatta emlékeit. Nem gyerek akart most lenni, hanem zsarnok, mindenható király, élet és halál ura. Nem tudta magába fojtani ezeket a gondolatokat, ezért a sarokba húzódott a pálma alá, és szenvedélyesen beleélte magát ábrándjaiba. A hatalom és ke-

gyetlenség fenségében vonul be az ebédlőbe, mögötte népes udvara és az őrség; valamennyi jelenlevő férfit bilincsbe veret, a lányokat pedig mezítelenre vetkőzteti. Most ők reszketnek előtte, szégyenlik magukat, pirulnak, ő pedig azt teszi velük, amit akar. Csupán egyvalakinek kegyelmez meg, hogy annál kegyetlenebb örömét lelje Zosia és Niusia szívtépő zokogásában. Nagy zavarban lett volna, ha valaki eltalálta volna gondolatait, és megkérdezte volna tőle, mi a szándéka. Tüstént kiderült volna, hogy a kivételes helyzet egyszerűen meghaladja fantáziáját. Mert vérszegény, némiképp vegetariánus koszton táplált képzelete volt. Virágok, fák, erdei tisztások, tavaszok, hajnalok, meghitt zugokat teremtettek benne, madárcsicsergéssel, patakcsobogással, a nap játékával, örök várakozással és vággyal, s fölidézték benne valakinek elérhetetlen, meleg, illatos jelenlétét. Nem ismerte a hús-vér szerelem nyers ízét, és nem is vágyott rá.

Az apja újabb gyertyákat vitetett be vele; a játékosok mellett álló gyertyatartókba állította őket. Az apja kitűnő kedvében volt, jól járt a lapja, s a fadobozban – babonásan mindig becsukta – egyre gyűltek a sárga, világoskék, piros zsetonok és a vékony, aranylóan fénylő fémlapocskák. A fia gallérja alá dugta az ujját, és megcsiklandozta; a gyöngédségének ősrégi megnyilatkozása volt ez. Ebben a pillanatban berontott a fiatalabb Fajt fiú, s nagy hévvel vetette rá magát Teofilra:

– Ó, hát megvan a címzett! Ajánlott portós levele érkezett. El kell mennie érte a postára! – kiáltotta, és a karjánál fogva az ebédlőbe vonszolta.

A társaság már szétszóródott, székekbe és fotelokba telepedtek. Az idősebbik Fajt fiú kalapot tartott a térdén; a kalap láttán Teofil hátán végigfutott a hideg. Tudta, hogy oda rejtették a zálogtárgyakat, s bár biztos lehetett, hogy

az övé nincs közte, mégis megremegett. Életében jó néhányszor végigszenvedte már azt az iszonyú pillanatot, amikor valaki összeszorított öklét föltartva megkérdezte: „Mit csináljon az, akinek a zálogát a kezemben tartom?" Iszonyúan vad dolgokat találtak ki; négylábon járatták az áldozatot, ki kellett találnia a másik gondolatát, táncolnia kellett, megtornáztatták, egyébként a legjelentéktelenebb dolog is szégyenné változott ebben a zabolátlan, csúfondáros körben.

Teofil, akár egy halálraítélt kullogott a világos szobán át Fajt után, Piekarski tanácsos elnehezült pillantásától kísérve, aki mozdulatlanul, mosolyogva, hájasan, nagy hasával úgy festett, mint a vesztőhelyre kiállított kínai istenség. Teofilt belökték saját szobájába, melynek ajtaja azonnal becsukódott mögötte. Nem mozdult, várt. Váratlanul suttogás hallatszott:

– Nem ismersz meg?

Teofilnak elakadt a lélegzete.

– Alina – mondta halkan, hogy szinte maga sem hallotta saját szívének lüktetésétől.

A lány talán egy fél lépéssel közelebb húzódott.

– Hát... igen... itt a leveled... Távolról érkezett... – mondta fojtott, mély hangon, ideges nevetéssel.

A bezárt szobában teljesen sötét volt, csak a túlságosan keskeny roló szélén át hatoltak be az utcai lámpások elenyésző fényreflexei – a sűrű homályba szőtt csillogó fonalak. Az egyik zöldesen és reszketőn, mint a szentjánosbogár röpte, megvilágította Teofil kezének körvonalait; kezét könyökben meghajlítva, bizonytalanul kinyújtva tartotta, mintha a sötétség alakját kutatná. Alina megragadta; tenyere lágy volt, forró, egy kissé nedves. Teofil előrehajolt, pontosan, egyenesen oda, ahonnan a lélegzet melege áradt, és a száját rátapasztotta. Ajkával megérintette Alina ajkát, mely – akár az övé – zárva volt. Nem mozdult többé, csak

azt érezte, hogy lassan mindjobban előrehajlik, és a lány feje hátrahanyatlik. Lehet, hogy csupán érzéki csalódás? A világtól elszakadva, egyszersmind törvényeinek köréből is kilépett, és most érezte, hogy forog vele a föld. Egy másodpercre lezárta a szemét, és amikor ismét kinyitotta, közvetlenül a szeme előtt két sötét, villogó fénypontot látott; ugyanabban a pillanatban a fölszakadó sóhaj két néma, száraz ajkat választott el egymástól.

Megcsikordult az ajtó, sárga fény gomolygott benne, mely nyomban kihunyt, vékony sávot hagyva maga után a félig nyitott ajtóban. A fiatal Fajt fiú bekopogott:

– Megjött már a posta?

Nem kapott választ, mert Teofil közben kisurrant a másik ajtón az anyja alkóvjába. A szerencse kedvezett neki, mert az egész társaság váratlanul az ő szobájába nyomult be, s így szabad út nyílt előtte. Az apja szobájába rejtőzött, ahonnan kivitték az állólámpát, és csupán annyi fény volt itt, amennyi a szalonból és az ebédlőből szüremlett be. Az ablakot félig kitámasztották, hogy egy kis friss levegő jöjjön be. Az esti hófúvás után fagyos, de csöndes volt az idő; az ég szegélyén, szemben a kert fölött, néhány csillag reszketett. Teofil az eget kémlelte, a mély csöndet kutatta, s a csönd mérhetetlen ihlettel töltötte el. Ott, a legalján, minden világos volt, tudatos, érett: gondolatok, melyek átfogják a világegyetemet; szavak, melyek minden bonyolult kérdést megoldanak; s bár most egyetlen gondolat, egyetlen szó sem hatolt a felszínre, Teofil mégis úgy érezte, hogy a szellem beláthatatlan kincseinek birtokában van.

Az ebédlőben ismét nagy volt a lárma. A Fajt fiúk valahol egy üveg bort fedeztek föl, és nagy ivászatot csaptak. A pohár körbejárt, énekkel buzdították egymást:

Gló-gló-gló-gló, glória
ízlik a bor csudára,
ha kiittad, add tovább,
igyék minden jó barát.

A lányok fulladoztak, visongva nevettek, izgatottan, mintha csiklandoznák őket. Teofil hallgatózott, vajon nem hallja-e ki Alina hangját és nevetését. De a lány éppen akkor szaladt az ebédlőből a szalonba. Teofilban forró hullám emelkedett, majd ismét lebukott; érezte, hogy a szemét elfutja a könny. Ez volt hát az, ami a hosszú fasor vége felől közeledett, csónakon úszott feléje a folyón, a nádas és vízre boruló fűzfaágak között, virágba borult gesztenyefák alatt, a padon várt rá, ismeretlen tenger partján illant el előle, anélkül hogy bármi nyomot hagyott volna maga után a homokban? A leggyöngédebb ábrándjait is fölülmúlta, de százszorta nehezebb volt az álomnál.

Végül mégiscsak elő kellett jönnie rejtekhelyéről, mert a szalonban fölkerekedett a társaság. Először a preferánsz mellől álltak föl. Bieniek tanácsos nagyot nyújtózkodott és ásított:

– Már egy felé jár – mondta órájára pillantva.

– De holnap vasárnap – nyugtatta meg Grodzicki.

Grodzicka asszony is tartóztatta a vendégeket; bort, süteményt, teát és meleg ételt kínált. Teofil látta, amint egyre több szomorúság gyűlik a szemébe, miközben búcsúzkodott. Megértette, minthogy ő is ugyanazt érezte: félt attól a váratlan ürességtől, mely betölti majd a lakást, ha mindnyájan elmennek, amikor a szobákban már csak a cigaretta füstje marad, a fölvágott torták illata, borfoltok az abroszon, cigarettacsutka a padlón. Félt elbúcsúzni Alinától, s amikor elérkezett a pillanat, egy lépést tett feléje, hogy kívül kerüljön a lámpa fénysugarán; a lámpát az apja tartotta

a kezében, amikor kikísérte a vendégeit. Röviden és gyöngéden szorítottak kezet; Alina egyenesen a szemébe nézett, mielőtt a fiú még lesüthette volna a szempilláját, s ez az egyetlen villanás a másodperc elenyésző töredéke alatt Teofilt megfosztotta testétől, a földtől, tértől és időtől, a világegyetem valamennyi törvénye fölé emelte, hogy eltévedt atomként ragadja magával a még meg sem született világok förgetegébe.

5

Zubrzycki igazgató nyugtalanul járkált föl-alá az irodájában. Egy hét leforgása alatt már a harmadik csapás éri. A püspök, aki az elmúlt évben a húsvéti lelkigyakorlatokat tartotta, más intézethez ígérkezett; az *aranyszájú* Malinowski kanonok elutazott; a gimnázium fő hitoktatója, Grozd lelkész, levélben értesítette arról, hogy beteg. Ez a levél izgatta föl a legjobban. Minduntalan visszament az íróasztalához, hogy még egyszer átfussa. Nem volt kétséges: ágyban fekvő beteg nem így ír. De vajon rögtön ágynak kell dőlni ahhoz, hogy az ember ne tudjon elmondani egy egyórás beszédet? Influenza – igazán érthető ilyen időben. Az igazgató reggel óta az ablakot kémlelte, s a felhők meg a nap járásától függően változtatta meg a véleményét. „Valami rejlik e mögött! Nem kéne meglátogatni? Nem, vagy legalábbis egyelőre nem; még azt hiszi, hogy nyomozok utána."

Grozd tisztelendő úr diplomatát faragott ebből az egyenes lelkű matematikusból. Igazgatóságának második évében jelent meg a színen, és nyomban fölötte mesterien gabalyította össze a szálakat. Az igazgató csakhamar észrevette, hogy az övé mellett van még egy másik, rejtett és néma, de igen eltökélt hatalom. Ez a fölfedezés először földühítette, azután megrémítette; olyanformán érezte magát, mint a hajó kapitánya, aki rájön, hogy a hajójáról valaki az ő tudta nélkül jeleket ad le, és kapcsolatot tart fönn olyan emberekkel, akiktől ő függ. Grozd tisztelendő úr még azzal is növelte ez irányú gyanúját, hogy beharangozta a föl-

sőbb szervek még senki által nem ismert intézkedéseit, mintha egyenesen prófétai ihlet szállná meg. Ettől kezdve az igazgató, aki természeténél fogva őszinte ember volt és meglehetősen nagyhangú, egyszerre óvatos és zárkózott lett. Csak kevés dologban szánta rá magát a gyors döntésre, s a teljesen jelentéktelen dolgokat is töviről hegyire megvizsgálta, nem rejlik-e mögöttük valami csapda. Mindez annyira kimerítette, hogy pontos számításokat végzett, hány napja marad még a nyugdíjig, és este, lefekvés előtt, miután fölhúzta az óráját, s elfújta a lámpát, nagy megkönnyebbüléssel vonta le az elmúlt napot a négy számjegyből álló számból, melyet betéve ismert.

A sok járkálástól elfáradva leült, és rágyújtott a szivarra. A tüdejére leszívott hatalmas füstgomolyag kijózanította, fölélénkítette. Képtelenség valamilyen összefüggést keresni a kanonok elutasító válasza és Grozd lelkész betegsége között. A véletlenek kínos találkozása, mindössze ennyi. Ha a tisztelendő úr szombatig nem gyógyul meg, föl fogja keresni, semmi esetre sem előbb. A lelkigyakorlatokat időben meg kell tartani – ez ellen nincs mit tenni. Közelebb húzta magához a már reggel óta fölnyitott vastag, nagyon kopott, vászonkötésű könyvet, melybe negyedszázad óta az igazgatók körleveleit jegyezték be; a betűk alakja rétegenként változott, akár a középkori kolostorok krónikáiban. Az ő saját írása már majdnem kéttucatnyi oldalt töltött be, és lelkierejének fokozatos hanyatlásáról tanúskodott. A formás, nagy betűk az év folyamán szinte észrevétlenül változtak majdnem apró, széteső kacskaringókká. Minekutána megfogalmazta a húsvéti lelkigyakorlatokról szóló rendelkezését, alákanyarította a nevét, és annyira lendületbe jött, hogy az utolsó betűtől hosszú vonalat húzott, mely rókafarokként csavarodott a neve alá.

Csöngetett.

– Kérem, vigye ezt el minden osztályba, Michał, és mondja meg a tisztelendő úrnak, hogy óra után fáradjon be hozzám.

– A hitoktató úr a tanári szobában van, igazgató úr – mondta a pedellus.

– Akkor hívja át, kérem.

Skromny tisztelendő úrnak, a gimnázium másik hitoktatójának éppen lyukas órája volt, és mint mindig, most sem a tanári szobában töltötte, hanem a mellette levő kis szertárban, ahol térképeket és földgömböket tartottak. Az ablak mellett ült, és éppen a császárzsömléjét eszegette, kezével eltakarva a száját. A térdén egy darab papirost terített szét a morzsának – *Colligite fragmenta, ne pereant*[1] –, mert hazafelé menet oda szokta szórni a verebeknek az utcán. A főpedellus egy kissé kinyitotta az ajtót, és bekiáltott:

– Tisztelendő úr, kérem, az igazgató úr kéreti.

A főpedellus nem sokra tartotta a lelkészt, mert boltban vásárolt száraz zsömlén élt. A pedellus felesége vezette ugyanis a büfét a gimnáziumban, ahol vajat, sonkát, kolbászt, tejet vagy teát lehetett kapni, nem beszélve az édességekről. Az egész tanári karban csak Skromny tisztelendő úr állt ellen e meleg illatok csábításának, melyek a nagyszünetben Motykánénak a hallban fölállított asztalairól áradtak szét, és az egész épületet betöltötték. A főpedellus, minekutána eleget tett megbízatásának, el is tűnt az ajtó mögött, mielőtt még a tisztelendő úr megszólalhatott volna.

Skromny tisztelendő – a morzsákkal együtt – félig elköltött zsömléjét is becsomagolta a papirosba, és reverendájának hátsó zsebébe rejtette.

Soha név nem illett jobban viselőjére.[2] Olyan kis nö-

1. Gyűjtsétek össze a morzsát, ne vesszen kárba.
2. A *skromny* szó jelentése: szerény.

vésű volt, hogy az ötödik osztálytól fölfelé egyetlen tanuló sem akadt, akire fölülről nézhetett volna le, és olyan kövér, hogy kezét nem tudta volna ökölbe szorítani, ha valakit meg akart volna fenyegetni. Úgy keringett a folyosókon, mint egy búgócsiga; messziről világított öreg, kifényesedett reverendája, és mindig több tanárt keresett egyszerre, hogy egy kis elnézést kolduljon tőlük egy-egy bukásra álló számára. A sors mindazok oltalmazójává tette, akik kettesre álltak; a sors az érettségi tételek becsempészését is őrá rótta. Hivatását hősiesen töltötte be, mivel alapjában véve ugyanúgy félt a tanároktól, mint a diákok; bátortalanul nyújtotta oda apró, puha kezét, s mindig tétovázott, mielőtt a kézfogás után ismét föltette a kalapját. Saját tantárgyát teljesen megszabadította az osztályzás csapdáitól: mindenkinek a legjobb jegyet írta be, abban a meggyőződésben, hogy igazságtalanságot követne el a katolikus gyerek ellen, ha vallási kérdésekben fogyatékossággal gyanúsítaná. Ebben az egy kérdésben rendíthetetlen volt, teljesen süket az osztálykonferencián elhangzó csípős megjegyzésekre; angyali nyugalommal írta be a jelest a bizonyítvány elejére, a sok elégtelen mellé.

Dobogó szívvel lépett az igazgató irodájába.

– Kérem . . . – mondta Zubrzycki, s könnyedén fölemelkedett, hogy üdvözölje.

A tisztelendő a szék szélére húzódott, mert minden szék túlságosan magas volt neki, s rövid lába különben a levegőben lógott volna.

– Ebben az évben nagy gondokkal küszködünk – kezdte az igazgató.

Félbeszakította mondókáját, a szájához emelte a szivart; félig lehunyt szemhéja alól a tisztelendőt leste, mivel váratlanul fölrémlett benne, hátha ő is az összeesküvőkhöz tartozik. De a füstön át sárgásbarna, őszintén aggódó szem-

pár tekintett rá; nagy kedve lett volna magához szorítani ezt az öreg gyereket, e csupa jóságból gyúrt emberi gomolyát.

– Nagy gondokkal küszködünk ebben az évben – ismételte. Aztán beszámolt a püspökről és a kanonokról, végül hozzáfűzte: – Valamit tenni kell! Saját erőnkből meg kell tartani a lelkigyakorlatokat.

– S éppen most betegedett meg Grozd tisztelendő úr is! – nyugtalankodott a hitoktató.

– Honnan tudja ezt a tisztelendő úr? – az igazgató az íróasztalon át feléje hajolt.

– Ma helyettesítettem az V/c osztályban.

– Kinek a megbízásából?

– Majewski tanár úr, az osztályfőnök szólt . . . – suttogta a tisztelendő.

– Á, persze. Rendben van. – Zubrzyckinek eszébe jutott, hogy megbeszélték Majewskival.

– Számítok a tisztelendő úrra – az igazgató fölállt. Skromny tisztelendő szintén fölállt, mutatóujját a saját mellének szegezve:

– Hogyhogy énrám, igazgató úr?

– Nem tehetünk egyebet. A lelkigyakorlatok csütörtökön kezdődnek, már kihirdették. A tisztelendő úrnak lesz rá ideje, hogy ma és holnap fölkészüljön rá. Fölmenthetem a tanítás alól, ha szükséges.

S kezet nyújtott. Skromny tisztelendő úr az ajtóhoz gurult, hétrét görnyedve, még alacsonyabban, mint máskor.

– Micsoda pech – suttogta az igazgató az ajtóban eltűnő öreg, elnyűtt reverendára meredve.

Skromny tisztelendő úr kétségbe volt esve. Évről évre nagy csodálattal hallgatta a prédikátorokat, akik megrázó ékesszólással mondták el a kereszténység szimbolikus tragédiáját. Szavaik és gesztusaik egy székesegyház boltozatát fe-

szítették a gimnázium aulája fölé. De nem tudta megjegyezni a szép fordulatokat, s bárhogyan erőltette is az agyát, semmi sem jutott eszébe. Így hát az evangéliumot olvasta késő éjszakáig, amíg el nem öntötte a szemét a könny a fáradtságtól és az igaz fájdalomtól. Az Úr szenvedése és halála mindannyiszor mélyen megrázta. Csütörtök reggel új reverendájában ment el az iskolába; ezt a reverendáját három év óta csak kivételesen, ünnepi alkalmakkor öltötte föl. A pedellus a tornaterembe kísérte, mert az aulában a padlót javították.

A szokatlan környezet egyszerűen megőrjítette a fiatalokat. A hitoktató féktelen tombolás közt találta őket. A létrákon, trapézokon, rudakon és köteleken egyetlen hüvelyknyi szabad hely sem akadt; a fiúk himbálództak, fölfelé kúsztak, leereszkedtek, egymást lökdösték. A padlóról por szállt fölfelé: hempergő, birkózó párok verték föl. A pokoli lármában saját hangját sem hallotta az ember. A tisztelendő óvatosan megállt az öltöző küszöbén, teljes joggal attól tartva, hogy ha még egyetlen lépést tesz, már semmi sem menti meg ettől a fölfordulástól. Csupán néhány tanár érkezése után állt helyre a rend, de nem egy csapásra; különösen egy első osztályos tökmag – közvetlenül a mennyezet alatt gubbasztott, és nem látta, mi történik odalenn – lármázott kegyetlenül; végül, a hirtelen támadt csöndtől megriadva, majdnem lezuhant egy emeletnyi magasságból.

Így kezdte Skromny tisztelendő úr első lelkigyakorlatát. Nem készítettek neki sem asztalt, sem dobogót, még széket sem; ott állt hát alacsonyan, kövéren, nevetséges külsejével sok száz fiú zárt serege előtt: csupán néhány lépésnyi szabad tér választotta el tőlük. Közvetlenül a feje fölött még ide-oda lengett a mászórúd, valaki ugyanis csak az imént ugrott le róla. Önkéntelenül is az az érzése támadt az embernek, hogy maga a tisztelendő úr akaszkodott a trapézra;

vajon hogyan festene, ha most váratlanul fölemelné rövid karját, és a himbálódzó rúdba kapaszkodna? Ő maga még csak fokozta a helyzet komikumát, mert néha fölfelé pillantott, s ilyenkor úgy tetszett, mintha az ő gondolatait is ez a csábító tornaszer kötné le.

Minden jel arra mutatott, hogy az egész halálosan unalmas lesz, ráadásul még a lábuk is megfájdul a hosszú álldogálástól. A sorok felől, ahol Teofil is állt, suttogás és nevetgélés hallatszott. De időnként megütötte fülét Krisztus neve, félelmet keltve. Összeszedte magát, hogy valamit mégiscsak megértsen abból, amit hallott. Óvatosan elhúzódott csoportjától, és a fal mellé állt, egyik osztálytársa, Kościuk mellé, aki kinyújtott nyakkal, tátott szájjal hallgatta a papot. Parasztfiú volt és tisztában vele, hogy az apja menynyit áldoz iskoláztatására. Ezért kötelességének érezte, hogy egyetlen mondatot se szalasszon el; különben is örült, hogy e falak közt végre olyasmit hall, amit különösebb szellemi erőfeszítés nélkül meg lehet érteni.

Skromny tisztelendő a Megváltó életének utolsó hetéről beszélt, szinte az evangélisták szavával, itt-ott bátortalan magyarázattal egészítvén ki. Teofil mélyen elgondolkodva hallgatta. Mindez újnak tetszett neki, éppen egyszerűsége folytán. Megszokta a lelkigyakorlatokon az erkölcsiségről és hazafiságról való szólamokat, melyekben az evangélium szava költői idézetekkel keveredett. Az ember előre tudta, hogy az utolsó napon Lengyelország föltámadásáról fognak beszélni, és türelmesen kivárta, mint a nagyáriát; ez mindig nagy hatással volt rá. De maga Krisztus egy kissé elmosódott, s az ember szórakozottságában még metaforának vélhette. Itt azonban minden szóban jelen volt, minden mondat Őt öregbítette, olyan beható és szinte kézzelfogható volt minden. A jámbor evangélisták sem mondták volna el különbül. Skromny tisztelendő úr nem törekedett festői hason-

latokra; egészen belezavarodott igyekezetében, hogy egyetlen részletet se hagyjon ki; ennek folytán tömérdek megrázó dolgot látott meg az ember, mint a régi metszeteken.

Teofil a hitoktatás fejlődésével elvesztette naiv hitét. Az idén a dogmákra tértek, és hite is absztrakt lett. Grozd tisztelendő úr a Szentírást számtalan idézetté morzsolta szét; ezeket külön lapra jegyezték föl; nagyon büszke volt e lapokból összeállított archívumára, s folyton kiegészítette. A tisztelendő külön ládában tartotta; a ládát saját rajzai alapján készítette az asztaloscéhben, és több soros rekesszel láttatta el. Minden rekeszben más-más hittétel helyezkedett el megszámozva, időrendbe rakva Mózes *Első könyvé*-től a *Jelenések könyvé*-ig. Grozd tisztelendő úr e szellemi patikából minden órára kiválasztotta a megfelelő adagot, és beletette szép, préselt bőr levéltárcájába, amelyen Szent Péter bazilikája volt látható. Ezt a tárcát Majewski tanár úr hozta neki Rómából. Amikor a hitoktató előhúzta zsebéből levéltárcáját, az osztályban erősbödött az irkalapok zizegése; mindenki sietve elővette a ceruzáját, mert az ember sok mindent megengedhetett magának, de azt az egyet nem, hogy egyetlen idézetet is elszalasszon.

Az idén kiderült, hogy a hit nem is olyan könnyű dolog. Minden, ami eddig világos volt, s úgy látszott, másként nem is lehetne, egyszerre rendkívül zavarossá változott. Teofil heves nyugtalanságot érzett, amikor Grozd tisztelendő úr egy szeptemberi reggelen Isten létét kezdte bizonyítani, mintha ez olyan kérdés volna, amivel érdemes foglalkozni. Az ezt követő néhány hittanórán – Teofil nagy rémületére – az öt szent betű fölött a kétkedés árnyéka lebegett; aztán észrevette, hogy kételkedése olyan gyönge, mint az ablakon túl szövődő pókháló szálai. Attól kezdve lebecsülte a veszélyt, mely lelke halhatatlanságát, az angyalokat vagy a kinyilatkoztatást fenyegette; szilárdan meg volt győződve

róla, hogy Grozd tisztelendő úr dogmatikája és szép levéltárcája segítségével meg fog menekülni. Szívesen mélyedt el viszont a hit misztériumaiban, minthogy áttekinthetetlenségük növelte fölényét. Miközben órájára készült, megkérte anyját, hallgassa ki, jól tanulta-e meg az egyes fejezeteket. Grodzicka asszony a könyvbe mélyedve nem engedte, hogy egyetlen szót is változtasson a szövegen, melybe ő is egészen beleszédült.

– Bizodalmam Istenbe vetem – mondta –, és ha fölveszem a szentségeket, és meghalok, nem hagy el, bár egyetlen szót sem értek az egészből.

Nagyot sóhajtott, Teofil pedig azon gyötrődött, hogy kincsét nem oszthatja meg anyjával. Ez a kincs összehasonlíthatatlanul nagyobbnak tetszett, mint a valóságban volt, ha tekintetbe vesszük, hogy puszta szavakból állott. Igen kevés hatolt belőle a lelkébe, a többi a felszínen ülepedett meg, száraz frazeológiai kérget alkotva. Az ősz utolsó leveleivel az Isten is eltávozott tőle ősz szakállú kertész képében, s egészen magára hagyta egy olyan Lénynyel, aki tucatnyi jelzőből meg felsőfokból állt; március első napjaiban a fehér homlokú, a vállára omló fekete hajú Krisztus homályos látomássá sápadt benne a *Dogmatiká*-nak ama három lapját kivéve, melyek a Megváltó személyében jelenvaló két természetet, az istenit és emberit világította meg.

Skromny tisztelendő úr visszaadta a hitét az evangélium által elbeszélt események abszolút igazságában. Miközben őt hallgatta, Teofil emlékezetében meglelte színes bibliájának szinte valamennyi oldalát, melyet az idő már rég elsodort. Velük együtt visszatért az esti órák és vasárnapi délelőttök meghitt hangulata; visszatértek a csönd és magány pillanatai, s a képek fölé hajolva bódultan itta magába színes tartalmukat. A ruhák színe, a redők, a szerszámok alakja a

sugárzó fénysávban, az Olajfák ligetébe leereszkedő angyal szárnyának tolla, a fáklyák fénye és füstje a főpap poroszlóinak kezében, a Pilátus székéhez vezető lépcső fokainak száma, sőt még a Golgota lejtőjén álló egyetlen fa leveleinek száma is – mindez ismét megragadta, hevesen és új erővel. Mennyi álom, mennyi látomás tapadt ezekhez a részletekhez! Mennyi gyöngédség rejlett ezekben az emlékekben! Az ostorozás, a töviskorona és a kereszt már nem késztette sírásra, de a könnyek, melyeket egykor értük ontott, tartós nyomot hagytak a lelkében. Krisztus útja a jeruzsálemi bevonulástól a Golgotáig végighúzódott az életén; akkor még üres volt a lelke, és minden olyan mélyen belevésődött, mint lábnyomok a lakatlan földbe.

Az exhortáció után misét tartottak; Teofil buzgón imádkozott. Amikor kilépett a templomból, ugyanolyan habozás fogta el, mint a többi fiúkat, akik kisebb csoportokba verődtek. Ott álltak a magas marton, és a Leon Sapieha utcára néztek le, a tovarohanó villamosokra, a fekete sárrögökké olvadó havat összesöprő munkásokra. A hideg levegőben furcsa hőáram érződött, mely a nedves föld illatát hozta: fölül érdes és keserű, alul meg ragadós és émelyítő, de egyszerűségében bódító mese a tavaszelőről, a savanykás nedvektől duzzadó bimbókról, életadó rothadásáról mindannak, ami széthullik és elkorhad. A fiúk kigombolták télikabátjukat, hunyorogtak a síneken, a pocsolyákban, a tetőszegélyeken visszaverődő nap fényétől; ez az éhkoppon maradt nap tunyaságával és álmosságával ellankasztotta őket; azután szétszéledtek. Teofil Kościukkal tartott, aki szó nélkül, nagy léptekkel haladt mellette nehéz, vasalt csizmájában. De még ez az útitárs is terhére volt; Teofil valamilyen ürüggyel faképnél hagyta, hogy egyedül kóborolja be ezeket az utcákat, abban a képtelen reményben, hátha valahol találkozik Alinával. Furcsamód a melankóliának

ugyanazok a szálai vezettek a vallási áhítattól bimbózó, fészekmeleg szerelmeig.

Grozd tisztelendő szombatra meggyógyult, hogy jelen lehessen a gyónásnál. Azt hihette az ember, hogy csak az igazgató kérésére kelt föl; az igazgató pénteken meglátogatta, pedig a tisztelendő úrnak egyáltalában nem volt szándékában, hogy kibújjon kötelessége alól, s – jutalomképpen – újabb részleteket akart megtudni a tanulók és az iskola életéről. Sajnos, ezek apróságok voltak, mert csupán az alsóbb osztályok bizalmát élvezte, ahol nem tanított. Az idősebb fiúk messziről elkerülték – híven a hagyományhoz; talán az ösztönük diktálta úgy, vagy valamilyen konkrét eset vagy legalábbis homályos emlék a távoli évekből. Teofil a többiekhez hasonlóan Skromny tisztelendő úr gyóntatószéke elé térdelt, jobboldalt, ahol egy kissé világosabb volt. Szokás szerint most is gyónócédulára jegyezte föl a bűneit a tízparancsolat sorrendjében.

A hatodik parancsolatot azonban a végére hagyta, és nem dolgozta ki. Alina ügyét a rögtönzött szavak ihletére bízta. Most sehogyan sem lelte meg, s a lelkész nem tudván, hogy vajon befejezte-e már, megkérdezte tőle:

– Van még valami?

– Igen. Megcsókoltam egy leányt.

– Hogyan?

– Társasjáték közben.

– Ezt már említetted.

– Nem, ez más. Ezt a leányt azzal a gondolattal csókoltam meg... azzal a gondolattal, hogy szeretem. És utána egész idő alatt csak rá gondoltam.

– Találkoztál vele azóta?

– Nem, de mindenütt kerestem, el akartam menni hozzá, és nagyon szomorú vagyok...

Érezte, hogy könnyek gyűlnek a szemébe.

– Gyermekem . . . – suttogta a hitoktató.

Kész szava volt minderre: még túlságosan fiatal; gondoljon a tanulásra; Isten oltalmába veszi az ő szívét, ha őszinte és ártatlan; de a szentség szikrájától megvilágosodván, semmit sem szólt, csak keresztet vetett rá, és elrebegte a föloldozás szavait. Attól a fönséges csöndtől megindultan, melylyel Skromny tisztelendő a vallomását fogadta, Teofil most a penitenciára várt.

– Vétségeidért – mondta a pap – vezeklésül elég egy ima. Magad tudod a legjobban, mennyivel tartozol Istennek.

A templomban már nem volt senki, amikor Teofil a főoltár előtt térdepléséből fölemelkedett. Mielőtt hazament volna, átvágott a Jezsuita-kerten, s az elhagyott fasorban, az utcai lámpásoktól távol, apró cafatokra tépte gyóntatócéduláját, azután elővette kis lapátját, mely még gyerekkori játékaiból maradt meg, s az orgonabokor tövében egy kis gödröt ásott, belehajítván ezt a maréknyi papírfoszlányt. Mindig így tett, s maga sem tudta, azért-e, mert fél, hogy valaki elolvassa a bűneit, vagy mert sejti, hogy lelkiismereti számláját rothadásra adván át a földnek, elűzi a gonoszt a saját lelkéből.

6

Nagyszombaton Grodzicki tanácsos a fiával elment a Szent Sírhoz. Teofil kabát helyett körgallért viselt, hogy alája rejthesse azt a könyvet, melyet a könyvtárban ki akart cserélni. *A régi mese* volt. Mély megindultsággal gondolt rá, s szinte hálát érzett a lengyel múlt páratlan, meleg színeiért, a hatalmas erdők susogásáért, a méz illatáért és az óriási mennyiségű *húsételekért;* e szó puszta olvastán is összefutott szájában a nyál; a szó pompás házikolbászt idézett föl előtte.

Most már beiratkozhatott volna a könyvtárba: az utolsó osztálykonferencián ugyanis iskolai előmenetelében határozott javulás mutatkozott, de inkább kerülte ezt a témát. A tanácsos különben sem volt jókedvében. Ebéd helyett ma heringet kapott, néhány darab sült burgonyával, nyers káposztát olajjal meg egy csésze teát. Teste sanyargattatását a lelke is megsínylette; lelkének egyensúlya szoros kapcsolatban volt a tányér levessel, a szelet hússal és az utána kijáró csemegével.

– Édesanyád – szólalt meg, amikor kiléptek az utcára – el sem tudja képzelni az ünnepeket nagy költekezés nélkül. Igazán semmi értelme, ha az ember, már egy hónappal előtte ilyen fényes lakomát csapott. Nagyobb lábon élünk, mint amennyire telik nekünk. Ebben az országban mindenki nagyobb lábon él, mint tehetné. Csak a *publicum bonum*-ra[1] nincs gondja senkinek. Íme, egy példa: a *Słowo Polskie* hir-

1. Közjó.

detést tett közzé, hogy bor és vodka helyett az ünnepek alatt juttassanak adományokat a Népiskolai Egyesületnek. Érdemes átfutni az adományozók listáját. Sapieha hercegnő: két korona, Lubomirska hercegnő: öt korona. Szégyengyalázat. Még jó, hogy nyomtatásban megjelent: talán eljön az az idő, amikor majd az orruk alá lehet dörgölni.

– Ezekre nem lehet számítani, idegenek az országban – mondta Teofil, s elszégyellte magát, hogy ilyen komoly véleménye van, de apjának krákogását dicséretnek vette, s ez jóleső melegséggel töltötte el.

A tanácsos azonban, aki kerülte a túlságosan éles megfogalmazásokat, nem adott igazat neki.

– Noha még ma is van hercegi rang, hercegi lélek azonban már nincs – mondta. – Nézzük csak meg a dolog másik oldalát is. Sapieha hercegnő csak két koronát adott ugyan, de az apja talán a fél vagyonát, ráadásul pedig vérét áldozta a hazáért. Nem hinném, hogy ugyanazt elmondhatnánk a mi családunkról. A haza iszonyú dolog, természetesen, ilyen körülmények között, ahogyan mi élünk.

E szavak hallatára – igazán nem számított rájuk – Teofil egy kissé elgondolkozott, de beléptek a Mária-Magdolna-templomba, s amikor visszafelé átfurakodtak a tömegen, és ismét az utcán találták magukat, az apja már egészen más tárgyra tért. Ismét felöltötte mindennapi jóindulatú arcát, s nagy örömét lelte a lármás utcában. A jezsuitáknál és a bencéseknél még nagyobb volt a tolongás; a tanácsos gondosan szemügyre vett minden apróságot, és összehasonlította a tavalyi helyzettel; megállt az adománygyűjtő asztalok előtt, elolvasta a föliratokat, imitt-amott egy-egy tízfillérest ejtett a tálcára; jelentős mennyiségű aprópénzt készített elő.

A leszálló alkonnyal Teofil nyugtalansága is növekedett, mert attól tartott, hogy közben be találják zárni a könyv-

tárt. Arra számított, hogy valahogy majd csak sikerül kereket oldania a tömegben, mely a föltámadásra várva, ostrom alá vette a székesegyházat. A Gubrynowicz-könyvesbolttal szemben egy szakasz katona állt lábhoz tett puskával. Az apostoli Monarchia kivezényelte hadseregének kis csapatát az Úr föltámadásának ünneplésére. Sőt, ráadásul fél tucat tábornokot is; kék kabátjuk és világoszöld tollforgójuk ki-kivillant a Halicka utca forgatagából, s növelte a csődületet. Teofilt félretaszították, s mert sodortatta magát, egészen a Szent Lélek térig jutott. Így hát megszabadult, de mielőtt még továbbállt volna, lábujjhegyre emelkedett: látta az apját, amint aggódva keresi, s egy megható ránc rajzolódik ki az orra fölött. Teofil azzal az érzéssel indult útjára, hogy igen alávaló módon járt el.

Amikor az Akademicka utcába fordult be, sortűz dördült. Szinte ugyanabban a pillanatban megkondultak a harangok. Teofil hátán végigfutott a hideg. „És dörgött az égből az Úr, És a Magasságos hangot adott!" – Ki tudja, honnan ötlöttek eszébe a biblia szavai. Harangok zúgtak: kétszer kettő, azután háromszor három – egymásra torlódva, ismét elkülönülve; a sötétedő ég alatt bronzhangú felhők gomolyogtak, s időnként egy-egy erősebb ütés a folyékony fém nehéz csöppjeként hullott alá. Futásnak eredt, mintha vihar elől menekülne.

A könyvtár ajtaja már zárva volt.

– Ne rángasd annyira, még letöröd a kilincset.

Jurkin – egy osztállyal fölötte járt – bukkant elő a lépcsőházból.

– Ha nem engednek be, akkor cserélünk. Nálad mi van?

Teofil elszégyellte magát *A régi mese* miatt. Ugyanúgy szégyellte volna magát, ha történetesen Platónt tartja a kezében. Jurkin mindig zavarba hozta. Ki tudott volna ellenállni vakmerő pillantásának, nevetésének, sapkájának – a

lehető legmagasabb volt, amit bárki megengedhetett magának valamennyi cs. és kir. gimnáziumban –, zubbonyának, mely már nem is sötétkék, hanem fekete volt? Jurkin az előkelő, *blazirt* gimnazista karikatúráját idézte; a minap látta a Mikolasch-köz egyik boltjának kirakatában. Szánakozva csóválta a fejét *A régi mese* elsárgult, piszkos borítólapja láttán.

– Szeretem ezt a könyvet, mert kora gyerekségemre emlékeztet.

Teofil nem is ellenkezett.

– S nálad mi van? – kérdezte.

– Nagyon mulatságos. Olvasd el. Épp húsvétra való olvasmány.

Jézus élete volt Renantól. Teofil megijedt. Ösztönös idegenkedést érzett a könyvvel szemben, talán a címe miatt, mert a szent nevet ennyire lecsupaszította, vagy talán egyszerűen azért, mert Jurkin ajánlotta. Amaz viszont csúfondáros megelégedéssel nézett rá:

– Ne félj, öregem, ha elolvastad, akár két hétig is elélhetsz utána. De ne vesztegessük az időt.

A sötét folyosón át titkos bejárathoz vezette; csak ő ismerte. Az a könyvtáros kisasszony nyitott nekik ajtót, aki a könyveket kikölcsönözte; Jurkin nagyon elegánsan üdvözölte.

– Fogalmad sincs, Grodzicki, mennyit veszítesz azzal – suttogta, amikor már a katalógus előtt álltak –, hogy nem jársz korcsolyázni . . .

Teofil közben fogta a Jurkin által visszavitt könyvet, s szinte akaratán kívül adta meg a számát az öreg, vékony hölgynek, aki a kölcsönzött könyveket bejegyezte. Jurkin észrevette, elmosolyodott, és búcsúzóul feléje biccentett.

Teofil komótosan egészen a Mickiewicz utcáig csatangolt el, és csak ott jutott eszébe, hogy még éppen odaér a

föltámadásra a Szent Erzsébet-templomba. A kegyelem kézzelfogható jelének vette, Isten természetfölötti, legbenső segítségének, mely nélkül semmit sem tehetünk, hogy kiérdemeljük a mennyországot. „Ha apámmal maradtam volna a székesegyházban – gondolta –, csak a magamra kényszerített kötelességemet teljesítettem volna. Ez dicséretes cselekedet ugyan, de kegyelem nélkül való, és az ég számára értéktelen." A dogmatika még sohasem szólt ilyen meggyőzően hozzá. A hittankönyvből ismert hasonlat, hogy az igazi kegyelem olyan, „mint a fény, mely egy pillanatra gyúl ki lelkünkben", pontosan egybevágott mostani állapotával, váratlan megvilágosodásával; s ezt a föltámadás gondolata ébresztette benne.

Már sötét este volt. Teofil előtt néhány lépéssel egy ember hosszú rúdon kékes lángot vitt, meggyújtotta vele a gázlámpákat; váratlan, rövid sercenéssel lángoltak föl. A lámpagyújtogató bizonyára ugyanilyen volt a petróleumlámpák korában, akárcsak ez a homályos szurdokként sötétlő Szeptycki utca. Az úttest süppedő sárrétegek közt kanyargott; a sarki kocsma üvegajtaján keresztül kiszűrődő fénysugár mentén kitaposott ösvény szelte át. De ott volt előtte a harangzúgástól visszhangzó tér.

A gótikus templom valamennyi ablaka teljes fényárban csillogott, a legnagyobbtól a legkisebbig, mintha itt-ott kis rések nyílnának sárgás visszfénnyel, de a magasban sötétség uralkodott, a tető körvonala is beleveszett, és a torony az égnél is sötétebben emelkedett ki belőle. A közeledő körmenetben gyertyák villogtak – megindító, bizalomkeltő, szikrázó kis lángok. A föltámadásról énekeltek, s mikor eltűntek a templom másik oldalán, távoli visszhang szállt, mintha ezek az emberek a csillogó baldachin alatt, a dicsőség zászlaival, az éj mélyére indultak volna, hogy útközben mindenütt a föltartóztathatatlan hajnalt hirdessék.

Teofilra eddig még soha nem hatott ilyen erővel a szertartások varázsa, pedig köztük született és nevelkedett. Nem mozdult el a helyéről, míg a körmenet vissza nem ért a templomba, a csöngettyűk ezüstös harmatában és a tömjén füstjében. Csupán a Leon Saphieha utcában, a Műegyetemnél hagyták magára a Szent Erzsébet-templom harangjai: váratlanul elhallgattak; de valahol a város mélyén újabb harangok kondultak meg; az ég szüntelen bronzzúgással imádkozott.

Belépett a konyhába, mely merő láng és pára volt. Az édesanyja ott állt az üst mellett; a sonka főtt benne.

– Krisztus föltámadott!

Fia hangjának hallatára Grodzicka asszony hátrafordult, a kötényébe törölte a kezét.

– Bizony föltámadott – mondta, és homlokon csókolta a fiút.

A szolgáló letette az edényt, melyet éppen elmosott, s a víztől még csillogó kezével keresztet vetett:

– Bizony föltámadott – suttogta.

Apját a szobájában találta, éppen petróleumot töltött a lámpába. Feszült figyelemmel végezte ezt a műveletet, nem vette le a szemét a bádogkannából kiömlő ezüstös sugárról. Csak amikor ismét becsavarta a lámpabelet, szólalt meg:

– Hova szöktél, te csibész?

Teofil szavaiból azonban kiderült, hogy valójában az apja tűnt el a nagy tolongásban, sőt egyenesen faképnél hagyta a fiát, pedig ő kitartóan és állhatatosan várt rá a székesegyház előtt, míg végül a koldusokon kívül már senki sem maradt a téren. Mikor abbahagyta a szemrehányásokat, lábujjhegyre ágaskodott, megcsókolta az apja nyakát egy zsírránc kellős közepén, miközben ügyesen becsúsztatta a kölcsönvett könyvet a polcon fekvő irkái és tankönyvei

közé. Meg volt győződve róla, hogy az effajta olvasmányokra az apja sajnálná a petróleumot, és nem tisztítaná ilyen nagy gonddal a lámpabelet.

– Nincs kedvem most vitatkozni veled – mondta a tanácsos –, de azt hiszem, most is úgy jártam veled, mint annak idején Lubienben. Emlékszel?

Már tíz év is eltelt a szégyenletes eset óta, de sokszor emlegették okulásul és elrettentésül. Az apja arra kérte, hogy menjen ki vele az állomásra az édesanyja elé. Teofil egy tábla csokoládéért hajlandó volt rá, mihelyt azonban megkapta a csokoládéját, száz lépés után kijelentette, hogy fáj a lába, s hazament a kutyával játszani. Ez valóban szégyenletes eljárás volt; Teofil úgy érezte, még egyszer bocsánatot kell kérnie az apjától. Annál is szívesebben tette, mivel az édesapja éppen a vállára tette a kezét, s végtelenül jóságosan nézett a szemébe.

Eltökélte, hogy mindaddig nem veszi elő a könyvet rejtekhelyéről, amíg az apja szobájából nem hallatszik ki a széthajtott újság zizegése. Nagyon gondosan szemügyre vette a címlapot; ezúttal is ugyanolyan ellenérzést keltett benne, mint először. A szerző és a fordító neve – Renan és Niemojewski – egyaránt ismeretlen volt előtte. Néhány perc alatt átfutotta Niemojewski rövid előszavát; hirtelen nyugtalanság fogta el: semmit sem mondtak ki benne kereken; az embernek olyan érzése volt, mintha egy szenvedélyes vita további folytatásának tanúja volna. Teofil előtt a következő kép rémlett föl: félig nyitott ajtón át egy dohányfüstbe vesző szobát látott, ahol néhány férfi szenvedélyes vitát folytat, és az egyik mennydörgő hangjával minduntalan a többi torkára forrasztja a szót.

„A lengyelnek ma minden vonatkozásban szabadnak kell lennie, tehát szellemi tekintetben is . . .” „Mégis hova vezették a lengyel nemzetet?” „A sötétség kora azonban le-

járt . . ." Ezt kiáltotta ez a hang az ajtó mögött. Teofil zavarba jött, és szívesen elszökött volna e zűrzavaros és veszedelmes szobából; félre is tette a könyvet. Többé nem lehettek kétségei afelől, hogy merőben különbözik a harangok, az ének és a gyertyák világától, ahonnan az imént érkezett.

Másnap pontosan délben elment hozzájuk Marcinkowski tisztelendő úr, a Grodzicki család régi barátja; Teofilt ő keresztelte meg, és évről évre ő szentelte meg húsvéti asztalukat. A tanácsos magához ölelte, és vállon csókolta; őszintén szerette; egyúttal a lelkész nyitotta meg előtte Isten ama pompás adományaihoz vezető utat, melyekre már annyira vágyott. Teofil sündörgött körülötte, fölsegítette rá a miseinget, a stólát; a tisztelendő úr szerette, ha Teofil ministrál neki. A fiú tudta, mi a kötelessége, s elfogódottan tett eleget neki. A tisztelendő úr mellett állva, szemközt az ablakkal, az ég egy darabkáját látta: a még csupasz fák nem fedték el előle. A frissen tisztított, hófehér függönnyel keretezett ablakok, mintha kitágítanák a napot, de sejtelmesen tisztára is varázsolták.

A fehér abrosszal leterített asztal jelképezte a tavasz ünnepét. A bűvös zsázsa – nagy, szürke címkés üvegbe volt ültetve – boglyas, zöld oszloppá növekedett. A négy cserépben virágzó fehér, piros, kék és lila jácint húsvéti illata a napsugárral keveredett; a sugarak valahol a tetők fölött szöktek be, áthatoltak édesapja szobája felső ablaktábláján, a félig nyitott ajtón át, a szenteltvízzel teli kristálykancsón át, és végül sokszínű szivárvánnyá bomlottak szét. A fény és illat könnyűvé varázsolta az asztalt, mely mindenekelőtt a formák és színek kompozíciójának tetszett.

A valóságban a túláradó bőségtől nagyon is súlyos volt. Középen, a jácintok közt, két torta volt; a diós és a provence-i torta papírcsipkéből emelkedett ki, üvegesen csil-

logó cukormázzal, sokszínű kandírozott gyümölcsök füzérével a tetejükön. Az asztal egyik végén halmozódott a húsféleség: rózsaszín mosolyú sonka, borókafüsttől fekete kolbász, vesepecsenye; a másik végén két kuglóf, annak a tucatnak jelzésére, amit még nagypénteken vettek ki a magas cserépformákból; az egyik már megszelve, hogy mézszínű arany belsejének pompás voltáról tegyen bizonyságot. A nugát világos táblája sápadtsárga nápolyiba ágyazva; a húsvéti kalácsok sötét halma más süteményfajtákat képviselt, melyek számára már nem volt hely. Ugyanilyen jelképes volt az üveg bor és a világoskék üvegkancsó is, melyet likőrrel töltöttek meg. Az asztal eme előkelőségei közé ünnepi díszbe öltözött köznép furakodott: cukorbárány ezüst csöngettyűvel és piros szalaggal a nyakában, pálcika alakú torma, néhány világoskék, piros és zöld tojás, szürkéskék kőedénybe ágyazott vaj, végül pedig külön tányéron fölvágott tojás; ezt egymás felköszöntésére készítették.

Grodzicka asszony szenteltvizet öntött egy tálkába. Teofil átnyújtotta a papnak a szenteltvíz-hintőt. A lelkész a szemüvege alól fölpillantott imakönyvéből, szétnézett az asztalon, hogy mindent fejben tartson, amit latin nyelven kell megköszönnie. Sorba vette a húsokat, a tojást, a süteményeket, az italokat, aztán a szenteltvíz-hintőt a vízbe merítve, minden tárgyra néhány csöppet hintett, mintha nem csupán megáldaná, de egyszersmind méltóbb névre keresztelné őket. Mivel néhány dologra nem lelt megfelelő nevet, egy kegyes *et caetera comestibilia*[2] gyűjtőnév alá vonta őket, s még egyszer megrázta a szenteltvíz-hintőt:

– *Per Christum Dominum nostrum.*[3]

– Ámen – felelte rá Teofil.

2. Egyéb ételek.
3. A mi Urunk, Krisztus által.

Egy órával később Marcinkowski tisztelendő úr egy jókora dobozzal távozott, melybe Grodzicka asszony mindenből csomagolt egy keveset, húsételt is, süteményt is. A tanácsos, kinek a bőséges lakomától és a néhány pohár bortól elnehezedett a feje, lepihent; Grodzicka asszony még egy kicsit tett-vett a szobában, nemsokára azonban az ő alkóvja felől is kioldott fűző és halcsontok pattanása hallatszott. Kis idő múlva a konyhában megcsikordult az ajtó: a szolgáló surrant ki a városba, árván hagyva a mosatlan edényt. Teofil kinyitotta az utcára nyíló ablakot, ahonnan ugyanolyan csönd áradt. Csak időnként lehetett távolról valami pukkanást hallani: a fiúk az utcán káliklorikummal lövöldöztek. A világ, az imával betelve és megszentelve, az egész reggelen át zúgó harangoktól elringatva, nyugodtan emésztette a föltámadás napját. Egy ilyen pillanatban kerekedett föl útjára Teofil, ahonnan más emberként tért meg.

Ott, ahol most találta magát, tavasz uralkodott, érettebb és melegebb annál, mint amilyet szobája ablaka mögött hagyott. Szőlővesszők kúsztak fölfelé a dombokon, olajfák közt bárányok legelésztek, fehér por örvénylett a kutat kereső utasok lába nyomán, ahol asszonyok trécseltek és nevetgéltek; a nap a csöndes völgyeken át a hegyek felé siklott, ormaik az alkonyban lángoltak; csillagos éjek jöttek, halászbárkák úsztak nesztelenül a tavon, és hálóikat a holdtól ezüstös vízbe vetették.

Teofil most látta meg először az evangéliumi tájat; ezt eddig még senki sem mutatta meg neki. Szinte ugyanazt a gyönyörűséget érezte, mint Renan e lapok írásakor, a varázsos nyári napokon, Libanon lejtőin, ahonnan Sareptát, Hermont, Karmelt, Dan törzsének hegyeit látni az egzaltáció és ihlet bódító óráiban. Kimondhatatlan frisseség ütötte meg; úgy szaladt át a fejezeteken, mint a mezőn; aztán teljesen kifulladt, s csak akkor döbbent rá, milyen baljós gon-

dolatok űzik. A könyv édes volt, akár a méz, és keserű, mint az üröm. Eltévedt benne; az elbűvölő ösvény csalókának bizonyult, s a sivatagi izzó sziklákhoz vezette, ahol az ő Istenét megfosztották istenségétől. Ez a látomás mindennél megrázóbb volt, amit eddig átélt.

Teofil száraz szemmel nézte, hogyan taszítják le Istent trónjáról. Egyetlen szóval, egyetlen gondolattal sem segítette e pillanatban, mely talán a Golgotánál is nehezebb volt. Engedte, hogy föltámadás nélkül haljon meg, és nem kiáltott, amikor a keresztről leemelve a sírba zárták; a sírt egyetlen angyal sem nyitja föl többé. Bizonyos volt abban az igazságban, melyet néhány órája ismert meg, sokkal biztosabb annál, mint amit a miatyánk első szavaival tanult meg. Nem sokra ment Henriette Renan szelídségével, aki afölött őrködött, hogy bátyjának műve ne legyen a kelleténél élesebb, s azon igyekezett, hogy minél többet mentsen meg abból, amit az le akart rombolni. Minél gyöngédebben, minél szívhezszólóbban beszélt Jézusról a volt szeminarista, minél izzóbb lelkesedéssel vette körül tanítását és megragadó alakját, annál hermetikusabban zárta el előle a menynyet, mely immár a kék ég és fellegek puszta játékává lett.

7

Teofil az éjszaka közepén fölébredt. Biztosra vette, hogy csak rövid álomból riadt föl; a gondolatok, melyekkel az este oly későn tért aludni, nem csöndesedtek el benne. Csodálkozott, mikor az ebédlő órája már négyet ütött. A konyhai óra öreges horkolásával és kis kerekeken, láncokon forgó súlyzóinak hangos nyikorgásával válaszolt rá; távolabb, apja szobájából, fölhangzott a nagy állóóra méltóságos ütése. Végül pedig a városháza tornyából a visszafojtott hang magas, szétáradó hullámai: a négy ütés közül az utolsó szárnyalón és tétován rezgett, mintha útban a csillagok felé eltévedt volna.

Az a gondolat, hogy teljes négy órán át aludt, csak fokozta Teofil nyugtalanságát. Világosan látta a különbséget test és lélek közt, s úgy érezte: e két világ mezsgyéjén ébredt. Tudta, hogy a lelke nem szunnyadt el; hogy számára ez a másodpercek ezredrészének tiktakolására széteső idő egyáltalán nem létezett, vagy hogy az idő csupán szemhéjának észrevétlen és nesztelen hunyorgása, melyet sohasem zár le az álom. Ha azonban a lélek nem része az időnek, alighanem az örökkévalósághoz tartozik. Eszébe jutott a történet a szerzetesről, akit a pacsirta dala kísért, midőn elhagyta a kolostort; úgy érezte, mintha csakhamar visszatért volna, holott a valóságban háromszáz év telt el közben, s az angyal a fiatal kapus képében az örökkévalóság mechanizmusát magyarázta neki.

Ez a história kitartó makacssággal üldözte Teofilt. Akárhogyan igyekezett is, nem tudott elszakadni ezektől a ké-

pektől, szakadatlanul ott lebegtek előtte: a kolostor, a fehér csuhás szerzetes, az erdő-mező, a pacsirta fekete pontja a ragyogó égen, az ősz szakállú aggastyán a kolostor kiskapuja előtt, melyet angyali ábrázatú fiatal barát nyit meg előtte. Kimondhatatlan varázs volt ezekben a képekben: a langyos reggel édessége és végtelen nyugalma áradt belőlük; ilyen volna a világ, ha csupa napsugárból szőtték volna.

Gyöngédség, vágy, mélabú és még sok olyan érzés öntötte el, amit nem tudott volna megnevezni, mert szavakba nem foglalható, mivel a szó vagy túlontúl elvont, vagy nagyon is hozzátapad a meghatározott tárgyhoz; könny pergett a szeméből, képtelen volt visszatartani. Az volt az érzése, mintha elhagyná valami, vagy örökre eltávozna tőle, de oly lassan, hogy közben hosszú, világító fénycsóvát von maga után. Mikor ez a fény már alászállt, utánavetette magát; az ellenállhatatlan, szimbolikus képek bűvkörébe került. Ismét ott volt a szerzetes mellett, az erdőbe indult vele, csöndes boldogság járta át a hatalmas, napos foltokkal világló fák láttán. Az erdő egyszer csak nyírfákkal népesült be; fehér törzsük és csillogó, ringó levélkéik sírásra fakasztották.

Az ablak, a roló két szélén már világosodott: nehéz kocsi zörgött végig az utcán, vas csikorgott; valaki sietve átment a járdán; ébredt a világ, mely mit sem változott. A szobában teljes volt a sötétség, s az egész házban tovább tartott az éjszaka, midőn szekrények recsegnek, padlók nyikorognak, bár senki sem jár rajtuk. Teofil nem lehetett közömbös az éjszaka e különös élete iránt, melyet nem ismert. Egyszerre minden elcsöndesedett, mintha az ő belső lidércnyomásainak adta volna át a helyét. Félelem fogta el, ugyanaz, mely fölébresztette. Kihagyott a szívverése, akadozott a lélegzete, a paplan sértette a bőrét, az idegességtől viszketett; elöntötte a forróság, izzadt; nem mert a fal felé

fordulni, így hát a bal oldalára feküdt, hevesen dobogó szívvel, és a szürkülő ablaktáblákra tapasztotta tekintetét.

Hirtelen ráébredt arra, hogy már ismeri ezt az állapotot. Kétszer vagy háromszor tapasztalta. Egyszer gyónás után, amikor kétségbeesetten ment aludni, mert elfelejtette valamelyik bűnét, s attól rettegett, holnap már nem lesz ideje, hogy meggyónja, s nem járulhat az áldozáshoz, vagy – ami még rosszabb – a hittantanártól való félelmében, bűnösen és méltatlanul veszi magához az Úr testét. Igen, ugyanaz az érzés volt; csak nem tartott olyan sokáig, és volt módja a gonosz elhárításának. Több kéz is nyúlt feléje, hogy levegye róla a terhet, s együttérzésre, jóindulatra, belátásra számíthatott; milyen csodálatosan oldódott föl végül az ostya leheletkönnyű ízében!

Corpus Domini nostri, Jesu Christi, custodiat animam tuam in vitam aeternam![1] Ki fog ezentúl őrködni a lelke fölött, minekutána a megváltó testet a föld és pusztulás martalékául vetette oda? Ebben a fojtogató szorításban a bűn örökkévaló tudata és egy új, kihívó öntudat közt vergődve, teljesen magányos volt. Ennek az új, keserű életnek pátosza kerítette hatalmába. Metaforákká változott: sötét erdőben tévelygő zarándok a néptelen sivatagban; száműzött, akit örökre elkergettek az emberlakta vidékről. Egy ideig belefeledkezett ebbe a romantikába, mintha valami ide illő versszakot vagy rímet keresne. Eleven versnek érezte magát, tragikusnak és fönségesnek.

Végül mégiscsak elaludt, s a reggel lármájára ébredt; a konyhában kávédaráló nyikorgott, zúgott a vízvezeték csapja, edények csörömpöltek. Elbágyadt, a lelke szinte kicsordult. A nap, mely még az ünnephez tartozott, s ezért nem járt semmiféle konkrét elfoglaltsággal, még a sietségtől is

1. A mi Urunk, Jézus Krisztus teste őrizze meg a lelked az örök életre!

megfosztotta, pedig az kijózanít vagy elszédít. Mezítláb állt az ágya előtt a szőnyegen, s hirtelen mérhetetlen ürességet érzett: mit kezdjen az imáival? A képeket kereste: az Őrangyalt, saját csókjainak nyomával, a Szűzanyát a Kisdeddel, a betlehemi virágokból font jászolt. A vallásos kultusz e tárgyai az éjszaka mit sem változtak, de ő már képtelen volt feléjük fordulni.

A lelke legmélyén maradt egy kis bizonytalanság, vagy talán a reménynek egy szikrája, hogy még megváltozhat minden, és jóra fordulhat. Egyébként nem tudta volna megmondani, mi ért véget, s hogy a tegnapi pusztulásból megmenekül-e az Angyal, akinek létét Renan egyetlen szava sem fenyegette. Ebben a pillanatban értette meg, hogy a miatyánk minden hit, vallás fölött áll, s akkor is elimádkozható, ha közben a minden mítosztól megfosztott Istenre gondolna. Igen, de megteheti-e, ha előtte nem vet keresztet?

Szülei késő este tértek csak haza, s még nem keltek föl. Mikor a mosdáshoz vizet kért a szolgálótól, azt hallotta tőle:

– Az ebédlőben van egy kosár a fiatalúr számára.

Ugyanaz a vesszőkosár volt, melyben Páncia gyerekkorában húsvéti édességeket küldött neki. Amikor kinyitotta, megcsapta a torták és sütemények ismerős illata; ez különbözött az otthonitól, de ugyanolyan régi volt. Egy pillanatra fölvillant előtte a napfénytől sárga konyha, aztán a nagyanyja, amint fölnyitotta a kosarat, az a hely az asztalon, ahol ő ült akkor, talán kétéves korában. Érezte a saját jelenlétét ezen a helyen, de nem látta önmagát, sem akkori arcát, sem az alakját. Saját világától való elszakadása jelének vélte, s arra gondolt, hogy ezentúl minden elhagyja majd.

A megszentelt asztal szélén elfogyasztotta a reggelijét,

utána hamar visszament a szobájába, mert egészen elkáprázta tatta az a gondolat, hogy a dogmatikában támaszra lelhet. Az evangélium hitelességét bizonyító fejezeten kezdte. A lapok tele voltak aláhúzásokkal és széljegyzetekkel; minden mondat után rögtön eszébe ötlött a következő, olyan jól megtanulta egy hónappal ezelőtt. Emlékezett azokra a részekre, melyekből felelt, még arra is, hogy hol javította ki a hitoktató. De milyen szegényesen hangzott mindez! Az iskolai szöveg száraz sorai közé Renan mámorító elbeszélése lopódzott, s vele az új igazság, mellyel nem kelhetett versenyre e száraz, rideg érvelés.

Egészen más szemmel kezdte olvasni: „Képtelenség föltételezni, hogy olyan emberek, mint az evangélisták, egész életüket a hazugságnak szenteljék..." Vagy: „Nem volt érdekük, hogy hazudjanak, mert csak az hazudik, akinek valami érdeke fűződik hozzá. Jutalomra sem számíthattak az égben, mivel Isten bünteti a hazugságot, s nem jutalmazza." Ugyanezek a szavak volnának-e, s hogyan lehet, hogy akkor nem látta?! Amikor a föltámadás hitelességét támogató érvekhez érkezett, végképp elcsüggedt.

Apja papucsban halkan besurrant a szobájába, s alaposan ráijesztett azzal, hogy olyan váratlanul ott termett. A fia vállán át a nyitott könyvbe pillantott:

– A dogmatikát olvasod? Annyira megrémültél, mintha tilos olvasmányon kaptalak volna. Azt azonban már sehogyan sem értem, hogy a dogmatika fölött hogyan kócolhatja össze valaki ennyire a haját. Olyan nehezen megy?

Teofil az apjára nézett, s nem tudta elfojtani nyugtalanságát, hogy még kitalálja a gondolatát. Az apja azonban, házi köntösének zsebébe dugott kézzel, vidáman tekintett rá, frissen megmosakodva, gondosan fésült bajusszal, kölnivíztől illatosan – a haját kölnivel nedvesítette be – és olyan jóindulatúan, szívélyesen, szinte elbűvölően nézte,

hogy kedve lett volna átfogni a nyakát, megcsókolni puha arcát, a sajátját pedig odaszorítani apja apró, sima kezéhez. Teofil igyekezett enyhébb arckifejezést ölteni, ugyanis érezte, hogy túlságosan rideg és bizalmatlan a tekintete. A tanácsost mulattatta fiának szenvedő arca, és a diák birkózásának vélte a kemény leckével. Kinyújtotta a kezét, s két ujjával megtapogatta az asztalon fekvő könyvet.

– Édes istenem! Milyen vékonyka, s te még panaszkodni mersz! Az én időmben kétszer ilyen vastag tankönyveink voltak, s annyi dogmatikát kellett tanulnunk, mintha teológusnak készültünk volna. Már megreggeliztél? Akkor gyere, és hallgasd meg a krónikát.

Teofil azt mérlegelte, hova lenne apja gondtalansága és jókedve, ha váratlanul bevallaná neki kalandját. Csodálkozna? Szomorú lenne? Haragudna? Vagy úgy kezelné, mint egy kölyköt? Ez volna a legrosszabb, mert akkor talán maga is olyanokat mondana, amit nem is akarna, s ez dühkitörést robbantana ki az apjából. Meglehetősen ritkán esett meg vele, de mindig ijesztő méreteket öltött. Hátha az apja is átesett rajta, s ez olyan dolog, amiből később kinő az ember? Talán jó volna, ha néhány kérdést tenne föl neki és közben kipuhatolná?

E pillanatban belépett az anyja, hogy jó reggelt kívánjon neki.

– Pańcia nagyon sajnálja, hogy nem jöttél el. Niusia és Alina is ott voltak.

Teofil fölállt, és buzgón kotorászott a könyvei közt a könyvespolcon.

8

Alina először merte arra kérni Istent a reggeli ima alatt, hogy Teofillal találkozzék. Nem látott ebben semmi rosszat, mert biztos volt benne, hogy szereti a fiút, és Isten meg fogja áldani szerelmüket. Valahonnan megtudta, hogy Teofil minden kedd délután angolórára jár, s ha hat órakor az Ujejski utca és a felső Sykstuska utca kereszteződésénél lesz, akkor látszólag véletlenül összefuthat vele. Úgy gondolta, hogy tervének végrehajtása a Gondviselés számára igazán apróság, és igazán megteheti neki anélkül, hogy a világ rendjét fölborítaná.

Ebben azonban nagyot tévedett. Matz tanár úr, aki az angolt tanította, nem jelent meg az órán; ez különféle események véletlen játékának következménye volt, s ahhoz, hogy ne így történt légyen, legalább egy héttel kellett volna visszakanyarodni; látszólag külső eseményekről van szó, mégis néhány ember jellemében, vérmérsékletében, lelkiállapotában és egészségében némi módosításokra lett volna szükség, de ehhez az kellett volna, hogy közben megváltoztassák ezeknek az embereknek életkörülményeit és fejlődését; ez mindenesetre már kihatott volna a világegyetem történetére, Ferenc József uralkodása kezdetéig visszamenőleg. Alina kérése tehát nem lelt meghallgatásra; amikor a lány bizakodva és örvendező várakozással fél hatkor elindult hazulról, Teofil valahol Michał Korybut és Stanisław Leszczyński Matejko-portréi közt bolyongott – ezek díszítették a gimnázium lépcsőházát –, aztán néhány ugrással a kapunál termett. Zsebébe gyűrte Lamb *Tales of William*

Shakespeare című könyvét, melytől olyan csodálatos módon szabadult meg a pedellus bejelentése által, hogy a tanár nem tartja meg az órát; körgallérját byroni ráncokba rendezte, és az alkony elragadó órájában kisurrant a városba. A tavaszi felhők meglehetősen siettették; még érezni lehetett a napot mögöttük, mely itt-ott arany vállrojtként bukkant ki mögülük.

Csak menni előre, hiszen ott fekszik előttünk tárva-nyitva a város, a Várhegy zöld lejtőjében feledkezve; más ez, mint föl-alá járkálni a Sykstuska és Technicka utca közt, a női fegyintézet meredek falai alatt, s még arra is ügyelni, hogy az ember járása természetes legyen, mint bármely járókelőé, és senki se lássa türelmetlenségét. Közben pedig annyi mindent kell elszenvednie egy olyan lánynak, akinek karcsú a termete, testhez álló a sötétkék kabátja, elragadó az arcocskája, s két fehér selyemszalagba fűzött varkocsa van. Azt a hat fiút, aki éppen most száguld ki a gimnázium kapuján, nem lehet becsapni. Ha még nem tudnak is sokat az életről, annyit azonban már megtanultak, hogy iskolai sapkájuk és egyenruhájuk nem ok nélkül kelt érdeklődést. Ki törődik most az arcukkal, mely lám, hol elpirul, hol elsápad, midőn egy szempár ezüstös, természetfölötti acélkörzőként fogja át! De a nevetés mindent legyőz, a nevetés kiragadja őket ebből a heves, értelmetlen nyugtalanságból, s a kis csapat már nevet, zavart hangok törnek föl a torkokból, aztán fölcsendül a *Szép kisasszony, merre tart?* kezdetű dal, hogy azután mindnyájan eltűnjenek a kanyar mögött, teljesen magára hagyva az utcának e komor zugát.

Teofil eközben bebarangolta az egész Báthori utcát, minden antikvárium előtt megállt, kisilabizálta a kirakatban levő összes könyvek címét, majd ismét visszatért Igelhez, és az alkonyon át, a kirakathoz szorított orral még egyszer szemügyre vette a könyvet, mely fölkeltette az érdeklődé-

sét, s a borítólapra jegyzett árat vizsgálta. A könyv elég olcsó volt, nem haladta meg anyagi keretét, mindazonáltal visszafordult, hogy még egyszer összeszámolja a pénzét. Csak azután lépett be az üzletbe.

A nehézkes mozgású antikvárius még egyszer elmondatta vele, hogy mit akar.

– Radliński Isten egyik fiának története; ott van a kirakatban – mondta Teofil valamivel bizonytalanabbul, mert észrevette, hogy a bolt belsejében megmozdult valaki.

Igel sokkal inkább a tapintószervére hagyatkozott, mint rövidlátó szemére: kitapogatta a könyvet a polcon, az orra alá dugta, mintha meg akarta volna szagolni; úgy tett, mintha letörölné róla a port, mely teljesen belepte, és átnyújtotta a fiúnak. Teofil egy maréknyi hatos és ötös rézérmét szórt eléje a pultra, s mindketten nekiálltak, hogy összeszámolják. Kis idő múlva azonban újabb neszre lett figyelmes; megfordult. Az üzlet mélyén egy férfi állt; talán apjával lehetett egykorú; sűrű, deresedő haj, kigombolt kabát, nadrágzsebbe süllyesztett kéz. Az idegen elgondolkodva nézte Teofilt.

Végül megszólalt:

– Hogyan jutott eszébe éppen ezt a könyvet kérni?

– A kirakatban láttam.

– Foglalkoztatják ezek a kérdések?

– Hogyne.

Az ismeretlen odalépett a pulthoz, kezébe vette a könyvet, gerincével fölfelé fordította, mintha a terjedelmét vizsgálná, majd visszatette:

– Hát igen! Akkor nincs más hátra, mint a hóna alá kapni, hazamenni és elolvasni.

Teofil nyugtalan lett:

– Talán nem sokat ér?

– No, azt éppen nem mondhatnám. Egy kissé zavaros.

A bevezetést elhagyhatja. Mióta érdeklődik effajta olvasmányok iránt?

– Elég régóta . . .

– Hm.

Teofil elpirult, de nyugodtan összeszedhette magát: senki sem figyelt rá. Igel megszámolta a pénzt, aztán sorjában egyenként megvizsgálta mind, a szeméhez emelve. Az ismeretlen pedig levette orrcsíptetőjét, s zsebkendőjével tisztogatni kezdte. Teofil közelebb lépett hozzá:

– Önnek mi a véleménye minderről? – kérdezte félhangon.

A vörös, kissé duzzadt szemhéj alól sötét szempár villant.

– Kérem, foglaljon helyet – az ismeretlen két székre mutatott az üzlet beugrójában, melyet egészen a mennyezetig könyvekkel raktak tele.

Miután ismét föltette cvikkerét, elővett egy dohányos szelencét, s cigarettát sodort magának. Az abszolút csöndben csupán a cigarettapapír zizegése és a pult fölött levő két gázlámpa zsongása hallatszott. Az antikvárius eltette a pénzt, és attól kezdve mozdulatlanul állt az ablaküvegre meredve. Teofilnak majdnem kiugrott a szíve a félelemtől és nyugtalanságtól: lám, egy vadidegennek kiszolgáltatta magányos titkát, hogy tovább szítsa vagy lerombolja. Gyufa villant, majd ismét kialudt; kékes füst kavargott a pókhálók felé.

– Azt kérdezi, mit gondolok erről? Azt hiszem, hogy jó úton van. Most egy régi históriát csinál végig. Ez az egyetlen része a történelemnek, mely valamelyest tőlünk függ. A többi dologban már nem változtathatunk semmit. Akármit csinál is, egyetlen nappal sem tolhatja el Julius Caesar halálának dátumát. Itt azonban embertelenül elbánhat a főhőssel: még annak lehetőségétől is megfoszthatja, hogy valaha létezett.

– Hogyan? – suttogta Teofil. – Ön egyáltalán nem hisz...

– Egyszerűen kételkedem, ez minden. Az evangéliumon kívül egyetlen forrás sem valószínűsíti létezését; úgy értem, idegen vagyis tárgyilagos forrás. Hacsak nem számítja Josephus Flaviust...

Teofil nem vette számításba Josephus Flaviust; most hallott róla először. Úgy gondolta azonban, hogy a papok közt is akadnak tudósok, akik ismerik ezeket a vádakat, s föltehetően nem cselfogással védik ki őket. Mindezt azonban olyan ügyetlen megfogalmazásban adta elő, hogy az ismeretlen nem értette meg azonnal.

– Hát persze. Ha a vallás csupa csalásból állna, könnyűszerrel le lehetne győzni. A jóhiszeműség, a tiszta szív s egyeneslelkűség fegyverzi le mindig a legjobban az embert.

– Nem, én azért azt hiszem, hogy okos ember is lehet vallásos.

– Nem tudom, mit ért okos emberen. Én mindenesetre haboznék, hogy ezt állítsam olyasvalakiről, aki szentül meg van győződve arról, hogy Noé apánk háromszáz rőfnyi hosszú, ötven rőfnyi széles és harminc rőfnyi magas bárkájában a föld valamennyi állatából el tudott helyezni egy-egy párt.

– Talán nem kell szó szerint venni.

– Akkor nagyon is tévednek, mert a szent életű szerző egyetlen szóval sem utal rá, hogy metaforával él. Legföljebb azt gondolhatják, hogy abban az időben más rőffel mértek, mint ma. Nem, kedves uram. Ha valaki nem tanulja meg, hogy ilyen dolgok elől elzárja a józan eszét, nagy árat fizet majd azért, hogy hitét megőrizhesse. A kinyilatkoztatás könyvében minden szó igaz, nem lehet benne semmi ellentmondás, mivel két ellentétes dolog nem lehet egy-

szerre igaz; de pontatlan sem lehet, mert a kinyilatkoztatás könyvében nem lehet tévedés.

– Még az apróságokban sem?

– A kinyilatkoztatás könyvében nincsenek apróságok. Ez sértés volna az istenséggel szemben, aki megihlette a szent életű szerzőket, ha egyik vagy másik mondatukat csekélységnek minősítenék. Itt semmit sem szabad kihagyni, a legkisebb tégla is magán hordozza az egész épületet. Ha el akarja távolítani, az egész összeomlik.

Szünetet tartott, levette orrcsíptetőjét, s ezzel hadonászva, duzzadt szemhéjának résén át tekintett Teofilra. Úgy tetszett, mintha célba venné, attól tartva, hogy amit mond, terméketlen talajra hullik:

– Ha már hinni kell, akkor higgyünk úgy, ahogyan Bossuet. (Ez afféle XVII. századi prédikátor volt – vetette oda türelmetlenül, miután eszébe jutott hallgatójának hiányos műveltsége.) Bossuet fölkiáltott: „Nem csoda-e, hogy a Biblia Küroszt kétszáz esztendővel előbb említi, mielőtt megszületett volna!" Érti ezt? Ézsaiás, aki Krisztus előtt a VIII. században élt, könyvében néhányszor említi Küroszt, aki a VI. században uralkodott. Vajon szabad-e lemondani erről a csodáról, annak a hipotézisnak a kedvéért, hogy ez az írás nem Ézsaiás műve, hanem a babiloni rabszolgaság idejéből származó apokrif? Gondolja csak el, micsoda következménnyel járhat mindez a kanonikus könyvekben való hit szempontjából!

Teofil érezte a forróságnak azt a hullámát, mely mindig együtt öntötte el a fölfedezés vagy fölismerés gyönyörűségével. Mintha az antikvárium szűk, dohos zuga ismeretlen világot nyitott volna meg előtte; azt a világot, ahonnan Renan könyve származott, melynek gyöngéd varázsát olyan közelinek érezte. Ebben a világban bizonyára az a dohány-

tól sárga ujjú, őszes hajú úr is az őt megillető helyet foglalja majd el.

Teofil nem tévedett. Dr. Wincenty Kos hetenként kétszer logikai gyakorlatokat vezetett az egyetemen, és heti egy órában Kantról tartott előadást. E három órával eleget tett magántanári kötelezettségének, de teljesen beleőszült. Twardowski professzor, mivel hallgatói egyetlen egyetemi aulába sem fértek be, az Apolló-moziban tartotta előadásait. Wartenberg professzor *Bevezetés a filozófiába* című előadásának hallgatói még a déli egy és kettő közti hálátlan időben is megtöltötték a XIV. számú tantermet, Kos pedig jó napnak számította, ha egy tucatnyi hallgató gyűlt össze az óráján. Többnyire elsőéves stréberek, korlátolt elmék: még nem jöttek rá, hogy indexükben az ő aláírásának semmi jelentősége.

Nem törődött vele. Gimnáziumi tanári fizetéséből élt; ez éppen elég volt agglegény háztartására, amellett még maradt elegendő ideje rá, hogy a könyvesboltokat és antikváriumokat járja, ahol új és régi könyveket lapozott át, folyóiratokat, katalógusokat; de soha semmit nem vásárolt. Minden érdekelte, a matematikától a szociológiáig; minden kérdésről úgy tudott beszélni, mintha szakértője volna; az embereket ámulatba ejtette kitűnő memóriájával; biztosra vették, hogy valamelyik nap előáll olyan művel, mely nagy hírnevet szerez majd neki. Ő azonban semmire sem tudta rászánni magát. Naponként többször is megváltoztatta a terveit, attól függően, hogy kivel beszélt. Hevesen vágyott a társalgásra, és sem az eszközökben, sem az emberekben nem válogatott, ha arról volt szó, hogy ezt az éhségét csillapítsa. Olyan sok párbeszéd kavargott benne, hogy még a csönddel is vitatkozott.

– Arról megfeledkezik – vetette a hallgató fiú szemére –, hogy a kinyilatkoztatás könyve csoda műve! Csoda! Ez

minden vallás sarkköve. Olyan vallás még nem volt, mely szerint ne történtek volna csodák. Az emberiség, létének kezdete óta, nagy kedvét lelte a megfékezhetetlen világban, melyben a természet egyensúlya fölbomlott. Persze, ha ön vallásos, akkor erre azt válaszolja, hogy csak a katolikus egyházban történnek igazi csodák, a többi mind csak mese. De honnan veszi ezt a monopóliumot? Ha a csoda lehetséges, akkor mindenütt lehetséges, és az ókori politeizmus, mely tiszteletben tartotta ezt a logikát, pontosan ezt hirdette. Ha azonban valaki a görög és egyiptomi mítoszok interpretálásánál ezt a választékos történelmi módszert alkalmazza, az evangélium esetében pedig eltekint tőle, az vagy oktalanul, vagy tisztességtelenül jár el. Nem lehet két ellentétes véleményünk ugyanarról a dologról. Lehetséges volna, hogy a keresztény csodák hitelesebbek a többinél? Téved, uram. Csak egyetlen hiteles csodát ismerek, az pedig itt van.

Ujjával arra a polcra mutatott, ahol Teofil ült.

– Kérem, vegye le ezt a könyvet. Nem ezt, a mellette levőt.

Tacitus *Korunk története* volt. Dr. Kos meglepő fürgén kereste ki a megfelelő fejezetet, és olyan gyorsan kezdte el fordítani, mintha kész fordítást olvasna.

– „E hónapok alatt, míg Vespasianus Alexandriában a nyári szelek meghatározott napjaira és a biztonságos tengerre várakozott, sok csoda történt, ami az égiek kedvezését és az isteni hatalmaknak Vespasianus iránt való bizonyos jóindulatát mutatta. Egy világtalannak ismert alexandriai közember a térde elé vetette magát, és Serapis isten intésére, kit ez a babonáknak hódoló nép leginkább tisztel, vakságának orvoslásáért esengve s nagy siránkozás közepette könyörgött az uralkodóhoz, hogy arcát és szemgödrét méltóztassék bekenni szájának váladékával. Egy másik, bé-

na kezű, ugyanannak az istennek a sugallatára azt kérte, hogy tapossa őt meg caesari lábával. Vespasianus először nevetve tiltakozott; de mikor amazok állhatatosan kérték, egyfelől tartott ugyan a hiábavalóság hírétől, másfelől viszont az illetők esedezése és a hízelgők biztatása reményt keltett benne: végül az orvosok véleményét kérte, hogy ilyen vakság és bénaság leküzdhető-e emberi segítséggel. Az orvosok különféle módon nyilatkoztak: az egyiknek nem apadt ki, tehát visszatérhet a látóképessége, ha elhárulnak az akadályok; a másiknak kimarjultak az ízületei, de gyógyító erő alkalmazására rendbe jöhetnek; talán ez az istenek akarata, és az isteni szolgálatra az uralkodó van kiválasztva . . . Vespasianus tehát abban a meggyőződésben, hogy az ő szerencséje előtt minden nyitva áll, és semmi sem elképzelhetetlen, ő maga derűs tekintettel, az ott ácsorgó sokaságnak pedig nagy figyelme közepette megteszi, amit kértek. Tüstént használható lett a kéz, és a vaknak felvirradt a napfény. Mindkettőt most is emlegetik, amikor már semmi ára a hazugságnak."[1] Ennyit mond Tacitus, és ugyanezt írja Suetonius és Diocassius is. Kell ennél több? Vespasianus létét nem lehet kétségbe vonni, jó néhány kilogramm pénzérme és megannyi kétségbevonhatatlan hitelességű sírfölirat maradt utána.

Fölállt, hogy a könyvet visszategye a helyére. Elhaladt Teofil mellett, és a vállára tette a kezét:

– Látja, ez másfajta csoda. Polgári. Szerény, óvatos, hitetlenség árnyalta. Tudni akarja, hogy mit mond erről egyik teológusunk, akinek az értekezését elolvashatja az *Egyházi Újság*-ban? Egyszerűen kineveti Vespasianust. Azt állítja, hogy a szemhéjak leköpdösése közönséges kuruzslás, nem méltó a csodához. Csodálkozik, hogy Serapis orákuluma

1. Tacitus: *Korunk története*, IV. 81., Borzsák István fordítása.

sem ajánlott szebb receptet. A tréfája rosszul sül el annak, aki nem tud élni vele, s a tudós lelkész kínos helyzetbe kerül, mert megfeledkezett róla, hogy Márk evangéliumának nyolcadik fejezetében ugyanígy, az ő véleménye szerint kifogásolható módon, gyógyították meg a világtalant.

Eközben Alina csalódottan egészen Grodzickiék ablaka alá merészkedett. Valamennyi sötét volt, a függönyöket még nem húzták össze, az egyik ablak fölül nyitva volt. Úgy rémlett neki, Teofil szobájának ablaka lehet, és egy ibolyacsokrot dobott a párkányára; eddig az ő kabátját díszítette hasztalanul.

– Mi nem hiszünk a csodákban – jelentette ki dr. Kos a saját és Teofil nevében. – Semmiféle bizonyíték sem elegendő ahhoz, hogy megállapítsuk a csodát, hacsak nem olyan, hogy az ámítás nagyobb csoda volna, mint maga a tény, melyet e bizonyíték alapján kellene megállapítanunk. Erre azonban ez ideig nem volt példa.

Újabb cigarettát sodort magának, s ajkához emelte, mintha ezzel a mozdulatával a beszélgetés kezdetére utalna:

– Hát igen, fiam – mondta –, nincs mitől félnie. A hit ideje lejárt. Természetesen, a civilizált emberek számára. Akkoriban volt helye, mikor még boszorkányságnak számított, ha valaki fával vagy kovával tüzet tudott csiholni. Kényszerítették a démont, hogy meleget adjon. Ez az okozati összefüggéseket semmibe vevő gondolkozásmód mindmáig él, nem kell Polinéziába mennie ahhoz, hogy megtalálja. Naponta látunk olyan embereket, kik számára a világmindenség az önkény színhelye. Ez az öreg izraelita példának okáért bizonyosan mindmáig őrzi a paleolit kor hitét.

Az öreg izraelita közben kiment az utcára, hogy leeressze a vasredőnyöket.

– Maradjon csak nyugodtan ülve – mondta Kos a fülsiketítő robajt túlkiabálva. – Van itt még egy másik kijárat.

Maradt még egy kis időnk, amíg az öreg Igel összeszámolja napi bevételét.

Teofilnak azonban, aki az ismeretlen szavaitól egészen lázba jött, más oka volt a nyugtalanságra. Megérezte, hogy olyan játékba ment bele, melyben néhány sémi szöveg hitelességénél jóval több forog kockán. Mert ki a világ rendjének végső forrása és egyben a csodáé is, mely ezt a rendet fölborítja? Vajon nem az-e, akiről az emberiség annyi évszázadon át egyformán tesz bizonyságot? Hiszen nincs még egy meggyőződés, mely annyira általános, mint a hit Istenben. Alig vázolta föl azonban ezt a gondolatot, dr. Kos máris megvetően legyintett:

– Ó, már megint ez a szerencsétlen *consensus gentium!*[2] Ez inkább ellentmond Isten létének, mert az, amiben mindenki hisz, mindig képtelenség. Egyetlen teológus sem merne a *consensus omnium sapientium*-ra[3] pályázni, mert egyszerűen hiábavaló, és csakis ez az egybeesés gondolkoztathat el bennünket.

Teofil őszintén sajnálta, hogy most nem jutott eszébe azoknak a fizikusoknak, kémikusoknak, biológusoknak és filozófusoknak épületes listája, mely a dogmatikában *Az általános hit bizonyítékai* című fejezetet ékesítette, és Grozd tisztelendő úr levéltárcájában gyűjtött céduláival jelentős mértékben kibővült. Dr. Kos azonban máris rátért:

– Tagadhatatlan, hogy akadtak tudósok és gondolkodók, akik egyik vagy másik vallást vallották a magukénak. Ez teljesen érthető. Legtöbbször nem is nagyon gondolkodtak rajta, annyira lekötötte őket kutatási területük. Ha teszem azt, valaki egész életét az elektromosság tudományának szenteli, könnyen lehet, hogy sosem lesz ideje metafizikai

2. Közvélemény.
3. A bölcsek közös véleménye.

kérdésekkel foglalkozni, legföljebb megfosztja istenségét a villámok teljes fegyvertárától, mivel nem tűr beavatkozást olyan dolgokba, melyekben ő jobban kiismeri magát. Ami a többi kérdést illeti, őrizheti a szokásokat, melyekben felnőtt, és melyekhez érzelmei fűzik. Az ember puszta kényelemszeretetből hajlandó rá, hogy a legképtelenebb világnézetet is racionálisnak tartsa, föltéve, ha nem gátolja kedvére való munkájában vagy tehetségének kibontakoztatásában. Az intelligens emberek hite, ha egyáltalán létezik még, rendkívül ködös és zavaros: a gyermekkorban bemagolt hittétel, más vallások tudatos vagy még inkább tudat alatti hatása, filozófiai fogalmak és tudományos tények, mindez erjedésben van, forr, egymással birkózik, hogy végül is rezignációvá és közömbösséggé vagy vallási szertartásokká higgadjon le; a rítus varázsa az évek múlásával csak fokozódik.

Az antikvárius – már kabátban – ott állt a professzor széke mögött, mozdulatlanul és némán, mint aki tudja, hogy az akadályokat csak türelemmel lehet leküzdeni. Dr. Kos megfordult, és így szólt: Ahá! Majd a kalapját kezdte keresni. A kis vaskályhán bukkant rá, ahol még a tél óta teáskanna állt.

– Vigyázat – mondta Teofilnak –, lépcső!

Amikor megcsapta a hideg levegő, Teofil már sejtette, hogy az udvarban lehetnek, ahol olyan koromsötét volt, mint egy mély kútban. Néhány csillag villogott fönn. Dr. Kos megállította Teofilt.

– Nem, én nem hiszem – mondta –, hogy intelligens ember, vagy ahogy ön mondja: okos ember ma vallásos lehet. Ez megtörténhetett régebben, mikor a tudomány még annyira kezdetleges és fogyatékos volt, hogy semmiről sem adott világos fogalmat. De mi egészen új helyzetben vagyunk. A XIX. század sok olyan kérdést oldott meg, melyek azelőtt kínzó titkot jelentettek. A csillagászat megtaní-

tott bennünket a világok keletkezésére; a fejlődéselmélet megvilágította az élet történetét a földön; a történelem megmutatta, hogyan születnek és halnak el a vallások. Az eszmények új szakaszába léptünk, rajtunk áll, hogy meghódítjuk-e!

Az utolsó szavak kiáltássá fokozódtak, de az utánuk támadt csöndben Teofil távolodó léptek zaját hallotta. Az ismeretlen eltűnt; semmi sem mutatott arra, hogy rajta kívül teremtett lélek volna az udvarban. A fiú kellemetlenül érezte magát ebben a vaksötét pusztaságban. Futásnak eredt; útközben fölborított egy sötétlő tárgyat, s az tompa dübörgéssel gurult utána; ha egy kissé nyugodtabb, rögtön rájött volna, hogy csupán az eresz alá állított hordó. Amikor végre kijutott a kapuba, melyet kormos petróleumlámpa világított meg, egy pillanatra megállt, hogy csillapítsa szíve heves dobogását.

Dr. Kos részben óvatosságból hagyta olyan váratlanul faképnél hallgatóját: nem szívesen mutatkozott olyan gimnazista társaságában az utcán, aki talán nem tudott volna azonnal közömbös témára áttérni, részben szellemi fölindultsága miatt. Sietve indult hazafelé. Nagyon csábítónak érezte a gondolatot, hogy mindezt megírja egy könyvben, *Az új kor* címen; nagy szükség volna rá, hogy az embereket ráébressze, milyen jelentős és bölcs korban élnek. Élvezettel állította össze *A babonák kihalása* című fejezetet.

„Még meg kellett volna mondanom ennek a fiatalembernek – gondolta magában –, hogy az, ha fél elvetni a kereszténységet, még nem érv. A görög ephebosz ugyanúgy aggódott, ha valamely filozófussal folytatott diskurzus vagy egy találó könyv megingatta Zeuszba vetett hitét. Eleinte bizonyára ugyanolyan boldogtalan lehetett, amikor a hegyek, erdők, a gabona és az ég istenei, kedves szellemei készültek, hogy elhagyják, és úgy érezte, mintha minden elsorvadna,

és a világ elveszítené ízét s zamatát; már semmi tennivalója sem akadt a szobrok és áldozatok körül. Ezekben az időkben kiváló elmére volt szükség ahhoz, hogy az ember nyugodtan megálljon a villámokat szóró ég alatt."

Dr. Kos – lakásának ajtajában állva, kezében a kulccsal – azt latolgatta, vajon meg lehetne-e írni *A vallási krízisek pszichológiájá*-t, melyben rámutatna, hogyan haltak ki a kétségektől emésztett lelkekben az egyiptomitól kezdve a világ legfontosabb vallásai.

A városházi óra nyolcat ütött. Teofil, e hangtól űzötten, hazafelé futott, riadtan kergetve saját gondolatait: „Egyszer talán még megbánom, de ma azt is tudom, hogy százszorta jobban bánnám, ha megállnék ezen az úton. Talán boldogtalan leszek; de lehetek-e boldog akkor, ha lemondok az igazság megismeréséről?"

Egy lépéssel a kapu előtt eltaposta az ibolyacsokrot, mely a párkányról a járdára esett. Észre sem vette; elfeledkezett róla, hogy vannak virágok, s vannak lányok, akik a virágot idehozzák. Maradéktalanul adta át magát ennek az új keserű és ellenállhatatlan varázsú szenvedélynek.

9

Grodzicka asszony az ablaka előtt ült, ahol a zoknik foltozásához még egy kis fényt talált. Mint mindig, valahányszor leszállt az alkony, most is csöndes és meghatározhatatlan bánat fogta el. Valami tárgyat keresve neki, egy kis ideig megállapodott a fiatal páron: kézenfogva sétált el arra, aztán a palotához tapadt, mely az öreg fák alatt csúf, vörös falait mutogatta, a postakocsihoz, mely minden nap ugyanabban az órában ereszkedett le a meredek utcán ijesztő fékcsikorgás közben. Grodzicka asszony, nem lelvén elegendő támpontot sem az ifjúság utáni vágyakozásban, sem a jólét képeiben – a jólét sohasem csábította –, de az élet egyhangúságában sem, e puszta szomorúságot létének két központi alakjáról szőtt gondolataival töltötte be.

Arrébb tolta a vázát az amarilliszekkel, hogy ne szalassza el azt a pillanatot, amikor a férje belép a kapun. Ma ülése volt a helytartóságban. Grodzicka asszony – bár nem volt rá semmi oka – mégis kissé nyugtalanul várta haza. Azon töprengett, hogy gyalog jön-e, vagy a Łyczakowska utca sarkán felszáll a villamosra. Ettől függ, hogy melyik oldalon – balról vagy jobbról – bukkan-e föl az ő látóhatárában.

Váratlanul megremegett a szíve: Teofil szaladt el az ablak alatt, s eltűnt a kapuban. Mint rendesen, most is a konyhán át ment be; amikor az ebédlőn áthaladt, észre sem vette az anyját, s egyenesen a szobájába indult. Grodzicka asszonynak úgy rémlett, mintha sóhajtott volna. Mit tudhatott ő erről? Teofil már rég kinőtt abból a korból, ami-

kor anyja még ismerte és számon tartotta minden sóhaját. Szólt neki.

– Édesanya itthon van?

Ott állt előtte – ebben a pillanatban úgy érezte – hihetetlenül magasan.

– Apád még nem jött meg – mondta, hogy valamivel betöltse a hirtelen támadt csöndet.

Teofil, mintha nem is hallotta volna, közelebb lépett az ablakhoz, félrehajtotta a függönyt, kinézett az utcára, és visszament a szobájába. Hallani lehetett, amint odabent meggyújtja a lámpát, arrébb tolja a széket, és kinyitja a könyvet. Grodzicka asszony néhány perc múlva már olvasásba merülve találta. Amikor leült melléje, Teofil gyors, kissé csodálkozó pillantást vetett rá.

– Egyáltalán nem ismerek rád egy idő óta – mondta az anyja.

Teofil nekitámaszkodott a karosszék támlájának, és valahova a lámpa fölé nézett, a fal felé, melyen anyja hatalmas árnyéka látszott; Grodzicka asszony igazán megijedt: nem volt felkészülve erre a hallgatásra.

– Mi történt?

Teofil szeretett volna mindent elmondani neki, de nem akármilyen áron. Életében először volt olyan titka, ami ért valamit; nem szabad meggondolatlan gyerekségbe keveredni. Minél nagyobb súlyt akart neki adni, ezért végighúzta tenyerét a homlokán, és azt suttogta:

– Nagyon nehéz erről édesanyámmal beszélni.

– Az isten szerelmére!

– Éppen ez az – igyekezett olyan mosolyt erőltetni magára, amely keserű és egyben gúnyos is.

Hirtelen fölugrott a székről, átvágott a szobán, s az egyik távoli sarokból így szólt:

– Elvesztettem a hitemet.

Anyja sóhajából arra következtetett, hogy némi megkönnyebbüléssel fogadta, s ez majdnem feldühítette. Rövid, kusza, szaggatott mondatokban váratlanul kiöntötte magából utolsó élményeinek tartalmát, vakmerő és istenkáromló dolgokat mondván. Itt-ott a gyötrelmes tépelődésnek hangjai is beférkőztek, föltartóztathatatlanul és féktelenül, de annál mélyebb hatást keltettek. Grodzicka asszony azonnal megértett mindent, még annál is többet, amit elmondott. Mozdulatlanul ült, e hallatlan újságtól teljesen lesújtva. Az volt az érzése, mintha valaki megnyomorította volna a fiát.

– Honnan vetted? Ki mondta ezt neked? – suttogta.

Most már semmit sem értett, annál inkább nem, mert Teofil az anyja rémületétől és könnyes szemétől rögtön elágyult, s részletesen föltárta lelkének legparányibb részleteit. Néha úgy rémlett, mintha még az anyját is meg akarná győzni, annyi saját és mástól ellesett érvet hordott össze. Grodzicka asszony teljesen belekábult, és tanácstalan volt, mintha egy nehéz könyvön akarná átrágni magát.

– Biztosan a tanulás következménye – mondta. – Lehet, hogy az olyanoknak, mint te, át kell esniök ezen.

– De én már nem is akarok visszatérni! – kiáltotta Teofil türelmetlenül.

– Ne mondd ezt, gyermekem. Ha valaki hivő, és megtartja a katolikus vallás törvényeit, annak Isten nem engedheti meg, hogy ilyen okból elvesse vallását. Ez összeegyeztethetetlen volna jóságával és igazságosságával.

Az előszobában ajtó csikordult. Grodzicka asszony fölemelkedett a székről.

– Ne szólj semmit apádnak – suttogta. – Ne felejtsd el, imádkozni fogok érted.

A tanácsos nagyon fölindultan érkezett haza.

– Ma az ülés után hosszú beszédem volt a helytartóval – mondta a feleségét a szalonba vonva. – Tudod, mit aján-

lott fel őexcellenciája? Ó, sohasem találnád ki! Hogy menjek át az Iskolai Tanácshoz.

– És te mit válaszoltál?

– Megköszöntem, kedvesem; megköszöntem a jóindulatát. Megmagyaráztam neki, hogy ezek mind ismeretlen kérdések nekem, s már öreg vagyok a tanuláshoz.

– Nem tudom, hogy jól tetted-e.

– No itt van ni! Őexcellenciája igazat adott nekem, és a legnagyobb egyetértésben váltunk el. Azt akarod, hogy különféle ruszin históriákkal tömjem a fejem?

– Nem, de hátha Teofil miatt mégis jó lenne . . .

Grodzicki hirtelen elereszteti a felesége kezét.

– Ki hallott ilyet, Zosia?! Ideje, hogy maga törődjön saját előrehaladásával. Eszem ágában sincs, hogy protekcióval istápolgassam.

Teofil nem okozott gondot az apjának; néhány hét múlva olyan bizonyítványt hozott, ami ellen nem sok kifogása lehetett. A lázadás útjára lépve, fölismerte, hogy mindenekelőtt életkorának terhes hibáitól kell megszabadulnia, és sikerült is megbirkóznia velük. Nem tudta volna elviselni, ha azzal a közönséges figyelmeztetéssel zökkentik ki gondolataiból, hogy más kötelességei is vannak. Nem tűnt ki a tanulásban, de némi fegyelemmel elég tisztességes osztályzatot harcolt ki magának, s nem kellett meglepetéstől tartania. Ugyanakkor azonban minden forrongott zaklatott bensejében.

Naponta tapasztalhatta, milyen törékeny ez az ő új világa, mely néhány könyvből és antikváriumban folytatott beszélgetés foszlányaiból állt össze, s nagy kalandként élt benne. Olyan gyönge volt, hogy még a kis lélekharangnak sem tudott ellenállni, mely átható hangjával reggel felébresztette. Még erősebben megingott, mikor úrfelmutatáskor megszólalt az oltárcsöngettyű, s vele együtt fölhangzottak a

vallás szavai, melyek a kenyeret istenné változtatják. „Az egyház nevelt, és nem szűntem meg szeretni" – vallotta be magának őszintén Teofil. Nem gyakorolta a vallást, csupán az elengedhetetlen látszatot őrizte meg. Hogy el ne árulja magát, az *Isteni színjáték* aranykeretes zsebkiadását vitte magával a templomba, amely olyanforma volt, mint az imakönyve, s az elragadó tercinákat azzal a bizonytalan érzéssel olvasta, hogy ez is megbocsáttatik néki, ha valaha is föloldozást fog keresni.

És a végén nem térhetett ki a gyónás alól. Skromny tisztelendőnek bevallotta hitetlenségét, még keményebb szavakkal, mint szíve mélyén érezte. A hitoktató nyugodtan fogadta.

– Kísértések ezek, fiam, amelyekkel az Úristen próbára tesz bennünket. Légy türelemmel. Nem szabad válaszolnod az ellenségnek, meghallgatnod sem szabad. Hadd álljon az ajtód előtt, és kopogtasson. Ha nem válaszolsz neki, s nem kérdezed meg tőle: „Ki az?" – a végén elmarad.

Ilyennek képzelte Skromny tisztelendő a legszebb szeráfot. Képzeletéből nem tellett pompásabb kísértőre. Hitt ugyan a tagadás szellemének erejében, de ezt az erőt a lehető legkevesebbre tartotta. Gyönge, apró, félénk és naiv teremtménynek, akitől egyetlen lábdobbantással meg lehet szabadulni, vagy csupán egyszerűen azzal, hogy az ember ügyet sem vet rá. Évekig nem hallatott magáról, s végül bizonyára magától eltűnt volna, ha ő maga nem törődik vele. Mivel körülötte semmi keresnivalója nem akadt, időnként azoknak a fiataloknak a lelkében bukkant rá, akiket gyóntatott.

Teofilnak nehéz éjszakája volt az után a nap után, melyen megáldozott. Folyton maga előtt látta Skromny tisztelendő úr arcát, amint fölé hajol, ünnepélyesen és majdnem megindultan, az isteni misztériumtól, melyet az imént ce-

lebrált. „Ha most meghalnék, örökre elkárhoznék." Olyan nagy bűnt követett el, amelyet azelőtt elképzelni sem tudott, s még nem volt teljesen bizonyos benne, hogy ezért nem fenyegeti semmi veszedelem. Rettegéssel gondolt az imáira, olyan intenzíven, hogy amikor a végén legyűrte az álom, a régi engesztelő szavak buggyantak ki vágyakozó ajkán. A pókhálónál is halványabban feszült föléje az aranyozott képekkel teleaggatott boltozat; ismét glóriával övezett fejek őrködtek felette, s egy világos kar, a tenyéren vérfolt piroslott – emelte fel az éjszaka boltozatát.

A nap előzte a nyugtalanságot. Teofil magán érezte anyja pillantását, ki óvatosan és elfogódottan viselkedett. Attól tartva, hogy ebéd előtt nem vet keresztet, csak akkor hívta az asztalhoz, amikor a tanácsos már az első kanál levesnél tartott.

Nagyon nehezen viselte azonban a titkot, de azt is, hogy eddigi tapasztalatai semmiféle útmutatást sem adtak neki arra vonatkozólag, mi ilyenkor az eljárás. Hosszas ingadozás után elment Pańciához, hogy kiöntse neki a szívét. Nem kis fáradságába került, amíg az öreg hölgyet sikerült meggyőznie: a dolog megérdemli, hogy foglalkozzanak vele. A három kalitka tele volt kanárimadarakkal, csak úgy rengett az éktelen madárcsicsergéstől, a nyitott erkélyajtón át beáradt a tikkasztó hőség és az utca minden zaja. Pańcia minduntalan fölállt, és végigszaladt a repedezett parketton, s a komódban lévő üvegtárgyak hangosan megcsörrentek. Grodzicka asszony többször is belekezdett mondókájába, miközben Pańcia likőrrel, sonkával és friss zsömlével kínálta. Valahányszor fölbukkant Teofil neve, Pańciából föltörtek hajdani gyermekkori emlékei.

– Életemben nem láttam még ilyen gyereket!

Amikor végre felfogta, miről van szó, elkomolyodott.

– Ez szomorú, kedvesem. Mindig azt hittem, hogy az

első bánat, amelyet majd nekünk okoz, egy leányzó lesz. De ami késik, nem múlik. Majd ha megakad a szeme egy lányon, rögtön kipárolog a fejéből az egész. Istenem, micsoda szeme van!

Grodzicka asszonynak nem volt elegendő lelkiereje, hogy Pańcia lelkendezésének ellenálljon; el is sírta magát.

Az ebédről elkésett: a tanácsos haragudott, hogy még semmi sincsen kész. De az ágyakat már összerakták, a vánkosok és az ágynemű zsákokba volt csomagolva. Teofil segített összeszedni az apróságokat. Négyre rendelték a kocsit, mely mindent Brzuchowicébe szállít. Hat óra lett, mire fölpakoltak, a szolgáló, aki a fuvarossal együtt utazott le, többször beszaladt a szekérről a konyhába egy-egy ott felejtett edényért.

Grodzickiék nyárra egy villa egész emeletét bérelték ki az erdő mélyén. Ott nem volt semmi bútor, egy asztalféleségen és néhány fonott széken kívül. Az, amit Lembergből vittek magukkal, valóságos költözködésnek számított. Mindhármuknak külön szobájuk volt, s még külön egy nagyobb szoba a villa közepén: ezt ebédlőnek használták. Szívesebben üldögéltek azonban a nagy fenyőfáktól illatozó verandán. Itt terítettek meg a kékvirágos abrosszal. A tanácsos magával vitt egy kis trombitát, Teofil gyerekkori játékát, ezzel jelezte a távoli konyhában a lánynak, hogy fölszolgálhatja a következő fogást.

Grodzicki, aki még nem kezdte meg az évi szabadságát, hétköznap kiutazott ebédre, utána szundított egyet a szobájában, sétálni ment, és vacsora után visszautazott Lembergbe; csak szombatonként vagy ünnep előtti napon töltötte kint az éjszakát is. Teofil járt eléje az állomásra, és esténként lámpással kísérte ki. Ő vette rá a szüleit, hogy Brzuchowicében töltsék a nyarat. Így közel volt Lemberg-

hez, s bejárhatott a könyvtárba. Abból a pénzből, amit anyjától kapott az útra, felét mindig megtakarította, mivel odafelé gyalog ment.

Reggel indult, reggeli után, a vasúti sínek mentén haladva; az ösvényen ide-oda kanyargott, egyszer magasan az erdő mentén, majd ismét lenn a szántóföldek mezsgyéjén; a kilométerköveken ellenőrizte a megtett utat; vonatok robogtak el mellette nagy kattogással; egy kicsit pihent a Rzęśnia Polskában a padon, az állomás mellett, a lovak vizeletének pocsolyájában álló szekerek közvetlen szomszédságában; végül beért a város területére, melynek közelségét már messziről sok sín jelezte. Jól ismerte azokat a helyeket, ahol az ócska, kiszuperált vagonokon átfurakodva, a kerítésbe vágott réshez jutott, mely a Gródek utcától néhány lépésre levő sikátorba vezet ki. A zsebében papirosba csomagolt rongyot tartott, hogy letörölje vele cipőjéről a sarat. Miután kicserélte a könyvet a könyvtárban, még egy kicsit kóborolt az utcán, ahol egészen más embereket lehetett látni, mint máskor; elhaladt lakásuk összehúzott függönyű ablakai alatt, s a legközelebbi vonattal visszautazott Brzuchowicébe, a vagonban perecet ropogtatva, melynek sötétbarna kérgén fehér sóbuborékok látszottak.

Az úttól kimerülten, az erdő illatától elbódulva, a villához közel egy tűlevélhalomra feküdt le, s éppen időben ébredt, hogy máris induljon az apja elé az állomásra. Előbb azonban gondosan elrejtette a könyvet a régi fűzfa pézsmaillatú és pézsmapockoktól hemzsegő üregébe; az állatkák párosával, szerelmes öleléssel tapadtak a fa kérgére, és körbefutkostak: sötétzöldes bronzszínük élénken csillogott a napban.

A hosszú papírcsíkon – melyre a katalógusból kiírta azoknak a könyveknek a számát, melyek valamelyes kapcsolatban voltak kétségeivel – a lista már majdnem végig

ki volt húzva. Óriási türelemmel több tucat könyvön rágta át magát; e könyvekhez képest a *Jézus élete* friss, tavaszi reggelnek tetszett. Hányszor, de hányszor fogta el a kísértés, hogy e könyvek kikérése helyett kedvére belevesszen a csábító katalógusba, és Cooper valamely még nem olvasott regényének segítségével a brzuchowicei erdőket amerikai rengeteggé változtassa át; hogy Żeromski fájdalmas világába hatoljon be; és hogy Prusszal vezettesse végig magát Varsó utcáin és házain. Ezek az utcák, házak olyan fölfoghatatlanok, mintha sosem lettek volna rajta Lemberggel együtt az azonos színű térképen; vagy hogy Sieroszewskivel együtt hallgassa, hogyan ver az emberi szív a csukcsok kunyhóiban, vagy hogy legalábbis visszatérjen az ódon varázsú Klemens Junoszhoz. De leküzdötte gyengeségét, és ismét tiszta lapú, vaskos könyvet vett ki – olyant, melyen látszott, hogy kevesen forgatták –, a szeplős könyvtáros kisasszony néma ámulatára. Nyughatatlan kíváncsisága és valami furcsa kajánság adott hozzá erőt, hogy elfogadja mindazt, ami hitét megingathatta.

Külön füzetbe jegyezte be észrevételeit, minduntalan újra átfutotta, hogy jól emlékezetébe vésse. Az evangéliumban fölfedezett ellentmondások, a pogány és keresztény szertartások nyugtalanító analógiái, az egyház hagyományaival összeegyeztethetetlen történelmi tények, tisztázatlan kérdések kerültek bele. „Honnan szereztünk tudomást az angyalok bukásáról, mikor a Szentírás nem is említi?" – „Krisztus egész életéből csak három évet ismerünk. Egész ifjúkora harmincéves koráig ismeretlen." Mindez elvezette az apokrifokhoz: elámult, amikor ezt a vásári irodalmat fölfedezte, de miután kijegyzetelte, följegyzéseit e szavakkal zárta: „Milyen közbenjárás vagy véletlen folytán lett kánoni a négy evangélium?" Minduntalan olyan eretnek tanok rengetegébe ütközött, melyek a kereszténység első szá-

zadaiban burjánzottak. Mivel magyarázható, hogy – az evangéliumi időkhöz és helyekhez közel – az emberek mindent másként ábrázoltak; hogy meggyőződésükért bármikor kész voltak meghalni és a leggyötrelmesebb kínokat is elszenvedni, ami a dogmatika szerint az igazság próbakövét jelenti? Az ebioniták egészen a XI. századig fönnmaradtak Bethaniában, és azt állították, hogy Jézus fiútestvéreinek utódai élnek közöttük!

Megvette az Újszövetség olcsó kiadását, s a kritikai művek olvasásakor mindig elővette, s gondosan kikereste az említett idézeteket. Lukács evangéliumának első fejezete a szeplőtelen fogantatásról későbbi messianisztikus betoldás; Máté még nem ismerte. Jézus genealógiája Lukácsnál és Máténál annyira különböző, hogy ez képtelenség; eltekintve a nevek körüli pontatlanságtól, az egyik negyvenkét, a másik csak huszonhat nemzedéket ad meg, tehát tizenhat nemzedékkel, vagyis négyszáz évvel kevesebbet! A Jézus bebörtönzéséről és perbefogásáról szóló történet zavaros és hihetetlen. Ha nem ismerjük el azonnal, hogy az evangélium kinyilatkoztatás, akkor mit érnek az olyan dolgokról szóló könyvek, melyekre nincs tanú? A keresztet, amelyre az elítélteket feszítették, egyenes cölöp volt (görögül: sztaurosz), és semmi köze a szimbolikus jelhez, mely már sok évszázaddal Krisztus előtt, különféle vallásokban fölbukkant. Mitra – *Sol Invictus*[1] – december 25-én születik. A kis Dionüszosz minden évben jászolban ring a delphoi papok éneke mellett. Hathor a kisdeddel, Horusszal szamáron menekül el Egyiptomba Szet üldözése elől; ennek a mítosznak egy pompeji freskó alapján készített illusztrációját, az istennő glóriával a feje fölött, egyenesen hihetetlennek tartotta. Mikor Krisna megszületett, a gonosz Kansza király minden

1. Legyőzhetetlen Nap.

csecsemőt halomra öletett az országban. Vajon Heródes (még akkor is, ha nem halt volna meg a Krisztus születése előtti 4-ik évben) megengedhette volna magának mindezt a római helytartó jóváhagyása nélkül?

Renan idillje a hajdani gyermekkor meséjére emlékeztette most. Helyét egy szabadságától megrabolt komor ország képe foglalta el, alacsony fokon álló civilizációval, ahol nincs művészet és tudomány, hiányzik mindenfajta szellemi igény, olyan fanatikus és irreális országé, ahol a kormányzói tisztség száműzetést jelenthetett egy fölvilágosult római számára. Róla szóló adatokat keresve eljutott egészen Josephus Flavius *Zsidó háború*-jáig, végül Anatole France novellagyűjteményében meglelte *Judea helytartója*-t, és igazi gyönyörűséggel olvasta. Végre megfelelő perspektíva! Korok és emberek hiteles ábrázolása!

Niemojewski *Jézus Isten* című munkája kimerítette: az asztrális mítoszok terjengősnek és értelmetlennek látszottak. A német ízlésű bibliakritika is visszariasztotta, ahol a Genezis egyetlen fejezetéhez néhány szerzőt találtak ki, a szöveget egyre keskenyebb csíkokra hasították, amíg a korábbi és későbbi szerkesztések és betoldások kibogozhatatlan csomóvá nem gabalyodtak. Ezt fölöslegesnek, sőt károsnak tartotta. Ha továbbra is ilyen könyveket kell olvasnia, könnyen megeshet, hogy egy napon arra fog vágyni: tudjon ismét hinni a Biblia egyértelmű hitelességében, mert belefáradt ebbe a rafinált és bonyolult gyanakvásba.

Az egyházatyák egymástól eltérő nézeteit jegyezte föl a legbuzgóbban vastag, viaszosvászon füzetébe, vagy olyan véleményeket, melyek nem egyeztethetők össze a mai hittel. Szent Ágoston azt kérdezi, vajon a levegőben élő szellemek testet ölthetnek-e olyannyira, hogy nőkkel szeretkezhessenek, és azon a véleményen volt, hogy az erdei vagy a mezei szellemek gyakran változnak lidércekké. E följegyzé-

sekhez ezt írta Teofil: „De civitate Dei XV, 22. Utánanézni!" De utána rögtön felötlött benne: „Miért nem foglalkozik az egyház ma a szellemeknek az emberi testből való kiűzésével? Bizonyára nem azért, mert már nem hisz benne, hanem azért, mert ez a hit manapság rendkívül népszerűtlen. Nem használja föl, de nem lehetett elvetni anélkül, hogy ezzel ne ártana az evangéliumnak." Néhány drasztikus idézet esetében mindig pontosan megjelölte a forrást, hogy csapdába ne essen. Ugyanis egyszerűen hihetetlen dolgok akadtak itt, például: találgatások, hogyan termékenyült meg Mária. Vagy: Kerinthosz és Pappiasz azt bizonygatja, hogy Krisztus földi uralkodása – újra való eljövetele után – kétezer évig fog tartani; Lactantius pedig azt állítja, hogy az igazak megszámlálhatatlan utódot nemzenek majd. Az evangélisták és Szent Pál a Megváltó újra eljövetelét még az ő életük idejére várták. Gyakran meggyőződhetett róla, hogy a forrásokból éppen azok a szavak hiányoznak, melyekre szerzőik hivatkoztak. Mindezt becsületesen megjelölte jegyzeteiben.

Első értesüléseit az egyház történetének megbotránkoztató lapjairól különféle forrásokból merítette: nem minden nehézség nélkül gyűjtött össze minden adatot Maroziáról és XII. Jánosról, a pápaság e Heliogabaloszáról, aki eltékozolta az apostolok örökségét, orgiákat rendezett a Laterán falai között, megvakíttatta és kiheréltette a püspököket, misekehelyből ivott az ördög egészségére; végül Merezskovszkij *Leonardo da Vinci*-je a Borgiák életének bujaságával és vérengző atmoszférájával ismertette meg. Egyszer, amikor az apját kikísérte az állomásra, akaratlanul is kicsúszott a száján valami erre vonatkozó megjegyzés.

– Nem csoda – mondta a tanácsos –, a pápa is ember.

– De azt mondjuk róla: szentatya.

A tanácsos elnevette magát:

– Én pedig excellenciás úrnak hívom a helytartót, azaz kiválóságnak. Hidd el nekem, hogy nem veszem szó szerint.

– A helytartó a császár helyettese, aki ember, de a pápa Isten helyettese.

– Igaz, s erről sohasem szabad megfeledkeznie, mert egyszer számot ad róla Isten színe előtt.

– De mielőtt ez bekövetkezne, az egyházat irányítja, határozatokat hoz, csalhatatlan. Vajon csalhatatlannak nevezhetjük-e azt, kinek sem hite, sem becsülete?

– Ha jól tudom, a pápa csalhatatlansága a dogmákra vonatkozik; egy teológust kellene megkérdeznünk, vajon a rossz pápák megsértették-e határozataikkal a dogmákat. Szent meggyőződésem, hogy Isten az ő céljaihoz vezető úton tartja meg őket, bármilyen bűnösek is különben.

– Hogyan?

– Nagyon egyszerűen, ha szabad így mondanom. Ihletet ad nekik; a kinyilatkoztatás adományát kapják, ha a hit dolgaiban kell dönteniök.

– Miért ilyen embereket választ ki magának szent céljaira?

– Ki ismerheti Isten szándékait? – Grodzicki egy ideig szótlanul haladt, majd így szólt: – XIII. Leó megnyitotta a Vatikán archívumait a világ valamennyi vallású és világnézetű tudósa számára. Azt mondta, hogy az egyház nem fél az igazságtól, és igaza volt. A világnak nem volt és nem is lesz még egy ilyen nagy, bölcs és bátor intézménye. Gondold csak el, fiacskám, micsoda fenséges dolog a katolikus egyháznak ez a folyamatossága és egysége! Sem a bujaság és kapzsiság, hatalomvágy és vérszomj, sem a történelmében előforduló kilengések nem tudták elpusztítani. Hány eretnek tan született azóta, hány szekta, de a katolikus egyház e vadul burjánzó erdőben megingathatatlanul

haladt előre a maga ösvényén, egy jottányit sem engedve nehéz vallástételeiből. Azt hiszem, ez annak tulajdonítható, hogy az egyházban mindig azonos töltésű szentség van jelen, a Borgiák korában sem kisebb, mint a katakombák idejében, csupán más.

Teofil a visszavezető úton meggyújtotta lámpását, és a katakombák kísértetei közt haladt előre. A lehető legrosszabb viszonyban volt velük. A saját *Quo vadis?*-példányába egy lapot ragasztott be, azt a jelenetet parodizálva, midőn Péter apostol szemével követi Nero antiumi bevonulását. VI. Sándor kicsapongó körmenetét írta le, melyet ezúttal Savonarola néz végig. A szerzetes ugyanúgy az út menti kő mellett áll, pillantása ugyanúgy kereszteződik a pápa pillantásával, és ugyanazokat a szavakat ejti ki: „Istenem, Istenem, kinek a kezébe juttattad a keresztény világ fölötti uralmat?" Könyvet kellene írni Neróról; ebben a könyvben minden másként történne: a keresztények gyújtanák föl Rómát a pogányság iránti gyűlöletükben, hogy siettessék a *Jelenések könyvé*-ben megjósolt világ végének eljövetelét. Ott persze egy szó sem esne Szent Péterről, aki sohasem járt Rómában. De csakhamar elvetette ezt a gondolatot, mert belátta: nem reális.

Váratlanul villámlott; az erdő fölött mennydörgés dübörgött. A következő villám megvillantotta a felhőktől duzzadó eget. Teofil megszaporította lépteit, de gondolataitól nem szabadult: vakmerő vágtában vetették rá magukat az őt gyötrő kérdésekre. Hogy jobban kordában tartsa, félhangon, szaggatott mondatokban újra meg újra elismételte őket. Mindegyik istenkáromlás volt; őrült, bűnös szavak, az eget kísértők, mely valahol messze ártatlan fákba szórta villámait. Teofil kimondhatatlan gyönyörűséget érzett: élvezte a vakmerőségnek és rettegésnek bensejében kavargó küzdelmét. Látszatra egyenlőtlen harc folyt itt: értelme azt

diktálta, hogy semmiféle kapcsolat sincs a felhők elektromos töltése és a régi kigúnyolt legendák közt; a legendák ugyanolyan védtelenek – hajtogatta magában – a kozmikus törvényekkel szemben, mint a többi mítosz. Csak az értelem e fényes megnyilvánulásának felszíne alatt, apró féregként leselkedett rá a bizonytalanság. Amint lanyhult a figyelme, a két gondolat közt váratlanul támadt pillanatnyi csöndben szívét a félelem vérfagyasztó szorítással fogta körül. Teofil ekkor minden erejét megfeszítve nekilendült, s egyetlen ugrással kiszakította magát a lelkében elhatalmasodó sötétségből.

Az eső már az arcát verdeste, a cipője már elnehezedett a nedves homoktól, a gyertya a lámpásban az esőcseppektől sercegett; a szél a füstrésen át verte be a csöppeket. Zihálva, csuromvizesen rontott be a villába. Amikor a szolgáló meglátta, fölkiáltott. Anyja már pongyolában és éjjeli főkötőben az átjárószoba közepén állt. Mikor Teofil berohant, az anyja fölemelte a lámpát, melyet a bal kezében tartott. Ennek fényénél megpillantotta fiának összezsugorodott, furcsán gyűrött arcát, lázban égő szemét; a fiú szájának sarka a mosoly roppant erőfeszítésében reszketett. Öntudatlanul is, a tisztátalan erők elleni védekezés ősi mozdulatával, keresztet vetett rá.

IO

Mikor a tanácsos végre megkezdte évi szabadságát, Teofil segített neki hurcolkodni. A könnyű, kisebb méretű bőröndöt vitte, s útközben a disznóbőr táska miatt hadakozott az apjával, aki egyik kezéből a másikba tette át. Úgy tervezték, hogy a csendőrség előtt szállnak föl a villamosra.

– Köszönj ennek a kövér hölgynek, aki szembejön velünk – mondta az apja.

– Ki ez?

Válaszra már nem volt idő. Teofil lekapta fejéről a sapkáját; alig egy lépésnyire maga előtt elhízott asszonyságot pillantott meg; az arca vörös, izzadt, lehetetlen kalapján toll, virág és alighanem még valami üveggyümölcs tornyosult. Élénken feléjük fordult, mintha meg akarná szólítani őket, de a tanácsos továbbhaladt, s úgy tett, mintha ez irányú szándékát nem vette volna észre.

– Fajtné volt – suttogta.

Teofil óvatosan utánafordult. Fajtné nehézkesen masírozott, erősen himbálódzva, s szoknyája uszályát fogva, mellyel egész porfelhőt kavart maga után a járdán.

– Édesapa honnan ismeri?

– Egyszer találkoztam vele Pańciánál. Pańcia az egyetlen, aki ilyen teremtményeket is meg tud szelídíteni. Persze, Pańcia sem hívja meg, ha más vendégei is vannak. Fogalmam sincs, miféle ügyei lehetnek vele. Nem akarok semmi rosszat mondani róla, mindenkinek olyan a külseje, amilyennek az Úristen teremtette.

A villamosban Teofil szótlanul hajolt ki az ablakon, és

az utcát nézte. „Alina anyja." E szavak közti összefüggés iszonyatot keltett benne.

– Alina Lubienben nyaral Piekarskiékkal – mondta az apja, mikor az állomás előtt leszálltak a villamosról.

Teofil közömbösen fogadta a hírt.

Az egész napot az apjával töltötte, s szinte csodálkozva állapította meg: örömét leli abban, hogy az ő iskoláról szóló elbeszélései a Helytartóság irodájában végbemenő eseményekkel összeszövődnek. A tanácsos kitűnő humorral villantotta föl a hivatali élet apró részleteit; Teofilt ilyenkor mindig megcsapta egy másik fajta iskola légköre. A tollak itt is ugyanígy percegtek, a papiros is így zörgött, a föléjük hajló őszülő urak ugyanolyan türelmetlenül nézegették az órájukat, teregették szét sonkás zsömléiket, szapulták fölötteseiket, vagy hallgattak a nyitott ablakra meredve, melyen át gesztenyefák üstöke látszott a világos égen. Ugyanolyan színű volt, mint a császár tábornoki egyenruhája; ez a hasonlat szinte önkéntelenül adódott, hiszen közeledett az őszi előléptetések ideje. Teofil olajat öntött a tűzre azzal, hogy a rendfokozatok felől érdeklődött; egyébként őt is magával ragadta ez a titokzatos létra, melynek kétharmad részét tehetséggel, munkával és érdemekkel hódították meg, a csúcsra azonban csak címre, vagyonra és ősökre támaszkodva lehetett följutni.

– Egy csöppet sem csodálkozom, hogy foglalkoztat a dolog – mondta a tanácsos. – A nagyapádtól örökölted, aki mindig a létra legmagasabb fokán állt, igaz, hogy az csak kőművesléra volt.

Az anyja másnap déltájt érkezett. Milatynba zarándokolt a csodatevő Jézushoz. Magával hozta a vasúti kocsik tolongásában, a köves utakon rázkódó falusi szekereken, ánizspálinka-szagú kocsmákban, vendégfogadóvá átalakított iskolában töltött két nap izgalmát: húsz-harminc nő aludt

a földön kiterített szalmazsákokon. Kissé rekedt hangjában még ott rezgett a hatalmas tömeg visszhangja: a sok láb nyomán a templom előtti gyöp simára döngölt földdé változott; arcán még nem hunyt ki az elragadtatás pírja, ajka megduzzadt az imádságtól és énektől, homloka lebarnult a naptól. Néhány szentképet hozott magával, rózsafüzért, szív alakú mézeskalácsot. Amikor az asztalra tette, hirtelen elhallgatott, s figyelmesen nézett a fiára. A táskájából elővett tárgyak közül a fia csupán a mézeskalács után nyúlt. Bicskájával lekaparta róla a rózsaszínű mázat. Az anyja lelkére egyszerre árnyék borult: tudta, hogy Isten nem hallgatta meg imáját.

– Bízom benned, és remélem, hogy nem beszéltél róla apádnak – mondta, amikor a tanácsos ebéd után visszavonult a szobájába.

– Édesanyám nyugodt lehet.

A rákényszerített titkot mindenáron megőrizte. Minden vasárnap elkísérte szüleit az erdei kis templomba, s csak az utolsó pillanatban sodortatta el magát a bejáratnál tolongó tömeggel. A mise végéig idősebb urak társaságában álldogált, akik panama kalapjukkal legyezgették magukat, és keskeny, szerelmi vallomásokkal televésett padon ültek feleségükkel. A tónál állók viselkedéséből lehetett a mise lefolyására következtetni; a ministránsok csöngettyűje a zsebekből és retikülökből elővarázsolta a zsebkendőket: ezeket tették a térdük alá, a tűlevelekkel borított szúrós homokra. Teofil állva maradt, a térdeplők feje fölött látta a papot, amint a kelyhet a sárga gyertyák felé emeli, s sehogy sem tudta elfogadni azt a gondolatot, hogy e csillogó szertartás a barbár múlt véres emberáldozatainak utolsó maradványa. Ezt a szerény ellenállást a racionalizmussal szemben édesanyja bizonyára a saját diadalának tekintette volna, mivel ezt a misét is, akár a többit Teofil lelki üdvéért

mondták. Mit sem sejtett róla, hogy néhány hét óta az ő neve közvetlenül a pápa és az érsek után következik: *Memento Domine, famuli tui, Theofili*[1] – mondta a pap halkan, hogy csupán Isten hallhatta, s nem ismervén az imádság igazi indítékát, ezt a formulát ismételgette: „Kinek hite ismeretes előtted, istenfélelme tudvalevő."

Teofil eddigi szabadsága megszűnt. A lembergi kirándulásoknak befellegzett, s minden jel arra mutatott, hogy az utolsó kikölcsönzött könyvvel be kell érnie egészen a szünidő végéig. Szerencsére olyanfajta könyv volt, amit lassan olvas az ember, minden lapot gondosan átrágott. David Friedrich Strauss *Régi és új hit* című műve némi rendet teremtett Teofil szenvedélyes és zavaros nézeteiben. Mind ez ideig romok közt állt, melyek elegendő anyagot szolgáltattak ahhoz, hogy nyughatatlan érzelmeiből vályogviskót ragasszon össze, most azonban már eljött végleges eltakarításuk ideje. Strauss hűvösen, megfontoltan szólt az egészről, nem háborodott föl, nem dühöngött, csak egyszerűen kisöpörte a régi, fölösleges előítéleteket.

Teofil egy órára ki-kiszökött olvasmányához, amikor az apja ebéd után lefeküdt; egészen a faluig elkószált, amíg a patak mellett, az égerfák tövében, a tarló szélén valahol biztonságos helyet nem talált magának. Ugyanazokat a mondatokat többször is elolvasta; elgondolkodott rajtuk, míg egy kék szitakötő vagy a víz által körülnyaldosott köveken ugrándozó barázdabillegető el nem vonta figyelmét. Bogár, madár, víz ugyanannak a titoknak részeként jelent meg előtte, mely elnyelte a világnak hat nap alatt teremtett képét. Ám mennyivel könnyebb volt a naiv bibliai kozmogónián fölháborodni, mint a Teremtőt megtagadva, művét a véletlen megfoghatatlan kezére bízni. A tartalomjegyzék-

1. Ne feledkezz meg, Uram, a te szolgádról.

ből arra lehetett következtetni, hogy Strauss szét fogja oszlatni e kétségeit; Teofil becsületesen keresztülrágta magát az első fejezeteken, és semmit sem hagyott ki.

Bosszantó volt, hogy ennyire ki volt szolgáltatva az időjárás szeszélyeinek; hirtelen beborult. Alig tett néhány lépést, s az eső máris visszakergette a villába. A nap az apjával együtt bukkant elő újra; a tanácsos kipihenten, fehér nadrágban, fekete alpakka zakóban kosarat nyújtott át Teofilnak; elindultak gombát szedni.

– Remek ez a homokos föld itt Brzuchowicében – mondta a tanácsos. – Az imént még zuhogott, s már fölszáradt minden.

A levegőben az erdők illatos nedvessége érződött, a tűleveleken és lombokon elragadó, fényes csöppek függtek, a szél űzte fellegek az ég más tájai felé száguldottak. A gombaszedés után a tanácsos mindig ugyanazt a dombot jelölte ki pihenőül, egy csodálatos hatalmas fenyőfával a csúcsán, s Propertius versével köszöntötte:

– *Pinus et incumbens latas circumdabat umbras.*[2]

Visszafelé mindig egy kis kerülőt tettek, és az állomásra mentek újságért. Valamelyik nap, miután a tanácsos átfutotta a lapot, egy kissé elgondolkodott, aztán így szólt:

– Holnapra csomagold be a holmimat, Zosia.

– Mi történt?

– Ahogy az újságból látom, nagy árvíz fenyeget. Azt hiszem, szükség lesz rám a Helytartóságban.

– De hiszen csak most vetted ki a szabadságodat! Majd helyettesítenek.

– Erre ne számíts, kedvesem.

E szavak után nem lehetett vita. Röviden és szárazon

2. *Csüngő gallyú fenyő imbolygó árnya terült szét.* (Kárpáty Csilla fordítása)

vetette oda őket; ez a hang a tanácsosnak egy másik arcát villantotta föl: otthon szinte ismeretlen volt, de nagyon is jól ismerték azok, akiknek valami dolguk akadt a Helytartóság épületében. Ennek az embernek kétfajta természete volt. Az egyik szigorú és pontos; ez húsz éven át a hivatali órák alatt nyilvánult meg; sokszor megcsodálták, amikor bizonyságát kellett adnia türelmének, lélekjelenlétének, eltökéltségének, az engedelmességben is megnyilatkozó önérzetének, célravezető intézkedéseinek. Ezt a természetét a hivatalban hagyta; az utcára kilépve a portás köszöntését már mosollyal viszonozta: mosolya már civil öltözékének részéhez tartozott.

Arra törekedett, hogy egyetlen hivatalos aktát se vigyen haza, s a családját sem avatta be aszkétikus és szorgos tevékenykedésébe: magánéletében hallatlan ügyességgel függetlenítette magát mindettől. Jóindulatát, tréfás kedvét és az apró dolgokban való engedékenységét könnyen mamlaszságnak vélhette volna az ember, ha például akkor látja, amikor az utcára kilépve azon tanakodik a feleségével, nem volna-e mégis okosabb, ha visszafordulna az esernyőjéért. Ha néha megesett, hogy haragra gerjedt – erre anyjának, ennek a zsémbelő, összeférhetetlen öregasszonynak a halála után a leggyakrabban a fia adott okot –, az mindig csak afféle *irritáció* volt, lármás polgári handabandázás. Ilyenkor csupa lázrózsa volt, és remegett a keze, de a felesége a maga szelíd, fojtott hangján könnyedén leszerelte:

– Hagyd már abba, Binio, árt az egészségednek.

Az az éles, fagyos tekintet azonban, mely a tanácsos pályafutása alatt néhányszor villámként sújtotta alattvalóit, itt sohasem jelent meg arcán.

Teofil édesanyjával másnap a hajnali vonathoz kísérte ki az apját. Búcsúzóul a kedves, puha kéz megszorította az övét, könnyedén kiszabadítva ujjait Teofil kezéből, még

mielőtt megcsókolhatta volna: apja besegítette az anyját a vasúti kocsiba. Grodzicka asszony mindig bekísérte a fülkébe férjét, hogy tanúk nélkül fonhassa nyaka köré a karját. Mikor elindult a vonat, a tanácsos még egyszer kihajolt az ablakon:

– Ha estére nem jövök meg, akkor Lembergben kell maradnom.

– Holnap én is beutazom hozzád – mondta Grodzicka asszony, a vonat mellett haladva.

– Jó. Ha közben elutaznék, írok néhány sort; az asztalon megtalálod.

Másnap a déli újságok már beszámoltak a Helytartóságnak az árvízzel kapcsolatos intézkedéseiről, valamint arról, hogy Albin Grodzicki főtanácsos az árvíz sújtotta vidékre utazott.

Teofil a dolgok e fordulatát a szabadság új korszakának vélte. De keserű csalódás várt rá. A néhány napra az öreg fűzfa üregében hagyott Strausson iszonyú pusztítás nyomai látszottak. Már nem is vízben állt, hanem a szétázott moha és korhadt fakéreg iszonyú, sáros kocsonyájában. A napon való szárítgatás mit sem segített rajta. A borítólap gyalázatosan meggörbült, a lapok kihullottak, cafatokká foszladoztak a kezében; utálatos, rothadt foltok borították a lapokat. Ez a katasztrófa a betét és a bizalom elvesztésével fenyegette a könyvtárban, egyben azt jelentette, hogy a szünidőben már nem kölcsönözhet ki több könyvet. Elkeseredésében a patakba hajította a papírhullát. A legmélyebb részén merült el, a híd alatt, rákokat riasztva, és pillanatnyi zűrzavart támasztva a mozgó szúnyogoszlop körül, mely a vízről a rothadó fatörzsek fölé emelkedett.

Teofil – megfelelő vezető nélkül maradva – jóval kevesebbet törődött a világegyetemmel, és ismét, akárcsak a régi

időkben, naiv lelkesedéssel adta át magát a föld bálványozásának. Régi iskolai egyenruhájában és a legócskább nadrágjában mélyen bevette magát az erdőbe, a fiatal gyertyánosnak csak általa ismert sűrűségébe, ahol a tavalyi lombok illata terjengett, zizegett a lába alatt; vagy kis lucfenyők közt hajdan kivágott öreg törzseket keresett ki magának, s órákig elüldögélt a gyantaillatú hőségben, egy hangyaboly sürgés-forgásától hipnotizálva; vagy fölkapaszkodott a magas erdeifenyőre, s valahol közvetlenül a fa csúcsa alatt kényelmesen elhelyezkedett az ágakon, mint egy karosszékben, miközben a szél elringatta.

Ebédre éhesen érkezett meg, hajában tűlevelekkel, egyre barnábban a naptól, mely bőrét sötétre égetve, mintha világosabbá varázsolta volna a szemét. Valószínűtlen dolgokat mondott:

– Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy olyan égitesten élünk, mely a világűrben forog, és száguld előre.

Ezzel a mondattal (a sajátja volt-e vagy másé?) ült le mindennap az asztalhoz – ő, a taknyos, aki nem ismerte el a miatyánkot. „Lehetetlen, hogy ilyen remek színben legyen az, akit Isten elhagyott" – gondolta az anyja, elragadtatva ettől az élő tűztől, és ámulva, hogy ő hozta a világra.

Nem ért haza időben vacsorára. Titokzatos óra állta útját, midőn még van némi fény a kihunyt nap után, de már mindent áthat a hűvös, fanyar, harmattól nedves éjszaka. A mezőkön köd száll föl, s a házak kéményéből fehérkés, fenyő- és borókaillatú füstök emelkednek. Az első csillagok, mint hegyi patakban, merülnek alá a fiatalember lelkében.

II

Mintha szellemjárás volna a gimnáziumban, olyan lárma, fölborított padok dübörgése hallatszott késő éjszaka, az épület minden részében, fölgyulladt s ismét kialudt a villany. Az öreg pedellus, Michał rendezett nagytakarítást, mindennap néhány fontot vesztve szünidei pocakjából. Két segédjének még rosszabb sora volt: halvány árnyként rebbentek tova üvöltésének viharában. A kiszolgált strázsamester, most civil állományban, kaszárnyai kifejezésekkel csépelte őket, s ezek nemcsak átvitt értelemben, hanem ökölcsapásként is zuhogtak le rájuk.

A gimnáziumot lázasan takarították, közben sok törékeny apróságot zúzva szét: hol egy csempe esett áldozatul a kályha tetején, hol egy virágcserép a kis oltár előtt. (Csak a római katolikus osztályokban voltak ilyen kis oltárok, a vegyes osztályokban – ahová ruszin és zsidó tanulók is jártak – megelégedtek egyszerű fakereszttel.) Üvegcsörömpölés jelezte, hogy ismét leesett egy kép; ezt az iskolaszolga azonnal félretette, azzal a szándékkal, hogy majd megcsináltatja, de ez valahogy mindig elmaradt, s az antik művészet gazdag anyaga évről évre fogyatkozott. Rudnicki tanár úr díszítette egykor velük e folyosókat még gyakorló tanárságának hajnalán. A szertárakat – a fizikait, természetrajzit és a régészetit – a pedellusné takarította; az ő gyöngéd keze messzi földön híres volt. Jó hírének megőrzése érdekében mindent elkövetett. Úgy viselkedett, mintha jelenléte már önmagában elegendő volna ahhoz, hogy elűzze a port, mely szürke sapkaként borította Homérosz

fejét, és kiirtsa a molyokat, melyek alaposan elbántak a hazai fauna két példányával.

Ez a vakáció utáni nagytakarítás a heves látszat ellenére sem fosztotta meg az intézményt a pókhálók és por tetemes részétől, mely nélkül „az öreg bódé" elveszítené ismerős és bizalomgerjesztő alakját. A tanárok a gimnáziumba lépve barátságos pillantásukkal simogatták végig e hűséges tárgyak összességét, s ahogyan a képek új elrendezése vagy a falak meglepő színe kellemetlenül érintette volna őket, ugyanúgy fölháborodva utasították el a gondolatot, hogy bármit változtassanak azokon az eszméken és tényeken, melyekből tudományuk állott.

Ez a tudomány, akár az egész épület, maga is a XIX. század műve volt, s mind ez ideig sikerült elkerülnie minden változást, olyan megbízhatónak és bizalomgerjesztőnek látszott. A földre támaszkodott, melynek mozgását a világegyetemben a mechanika változatlan törvényei szabályozták, felszíne pedig minden titkát föltárta az utazók, hajók és vasutak előtt; cementté tapasztotta a zárt és tömör anyag a maga oszthatatlan atomjaival, melyek Mengyelejev periódusos táblázatában olyanok, mint az angyalok – megingathatatlan hierarchiájukba zárva; egyforma, nyugodt rend uralkodott itt, mely ködfoltokból naprendszereket bontakoztat ki, s egykor az első sejtet az élet útjára indította.

A gimnázium architektúráján némi hasonlóságot lehetett fölfedezni azzal a tudománnyal, melyet falai közt hirdettek. A termek és folyosók világos elrendezése – nem voltak sötét zugok –, a széles és világos lépcsőház, mindez együtt olyan hasábot alkotott, mely magasabbnak és monumentálisabbnak látszott, mint amilyen a valóságban volt; aztán volt némi arisztokratizmus abban, hogy az épület a kertet és a tornapályát körülzáró kerítés mögé zárkózott, idegen falaktól távol; vakablakok a két szárnyon, a nyu-

gatin és keletin, ahonnan a leghamarabb érkezik a kellemetlen huzat; mindez vajon nem megfelelő formája volt-e a szellemnek, mely a célok elérése után megpihen?

Teofil nem látta ezt a hasonlóságot. Mint az előző években, most is az új tanév első napjának derűs és lármás bódulatában élt; már negyedórával kapunyitás előtt ott ácsorgott a gimnázium előtt, üdvözölte osztálytársait, akik rosszul leplezett irigységgel, nevetve csodálták meg napbarnított arcát, pelyhedző bajuszát, tekintetének szinte férfias keménységét. Szívesen tette rá kezét a lépcsőkorlátra, melyen egykor csúszkált; mosolyogva üdvözölte a lengyel királyok képmását; a tanári szoba félig nyitott ajtaján át kiáradó cigarettafüst megcsapta az orrát; a vízvezeték csapja a folyosón, mint mindig, most is csöpögött, s vékony vízsugár csörgedezett a kagylóban; a csöngő zsinórja mozdulatlanul függött. Minden olyan volt, amilyennek lennie kellett: ismerős és félig elfelejtett, régi és örökké új; emlékek rétege takarta, és meglepetéseket ígért; ez a furcsa épület a szeretet hierarchiájában a második helyet foglalta el saját otthona után.

Ha hasonlatot keresett volna, talán azt mondhatta volna, hogy olyan, mint egy titkos fiók, melyben évről évre új, titokzatos rekesz nyílik. Hatot már ismert, s kíváncsian várta a hetediket. Vajon mást is tartogat-e számára, mint a tankönyvek és irkák halmát, a két bizonyítványt és a kréta nyikorgását a táblán, reggeli fölkelést s az elalvás előtt eloltott lámpa szagát? Mivel telik majd el az a negyedmilliárd másodperc, mely fények és ősi esők, fehér és szürke téli nappalok, a tavaszelő fuvallata és a nyár illatozó áradása közt fut tova? Erre a gondolatra lépése lelassult; a lépcsők egyszerre meredekké változtak. A jövő nehezedett rá, mely – ezt megérezte – eddig még sohasem függött ennyire tőle.

A VII/a osztály a második emeleten volt, s Teofil meg-

figyelte, hogy ismét összezsugorodott. A terem kisebb volt a tavalyinál, pedig az akkor sem látszott valami nagynak. Ez végeredményben indokolt volt, mert a tanulók száma évről évre csökkent; már szinte nem is hitte az ember, hogy valamikor, hét évvel ezelőtt, kilencvenen voltak az osztályban. Alig hat maradt belőlük, s éppen nem azok, akiket az ember a legszívesebben itt látott volna; további hat fiú a következő években került ide; a többi mind új volt: osztályismétlők vagy ismeretlen jövevények. Növelték e négy fal idegenségét, pedig azok önmagukban sem derítették jókedvre az embert. A tisztes, rozoga, öreg állványon álló tábla helyett, mely a kréta nyomása alatt zötyögött, s nagy dübörgéssel borult föl minden szünetben, most egy föltolható falitábla állt a fal mellett fenyegetően és vészjóslóan, mint egy középkori kínzóeszköz. Fölötte lógott a kereszt, balra tőle, az ablak felől, az egyetlen kép: egy háromszínű olajnyomat, mely a paestumi szentélyt ábrázolta a szomorú, sivatagi tájjal a háttérben.

Teofil elfoglalta kedvenc helyét az ajtó mellett a harmadik sorban, de amint benézett a pad alá, észrevette, hogy már egy sapka és egy vastag viaszosvászon kötésű irka fekszik ott. Habozás nélkül áttette a bal oldalra. Nemsokára e tárgyak tulajdonosa is előkerült. Alacsony növésű, vékonydongájú fiú volt, aki úgy tett, mintha a dolog nagyon bántaná, és fölsóhajtott:

– Ezek szerint nem ülünk a jobb oldalon, Sebastian.

Valóban így hívták, a vezetékneve pedig Siwak volt, és Chyrówból került ide. Teofil hűvösen fogadta. Lenézte a chyrówiakat. Ez az érzés különben valamennyi állami gimnáziumban nemzedékről nemzedékre öröklődött.

– Kirúgtak – dicsekedett Siwak.

Belépett az osztályfőnök, és lediktálta az ideiglenes órarendet a következő két napra. Teofil elővette vadonatúj,

bőrkötésű, aranyozott szélű noteszát – Pańcia ajándékát – a pompás fekete ceruzával és piros ceruzavédővel; ezt ő vette magának. Effajta elegáns tárgyak nagy hatást keltettek.

– Mi a te öreged? – kérdezte Siwak suttogva.

– Helytartósági tanácsos.

– Majdnem ugyanaz, mint az enyém, az Országos Ügyosztálynál van.

Teofil elmosolyodott. Elképzelte, milyen képet vágna az apja, ha ezt hallaná, hiszen annyira semmibe vette az Országos Ügyosztályt! Az apjával azonban ebben a pillanatban sokkal kellemesebb dolgokat közöltek, s Teofil igazán sajnálhatta, hogy nem látja az arcát, mikor becsukódott mögötte a magas, fehérre lakkozott ajtó a kilinccsel, mely egy sast ábrázolt, karmában aranyalmával.

Albin Grodzicki – amikor kijött a helytartótól –, már nem ment vissza az irodájába; szinte futott lefelé a lépcsőn, s máris lenn termett az utcán; ekkor döbbent rá, hogy a kalapját fönn felejtette. „Annyi baj legyen!" Kezét nadrágja zsebébe süllyesztette, s ez eszébe juttatta a régi időket, amikor könnyű és szabad volt a lelke, s csak úgy, „egy percre kiszaladt" a hivatalból cigarettáért. Amikor a Ruska utcába befordult, már messziről megpillantotta a boltot, ahol vásárolni szokott. A trafik fekete-sárga csíkozása ugyanúgy elérzékenyítette, mint a többi ismerős cégtábla körülötte, a pravoszláv templom patinás portálja és végül a járda egyenetlen, kitaposott, lazán illeszkedő kőlemezei – megindultan nézte mindezt: a világon egyedülálló dolgok összességének részei voltak, e kimondhatatlan varázsú városi.

A városháza tompa hangot hajított föl a derűs szeptemberi égre, a naptól aranyos óramutatók a toronyóra fekete

óralapján negyed tízet mutattak. Grodzicki meggyorsította a lépteit, mert attól félt, hogy a felesége közben már elindul hazafelé.

Nem emlékezett rá, hogy mikor járt utoljára ebben az órában a piacon, talán kisfiú korában az anyjával. Azóta semmi sem változott itt. Ugyanazon a helyen, a Diana-kútnál álltak a kofák asztalai a fazekakkal; a pékek bódéja friss péksütemény illatát árasztotta, és verebek szálldostak a köleszsákok fölé. Az ősi idők öröklött rendje szerint a piac a tej és tejtermékek övezte Meleagrosz-kútig terjedt, mely sértett büszkeséggel fordított hátat a tojáskosaraknak és tejessajtároknak. Grodzicki a baromfisorban fedezte föl a feleségét, ahol tyúkok káráltak a tyúkketrecekben, hízott kacsák lógtak a kampókon, a háziasszonyok belefújtak a liba tollába, hogy lássák, mennyi zsír van alatta.

Grodzicki lassan a felesége nyomába eredt. Lám, egyszer végre ő is jelen lehet ezen a szertartáson, melyről annyit beszéltek naponta. Kíváncsi volt, hol találja az öreg Józefet Sokolnikból, akire nyugodtan rábízhatja magát az ember, ha friss vajat akar vásárolni, vagy az álnok Walentynát Nowosiółki faluból, kitől az idén többé nem veszünk télire való burgonyát. De csupán lármás, nyüzsgő tömeget látott maga előtt; alig tudott előrevergődni.

Zofia asszony a bódéknál állapodott meg; a kofaasztalok fölé hajolt, köszöntéseket és meghajlásokat viszonzott. Olykor utánakiáltottak, ő pedig mosolyogva fordult vissza, s néhány szót váltott régi ismerőseivel. Útja kanyargó meandereken keresztül vezette; olyan volt, mint a táplálékot kereső méh útja. Az árkádok alatt egy csokor őszirózsát vett, a mellette álló kosárból maréknyi virágföldet emelt ki, s átszitálta az ujjain; megkérdezte, mennyiért adják, és to-

vábbment. Grodzicki megcsodálta kecses és méltóságteljes mozdulatait.

A zöldségfélék öblébe hatolt be, mely tarka félkörben fogta körül a piac jókora részét. Most már képtelen volt utolérni: a tornyosuló hullámok – a felesége nyugodtan haladt köztük előre – bekerítették. Embereket lökött meg, néhány sárgarépaköteget sodort le, széttaposott egy fej káposztát, végül belebotlott egy földre kiterített zöldséghalomba; a kofák jajgatásától megzavarodva, minden lépésével újabb pusztítást vitt végbe. Mint valami álomban, egyre nőtt előtte az áthatolhatatlan erdő. Vörösrépa-, tök-, uborkahalmok emelkedtek előtte, mint a hegyek, s süllyedtek alá az almák és körték zöld barázdáiba, melyek vég nélkül húzódtak.

„Ez hát az élet értelme. *Beatus ille, qui procul negotiis paterna rura bubus exercet suis*[1] ... Diocletianus császár lemondott a hatalomról, a trónról, hogy káposztát termeljen. Kevés követője akadt, de ez semmiképp sem bizonyítja, hogy a világ azóta bölcsebb lett. Haladás! Civilizáció! Találmányok! Mutassanak nekem olyan találmányt, mely a búzakalászhoz hasonlítható, és mondják meg, ki gondolt ki bölcsebb szavakat azóta, hogy először kimondták: Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma?"

E pillanatban lesöpörte a föld színéről az összes városokat, vasutakat, gőzösöket, mintha csak a port törölte volna le az aranykék glóbuszról, s megállt, hogy néma elragadtatással tekintsen rá. A következő pillanatban már fölszántotta, bevetette a földeket, a bő termést is betakarította – ehhez képest Heródes Mezopotámiája szegényes volt –, az egész emberiséget kunyhókba szórta szét – csak a kémé-

1. Boldog az, aki távol a gondoktól apái földjét szántogatja ökreivel. (Horatius: Epodon Liber II.)

nyekből fölszálló füst tanúskodott létükről, úgy megbújtak a dús kertek között –, a dzsungelek és őserdők határtalan parkoknak látszottak, a Szahara homokporond volt, a tengereken vitorlások úsztak, a Csendes-óceán partjain pedig halászok gubbasztottak, gondolataikba merülve hálóik fölött. Az egyik félgömb mit sem sejtett a másikról, s egyik sem törődött a másikkal; nem volt sem újság, sem pénz, sem jog, sem hivatal; az emberek a föld karjában születtek és haltak meg, s a föld végül mindnyájuk anyja lett.

Albin Grodzicki hitt abban, hogy az embert a föld anyagából gyúrták, s nagyon rossz szolgálatot tett volna neki, aki bebizonyítja, hogy téved. Van-e e titokzatos szubsztanciánál nemesebb és alkalmasabb anyag, mely összehasonlíthatatlanul vonzóbb teremtményeket hoz létre a pocakot eresztő és kopaszodó császári hivatalnokoknál? Föld! – a „csontjaiban érezte", a gerincoszlopában, mely negyedszázadnyi hivatalnoki munka ellenére is egyenes volt. A csontok mégis elhasználódnak egyszer; de őt nem fogják sírboltba falazni, nem teszi magát nevetségessé, mint Piekarski, ez a hólyag, aki máris szolid szállást készít elő a maga százkilós élősúlyának. Nem, ő ebben a földben akar pihenni, e laza, nedves, friss, agyagos lembergi földben, mely olyan, mintha az Úristen egyenesen belőle gyúrta volna Ádámot; még a színével is az emberi testet formázza; magától értetődik: az egészséges, napbarnított paraszti testet, mellyel a Grodzickiék nemzetsége dicsekedhetett addig, míg egyikük a vakolókanálra nem cserélte föl az ekevasat.

Szántóföld lett az egykori temetőkből, melyeket először eső áztatott, azután a szél árokba szórta a csontokat, hogy porrá hulljanak szét, az örök földet termékenyítvén meg. Milyen unalmas és egyhangú út vezet a föltámadás napján a márványlemez sírból, melyet az idő nem mozdít el a helyéről, a virágoktól, fűtől, búzakalásztól és fagyökerektől

elszakadó emberi porszem szédítő vándorlásához képest! A Grodzicki nemzetség föltámasztásához hihetetlen változások szükségesek, erdők halnak ki, többé nem virágzanak a kertek, aranyló erdők után csak komor és terméketlen ugar marad, ha magára hagyja őket hűséges őrizőinek és táplálóinak életadó álma.

Boldogságába merülve, a lembergi piacon, az ősz lobogói alatt Albin Grodzicki szövetséget kötött élet és halál között.

– Széttapossa a körtémet, uram – kiáltott rá egy kofa türelmetlenül.

Udvariasan bocsánatot kért tőle, s amikor magához tért, körülnézett abban a kőrengetegben, melyet az imént pusztulásra ítélt. A felesége valahol eltűnt. Csak Neptunus mellett bukkant rá ismét. Egy öreg zsidónővel tárgyalt, akiben Grodzicki rögtön fölismerte Torbát, a szolgálók közvetítőnőjét. Minden lány, akire csak emlékezett, tőle származott, noha már megboldogult anyja is százszor megfogadta, hogy örökre szakít ezzel a „kufárlelkű nőszeméllyel". Most is ott állt mellette két lány kockás fejkendőben, nagy esernyővel a hónuk alatt; az a fajta, akinek kezében egyetlen tárgy sem marad épen, előbb-utóbb mindent összetörnek. Grodzicka asszony, amint meglátta férjét, sietve elbúcsúzott Torbától.

– Fél órája követlek már az egész piacon át – mondta, megcsókolva a kezét.

Az asszony figyelmesen nézett rá, félelem tükröződött a szemében, mint mindig, ha meglepetéstől tartott. Férje vidám, kipirult arcát látván azonban, csak annyit kérdezett, hogy hol hagyta a kalapját.

– Az irodában maradt. Tulajdonképpen újat akarok venni.

Grodzicka asszony hátrafordult a szolgálóhoz:

– Vegyél még egy kevés zöldséget, s indulj hazafelé. Én is megyek rögtön.

Grodzicki hamuszürke keménykalapot választott magának Kafkánál, ugyanolyan színűt, mint a zsakettje. Belekarolt a feleségébe.

– Mit jelent ez, Binio?

– Mindent elmondok, ha megszerzed nekem azt az örömet, hogy velem reggelizel Bisanznál.

Zofia asszony egészen elkábult: talán a török lottón nyertek, melyhez kilenc év óta, derűsebb pillanataikban, oly sok reményt fűzött? Semmit sem kérdezett többé, olyan jól érezte magát ebben az izgalmas bizonytalanságban.

– Tehát, kedvesem – mondta Grodzicki, és nagyot húzott pilzeni söréből –, alighogy megérkeztem a hivatalba, megjelenik az altiszt, és azt mondja, hogy őexcellenciája hívat. Ilyenkor reggel, ugye, érted . . .

Ó, ebben a körülményes elbeszélésben, mely ugyanolyan izgalmas volt, mintha több rétegbe csomagolt értékes ajándékot bontanának ki előtte – valóban valami egészen hihetetlen dolog rejlett.

– Binio, ez lehetetlen?!

– Pedig igaz. Albin Grodzickit udvari tanácsossá léptették elő. Ötödik fizetési osztály. Tudod, mit jelent ez? A tábornoki első fokozat. No, ne sírj már, még azt hihetik, hogy családi jelenetet rendezünk.

A vendéglőben, mely ez idő tájt üres volt, senki sem törődött velük. A pincérek az ablaknál álltak, és a tollas kalapú Landwehr-csapatot nézték, amint az előttük haladó zenekar hangjaira menetelt. A hetyke dallamú induló megállásra késztette a járókelőket, s még a szomszédos utcákból is odacsalogatta az utcagyerekeket, s azok pokoli üvöltéssel vetették magukat a zenekar után. A népszerű lembergi bolond, egy vörös hajú zsidó, nagy komolyan a zenekar élén

lépkedett, hosszú, göcsörtös botját kardként tartva maga előtt. A vendéglőben Grodzickiékon kívül csak egy társaság volt még, néhány elázott férfi az üres üvegekkel és feketekávés csészékkel zsúfolt asztal mellett. A gyűrött arcok éjjeli mulatóban eldorbézolt éjszakáról tanúskodtak. Már kiöntötték a szívüket, s most komoran hallgattak, arra várva, ami sosem fog bekövetkezni.

Grodzicki hálás volt feleségének a könnyekért; ráébresztették szerencséjére. Nem kis dolog egy szegény kőműves fiának, aki sötét, nedves kamrában tanulta az ábécét, üveg nyakába dugott faggyúgyertya világánál.

– Hányan indulnak négyfogatú hintón a jövőbe, és érkeznek meg vándorbottal – mondta. – Lám, én gyalog indultam, ócska, foltozott csizmában . . .

Suttogva terveket szövögetett a jövőre vonatkozóan. Most már megengedhetik maguknak, hogy egy kicsit nagyobb lábon éljenek. Ebben az évben nem volt szabadságon, de jövőre elmennek Abbáziába. Igenis! Mindenekelőtt azonban új lakás után kell nézni.

– Az istenért, Zosia, igazán torkig vagyok már azzal, hogy az udvaron át menjek a klozettra.

Egyszerűen nem illik. Hangosan gondolkodott, és sorra vette a város kerületeit, melyek szóba jöhetnek. Talán a Lelewel utcában? Valamikor az Ogrodowa utca húzódott erre, ahol az öreg Grodzickiéknak kis házacskájuk volt a jólét fölfoghatatlan és röpke pillanatában. Nem, inkább kijjebb. Tán a Kurkowa utcában, néhány lépésnyire a Várhegytől? Vagy talán a Stryjski-park mellett? Zofia asszony elcsodálkozott; minek lakjon az ember a park mellett, ha a város egyetlen hatalmas kert? Albin azonban vérszemet kapott.

– Igaz, nem sok megtakarított pénzünk van, de ha köl-

csönt vennék föl, vásárolhatnánk valamilyen ingatlant. Mi a véleményed erről, Zosia?

– Az a véleményem – mosolyodott el a felesége –, hogy a Monarchia udvari tanácsosai közt nincs még egy ilyen nagy gyerek.

– Tudom, hogy félsz a nehézségektől. De még sohasem gondoltál arra, mit jelent az, ha az embernek egy darab saját földje van, ahol almafát ültethet, vagy káposztát palántálhat. Diocletianus császár... De hagyjuk ezt most. Lehet, hogy neked van igazad, de el kell dönteni.

– Annyira sürgős?

– Ó, Zosia, te sem lehetsz örökké saját szoba nélkül. Ez az alkóv a konyha mellett, ablaka sincs... igazán csak sötét kamra.

– De én olyan boldog voltam benne.

Elakadt a szava a megindultságtól. Tizenöt év – életének jókora darabja! Olyan volt, mint a lépesméz, nehéz, illatos, édes.

– Emlékszel – szólalt meg az asszony –, ezeket a juharfákat akkor ültették az utcában, és most már milyen nagyok.

– Szemben ez a ház sem volt meg. A szalonból látni lehetett a Citadellát.

Tenyerét a felesége kezére tette, mely az asztalon pihent:

– Döntésünkhöz hiányzik a *quorum*,[2] ezért estére halasztjuk.

– Teofilnak oly közel van innen a gimnázium – jegyezte meg az asszony gondolataiba merülve.

– Már nem tart soká. Kíváncsi vagyok, mire iratkozik. Szeretném, ha agronómus lenne belőle.

Zofia asszony még nem hallotta ezt a különös tervet:

2. Határozatképes létszám.

férje piaci elmélkedésének legfrissebb gyümölcse volt. Teofil! Most, mikor számba vette egész életét, hirtelen félelem fogta el e név hallatára. Lám, itt az egyetlen alkalmas pillanat, hogy mindent elmondjon a férjének. Talán nem is olyan szörnyű, mint ahogy ő gondolja. Teofil...

Grodzicki az órájára pillantott, s hevesen visszarántotta a kezét, mintha megégette volna az ujját.

– Fizetek – kiáltotta.

12

Teofil Szeremeta tanár úr előadását hallgatta, és a pszeudoklasszikus költészettel együtt Mickiewicz eljövetelét várta. A tanár igyekezett hű képet adni ennek a kornak végéről, meddőségéről, egyhangúságáról. Mint minden valamirevaló lengyelszakos, ő is romantikus volt, s minél előbb el akarta földelni a XVIII. század bomlásnak indult maradványait, melyek már több órája mérgezték a levegőt. Teofil csodálat nélkül, de némi tisztelettel fogadta gondosan betanult frázisait; sok osztálytársához hasonlóan őt is ámulatba ejtette a tanár nyelvi leleménye. Majewskihez képest valósággal sasnak látszott, ráadásul fehér sasnak. Senki ajkán sem hangzott olyan fennkölten ez a szó: *Lengyelország,* s rajta kívül senki sem használta olyan gyakran. E szóval még az aluszékony elméket is föl tudta rázni, pedig azokba hasztalanul igyekezett néhány adatot plántálni Kajetan Koźmianról.

Negyedórával a csöngetés előtt Szeremeta tanár úr kimerülten és egy kissé berekedve, váratlanul feleltetni kezdett. Teofil néhány lapot vett elő a padjából, sorjában tiszta papírba göngyölte őket, és mint valami borítékra ráírta a címzettek nevét. Minden lapon ugyanaz a szöveg volt: „Ma. Várhegyen. Du. 4 órakor." Mikor befejezte, szétküldte a padokba a lapokat.

Öten voltak összeesküvők. Másodszor találkoztak. Wajda tanácsára Teofil minden alkalommal más helyet jelölt ki. Ő maga már négy óra előtt ott volt. Az öreg gesztenyefának támaszkodva, e táj élő térképének szemléletébe me-

rült, mely lenn a hegyek kékes határáig húzódott. A fák közt fehér utak gyűrűztek, világoskék folyócskák kanyarogtak a földek között, a tavak sötét zománcként csillogtak, vörös téglás szürke városkák gyéren elszórt és zsúfolt emberi településeket alkottak a végtelen zöld területek között. Semmit sem tudunk erről a névtelen világról, mely fölött felhők árnyai és fénycsíkok vándorolnak tova; egyetlen hang sem hatolt föl ide, a vonat parányian, mint valami játékszer, az erdő szélén robogott, aztán eltűnt a fák között.

– Min elmélkedik a mi rabbink?

Siwak a leghűségesebb „tanítványai" közé tartozott; ő maga nevezte annak magát. Teofil már az első komolyabb beszélgetés után teljesen megnyerte. Egy óra sem telt bele, s Siwak annyira megszabadult a hit béklyóitól, mintha sohasem ismerte volna őket. Ez Teofilt is megdöbbentette; ellenállásra számított, szívós gyökerekre, fatörzsekre, nedvektől duzzadó gallyakra, de itt nem volt más, csupán egy teljesen elkorhadt fa, mely a legkisebb ütésére szétmállott. Siwak azonban hűségesen kitartott mellette; megkönnyítette a dolgát, hogy egy padban ültek. Ő toborozta össze ezt az ötöst, s ajánlotta föl Teofilnak a csábító vezérséget.

Kościukra számított az ember a legkevésbé ebben a társaságban. Siwak inkább tréfából vette rá, de ő habozás nélkül állt közéjük, eljött az első találkozóra, feszülten figyelt, sóhajtozott, és nagyokat hallgatott. A másik kettő szinte magától értetődően sodródott hozzájuk. Lewicki Teofil legrégibb osztálytársának számított: már az elemibe is együtt jártak. A kölcsönös ellenszenv időszaka után, mely a hatodik osztály utolsó hónapjaiban elválasztotta őket, most határtalan rajongással vette körül Teofilt; egy tapodtat sem mozdult mellőle a szünetek alatt, otthon is fölkereste, moziba hívta, s mindig ő fizetett. Wajda kiszimatolta a titkukat, s közéjük kéredzkedett. Fürge észjárású, ravasz, moz-

gékony gyerek volt, s az életre bízta, hogy összeesküvőt csinál-e belőle vagy besúgót. Már egy tucatnyi szocialista brosúrát olvasott össze, s ettől magabiztos és kibírhatatlan volt. Teofil nem kedvelte; szavai nyomán egy másik világ bukkant elő: csupa tűz és zűrzavar.

A sétányon nyüzsgő dadák, gyerekkocsik, katonák, gyerekek, idősebb urak és fiatal párok közt utat törtek maguknak, s letelepedtek egy kis padra, az ösvény mellett, mely egy vadul burjánzó bokrokkal benőtt szurdokba vezetett le. Csak négyen fértek el rajta. Teofil egy fa törzsének támaszkodva állt a pad mellett.

Tudjuk, milyen könnyen nevetségessé válik egy tizenhét éves fiú, ha társainak komoly kérdésekről szónokol. Teofil, hogy ezt elkerülje, könnyed hangot ütött meg, a mindennapi nyelv egyszerű szavait használva. Hátratett kézzel, bal lábával könnyedén rugózva, lefelé nézett a bokrok sűrűjére, a fákra: monoton hangon beszélt, a megszokottnál kissé halkabban, ezáltal úgy tetszett, mintha bizalmas dolgokat közölne.

– Itt van például Lukács evangéliuma. Görög ember írta, fogalma sem volt Palesztina földrajzáról. Azt hitte, hogy a Kapernaumból Jeruzsálembe vezető út Szamaria és Galilea közt húzódik. Ez olyan, mintha valaki azt mondaná, hogy Lembergből Bécsbe Ausztrián és Svájcon keresztül jut el az ember. Persze, ha valaki úgy véli, hogy Lukács evangéliuma a kinyilatkoztatás könyve, annak nehéz megmagyarázni, hogy a Szentléleknek fogalma sincs a földrajzról.

– Tele van homokkal! – Wajda leporolta a nadrágját.

– Hülye! – háborodott föl Lewicki.

– Mi az? Már csodálkozni sem szabad?

– Hallgass már! – Lewicki oldalba bökte. – Folytasd, Grodzicki.

– Lukács, akárcsak Márk, maga semmit sem látott, csak azt mondta el, amit a többiektől hallott.

– Szent Máté azonban apostol volt – vetette közbe Siwak.

– Máté evangéliumát nem az apostol írta, hanem egy ismeretlen, azonos nevű személy.

– És Szent János? – kérdezte Lewicki.

– Az egyháznak Szent Jánossal volt a legtöbb baja. Nagyon sokáig tartott, amíg a könyvét kánoninak ismerték el. Még Szent Ágoston is apokrifnak tartotta evangéliumának bizonyos fejezeteit.

– Mit jelent az, hogy apokrif?

– Hamis írás, melyről azt állítják, hogy az apostolok írták.

E pillanatban Kościuk száraz torkából és izzó ajkáról olyan szavak törtek föl, melyekre senki sem számított.

– Nem látta senki . . . Nem volt ott senki . . . Nem történt semmi . . . Hát akkor hogyan lehet, hogy ez a semmi megváltoztatta a világot?

Három szempár siklott a Kościuk vékony arcán lángoló lázrózsáról Teofilra.

– Ó – mondta –, ez már történelmi kérdés, akár a buddhizmus vagy a mohamedanizmus. Már Dupuis megjósolta, hogy hamarosan eljön az idő, mikor Jézus azzá válik a mi számunkra, mint Héraklész, Ozirisz, Bakkhosz.

– Az meg ki volt? – kérdezte Wajda.

– A te fajtádból való. A konvent tagja.

– Nálam minden a kommünnel kezdődik. Ennek ellenére hajlandó vagyok tisztelni Dupuis polgártársat, föltéve, ha helyesen ejted ki a nevét.

– Hát mondd, Lewicki, nem szégyen, gyalázat, hogy az ilyen két lábon jár? – sóhajtott föl Siwak.

– Eh, túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítasz annak,

hogy az emberek két lábon járnak. Egyébként nem nagyon értem, hogy ennek a száz év előtti pasasnak mit jelentett az a szó: *hamarosan.*

– Annyit jelent, hogy ma – mondta Siwak –, hiszen a kereszténység utolsó századában élünk, természetesen Kościukot kivéve, aki az első században él.

Teofil Kościukra nézett. Igazi odaadó hallgatója volt. Mozdulatlanul ült, égő arccal, s időnként megtörölte nagydarab, izzadt kezét. Úgy viselkedett, mint az a fiú, akit nemi kérdésekről világosítanak föl.

– Nincs jogunk – mondta fénylő, sóvár pillantásától fölvillanyozva Teofil –, hogy a kereszténységet egyedülállónak és kivételesnek tekintsük. Ugyanolyan történelmi jelenség, akár a többi. Krisztus, ha valóban élt, óriási egyéniség volt, s új történelmi erőket teremtett. De túlbecsülik ezek nagyságát. Noha húsz század telt el azóta, a világ mégsem lett keresztényi. Ha jól meggondoljuk, ez a vallás még most is a középkor végéig kivívott eredményekből él. Azóta a keresztény hitre térítettek száma vagy kisebbedett, vagy pedig nagyjából megegyezik a más hitre áttérők számával. Ez a hatalmas áram ma kiszáradóban van, s az, amiben egykor hittünk, érdekes mítosz lesz csupán. Mindez csak azért nem következett be már hamarabb, mert a történelmi kutatások nem valami nagy múltra tekinthetnek vissza. A keresztény ember a XVIII. századig csak annyit tudott vallása kezdeteiről, amennyit az egyház tanított. Ma azonban az összehasonlító vallástörténet roppant anyaga új fényt derít minderre. Hogy csak egy példát említsek: a Szentlélek arameus nyelven, melyen Jézus beszélt, Rucha és nőnemű, galamb alakban jelenik meg, az anyaistennő jelképe, melyet a kőkorszak óta imádtak. Babilonban Isztár, Kánaánban Asztarte, Iránban Anaitisz, Görögországban Aphrodité . . .

Teofil végül meggyőzte konok hallgatóit. Egyre jobban belelovalta magát. Saját emlékezetére hagyatkozva, a szavak könnyű áramlásának engedve, mindazt kiöntötte magából, amit az utóbbi hónapok alatt gyűjtött össze a könyvekből. Az erdei magány napjaiban érlelődött meg benne, életének első magányában. Többet köszönhetett neki, mint maga is gondolta volna. Természetes tartózkodását leküzdve, egyre hangosabban beszélt, s hevesen gesztikulált. Egyikük sem szakította félbe. Mind a négyen elfogódottan ültek ott, s le nem vették róla a szemüket. A hang mágiája megsokszorozta az érvek erejét. Könnyebb a fiatal szellemet impresszióval, mint reflexióval irányítani. Egyébként a történelemkritika, azoknak az időknek a varázsfuvolája, még a legmegátalkodottabb lelkeket is lefegyverezte.

Nem követett semmiféle rendet, mindenről egyszerre beszélt, saját kétségeit újra fölszította, hogy ismét legyőzze őket; időnként a könyvek stílusában beszélt, sőt szóról szóra elismételte a szöveget; a telitalálatok lövedékként gyújtották meg az agyát, mely rögtön új mondatokat teremtett, s fölöttük való elragadtatásában maga is egyre rugalmasabb és találékonyabb lett.

Teofil hallgatóinak száma megszaporodott. Grozd tisztelendő úr, aki a karslbadi kúra után hosszú sétákat tett, lekanyarodott a főútról, s éppen lefelé igyekezett, mikor Teofil hangos szónoklata megállította. Elhűlt. Az orgona- és jázminbokor mögé rejtőzött, nem láthatta az előadót, de nem volt kétsége afelől, hogy fiatalember beszél, s ez a hang valahogy nagyon ismerősnek tetszett. Nem volt illendő, hogy pap létére túlságosan sokáig tartózkodjék a bokrok közelében, egyáltalán nem kihalt helyen, így hát el kellett hagynia búvóhelyét, úgy téve, mintha föl-alá sétálna. De mindig csupán tíz lépésnyire távolodott el, ott egy pillanatra rátámaszkodott a korlátra, hogy azt a látszatot keltse, mint-

ha a lenn fekvő szürke, szomorú külvárosok szemléletébe merülne, melyek hatalmas, piszkos melléképületeikkel beépített udvarra emlékeztettek, sorompóikkal és vasútállomásaikkal pedig ócskavastelepnek látszottak. Amikor ismét visszaért a bokrokhoz, ismét ugyanazt a hangot hallotta: szenvedélyesen dörgött az egyház hagyományai ellen.

Botjával néhány ágat félrehajtott; megpillantotta a padon ülő fiúkat és az istenkáromlót a fa alatt. A kép azonban meglehetősen elmosódott, mert rövidlátó volt; az arcok fehéres, homályos foltokban jelentek meg előtte. Grozd tisztelendő keserűen gondolt arra, hogy Skromny lelkésznek sasszeme van, bár nem sok hasznát veszi. Először történt meg vele életében, hogy szinte sajnálta, amiért annyi órát töltött el esténként az egyházi irodalomból vett idézetek kiírásával, ezzel a szemrontó munkával. Nemcsak keserűséggel gondolt rá, de megszégyenülten is, mivel ez a fiatal, vakmerő hang szintén idézetekkel dobálódzott, ráadásul olyanokkal, melyekre Grozd tisztelendő úr sehogy sem tudott visszaemlékezni.

Egyre nehezebben szakadt el a csábító bokroktól. Végül is úgy döntött, hogy ott marad a bokrok tövében, botjával jeleket rajzolva a homokba, mintha mélyen elgondolkozna. Ennek az ötletnek köszönhette, hogy zavartalanul végighallgathatta a bibliai kozmogónia képtelenségéről szóló tirádát.

Teofil még nagyobb hévvel vetette rá magát az Ótestamentumra, mint az evangéliumokra. A közelmúltban olvasottak alapján még kitűnően emlékezett minden részletre, s szilaj kegyetlenséggel vájkált bennük. Kimondhatatlan ellenszenvet érzett e könyvek iránt, melyek tele vannak gyilkossággal és alattomossággal, s ahol a legjobbak egyike Dávid, ez az „Isten szíve szerint való férfi", kegyetlen, kicsapongó, képmutató zsarnok volt.

– Micsoda furcsa véletlen, hogy annyi népet kényszerítettek térdre a hitvány sémi törzs istensége előtt! Kicsoda olyan naiv, hogy elhiggye: a világ keletkezésének egyetlen oka nem más, mint Jehova dicsőségének növelése? Annyit semmi sem ártott a kereszténységnek, mint az Ótestamentummal való szövetség. Ha időben lemondanak róla, számíthattak volna rokonszenvünkre. Micsoda teher, mennyire megalázó és fölösleges volt kétezer éven át magunkkal hurcolni egy félig barbár nép világnézetét!

– Grodzicki – szólalt meg váratlanul Kościuk –, te hiszel Istenben?

Grozd tisztelendő úr összerezzent.

– Bocsánat – mondta dr. Kos nem minden elégtétel nélkül, hogy így ráijesztett a hitoktatóra.

A lelkész valóban zavarba jött. Néhány érthetetlen szót nyögött, s ferde, kutató pillantást vetett a tanárra. Nem volt semmi kétsége: Kos nagyon is jól tudta, hogy miért áll ő itt, s talán már jó ideje figyeli. Különben nem is titkolta:

– Ó – sóhajtott föl –, mennyire félreismerjük a fiatalokat, mikor föltételezzük róluk, hogy csak érzéki okokból járnak a parkba.

A pap magához tért, s a tanár szemébe nézett, vagyis szokása szerint, a szeménél valamivel lejjebb:

– Szerintem – mondta – ilyen pillanatban a pedagógusnak igazán semmi oka a tréfálkozásra.

A tanár nyugodtan állta a tekintetét, pedig az egész gimnázium kővé dermedt előtte. Minekutána fél tucat, formáját és tartalmát tekintve ennyire meglepő mondatot hallgatott végig – ilyesmire ezen a helyen igazán nem számított, hiszen úgy rémlett neki, hogy a park a bakák és a pufók képű dadák szerelmeskedésére van teremtve –, a hang nyomán rájött, hogy ki beszél (dr. Kosnak jobb hangmemóriája volt); egészen fölvillanyozódott, és az intellektuális

izgatottság különös állapotába került. Teljesen megfeledkezett az óvatosságról.

– Kár, hogy nem hallottuk a választ erre az érdekes kérdésre – mondta mosolyogva.

Pedig nem is volt. Teofil, akit Kościuk váratlan közbeszólása teljesen kizökkentett, nem értette meg azonnal, miről van szó.

– Pszt! – suttogta egy kis idő múlva Wajda. – Valami csuhás settenkedik itt.

Wajda képtelen volt elviselni, hogy Teofil mindnyájukat lehengerelte, s ezért néhány perccel előbb már fölállt. Önkéntelenül körüljártatta a szemét, és fölfedezte a reverendát.

– Oszoljunk szét különböző irányban – tanácsolta.

– Jó – mondta Teofil. – Ti induljatok lefelé, én meg egy kicsit később fölfelé megyek.

Grozd tisztendő urat nem annyira az érdekelte, hogy mit válaszoltak erre az „érdekes kérdésre", hanem inkább a kétség gyötörte, vajon jól hallotta-e a nevet; Kos váratlan megjelenése egészen elkábította. Nem akarta szem elől veszíteni az ösvény kijáratát, ahonnan Kos mindenáron el akarta vonszolni. De már elkésett. Teofil kinézett a bokrok mögül, s mivel senkit sem látott, talán két lépéssel a hitoktató előtt lehajtott fejjel indult fölfelé.

– Honnan veszi a tisztelendő úr, hogy őt hallotta? – kérdezte Kos suttogva.

Grozd elnéző mosollyal mérte végig:

– Igazán csodálkozom, hogy ezt éppen a lélektan tanára kérdezi. Még ha a fülem megcsalt volna is, elég ránéznem az arcára.

Teofil arca lángolt. Iszonyú melege volt, kigombolta magas gallérját, mert fojtogatta. Teljesen kimerülten állt meg a korlát mellett. Lecsukta a szemét, saját vérének zúgását lesve, mely úgy dübörgött benne, mint valami űrben. Üres-

séget érzett önmagában, szörnyű ürességet, mintha a szavak áramával együtt a lélek is kicsordult volna belőle. Lassan mély lélegzetet vett. A lába reszketett. Körülnézett; mintegy tíz lépésnyire tőle, ott, ahol a fasor elkanyarodott, üres pad állt. Alig tudta magát odavonszolni.

Mikor eltűntek a gyerekek, az öregek rávetették magukat az elhajított játékokra.

– Ki tudja – mondta Kos –, nem a dogmatika tanításának következménye-e az egész. A vallás érzelmek dolga, minek akarják mindenáron észokokkal bizonyítani azt, ahol végül is mindig a Szentlélek tekintélyére kell hivatkozni?

– A hit – válaszolta a lelkész – önmagában olyan biztonságot ad, mely minden logikai érvelést fölülmúl.

– Az imént nem éppen azt láttuk-e, hogy milyen törékeny ez a biztonság? Nem! A vallást nem lehet bebizonyítani; legföljebb felsorolhatjuk az okokat, melyek arra indítanak minket, hogy igaznak ismerjük el. A tudomány vagy az etika határain belül . . .

– A vallás nem redukálható tudományra vagy etikára. Mindkettőtől alapvetően különbözik, mert az ember tehetetlenségét hangoztatja.

– Az lehet. A hangja azonban egyre erőtlenebb. A jelenkor szelleme lényegében véve tudományos.

– És ez a veszte. Mert mit ad a tudomány a bizonytalanságon és zűrzavaron kívül?

– Szabadságot.

– Meg vagyon mondva: „Az igazság szabaddá tesz téged."

– Ugyanebben az evangéliumban fölvetődik a kérdés: Mi az igazság?

A hitoktató élénk érdeklődéssel tekintett kísérőjére:

– Szomorú dolog, hogy ilyen jól ismeri a Szentírást, és ilyen rosszul használja föl. Olyan emberre hivatkozik, aki,

Isten színe előtt állván, olyan kor előestéjén, mely az egész világot megváltoztatta, mit sem sejtett minderről.

– Nem veszem rossz néven Pilátustól, mert attól tartok, az ő helyében én is ugyanúgy cselekedtem volna.

– Pilátusnak nem volt képzelete. Még az önök Renanja is elmarasztalta.

Továbbra is ugyanazon a helyen álltak, megbéklyózva a vitatkozás szenvedélyétől. Dr. Kos idegesebb volt, s néha két lépéssel előreszaladt, de mindjárt visszafordult, a lelkész pedig botjára támaszkodva, jóformán meg sem mozdult a helyéről, s bizalmatlanul méregette a másikat, akár a bika a banderillerót.

– Szabadság! Hamis szabadság; a Krisztus ellen való szabadság a rabszolgák lázadása. Mit adhat a csalódáson kívül? Az önök tudománya halott, s rothadástól bűzlik.

Kos úgy vélte, itt az idő, hogy rágyújtson.

– Miért van az – mondta, miután mélyen leszívta a füstöt –, hogy mégis a tudományhoz fordulnak bizonyítékért és jóváhagyásért? Miért ragadják meg olyan mohón mindazt, ami e nyomorult és megvetésre méltó kutatásból kapóra jöhet önöknek?

– Mert meg vagyunk róla győződve, hogy még a sátán is Isten dicsőségét növeli. Föladatunk, hogy rámutassunk: a tudomány akaratlanul is a kinyilatkoztatást szolgálja. A föld mélyén a geológusok özönvíz nyomaira bukkantak; a frenológusok az emberi koponyát vizsgálva, megerősítik, hogy Noé három fia fölosztotta egymás között a földet. Elmondhatjuk, hogy az emberi szellem valamilyen régi, istenkáromló bűnéért vezekelve, képtelen egyetlen titkot is megérinteni anélkül, hogy ne találja szembe magát Istennel.

Kos örömében elfüttyentette magát. A hitoktató körülnézett, annyira idegen volt neki, hogy egy egyetemi magántanár és a VIII. fizetési osztályba sorolt tanár ilyesmire ve-

temedhet. Amikor ismét ráemelte a szemét, Kos már komoly és meglehetősen koncentrált arckifejezéssel nézett rá.

– Én mégiscsak azt hiszem – mondta –, hogy ennek a fiúnak igaza volt. Az Ótestamentum a kereszténység szándéktalan bűne. Ha nem ragaszkodik annyira hozzá, emlékké vált volna, mint az *Enúma elis* eposz; ez különben költői látomás dolgában fölülmúlja az Ótestamentumot. Csak egy maréknyi zsidó maradt volna meg az Ótestamentum mellett, s ők nyugodtan élhettek volna a kőkorszak fogalmai közt, ha másért nem, hát azért, hogy festőibb legyen a világ. Nagyon is sok alkalom volt a századok folyamán, hogy e szomorú örökséget elvessék. Az utolsó a tridenti zsinat; ezt szintén elszalasztották. Ha az egyház akkori doktorai járatosabbak lettek volna a XVI. század természettudományában . . .

– Ne feledje – szakította félbe a lelkész –, hogy a Szentírás mindenekelőtt vallási és erkölcsi tanításokat foglal magában. Nem természettudományi vagy történelmi értekezéseket, hanem vallási és erkölcsi igazságokat, s ezeket különféle területekről merített ismeretek alapján fejlesztik tovább, mégpedig abban a formában, ahogyan e művek keletkezésének korában terjedtek el.

– Ó – csodálkozott el Kos. – Miért nem tartott ki az egyház következetesen e nézet mellett? Mennyire megkönnyítette volna az egzegetika föladatát, s megkímélte volna a *Genezis* első fejezetével kapcsolatos kínos félreértésektől!

Grozd tisztelendő azonban minden habozás nélkül lemondott ezekről az előnyökről.

– Fölöslegesen aggódik az egzegetika miatt – mondta –, egészen jól megbirkózik azzal, amiről ön olyan megvetően nyilatkozik. A *Genezis* első fejezete ellen nem lehet semmi kifogása, még az ön „jelenkori tudományos" szempontja

szerint sem. A bibliai kozmogónia az egyszerűség és logika remekműve, s egyben kivételes helyet foglal el a mítoszok világában. Az ön által dicsőített *Enúma elis* mítosz ezzel szemben lázálmok gyűjteménye.

– Nem hiszem. Marduk józanabb sorrendben teremtette a világot, mint Elohim. Ugyanis először az eget alkotta meg, azután az égitesteket, a földet, a növényeket, az állatokat, végül az embert. Ezenkívül a babiloni kozmogóniában a világegyetem hatalmas terének lehelete érződik, nem naiv mese a teremtés hajnaltól estig tartó hat napjáról.

– Abban senki sem kételkedett soha, hogy a *Genezis* hexamerónja csupán jelképesen értendő.

– Úgy rémlik, mintha Aranyszájú Szent János és Szent Jeromos . . .

Grozd tisztelendő úr megvetően legyintett; dr. Kos ezt egyáltalán nem találta illendőnek, hiszen az egyház két nagy tekintélyéről volt szó.

– A bibliai teremtés története nincs is olyan szoros kapcsolatban a hexamerónnal, ahogyan az első pillantásra rémlik. Az isteni akaratnak nyolc teremtő aktusából áll, s ezt hat helyen, mintegy refrénként megszakítja a fölkelő és lemenő napok fölsorolása. Minden jel arra mutat, hogy az eredeti elbeszélés ezeket a napokat egyáltalán nem is említette.

– Miféle eredeti elbeszélés?

– Mózes a kozmogóniát föltehetőleg a hagyományokból merítette, talán Ábrahám archívumából. A pátriárkák korának credója volt.

– Ezek szerint a tisztelendő úr a *Pentateukhosz* ennyire alapvető fejezetében lehetőnek tartja az interpolációt? – csodálkozott el Kos.

– Visszautasítom ezt a kifejezést, mert a hitetlenek és a

protestáns teológusok abszurd munkái beszennyezték. A Bibliai Bizottság hipotézisei szerint Mózes nem egyedül dolgozott a *Pentateukhosz*-on, hanem az úgynevezett kisprófétáknak segítségével, akiket megfelelő utasításokkal látott el. A negyvenéves sivatagi vándorlás folytán meglehetősen sokáig tartott, míg mindez egységes egésszé alakult.

– Természetesen, inspiráció alapján keletkezett?

– Természetesen. S az is lehet, hogy némi változások vannak a szövegben, sőt még széljegyzetek is belekerülhettek.

– Nagyon vonzó fölfogás, s igazán dicséretére válik a nomád törzsek kancelláriájának. Kérem, ne vegye rossz néven a kérdést: a hatnapos rendszer későbbi beiktatásának hipotézise véletlenül nem esik-e egybe azzal, amit az egyház: *opinio temerariá*-nak nevezett?[1]

– Téved, uram. *Opinio temerariá*-ról akkor beszélhetünk, ha valaki elegendő ok nélkül, *sine ratione sufficiente*,[2] fogad el valamely vallási vagy vele szorosan összefüggő nézetet, semmibe véve az egyház tekintélyét, *cum contemptu auctoritatis*.[3] Ezzel szemben az én előbb kifejtett véleményem semmiben sem tér el az egyház hivatalos fölfogásától, csupán magyarázza és kiegészíti.

Mióta Grozd tisztelendő védekező állásából támadásba lendült át, visszanyerte mozdulatainak természetes fesztelenségét, s lassú, kimért léptekkel haladt előre; időnként megállt, hogy egy-egy gesztusával fölhívja a figyelmet okfejtésének valamely részletére. A beszélgetés kezdetén uralkodó keserű légkör eloszlott, s annak a kellemes érzésnek adta át a helyét, mellyel önmagát szokta hallgatni. Biztos volt benne, hogy Kos is ugyanolyan örömmel hallgatja. Szin-

1. Meggondolatlan vélemény.
2. Megfelelő mérlegelés nélkul.
3. A tekintély semmibevételével.

te kellemetlenül érintette, amikor a tanár órájára pillantva, így szólt:

– Igazán sajnálom, de vissza kell mennem a városba.

Kos igazat mondott. A pappal folytatott beszélgetés mulattatta, éppúgy, mint némely tanulmányok az *Egyházi Lap*-ban vagy a *Hitoktatási Közlöny*-ben. Talán még annál is érdekesebb volt, mert kedvére irányíthatta a beszélgetést.

Grozd tisztelendő úr a villamosnál kézszorítással búcsúzott el; szinte szívélyesnek tetszett, ha tekintetbe vesszük, hogy általában eklézsiai könnyedséggel szokta odanyújtani tenyerét világi személyeknek, mintha elvárná, hogy ajkukhoz emeljék.

13

Az űr, melyet Teofil önmagában érzett, furcsa tartalommal kezdett telítődni. Még nem voltak benne fogalmak, szavak, képek, csupán valamilyen dallam vagy ritmus, mely egyenletes hullámzással emelkedett és süllyedt. Meg kellett birkóznia vele, mint egy súlyos emlékkel, mely először illatként, színként közeledik feléje, aztán alakokká áll össze, meghatározott térré, egyszeri és egyedülvaló idővé. Emlékezetében árvácskaágyások villantak föl, vadszőlőindákkal befutott parasztverandák, azután pünkösdirózsa-bokrok, mályvák – régi, korhadt kerítéseken nőttek –, lentáblák világoskék virágainak elbűvölő, sokszemű pillantásai, mezei pacsirták áradó éneke; rozsdás sarokvason homályos, szivárványszínekben játszó ablak csikorgott, tyúkok káráltak, kutya őgyelgett az ól körül legyeket fogdosva. Ugyanaz a dallam kísérte e képek fölbukkanását és szertefoszlását, mögéjük rejtőzve, titokzatosan és teremtően; úgy tetszett, mintha ez a melódia termékenyítené meg képzeletét.

Megmagyarázhatatlan tévutak után – minden kanyar egyetlen pillanatra lebilincselő szépséggé érlelődött –, végül halastó bukkant föl a malom mögött; a tiltók csobogó vizében kacsák úszkáltak. Alacsony fatörzsű almafák közt ösvény kanyargott, melynek végén, a kert mélyén, tiszta házikó állt. Mindenfelé gyógyfüvek: zsálya, majoranna, ruta, menta, üröm a hajdani múlt megindító illatával lengte körül, gyöngéd célzás azokra az időkre, amikor a régi istenektől visszhangzó erdő szélén ugyanilyen skatulya alakú ház állt, melyben egyaránt akadt hely mind az új isteni

szó, mind pedig az emberi szenvedéseket enyhítő patika számára.

Prussota plébánosnak nemcsak a vezetékneve, de egész külseje olyan volt, mintha egyenesen Ince pápa bullájából lépett volna elő a sáncokkal, erdőszéli falvakkal, mezőkkel és földekkel övezett faerődítmények sűrűjéből, melyeknek határait még a Piast-dinasztiára emlékeztető fák jelezték. Ez a jámbor óriás – neki már nem jutott őstulok, jávorszarvas és medve, melyekre vadászhatott volna, ha a sors bölcsebben választotta volna ki születésének dátumát – az ördögöt vette őzőbe a néhány száz lelket számláló, isten háta mögötti galíciai faluban. Ezek a daróc lelkek vasárnapról vasárnapra megdermedve álltak mennydörgő hangjának zuhataga alatt, mely negyedszázad alatt alaposan meglazította az öreg fatemplom tetőkötéseit. A tavalyi vakációban Teofil – a vigasztalanul zuhogó esős napokat kivéve – nap nap után megállt a plébánia kertje előtt, ahol az alkonyi nappal együtt Prussota tisztelendő úr széles és vörös ábrázata is fölbukkant.

A plébános órákon át énekelt és imádkozott fönnhangon, közben megjavította a hajtószíjat a cséphadaróban, mert e küklopsz kezében naponként elszakadt. Teofil titokban kihallgatta a plébánost. Kimondhatatlan varázs volt ebben az imában; nem használt breviáriumot, s a latin nyelvről váratlanul az anyanyelvére tért át, mintha magával Istennel társalogna. Egyenes paraszti beszéd volt ez, gazdához illő, ahogyan a jó szomszéddal beszélget az ember, egy kis nevetéssel, gondokkal, sőt dühkitörésekkel. Olykor dörgő tüsszentések szakították félbe; a plébános ugyanis tubákolt. Tubákosszelencéjéből fölszippantotta a *csipetet* – másnak ennyi bizonyára egész napra elegendő lett volna –, miközben zsebéből elővette hatalmas kockás zsebkendőjét, és fölalá járkálva a kertben, iszonyú nagyokat tüsszentett beléje.

A zsebkendő egy percen belül csuromvíz lett, akkor a léckerítésre teregette, s ismét visszatért a Teremtővel folytatott diskurzushoz, aki – föltehetőleg – ugyanilyen zsebkendőket aggatott szét az égen.

Prussota tisztelendő úr valóban sajátságos vallást vallott. Ebben még az Isten is dolgozott. Az ő számára a teremtés hete nem ért véget. Úgy képzelte, hogy az ősz szakállú aggastyán most is a felhőkben mossa tisztára kormos vagy agyagos kezét, mellyel egész héten át csillagokat gyúrt, mint a gomolyákat, vagy új Ádámot mintázott csak az imént a világegyetembe függesztett újabb földön. Az Isten az ő fölfogása szerint nem pihenhet meg mozdulatlan, fényes dicsőségben, s nem elégedhet meg egyetlen földgolyóval a rajta élő nyomorúságos egymilliárdnyi emberi lénnyel. Az ő Istene megállás nélkül fákat ültetett a Paradicsomban, tüzes karddal küldte szét angyalait, égő bokrokban jelent meg, valahol a csillagként fénylő kökénybokor mélyén.

A sarkantyúvirágokkal befuttatott léckerítés mögül Teofil azt a csodálatos világegyetemet nézte, mely óriási és homályos körvonalakban bontakozott ki a plébános hangos monológjából. Elragadtatást és egyben iszonyatot érzett arra a gondolatra, hogy ki tudja, hátha Isten valóban itt jár valahol, s talán betér az emberhez, aki talán azok közül való, akik Mieszko herceg parancsára kivágták a szent tölgyeket, s az első templomokat építették az Úrnak.

De a Szentháromság második személye sem maradt tétlen. Prussota lelkész új földgolyóira, akár a mienkre, a bűn átka nehezedett; megváltásra vártak. A végtelenség zúgását hallotta ama néhány csillagászati könyv elolvasása után, mely ennek a földi titánnak kezébe került. Végtelenre növelte a Golgoták számát; az ő szemében Isten Fia örökösen született, tanított és meghalt, a világmindenség csigamenetének fölfoghatatlan örvénye által sodortatva. Prussota tisztelendő

úr nem tudott az evangéliumi drámától elszakadni, s ha az olyan történelemmé változik, hogy sohasem ismétlődik meg többé, talán még a hitét is elvesztette volna. Ha Krisztus isteni szavai csupán dokumentumok, akkor halottak is, akár a kövek. Ő azonban érintetlen frisseségükben őrizte meg őket, s nem kételkedett abban, hogy valahol, valamely ismeretlen siralomvölgyben, most isteni ajkon hangzik el. Olyan memóriája volt, hogy abban a korban is, melyben még nem ismerték a könyveket, megállta volna a helyét. Órákig tudta idézni az evangéliumot a legkisebb hiba és kihagyás nélkül. A leszálló alkonyban oroszlánsuttogással mormolta maga elé e szavakat.

Teofil végül fölismerte a dallamot, melytől nem tudott szabadulni. Krisztusi szavak kádenciája volt; nemrég maga idézte őket. Most az emlékek bíbor színében tértek vissza, mámorítóan és olyan erővel, mint a júliusi éjszaka.

Lehet, hogy ez a világon egyedülálló hang nem csendült föl soha? Mi őrizte meg úgy, hogy húsz évszázad múltán is ilyen tisztán és hamisítatlanul cseng? Miért van az, hogy mellette minden más emberi szó halványnak vagy ridegnek, földhözragadtnak vagy mesterkéltnek tetszik? Valóban egyedül benne találjuk meg a föld illatát és a tűz hevét, a víz hűvösségét és a határtalan levegő könnyűségét? A világ négy eleméből gyúrva csakugyan azzá a Szóvá vált, mely „testté változott, s közöttünk lakozik"?

Az elkoptatott szólam, melyet annyiszor hallott édesanyjától, most fölidézte Zofia asszonyt, amint kezében aranyozott imakönyvével a litániáról tér haza. Tüstént fölfogta ennek a képnek értelmét: bármit akar elhitetni önmagával, ezek a dolgok sohasem lesznek neki közömbösek. A kereszténységgel tudomásán és akaratán kívül bevonták ebbe a metafizikába, s még ha fogalmai elhamvadnak is, mégis tovább él benne, ezer meg ezer tűnő apróságban. Lelkének

alkata egyszer s mindenkorra eldőlt, semmiféle megrendülés vagy változás nem változtathatja meg körvonalait, ahogyan a halott városok romjai közt, melyeken évszázadok viharai száguldottak át, a földbe vésődött körvonalakból ki lehet venni az elpusztult templom egykori alakját.

„Emeld föl a követ, s ott meglelsz engem; hasítsd szét a fát, s ott is rám találsz" – merültek föl benne váratlanul egy keresztény apokrif különös szavai.

Amint Grozd tisztelendő magára maradt, a jókedve is elhagyta. Még egyszer átgondolta az egész históriát, s mindinkább arra a következtetésre jutott, hogy az ügy egyáltalán nem olyan egyszerű, mint első pillantásra látszott. Az ő tanítványairól van szó; alig tehető föl ugyanis, hogy Grodzicki egy másik gimnáziumból toborozta volna hallgatóit. Ha megvádolná őket, óhatatlanul fölvetődik a kérdés (s az teljesen egyre megy, hogy hangosan kimondják-e, vagy csupán magukban gondolják): ki a felelős a lelkükért, ha nem a hitoktatójuk? Minden vétkük az ő tantárgyára korlátozódik. Miként lehetséges, hogy nem vette észre, mi megy végbe a lelkükben? Hiszen az ilyesmi nem születik máról holnapra, idő kell hozzá; márpedig meglehetősen sok idejük lehetett, a fiú olvasottságából ítélve.

Hiába kutatott emlékezetében gyanús mozzanatok után. Maga előtt látta Grodzickit, amint a harmadik padban föláll, s hibátlanul válaszol az első keresztény hitközségekre vonatkozó néhány kérdésre. Nagyon jó jegyet adott neki akkor. Mikor is? Ma kedd van ... Vagyis szombaton. Három nappal ezelőtt!

Nem ismeri tanítványai lelkét. Hogyan is ismerhetné, ha nem nála gyónnak? Fölvillant előtte Skromny tisztelendő apró, tojásdad alakja, de nyomban el is tűnt, mintha ama

gonosz indulatok elől menekülne, melyeket fölébresztett benne.

Talán jobb volna az egészet elhallgatni? Kos biztosan nem szól... Nem. Ez lehetetlen. Kos nem szól semmit, de mindent *tud;* Grozd tisztelendő tisztában volt az ilyen titok árával.

A Kurkowa utca szép, szelíd lejtője a leáldozó napban csillogott, és sötét, hűvös folyosóként vitte előre zaklató gondolatai között.

A testi kimerültség ugyanúgy elbágyasztotta Teofilt, mint a nap, mely most birtokba vette a padját. Gondolatai fuvallatában azonban egyre nagyobb nyugalmat lelt. Szétlebbentek, majd ismét összehajlottak, mint a sűrű lombkorona a gyönge szélben. Lezárta a szemét, és elszunnyadt.

Grozd tisztelendő úr benézett a bencésekhez, ahol már negyedéve nem járt. Minden barát, akivel csak szóba elegyedett, a rossz időkre és az igazi ájtatosság hiányára panaszkodott. Minekutána végighallgatta őket, félénken bekopogott a rend főnökéhez.

– *Laudetur Jesus Christus.*

A magas, csontos öregember egy dörgő *saecula!*-val fogadta, s megkérdezte tőle, hogyan szolgál az egészsége. A hitoktató röviden beszámolt gyöngélkedéséről, s szóba hozta költséges karlsbadi kúráját.

– Ti, világi papok, nagyon el vagytok kényeztetve – legyintett a bencés. – Mifelénk azonban szegény az eklézsia. Ez minden, amivel szolgálhatok.

Száz koronát nyújtott át és a megtartandó misék jegyzékét, a nevek hosszú listájával és a mise rendeltetésére vonatkozó rövid észrevételekkel. Grozd tisztelendő értő szemmel, sietve fölmérte, és kiszámította, hogy a lehető leg-

nyomorúságosabb misék, átlag három koronát érnek. Természetesen nem utasította vissza, nehogy magára haragítsa az indulatos öreget, de nagyon sajnálta, hogy előtte nem nézett be a jezsuitákhoz.

Teofil olyan hangra ébredt, mely – legalábbis úgy tetszett – még az álomvilághoz tartozik. De nagyon is valóság volt: Alina ment arra egy fiatalember társaságában. Jóval magasabb volt a lánynál, s amikor Alinához szólt, ide-oda forgatta a törzsét, hadonászott a kezével, mintha el akarta volna kapni a derekát, hogy megpörgesse. A lába még fokozta ezt a hatást; rugalmas mozdulatai Loeffler táncmester szókelléseire emlékeztették Teofilt; azon az egyetlen táncórán figyelte meg, melyre édesanyja hosszas rábeszélésére ment el tavaly. „Magam is ilyen volnék, ha elvégeztem volna a tanfolyamot" – gondolta magában.

Alinának bizonyára tetszett ez az alak; kissé pisze arcocskájával mosolyogva nézett föl rá. A fasor mélyén ismét fölhangzott a lány hangja.

– Kis kár, rövid bánat – mondta Teofil suttogva, amikor a két varkocs eltűnt a fák mögött.

Fölkelt erről a föltűnő helyen álló padról, s bevette magát a bozótba, átugorva a korlátot, mely a meredek lejtőt határolta. Az egész város ott feküdt alatta gyöngyszürke házaival; a házak zárt tömege elnyelte az utcákat, csak a kertek zöld foltjait hagyva maga után és elvétve néhány néma, kiáltásra nyíló teret. A köves csönd fölött fényjeleket küldtek egymásnak a templomtornyok, kihunytak, majd ismét fölizzottak a lenyugvó napot kergető fellegek játéka közt.

Az ég olyannak tetszett, mint egy gigantikus térkép, hatalmas tengerrel és szétszórt szigetcsoportokkal. A maláji szigetvilágra emlékeztette. Látta Jávát, Szumátrát, Borneót, Celebeszt; még a parányi Vaigeoze sem hiányzott: ezt az

egyenlítő vágja át, s úgy tekeredik, mint egy gombostűre tűzött kukac. Teofil megbabonázva fedezte föl a fellegeknek különböző, a halványzöldtől a sötétkékig terjedő színárnyalataiban az egyes gyarmatok színeit, kissé más elrendezésben, mint a valóságban, mintha régmúlt hódítások vagy új politikai tervek térképei volnának. Meghitt viszony fűzte a földgolyónak ehhez a részéhez, még a bélyegek és az atlaszlapokon való hosszú vándorlásainak korából, hosszú tűnődések és álmodozások idejéből; akkor mindez váratlanul kitörő vágyat támasztott benne. „Eljutok-e oda valaha?" Miért ne?! Az ember – nem fa, hogy egyazon helyen növekedjék, éljen s elkorhadjon, ahová a sors vetette.

Közben a távoli, az egeket ostromló szél, mely a földön nem volt érezhető, új, világos öblök szántotta kontinensekké változtatta a felhőket; hegyláncok tűntek föl, melyek aranyércet sejtettek, s a folyékony sárga fém nagy, csillogó lemezdarabokká hasadt. Lenn a város mind szürkébbé változott. Teofil egyetlen pillantásával elsöpörte, s nyomorúságos batyuként cipelte magával telhetetlen ideje felé.

A Jezsuita-kert végén, a Visztula menti pompás nyárfa alatt, melynek villogó két ága úgy festett, mint az elragadtatás vagy indulat hevében az esti tűzfény felé emelkedő két kar, összecsukható kis székén egy gondterhelt öregember üldögélt. Mellette a gyöpre, viaszosvászonra, néhány általa festett képet teregetett szét. Szomorú tájak voltak ezek, ahol a nap nem melegített, a fák csodával határos módon tartották magukat a lapos és terméketlen földön, az ég fakó volt, mintha már nem futotta volna rá a kék színből. Ilyen tárgyak mellett mélabúval vagy szánakozással megyünk el, mert a beléjük temetett szívszorító és oktalan reményekre emlékeztetnek.

Grozd tisztelendő úr azonban megállt előttük, sőt egy kis idő múlva botjával rábökött az egyikre:

– Mennyit kér érte?

Az öreg fölugrott, hogy a papnak átnyújtsa a festményt, mely fölkeltette érdeklődését. Keretét négy deszkadarabból eszkábálták össze. A szűkös térrel dacolva erdőt, őzet és tiroli kalapos vadászt ábrázolt, a rátűzött hetyke toll a legmagasabb fenyőket súrolta.

– Egy korona – suttogta a festő.

A lelkész három darab hatost adott, nem várva köszönetet vagy tiltakozást.

A hitoktató nagy képkeretgyűjtő volt. Két szobája falait – a dolgozószobáét és az ebédlőét – képek, rajzok, festmények borították. Ott lógtak egymás hegyén-hátán, még a legsötétebb zugban is, a kályha fölött, sőt egészen a mennyezet alatt. Egyetlen fajta vagy formájú keret sem hiányzott itt. Kerek, tojásdad, háromszögű keveredett közönséges négyzettel és téglalap-alakúval, az aranyozott a mahagóni- és ébenfa-utánzattal, a zöldre meg kékre lakkozott fakeretekkel, plüssből, kagylóból készültekkel, valamint lombfűrészkerettel. Grozd tisztelendő úr a legkülönbözőbb boltokban vásárolta őket, a székesegyház melletti bazárokat is beleértve, ahova szívesen nézett be, apró, négy göcsörtös fadarabból összetákolt kereteket keresve.

A képek értéke nem volt semmiféle arányban a képkeretek értékével. Az igazat megvallva, sohasem vásárolt képeket. Gyűjteményét különféle prospektusokból kivágott szentképek alkották, aztán csoportfölvételek, melyeken Grozd tisztelendő úr rendszerint az igazgató mellett foglalt helyet, egyik kezével az asztalra támaszkodva, a tanári kar mögött pedig fiatal arcok legyezője tárult szét; továbbá néhány ismerős fényképe, köztük néhány fakó kép a hitoktató szüleiről, akik Sądec környéki tisztes parasztok voltak;

végül saját képmása kispapi öltözékben, valamint püspökök, érsekek, XIII. Leó emlékalbumból kivágott arcképei. Mindezt azonban teljesen elhomályosította a rikító tájképek és a színes reprodukciók tömkelege, képeslapok és teljesen rejtélyes, ismeretlen regények illusztrációinak tetsző dolgok.

A szépség iránt teljesen érzéketlen lelkész nagy kedvét lelte a puszta színekben, s ha a kép e tekintetben nem elégítette ki, színes papírból készített háttérrel igazított rajta. Ez volt a gyöngéje, s a pillanat, midőn Ferenc József hasonmását világoskék, arany csillagokkal telehintett háttérre ragasztotta, nagy boldogsággal töltötte el.

Amint hazaért, levetette reverendáját, fölhúzta fehér köpenyét, s nekilátott kedvenc munkájának. Útközben eltervezte, most melyik képet fogja új keretbe helyezni. A régi viaszosvászon táskában tartotta tucatnyi más, rendeltetésére váró kép között. Apoloniusz Kędzierski *A folyónál* című képének háromszínű reprodukciója volt. Falusi asszonyság agyagkorsóval vizet merít, s a mellette álló fadézsába önti. A keretre rajzolt erdő szélesítette a látóhatárt, a vadász és az őz kíváncsian nézte az egyszerű jelenetet.

A kályha mögül előkereste az üveget, letörölte róla a port, hozzámérte a kerethez, s nagy hozzáértéssel egy gyémántdarabbal megfelelő nagyságú táblát hasított ki belőle. Aztán belehelyezte a keretbe, rátette a képet, s nagy gonddal verte be a szögeket. A könnyű kalapácsütések megnyugtatták egy kissé. Mindez kevés volt, minthogy továbbra sem tudta, mihez kezdjen az egész üggyel: ártatlan foglalatoskodása közben szelídebbnek, de egyúttal zavarosabbnak látta.

Minekutána beverte az utolsó szöget, kiment a konyhába a vastégellyel, melyben a halenyvet olvasztotta föl.

– Hát már megint félretolja azt a kását. Istencsapása ez az enyv!

Grozd lelkészre a húga támadt így, kit kancsalsága, kiálló állkapcsa, hosszú sárga fogai és rossz természete óvott meg leányságának elvesztésétől. Húsz éve vezette háztartását, s neki köszönhette keresztényi erényét, azt, hogy szó nélkül „viselte keresztjét". Anastazjának hívták, s Grozd tisztelendő úrnak valósággal borsódzott a háta, ha a föltámadásra gondolt, s majdnem az eretnekség bűnébe esett abban reménykedve, hátha Isten a holtak föltámasztásakor kivételt tesz. A háztulajdonos még jobban áhította ezt, sőt még az örök életről is hajlandó lett volna lemondani, ha azt Grozdówna kisasszonnyal kell megosztania. Ő azonban mindent elkövetett üdvözülése érdekében, templomokban gubbasztott, s úgy vélte, hogy a bátyjánál való szolgálatát szintén javára fogják írni. Mindez azonban nem akadályozta abban, hogy szabályos bért követeljen magának, s ezt minden hónapban szinte az utolsó fillérig betette a takarékba; a pénzt egy kolostorra akarta hagyni.

Grozd lelkész a forró tűzhely fölé hajolva a kása gőzében egy fadarabbal kevergette a ragadós, egyre híguló folyadékot. Anastazja kiabálása nem hatolt a tudatáig; csak amikor váratlanul elhallgatott, akkor nézett föl rá kíváncsian.

– Mit is akartam mondani? – a húga megvakarta a fejét. – Már tudom! Paliwoda kanonok súlyos beteg.

A halenyv elkészült. Grozd tisztelendő úr – ügyet sem vetve Anastazja kisasszony ellenkezésére – megragadta a kötélen lógó egyik rongyot, és az ujja köré csavarta, hogy megfogja vele a forró fazekat. A kanonok betegségéről szóló hír mélyen érintette. Ennek a hetvenéves aggastyánnak egészségi állapotához sok igen kellemes képben kifejeződő reményt fűzött. A díszes kanonoki stallum kényelmes és biztonságos – ha elfoglalhatná! –, aztán a kanonoki öltözet csábító darabjai, a gondtalan élet, mert nem kell gyatrán

fizetett misék után futkosni. E képek fénycsóvájában, mint valami tömjénfüstben, kezében a füstölgő fazékkal, mely még a rongyon keresztül is égette az ujját, a szobájába érkezett. Baljával egy köteg régi újság után nyúlt, hogy rájuk tegye a kormos vasedényt.

Pillantása ebben a pillanatban a néhány héttel ezelőtti *Lembergi Újság* első oldalára esett. Ez volt az egyetlen lap, melyet rendszeresen olvasott; még a konzervatív *Szemle* sem keltett benne olyan tiszteletet, mint a kormány orgánuma, mely ugyanolyan vallásos szemléletű volt, csak még csalhatatlanabb és pontosabb a hatóságokra és a rendelkezésekre vonatkozó tájékoztatás dolgában. Grozd tisztelendő úr nem egy hasznos értesülést köszönhetett neki. Olyan szám volt, mely kétségtelenül megfordult a kezében, mert ott volt rajta piros ceruzával rajzolt keresztje (a hitoktató ezzel jelölte az elolvasott oldalakat), s a legelején, a *Hivatalos rész*-ben ráakadt valamire, ami annak idején elkerülhette a figyelmét:

Ő Császári és Királyi Apostoli Felsége legfelsőbb határozatával szeptember elsejével a Helytartóság főtanácsosának Albin Grodzickinek az udvari tanácsosi címet és tisztséget kegyeskedett adományozni, egyben felmentvén őt a kötelező taksa alól.

A halenyv teljesen kihűlt, s ismét megmerevedett. Grozd tisztelendő úr elgondolkodva állt az íróasztala fölé hajolva, mintha még egyre e fontos hírt olvasná, bár az alkony már szürke hamuval szórta be a naptól elsárgult újságot.

14

Rojek tanár úr a gimnázium előtt elköszönt kollégáitól. Tudta, hogy most is, mint máskor, a tanári konferenciák után a Műegyetemmel szemben levő kis vendéglőbe mennek át, de mivel sohasem tartott velük, nagyot nézett, mikor Szeremeta megkérdezte tőle:

– A tanár úr nem jön velünk?

Rojek figyelmesen szemügyre vette. Nem, Szeremeta nem csúfolódott vele. Egyszerűen újonc volt, s nem ismerte az öreg különc bogarait. Ugyanolyan ártatlan volt a következő kérdése is:

– A tanár úr már hazamegy?

Rojek bólintott, és hamar kezet nyújtott neki.

Ez a szó – *haza* – dohos csóvaként gomolygott e könnyű és barátságos szeptemberi estben; a nap melege még nem lohadt le egészen, az éjszaka hűvössége pedig csupán a harmat távoli sejtésével jelezte létét. Az Ujejski utcában a fa mögött megbújó utcai lámpás pihés lombkoronáját fantasztikus ezüstzölden csillogó bokorrá varázsolta. Valahol a Technicka utca végén, a Jezsuita-kert homályában mandolinon tangót pengettek.

Az öreg filológus megállt, mintha maga sem tudná, hova indult. Hirtelen kizökkent a gépies ritmusból, nem ismerte meg az utat, melyen napról napra a gimnáziumba járt és haza. Micsoda leküzdhetetlen kényszer szögezi ezt az utcát egyszer s mindenkorra ugyanarra a helyre? Nem lehetnek-e részeg pillanatai, önkényes momentumai, amikor egyszer

csak meginog, keresztbe áll, más szögben és más síkban hajlik el?

Rojek tanár úr ismeretlen tájat látott maga előtt. A meredek hegyoldalból templom nőtt ki, fekete keresztje fölött csillagkoszorú; szemben a nyers tömbök reneszánsz kori palotának tetszettek; a másik oldalon kő négyszög; derékszögeinek fényberakásával a sötétbe hatolt, puszta volt és néma, akár a szakadék. Az egyetlen szabadon maradt rész lefelé vezetett, s áramként úszott tova a fények és árnyak játékában. Távol egy hajó úszott a folyón fölfelé, nagyokat dudálva és zöld rakétákat lődözve az árbocok tetejéig. Rojek elindult arrafelé.

Néhány lépés után megtorpant. Az ablakon át látni lehetett a zöld ernyős lámpa által csak gyéren megvilágított szobát. A lámpa az íróasztalon állt, mellette néhai iskolatársa, Albin Grodzicki udvari tanácsos ült, és az újságot olvasta. Rojek a járda széléről úgy nézett a kivilágított ablakra, mint valami színpadra, ahol ismeretlen darab játszódik, és ő, a passzív néző, aktív szereplőjévé változhat. Hirtelen odalépett az ablakhoz, lábujjhegyre emelkedett, s jó erősen megkopogtatta az ablakot. Grodzicki fölkapta a fejét, aztán fölemelkedett. A tanár rémületet, de egyúttal mély elégedettséget érzett. Grodzicki kinyitotta az ablakot, kihajolt, s a fénytől hunyorgó szemmel igyekezett kitalálni, ki állhat a sötétben.

– Ki az?

– Én vagyok, Rojek. Eressz be, de úgy, hogy ne lásson meg senki. Fontos mondanivalóm van a számodra.

– A kapun át menj az elülső ajtóhoz.

Mielőtt beengedte volna, még benézett az ebédlőbe.

– Zosia – mondta suttogva –, egy úr jön most hozzám. Kérlek, addig ne gyere be.

– És mi lesz a vacsorával?

– Majd kiszólok.

A lámpával a kezében a vendéget a szalonba kísérte. Megindultan nézte görnyedt hátát, az egyre nagyobbodó kopasz felületet ősz haja tövénél, a bajuszát – mintha hamuval szórták volna be –, otromba remetekülsejét. Rojek ócska kabátját levetvén, továbbra is a karján tartotta.

– Tedd le valahova.

A legszívesebben átölelte volna, de türtőztette magát; még csak kezet sem szorítottak egymással.

– Rojek – mondta visszafojtott hangon. – Micsoda meglepetés!

– A magamfajta szegény ördögöt kerülgetik a meglepetések.

Grodzicki bizonytalanul elmosolyodott: tréfál, vagy keserű? Nem tudta, hogy Rojek most milyen nyelven beszél.

Az az ember, aki előtte ült, s bátortalanul körülnézett, csak vonásaiban hasonlított régi osztálytársára, és csak olyanformán, ahogyan a távoli ős a késői dédunokára. Lába az ódivatú fűzős csizmában – a bőr repedéseiben örökös por gyűlt – laposan és élettelenül pihent a szőnyegen, és senki sem gondolta volna róla, hogy valaha át tudta ugrani a Botanikus-kert falát. Grodzicki azonban éppen ugrás közben látta, s még a saját hangját is hallotta: „Kitöröd a nyakad, te őrült!" De amint áthajolt utána a falon, melyen ült, csak sötét, zilált üstökét és széles, fekete kalapját látta, mely messziről lengett feléje. Egy pillanat múlva Rojek már eltűnt a kanyar mögött, s azóta nyoma veszett, mintha elragadták volna.

Grodzicki életében ez volt az utolsó nap az egyetemen. Miután elintézte a hátralevő formaságokat, zsebében az iratokkal, amelyek alapján fogalmazói állásért folyamodhat a Helytartóságnál, csak arra vágyott, hogy élete első szivarjára gyújtson a vadszőlőindák őszi lombfüzérei közt, melyek

bíbor palástként borultak a Botanikus-kert ódon, rücskös falára. Rojek már várta, s valamilyen őrült makaróninyelven üdvözölte; a görög szavaknak latin végződésük volt, s az egésznek együtt csak annyi értelme, hogy kifejezésre juttassa az életörömet, melyet az agg filológusok buzgó igyekezete sem tudott elfojtani bennük. Grodzicki ennek a beszélgetésnek egyetlen mondatára sem emlékezett már, talán nem is volt a féktelen lármán kívül egyéb, és azzal a tébolyult ugrással végződött „a boldogság felé", ahogyan Rojek kiáltotta feléje, mikor a fal túlsó oldalán földet ért.

Grodzicki hallgatott, nem tudta, hogy fölemelje-e ezt az embert, mint valami száraz levelet, egy emléket a régi jó időkből, vagy maradjon a váratlan találkozás határai közt. Végül Rojek döntött helyette.

– Éppen a tanári konferenciáról jövök, ahol a te fiadról beszéltek – mondta az ablakra meredve.

– Úgy tudom, Teofil mostanában elég jól tanul.

– Igen. Mindenki azt mondta. Még Kowalski is. Nem tudom, ismered-e, ő a matematikatanár. Öreg ember, két év múlva nyugdíjba megy. Nagyon belemelegedett a beszédbe. De ma mindenki beszélt! Gondold csak meg, Hamburger!

Grodzicki összevonta a szemöldökét:

– Ahá, a tornatanár.

– Képzeld el! – gépiesen kivett egy cigarettát a dobozból, melyet eléje raktak, s ugyanolyan önkéntelenül gyújtotta meg az öngyújtó lángjánál, anélkül hogy érzékelte volna, hogyan és mikor gyújtotta meg neki Grodzicki. Egyre fesztelenebbül érezte magát, s lassanként átforrósította az elfojtott öröm. – Képzeld el! Hamburger valaha tornabajnok volt, még a kitüntetéseit és az érmeit is őrzi valahol, s többször panaszolta, hogy mennyire unja a tanári konferenciákat. De Zubrzycki ragaszkodik hozzá, hogy ő is jelen legyen. Hogy miért, azt nem tudja senki. És ma még Ham-

burger is hozzászólt. Ne gondold, hogy dicsérte a fiadat. Mindenesetre nem dicséretnek szánta. „Ennek a fiúnak – mondta – van tehetsége, de nem él vele. Még a súlyzót sem veszi a kezébe, ha az ember nem kényszeríti rá. A labdajátékban is csak tessék-lássék vesz részt, de abban nincs is sok köszönet! Pedig micsoda pompás férfi lehetne belőle, ha akarná!"

– Eh, lárifári – legyintett Grodzicki. – Mi sem törődtünk sokat a tornával.

Rojek buzgón helyeselt, s hogy annál hathatósabban verje vissza az exatléta ítélkezését, idézte a lengyeltanár áradozó véleményét. Szeremeta Sokol-egyenruhában jelent meg a tanári konferencián. Jellemzésére Rojek az emberek rigolyáiról való általános bölcselkedésbe bocsátkozott. Grodzicki figyelmesen hallgatta; úgy látszott, mintha csakis a szavak hangzását figyelné. Rojek hangja meg-megcsikordult, néha elakadt; nem csoda, minden berozsdásodott itt a hosszú hallgatástól. Grodzicki már ismerte fia elbeszéléséből, s föl tudta idézni a nyelvet, melyen a filológus az iskolában beszélt, ahol hihetetlen fukarsággal mérte a szótagokat.

A cigaretta csonkig égett. Rojek eloltotta a hamutartóban; a zakója csupa hamu lett tőle, s az a bizonytalan érzése támadt, hogy egyetlenegyszer sem szippantott a cigarettájából. Száraznak érezte a torkát a sok beszédtől. Hirtelen belezavarodott az egészbe, mintha beszédkészsége valamiféle mechanizmus volna, mellyel kíméletlenül visszaélt. Grodzicki pedig, aki megszokta, hogy mindig ugyanabban az időben vacsorázik, roppant éhes volt, másrészt viszont attól tartott, hogy még elriasztja a vendégét. Végül is a térdére tette a kezét:

– Ide figyelj, mivel titokban akarod tartani az egész dolgot, most egy pillanatra átmegyünk az én szobámba, és köz-

ben valami harapnivalót készítenek nekünk. Nos, semmi ellenkezés.

Kezében lámpával a dolgozószobájába tuszkolta Rojeket, s „Egy pillanat" fölkiáltással kiment az ebédlőbe. Mikor visszatért, Rojek még akkor is ugyanazon a helyen állt, s tenyerével kopasz fejét simogatta. Valaki tett-vett a szalonban. Az a gondolat, hogy Grodzicki felesége lehet, rémülettel töltötte el Rojeket. Grodzicki leeresztette a rolót az ablakon. Ez a zsinór volt az oka, hogy Rojek eljött ma ide, egyébként soha az életben. Ha fél órával hamarabb tekerték volna le a szögről, nincs az az erő a világon, mely a tanárt arra kényszeríthette volna, hogy a lefüggönyözött ablakon bekopogtasson. Mikor ennek tudatára ébredt, elmondhatatlan keserűséget érzett, s az utcákon való kószálásaira gondolt, melyek ennyi éven át csak azért keresztezték, szelték át egymást, találkoztak, hogy őt mint valami hálóba fogják, és ennek az otthonnak a küszöbére vessék ki. Ez az agyonkoptatott, legömbölyített és középen horpadt küszöb tanúskodhatott volna a leghívebben arról, hogy milyen vonakodva lépte át ez az ódivatú gombos csizmába bújtatott láb, mely fenyőfa szubsztanciájának miriádnyi porszemét hordta szét a városba.

Grodzicki az íróasztalán álló dobozból két szivart vett ki:

– Utána majd elszívjuk.

Némi elfogódottsággal forgolódott vendége körül. Rojeknek azonban nem volt szüksége istápolásra. Most a szobában járkált, s a képeket nézegette; semmit sem látott, mert elmerült érzelmeinek különös világába.

Az ajtón kopogtattak:

– Kész – örvendezett Grodzicki, és karon ragadta Rojeket.

A szalonban meggyújtották a függő lámpát, s abroszt terítettek az asztalra. Szardíniát, juhsajtot, vajat és hideg vag-

dalt húst készítettek ki – Grodzicka asszony konyhájának különlegességét, amit nyaranként kirándulásaikon ettek. Grodzicki két szardíniából, juhsajtból és vajból körözött liptóit készített magának, és jócskán meghintette paprikával.

– Ha akarod, külön is eheted a szardíniát, de majd meglátod, milyen finom étel ez így együtt.

Mindkét pohárba házilag készített meggypálinkát töltött. Rojek kiürítette, egy darab rozskenyeret vastagon megkent liptói körözöttel, a tányérján egy szardínia úszott rengeteg olajban. Különös egykedvűségbe süppedt, mintha szeme előtt elevenedne meg a mese a terülj asztalkámról.

– Ugye, milyen pompás ez a *komisz*kenyér. A szolgálónknak köszönhetjük, aki a Citadellába jár föl érte. Két hatosért és ismeretlen számú csipdesésért veszi; hősiesen teszi ki magát ennek a kaszárnya előtt. Úgy sejtem, hogy még egy kis ráadást is fizetek néhány bécsi szelet alakjában; ezt egy bizonyos káplár fogyasztja, ha vasárnaponként fölkeresi.

Rojek a második poharat is kiürítette, és szó nélkül evett. Nem ellenkezett, de nem is osztotta a házigazda jókedvét. Olyan volt, mint egy ágrólszakadt, aki a sors kegyéből végre csillapíthatja éhségét, s most végre él az alkalommal. Csontos, köszvényes ujjaival időnként egy szelet kenyérért nyúlt; Grodzicki megfigyelte, milyen iszonyúan le vannak rágva a körmei.

– Ne vedd rossz néven tőlem a kérdést – mondta –, de ennyi év után . . . Hogy élsz?

Rojek keze a villával, melyre éppen egy darab vagdalt húst tűzött, megállt a levegőben:

– Pocsékul. – Kis idő múlva hozzáfűzte: – A világnak már ilyen a sora, hogy minden egyre rosszabb. Vagy neked tán más erről a véleményed?

Grodzicki úgy érezte, hogy nincs joga erről vitázni. Megkérdezte:

– Megnősültél?

Rojek bólintott.

– Vannak gyerekeid?

– Egy volt. Meghalt. Annyi idős volna, mint a fiad.

– Hát igen, az isteni Gondviselés . . . – sóhajtott Grodzicki.

– Mondhatom, az én életemben nem sokra mentem az isteni gondviseléssel.

Grodzicki nagyon haragudott önmagára, hogy kíváncsiságával ennyire földúlta vendégét. Igyekezett jóvátenni hibáját, eléje tolta a húst, a kenyeret, egy üveg sört bontott. Rojeknek azonban már elment az étvágya. Az ablakra meredt, amelyen át látni lehetett a Klein utca torkolatát a sarkon világító utcai lámpással. Zöldes, borús, hideg fénye a sarokház falán függő fekete-sárga levélszekrényre esett. Rojek gyászos gondolatai e hétköznapi és mégis ennyire megrázó tárgy körül rajzottak, mintha most látná először életében. Nem emlékezett már, hogy mikor emelte föl utoljára a födelét, hogy nyílásán át levelet csúsztasson be. Egyáltalán, volt-e olyan idő valaha, amikor ő levelet írt? Hiszen nem volt a világon senkije, aki tőle hírt várt volna.

– Azt mondtad, valami fontos mondanivalód van számomra – szólalt meg Grodzicki.

– Igen.

– Kapcsolatban van talán a mai tanári konferenciával?

Rojek a pohara után nyúlt; Grodzicki az imént töltötte meg.

– Sejtheted – mondta az asztalkendőjébe törölve a habot a bajuszáról –, hogy nem volt mindennapi tanári konferencia. A hitoktató tett róla. Ismered Grozd tisztelendőt?

– Csak Teofil elbeszéléseiből.

A két mély barázda, mely zárójel közé fogta a száját, elmélyült, egy kissé el is tolódott, s a sovány arcra alig észrevehető mosolyt rajzolt. Grodzicki tán észre sem vette volna, ha nem hallja a szavakat:

– Már megbocsáss, de a Teofil név hallatára nevetnem kell. Emlékszel még a görögre? Tudod, hogy mit jelent?

– Hogyne. Istennek kedves. Miért olyan nevetséges ez?

– Éppen erről volt szó ma a tanári konferencián, hogy milyen anakronisztikus lett a fiad neve.

Grodzicki figyelmesen nézett rá. Lehet, hogy a żywieci porter, a lembergi világos sörrel keveredve, ilyen meglepő hatással van az ember kedélyére?

– Nem értem – bökte ki.

Rojek hirtelen visszanyerte beszédkészségét, mely a vacsora hatása alatt végképp elhagyta, és részletesen beszámolt mindarról, amit Grozd tisztelendő várhegyi kalandjáról a tanári testülettel közölt.

– Nagy kár – fejezte be –, hogy ma nem volt ott Kos; abban az időben éppen ülése volt az egyetemen. A hitoktató őrá hivatkozott. Hátha másként fest az egész história a másik tanú szemszögéből.

Grodzicki lehajtott fejjel ült, s hangtalanul dobolt ujjával az asztalon.

– No, ne vedd annyira a szívedre a dolgot. Valahogy mindent el lehet simítani. A te pozíciód. Egy udvari tanácsos fiát nem dobják ki csak úgy íziben, minden pardon nélkül. Erről egyébként nem is volt szó.

– S mit határoztak? – kérdezte Grodzicki idegenül csengő hangon.

– Ennél ostobábban már nem is járhattak el, szerintem. Úgy döntöttek, hogy egyelőre titokban kell tartani a dolgot, legalábbis egy hétig. Eközben minden tanár résen lesz, és ha valami gyanúsat észlel, rögtön jelenti az igazgatónak.

Mert a bökkenő az, hogy Grozd csak a te fiadat látta és hallotta, pedig szerinte többen is voltak ott. Grozd egy „egész bandáról" beszélt.

– Kinek a gondolata volt?

– Grozdé. Mert tudnod kell, az egész dolog őt érinti a legjobban. A hitoktatónak úgy kell tennie, mintha az ügy nagyon aggasztaná.

– Hogyhogy úgy kell tennie?

– No, mert ha ma valóban nagy lármát csapott volna, rögtön tennie kellett volna valamit. Ő azonban nem kiabált, vagy legalábbis nagyon csöndesen. Úgy látszik, ő is időt akar nyerni.

– Az istenért – kiáltott föl Grodzicki –, egyheti nyomozás Teofil vesztét okozhatja! A gyerek még valami ostobaságot mondhat, s azután már nincs számára semmi mentség!

– Én is úgy gondoltam, s ezért jöttem el hozzád. Az járt az eszemben – tette hozzá halkabban –, mi történne, ha az én fiammal esett volna meg a dolog. No, énvelem nem sokat teketóriáznának. Kihajítanák velem együtt.

Grodzicki mélyen elgondolkozva ült. Az óra kilencet ütött. Rojek megforgatta kezében a ki nem ivott poharat, és visszatette az asztalra. Fölállt, hogy elköszönjön. Grodzicki nem tartóztatta.

– Erről aztán teljesen megfeledkeztünk – mondta az asztalon fekvő szivarokra mutatva. – Nem vinnéd el magaddal?

Rojek, már kabátban, a zsebébe dugta a szivart. Grodzicki megszorította a kezét.

– Köszönöm, nagyon köszönöm. Gyere el, amikor kedved tartja.

A tanár némán bólintott.

Midőn Grodzicki visszatért az előszobából, a szalonban találta a feleségét, aki egészen megrémült, mikor látta, mi-

lyen kétségbeesés ömlik el férje arcán és egész lényén. Kézen fogta a feleségét, s maga mellé ültette a pamlagra. Az asszony megzavarodva hallgatta, s amikor mondanivalóját befejezte, igazán nem tudta volna megmondani, hogy mit követett el Teofil, vagy hogy milyen veszély fenyegeti, s hogy voltaképp kit féltsen jobban: a fiát-e, aki most éppen lefekvéshez készülődik, vagy a férjét, aki átölelte, és magához vonta, mintha nála keresne oltalmat.

– Nem is az fáj a legjobban – mondta szinte suttogva –, hogy Teofil ostobasága miatt ilyen veszedelembe sodródott, s most nekem kell helyette pirulnom, és sorra kell járnom az igazgatóságokat. Ez kínos, de el lehet szenvedni. Legelviselhetetlenebb az a gondolat, hogy a fiam hirtelen ennyire idegen lett. Úgy rémlik, mintha nem is Rojek járt volna itt, hanem maga a sátán. Eljött, hogy magával vigye Teofilt, s helyette egy ismeretlent hagyott itt, aki csak külsőleg hasonlít a fiamra. Nem tudom, képes volnék-e most egyáltalán szólni hozzá.

– Ó, Binio – kiáltott föl Grodzicka asszony, s zokogva vallotta be, hogy ő már régóta tudja.

– Az isten szerelmére! Miért nem szóltál?

Nem volt hozzá bátorsága. Napról napra halogatta. Azt gondolta, magától is elmúlik.

Saját zsebkendőjével szárította föl a felesége könnyeit. Fölállt. Föl-alá járkált a szobában.

– Késő bánat! Talán jobb így. Ki tudja, akkor mire ragadtattam volna magam, s nem keltettem volna-e föl az ellenállását. S arra talán nem akadna már semmi orvosság. Ha látja, hogy mit tett, talán most észhez tér.

Mindezt csak a felesége megnyugtatására mondta, de a szavak nem vigasztalták meg. Otthona, ez az oltalmazó menedék, ahol mindeddig nyugalmat és biztonságot lelt, mint-

ha most hirtelen magányos sziklán függve nézne szembe a forgószelekkel és viharokkal.

– Ne mondj neki egyelőre semmit, csak annyit, hogy holnap az iskolában legyen nagyon óvatos.

Az esti miatyánknál az Isten nézett a szemébe. Az édesanyjától örökölt régi imakönyvéből nézett rá, s az ugyanolyan régi festményből, mely ágya fölött függött, s olyan ismerős, meghitt volt, hogy az ember szinte megfeledkezett róla; elválhatatlan skapuláréjából tekintett feléje; a gépiesen végzett ezer meg ezer vallási szertartássá szétszóródva Isten váratlanul mérhetetlenül megnövekedett, s jelenlétének hatalmas súlyával nehezedett a világra. Grodzicki szemére sokáig nem jött álom. Fiának képe üldözte; a fiú fölemelte a kezét, mintha ezzel a törékeny szalmaszállal akarná Őt az éjszaka boltozatáról ledönteni. S mikor végre elnyomta az álom, még a sötétség mélyén is érezte a csillagsugaras szembogarat, mely a végtelenségből a föld e jelentéktelen pontjára tekint – ahol az ő otthona állt –, s örökkévaló, dermesztő várakozással nézett reá.

15

Grodzicki másnap későn kelt, és a szobájába zárkózott, amíg Teofil el nem ment az iskolába. Fölhúzta a rolót, és az égnek az utca fölött függő nagy világoskék szeletét fürkészte; rápillantott a hőmérőre, mely +10 Celsius-fokot mutatott; kitárta az ablakot.

Újra meg újra szórakozottan végigfutott rajta a pillantása. Emlékezetében az elmúlt nap ama eseményei után kutatott, melyeket a családi krónikába följegyzett. Ezt a napot is, akár a többit, az égbolttal kezdte – egészen estig felhőtlen maradt –, majd néhány rövid tőmondatban kitért a jelentéktelen eseményekre. Ceruzája egy pillanatra megállt a levegőben. Aztán újra továbbiramodott, és ugyanazok az egyszerű szavak – melyekből tizenkét év óta Grodzickiék otthonának története állt össze – a tegnapi éjszaka rendkívüli eseményével is megbirkóztak, hogy egy év múlva ebben a tömör, száraz formában emlékeztessék rá.

Egy év múlva! Kezét a csukott könyvre tette, hátrahajolt a székében, és a szemközti fal egyik pontjára meredt. Mindez azonban nem tartott sokáig, s amikor Zosia asszony végre összeszedte bátorságát, és benyitott a szobába, férje éppen hozzá készült. Egyetlen mosolyával elűzte az éjszaka rémeit, melyek még ott leselkedtek felesége mélyen árkolt szemében.

Grodzicki két órát töltött a hivatalban, hogy elintézze a legfontosabb ügyeket, s minden sietség nélkül, mintha csak sétálna, elindult a gimnáziumba. Útközben benézett Musiałowiczhoz; jókora darab kenyeret evett friss, pompás il-

latú, vastag sonkaszeletekkel, és pilzeni sört ivott rá. Mikor a gimnázium kapujában megállt, egyáltalán nem látszott gondterhelt apának. A főpedellus, aki a nagy szünet után a büfében a feleségének segédkezett az edények összerakásában, menten faképnél hagyott mindent, s olyan fürgén, ahogyan csak a kövérségétől tellett, a vendég elé sietett.

– Az igazgatóval szeretnék beszélni – mondta Grodzicki névjegyét átnyújtva.

Michał Motyka exstrázsamester egy pillanatig tétovázott, ne tessékelje-e a tanári szobába ezt a tekintélyes urat, de végül is a folyosón várakoztatta, Praxitelész Hermészének hatalmas reprodukciója alatt. Szemüveg nélkül nem tudta elolvasni a névjegyet, s nem ismerte ki magát a civil személyek közt. Bár a zsakett, a hamuszürke keménykalap, arany óralánc, az igazi úri kölnivíz-illatot árasztó jelenség nagy hatással volt rá, annyira azonban mégsem, hogy megsejtse, tábornoki ranggal van dolga. A sietség, mellyel az igazgató a névjegyre pillantva az ajtóra vetette magát, rövid ideig tartó mélabúval töltötte el, amiért nincsenek biztosabb megkülönböztető jelek magas rangú személyiségek fölismerésére.

Zubrzycki nagy zavarban volt. Újra meg újra végigsimította dús ősz haját, s egyre csak azt hajtogatta: „Micsoda megtiszteltetés, micsoda megtiszteltetés . . .", s hevesen hadonászott. Grodzicki hátrált előle, de hasztalanul keresett egy kis szabad teret, ahonnan nyugodtan szemügyre vehette volna az igazgatót; mielőtt bárkivel szóba állt volna, mindig tanulmányozni szokta arckifejezését. Ha valaki megfigyeli őket, még azt hihette volna, hogy bravúros üldözés és menekülés szemtanúja. Ez a huzakodás jó néhány másodpercig tartott; Grodzicki végül az íróasztal másik oldalán levő karosszékbe telepedett.

– Nagyon kellemes dolgozószoba – mondta.

Zubrzycki elmosolyodott, s biccentett, mintha megköszönné a bókot; egyetlen gesztusa sem volt őszinte. Miután elfoglalta szokott helyét az íróasztalnál, itt sem lelt biztonságot és nyugalmat. Összerakta a szétdobált iratokat, mintha attól félt volna, hogy Grodzickinak megakad a szeme valamin, amit el kellene rejtenie előtte. Ő azonban olyan ártatlan és érdektelen tárgyon pihentette a szemét, amilyet nem talál az ember a bélyegzők, bélyegzőpárnák és pecsétviaszok világában.

Borostyánkődarab volt, a gimnázium alapjának kiásásakor találták, és az iskolai krónika szerint: „Diluviális limonit által színezett homokon, harmadkori vagy krétakori rétegben találtatott." Az igazgató elődjének idejében a pulpituson volt a helye, a két gyertya között álló feszület mellett, s amikor az új tanárok letették az esküt, az ősi századok e csillogó mézszínű darabkáját látták maguk előtt, mely ebben a rituális szögletben tiszteletre méltó fétisnek tetszett. Csupán Grozd tisztelendő úr hívta föl rá a figyelmet: igen helytelen, hogy a kereszt közelében olyan tárgy van, mely megzavarhatja a teljes elmélyültség és áhítat pillanatait.

– Milyen gyönyörű! – mondta Grodzicki elragadtatással.

Az aranyszínű áttetsző anyagban egy pillangó látszott. Ötvenmillió évvel ezelőtt egy pók hálójába gabalyodott, és vele együtt süllyedt el a gyantában, mely áttetsző volt, akár az olaj.

– Hogyan került ide?

Zubrzycki nagy nehezen belekezdett a borostyán fölfedezésének történetébe, minden mondatával elárulván, menynyire nem tudott úrrá lenni rémületén, melyet a váratlan látogatás keltett benne. „Kitűnő" – gondolta magában Grodzicki, majd a borostyánt félretolva, hirtelen így szólt:

– Bizonyára csodálkozik azon, hogy miért jöttem ide.

– Nem . . . vagyis tulajdonképpen . . .

– Hát igen. Ha az embernek a fia ide jár a gimnáziumba, időnként el kell jönnie megérdeklődni, hogyan vélekednek róla. Igazán sajnálom, hogy eddig elmulasztottam.

– De ki merészelné az udvari tanácsos urat ide fárasztani . . . Néhányszor volt szerencsém beszélni mélyen tisztelt feleségével.

– Valóban. A feleségem általában jó híreket hozott, s az év végi bizonyítvány is kielégítő volt, bár nem egészen szívem szerint való. De a hetedik osztály már nem tréfadolog. Egy lépés választja el az érettségitől. Nem gondolja-e, igazgató úr, hogy a fiam valamilyen meglepetést tartogat a számunkra ebben a veszedelmes korban?

Zubrzycki elvörösödött. Nem tudván, mit válaszoljon, a zsebébe nyúlt szivarért. Két darabot vett elő.

– Elnézést, hogy csak így nyújtom át. Nem gyújt rá, udvari tanácsos uram?

– Nem, köszönöm. Ebéd előtt jobban szeretem a cigarettát.

Addig udvariaskodtak a gyufával, míg Grodzicki végül is elvette a gyufaszálat az igazgatótól, de addigra már teljesen leégett, és egy szikra a szőnyegre esett. A lábával taposta el. Másodszor már nem ismételték meg ezt a játékot. Grodzicki elővette az öngyújtóját, és Zubrzycki nyugodtan rágyújthatott a szivarjára a saját gyufájával, nem kellett senkivel sem megosztania. A portorikói szivar füstje iszonyúan kaparta a szájpadlását, pedig nagyon kedvelte egyébként.

– Nem könnyű erre a kérdésre válaszolnom – bökte ki.

– Beszéljen velem nyíltan. Pontosan tudom, hogy mi történt a tegnapi tanári értekezleten.

Az igazgató a füléhez emelte a kezét, mintha e szavaktól megsüketült volna.

– Megértem, hogy csodálkozik. – Grodzicki kényelmesen hátradőlt a karosszékében. – De nemcsak ilyen titkok tudódnak ki. A titok természetéhez tartozik, hogy a legmeglepőbb módon kerül napvilágra. Gyakran nagy előnye is egyben. Az önök titka éppen abból a fajtából való, mely pusztító lesz, ha huszonnégy óránál tovább él. Annak a hosszadalmas és terméketlen vitának jellegzetes gyümölcse, melyet éhes gyomorral és fáradt aggyal folytatnak. Fatális időpont: este hét és nyolc között. Ilyenkor születnek a legrosszabb határozatok, főleg, ha olyanok hozzák, akik egész napjukat fáradságos munkával töltötték. S másnap ott a nyakukban az utálatos teher, amivel nem tudnak mit kezdeni.

A silány cigaretta, melyből csak néhány szippantásra futotta, olyan nyugalommal töltötte el Grodzickit, amelyet az igazgató sűrű és gomolygó füstfelhőjébe menekülve, hasztalan keresett. Kivette a szájából a szivart, mert igaztalanul neki tulajdonította keserű szájízét. Pedig valójában keserű gondolatai okozták. Grodzicki úgy beszélt, mint egy látnok; az igazgató ösztönösen a tenyerébe hajtotta homlokát, eltakarva a szemét, mintha attól félt volna, hogy amaz, aki olyan sokat olvasott ki belőle, még kisilabizálja lelke megalázó tartalmát. A saját javíthatatlan határozatlansága járt az eszében, gyönge akarata, s arra gondolt, hogy már örökké így lesz, mindig meg fog hátrálni, engedni, másoknak behódolni, kétértelmű helyzetekbe gabalyodni, melyekbe mások rántották. Ilyen gondolatok közt nehéz józan választ találni, de nem is hallgathatott tovább.

– Tegyük föl, hogy így van – mondta, és nagy erőlködve kihúzta magát. – Az ön fia azonban vétkezett, és arra kény-

szerített bennünket, hogy az iskolai törvények által előírt büntetésen gondolkozzunk.

Az udvari tanácsos sokkal meghittebb viszonyban élt a törvényekkel, mint az igazgató, aki legszebb éveit a szinuszok és tangensek konfliktusainak szentelte. A jog – szentség. Grodzicki őszintén vallotta, de a tapasztalatok arra tanították, hogy a jog, a fluorhoz hasonlóan, sohasem alkalmazható tisztán. Ha a valóság alkotórészévé válik, akkor önkénnyel és erőszakkal kell elegyíteni, hogy éteri természete el tudja viselni az anyagi világ föltételeit. Ez persze Zubrzyckinek sohasem jutott volna az eszébe, mert ő azt hitte, hogy isten tudja, miféle bástyát épített magának ezekből „az iskolai törvényekből".

Grodzicki türelmetlenül legyintett:

– Hagyjuk ezt! Azért jöttem, hogy segítségére legyek ebben a kellemetlen helyzetben. Az, amit tenni szándékoznak, nem helyes. Kutatni, nyomozni, kihallgatni . . . óvakodjanak ettől! Veszedelmes visszhangot kelthetne olyasmi, ami végeredményben gyerekes dolog. Ilyen ügyeket minden hivatalban véka alá szoktak rejteni, igazgató úr.

Zubrzycki túlságosan öreg volt ahhoz, hogy állni tudja azokat az éles pillantásokat, amelyekkel ez az ember döfte át, aki a fölöttese lehetett volna, és úgy is viselkedett. Érezte azonban, hogy nem volna szabad görnyedten ülnie – a kristály tintatartóra függesztett szemmel –, és nem volna szabad hallgatnia. Vérének forró hullámai figyelmeztették rá, fehér és piros foltokat rajzolván arcára. Sértett büszkesége, hatalomvágya és dühe – mert mindig akad valaki, hogy elragadja tőle a hatalmat –, természetes hevessége annyi gyúlékony anyagot halmozott föl benne, hogy úgy tetszett, bármely pillanatban fölrobbanhat. Grodzicki a szemhéja mögül figyelte; néhány másodperc telt el így, sú-

lyosan, akár az ólom. De semmi sem történt; az igazgató széttárta a karját.

– Udvari tanácsos uram – mondta –, ez, sajnos, nem rajtam áll. Ilyen ügyekben, ugye megérti, a hitoktatóé a döntő szó.

Grodzicki sokkal többet értett meg annál, ami a szavakban rejlett, és nagyon megsajnálta ezt az embert, aki a jelek szerint értelmetlen tépelődésre pazarolja szívének és szellemének értékeit.

– Beszélhetnék most vele? – kérdezte.

– Hogyne.

Zubrzycki fölállt, hogy megnézze az órarendet, mely széles fakeretben függött a falon.

– Igen. Grozd tisztelendő éppen most fejezi be az óráját a nyolcadik osztályban. Rögtön értesítem.

Megnyomta az íróasztalán levő gombot. Az igazgatói ajtó fölötti éles csengő hangja fölriasztotta Motykát, aki a tanári szoba előtti padon bóbiskolt.

– Michał, szóljon be Grozd tisztelendő úrnak, hogy óra után fáradjon be hozzám.

Mikor az iskolaszolga belépett, Zubrzycki lopva az órájára pillantott.

– Sajnos – mondta –, egy előtt az Iskolai Tanácsban kell lennem.

– Akkor talán átmegyünk egy másik szobába . . .

– Szó sem lehet róla, udvari tanácsos úr. A legjobb, ha itt maradnak.

Grodzicki újabb cigarettára gyújtott, az igazgató meg visszatért parázsló szivarjához; jóformán észre sem vették, amint néhány mondattal – pedig csak úgy mellesleg vetették oda őket – ifjúkorukhoz kanyarodtak vissza. Kiderült, hogy mindketten ugyanabba a gimnáziumba jártak, de az igazgató néhány évvel idősebb. Fölidézték a tanáro-

kat, a tanrendet, az érettségi előtti rettegést: „Az más volt, mint manapság."

Grozd tisztelendő már így találta őket. Minekutána az igazgató bemutatta Grodzickit a hitoktatónak, elbúcsúzott, és elment.

A lelkész az igazgató karosszékébe telepedett, és az íróasztal szélére támasztotta összekulcsolt kezét. Várt. A szemét lecsukta, sápadt arca kifejezéstelen volt, mintha egy banális gyónás meghallgatására készült volna.

Az épület visszhangzott a szünettől. A lépcsőkön, folyosókon lábak dobogtak; az ajtókat fülsiketítő csattanással vágták be; a mennyezet remegett, mikor valamilyen súlyos tárgy zuhant le odafönn. „Biztosan fölborították a katedrát" – gondolta magában Grodzicki, s csak nagy erőfeszítéssel tudott elszakadni ifjúságának emlékképeitől, melyek az imént folytatott beszélgetés nyomán rajzottak föl benne.

– Egy szerencsés véletlen folytán tudomást szereztem a tegnapi konferenciáról... – kezdte, és egy rövid pillanatra megállt, a megfelelő szavak után kutatva. Ezt a rövid szünetet nyomban betöltötte a lelkész tompa hangja:

– Az, amit ön, udvari tanácsos úr, szerencsés véletlennek nevez, a mi számunkra nagyon szomorú. Csodálkozhatunk-e azon, ha a mai ifjúság zabolátlan, ha a tanárokban még annyi fegyelem sincs, hogy megőrizzék a titkot, amit a becsület és a kötelesség diktál?

Mindezt könnyedén és szenvedély nélkül vetette oda, mintha egy lapról olvasná föl, önuralmának fényes bizonyítékaként. Grodzicki jelenléte őt sem töltötte el kisebb csodálkozással, mint előtte az igazgatót. Zubrzyckinek nem volt ideje, hogy fölkészítse rá. Mielőtt távozott volna, Grodzicki háta mögött néhány mozdulatot tett, így akarván jelezni, hogy nem érti, miként került ide ilyen váratlanul ez az ember. A lelkész tehát csodálkozott, de másként, mint

nyíltszívű fölöttese. Legmerészebb álmában sem számított rá, hogy ilyen hamar maga előtt látja azt az embert, akit saját érdekkörébe akart vonni. Vajon nem a Gondviselés rendelése ez? Bár saját célját kegyesnek tartotta, mégsem vette olyan biztosra, hogy Isten is helyeselné azokat az eszközöket, melyeket elérésére kigondolt.

– Nem kell olyan szigorúan venni – válaszolta Grodzicki. – Ha tisztelendőséged tudná, milyen furcsa véletlen folytán tudtam meg a dolgot! . . . Nem, ennek igazán semmi köze az áruláshoz. De hagyjuk ezt, és térjünk a tárgyra. A főbűnös az én fiam . . .

– Éppen ezt nem tudjuk, és ki szándékozom vizsgálni, nem más rejlik-e az ügy mögött.

– Ez egyre megy. Jól ismerem a fiamat, és meg vagyok róla győződve, hogy magára vállalja. Nagyon önérzetes . . .

– Talán inkább: büszke. A gőg, udvari tanácsos úr, az az út, melyen a sátán a legkönnyebben férkőzik a fiatal lélekbe. Amikor beszélni hallottam, olyan iszonyatos dolgokat mondott, hogy rémület fogott el. Mintha a sötétség szellemének hangját hallottam volna.

Grodzicki felhördült, és igazán méregbe jött:

– Hogy mondhat ilyet, tisztelendő úr?! Egy kamasz botlása, semmi egyéb! Ebben a korban mindegyik valami lehetetlent akar: szerelmet, kalandot vagy ilyenfajta eszmét.

A hitoktató bólintott:

– Udvari tanácsos uramnak csak ez az egy fia van, és a saját ifjúságáról alighanem harmonikus emlékeket őriz. Én azonban már húsz éve foglalkozom ilyen korú fiúkkal, és ezrével ismertem őket. Biztosíthatom, hogy először találkozom ilyen üggyel.

Az iskolacsengő éles hangja szakította félbe. Utána ismét megremegtek a falak az ajtócsapódástól, s néhány perc

múltán olyan sűrű csönd támadt, mely a kezdődő órával szokott az épületre borulni.

– Kételyek, válságok – mondta a lelkész –, sőt depresszziók; sajnos, ezek meglehetősen gyakori jelenségek. A modern oktatási rendszer következményei; ez a rendszer lehetővé teszi, hogy ugyanabban a tanteremben, amelyben a lelkiatya az isteni rejtelmeket magyarázza, olyan órákat tartsanak, amelyeken ha nyíltan nem támadják is az egyházat, mégis olyan nézeteket hirdetnek, melyek határozottan ellentétben állnak tanításaival. Mindaddig, amíg ez a helyzet, minden fiatal lélek nagy veszedelemnek van kitéve, és az egyház csak a végső pillanatban siethet a segítségére. Különben ki tudja, nem gátolják-e még ebben is.

Az utolsó szavak Grodzickinak eszébe juttatták az államrezont.

– Az iskola a társadalmi organizmus szerves része, és csak az egész társadalmi életet irányító hatalmaknak vethető alá.

A hitoktató a kezét tördelte, mintha megfosztották volna minden reményétől:

– Ó, hát önt is megfertőzte szerencsétlen századunk betegsége! Tudatában van-e annak, uram, hogy aki az egyház hatalmát ellenzi, azzal az alaptalan váddal, hogy az állam hatáskörébe avatkozik, egyúttal az igazság hatalmát is korlátozza? Nem, ön nem gondolt erre. Pedig ez így van. Az iskolát ma a romlás szelleme járja át. Olyan emberek kezébe került, akik nem az igazságot szolgálják. Az, amit tőlük követelnek, az egyház által kiátkozott vagy egyéb olyan könyvekben foglaltatik, melyek csak figyelmetlenségből kerülték el ezt a sorsot. Csodálkozhatunk-e hát, ha ma már nem az az alapelv az irányadó nevelésünkben, hogy a legjobb pedagógus az, aki a legjobban ismeri a katolikus vallás alaptételeit?

Grodzicki – a sápadt arcot figyelve, melyre még a fölindulás sem rajzolt semmi színt – arra gondolt, hogy nem szívesen látná maga előtt a szent inkvizíció ítélőszékében, ha még volnának ilyenfajta bíróságok. A pap egy ideig összefonta mellén a karját, mintha ellenvetésre számítana. Miután azonban hiába várta, az íróasztal fölé hajolt:

– Azért szóltam róla, hogy rámutassak, udvari tanácsos uram, az ön fiának eljárásában mennyiben vétkes maga az iskola. Nyugtalanságot áraszt, olyan benső meghasonlást, melynek ki vannak téve a fiatal lelkek, mielőtt az érett szellem visszavezérelné őket a hit útjára. De igazságtalan volnék, ha mindenért csak az iskolát tenném felelőssé.

Grodzickit nagyon bosszantották ezek a folytonos kitérők.

– Ezek szerint mi a szándéka, tisztelendő úr?

Grozd ügyet sem vetett a kérdésre, mert neki még idő előtti volt.

– Az előbb azt mondta: ismeri a fiát. Ismerte-e annyira, hogy mindez nem volt titok az ön számára?

– Hogyan? Csak nem gondolja, tisztelendő úr . . .

– Nem gondolom. És éppen ezt akartam önnek mondani. Gondolja csak el. Ön édesapja ennek a fiúnak, aki az ön szeme előtt iszonyú tragédiát él át, s ön mit sem sejt minderről. Ez a fiú olyan könyveket szerez és olvas, melyeknek nem volna szabad sohasem a kezébe kerülniök, de önnek sejtelme sincs az egészről. Végezetül ez a fiú nem éri be azzal, hogy a saját lelkét kárhozatba dönti, de kinyújtja a kezét mások után is, hogy magával ragadja őket. S mindez villámként sújtja önt. Ezek után állíthatja-e magáról, hogy ismeri a fiát?

Grodzicki hallgatott. A lelkész fölszakította tegnapi sebét, s ez bosszantotta, de el is szomorította. A hitoktató az

asztalra könyökölt, s közelebb hajolva Grodzickihoz, nagy nyomatékkal mondta:

– Ez a fiú zárkózott, el tudja viselni a magányt és a titkot. E tulajdonságok nagy jellemerőről tanúskodnak, mind jó, mind rossz értelemben. Mivel a rosszat választotta, résen kell lennünk.

– Mire gondol a tisztelendő úr?

– Én az egyház szolgája vagyok. Az egyház védi Istennek az emberhez való jogát, s teljes kíméletlenséggel őrködik afölött, hogy az ember teljesítse Isten iránti kötelességeit.

Grodzickinak már elege volt.

– Ilyenformán nincs mit tenni – mondta, s fölállt –, cselekedjék belátása szerint.

A botját és kalapját megtalálta az ablak alatt. Onnan, ahol most állt, néhány lépésnyi egyenes út vezetett az ajtóhoz. Grozd lelkész közbevetette magát.

– Ha megengedi, tanácsos úr, csak kihozom a kabátomat a tanári szobából, és egy darabon elkísérem.

Fél egy volt. Az iskola abba a tompa csöndbe merült, mely az utolsó óra végét szokta megelőzni. Grodzicki körülnézett az üres folyosókon, és a második emeletre vezető lépcső fölé emelte tekintetét, ahol a déli ablakból beeső fénycsóvák mentén vidám porszemek táncoltak. Ismerte e napszaknak az ízét. Száraz volt és fanyar, akár a kréta; ismerte fémes tintaszerű szagát, érezte tapintását, mikor minden érdesnek tetszik, és az ujjak nyugtalanul rángatják a pad alatt a táskaszíjat, mellyel néhány pillanat múlva átkötik a könyveket és füzeteket, hogy hazavigyék. Összeszorult a szíve arra a gondolatra, hogy Teofil számára talán ez az utolsó óra e falak között; elhatározta, mindenáron megmenti.

– Elnézést, hogy ennyire elragadtattam magam – mondta

a lelkésznek, amikor már kint voltak az utcán. – Ez volt életem legnehezebb napja.

A hitoktató fölsóhajtott. A megkönnyebbülés sóhaja volt, mert már azt hitte, hogy túlfeszítette a húrt. Grodzicki ezt azonban együttérzésnek vélte.

– Nem csoda, ha a tisztelendő úr ilyen szigorúan ítéli meg a dolgot. Magam is hivő katolikus vagyok, s noha a saját fiamról van szó, mégsem volna hozzá bátorságom, hogy bocsánatot kérjek helyette, ha nem volnék biztos, hogy a dolog többé nem ismétlődik meg. Időt kell hagyni neki, hogy lecsillapodjék. Ha túlságosan szigorúan büntetnék, ezzel csak lázadásra ingerelnék, s ez még a vesztét okozhatná. Egyházunk nem egy megtérést köszönhet a megbocsátás erényének.

A hitoktató nagy élvezettel hallgatta. „A papi hivatás – gondolta magában – sok lemondást követel, de jelentős kiváltságokkal jár. A reverendámnak köszönhetem, hogy ez a magas rangú állami tisztviselő ilyen alázatos hangon beszél velem." Bensejében a megbocsátás édes érzése ömlött el. Szigorát és megingathatatlanságát ott hagyta az igazgatói szobában, melynek falai megőrzik, és értékelni tudják. Ugyanis, amint a tanári szobába vezető ajtóhoz ért, belebotlott az öreg matematikatanárba, Kowalskiba, aki az igazgató barátja volt, s idős kora ellenére megőrizte rendkívül éles hallását.

– Egy kis gondolkodási időt kérek – mondta. – Most fölkeresem Paliwoda kanonokot, aki nagybeteg. Isten szenvedéssel sújtotta, de nem fosztotta meg szellemének világosságától. Tanácsot kérek tőle. Az, aki szinte a mennyek kapujában áll, jobban ismeri Isten útjait.

A Badeni utca nagyon alkalmas az effajta beszélgetésekre. Jómódú emberek lakják, olyanok, kiknek életmódjuk rendíthetetlen; mindig egyazon órában ülnek asztalhoz;

a két beszélgetőnek ezért nem kellett fölösleges tanúktól tartania. Grozd tisztelendő most már igazán nem vesztegethette tovább az idejét. Egy pillanatra megállt.

– Paliwoda kanonok – mondta – évek óta olyan hozzám, mintha az apám volna, és tegnap, amikor elbúcsúzott tőlem, így szólt: „Az a kívánságom, hogy te lépj a helyembe." Természetesen, ez szóba sem jöhet. Ki hívhatná föl az érsek úr figyelmét egy ismeretlen hitoktatóra?

– Azt hiszem – mondta Grodzicki rövid gondolkodás után –, a helytartó megtehetné.

– Ez igaz – válaszolta ugyanolyan halkan Grozd tisztelendő.

Az e szavakat követő csönd mindennél többet mondott. A Matejko utca sarkán kezet fogtak. Grodzicki hazafelé menet még egyszer visszafordult: a hitoktató lassan és óvatosan haladt lefelé a meredek ösvényen a Jezsuita-kert felé.

16

– Most már tudod, mi vár rád – fejezte be Grodzicki dörgedelmes szónoklatát, melyben fiának összefoglalta a legutóbbi tizennyolc óra eseményeit, természetesen gondosan elhallgatva a hitoktatóval kötött megállapodásának feltételeit.

Az asztalnál ültek, mely fölött az almás rizsfölfújt illata lengett. Zosia asszony már éppen beleszúrta kését a porhanyós, gőzölgő korongba, de a férje első szavára rögtön visszahúzta a kezét; egész idő alatt, míg be nem fejezte, nyugtalan tekintete egyikükről a másikra repdesett. Teofil mozdulatlanul ült üres tányérjára meredve, s csak könnyű pír árulta el apja szavainak hatását. Amaz pedig lassan beszélt, minden szót megnyomva, de minden érzelmi kommentár nélkül. Teljesen eltekintett Teofil meggyőződésének kérdésétől, s ezáltal az egész história értelmetlen botránnyá zsugorodott, amitől csakis az idősebb, józan úr menthette meg a tejfölösszájú sihedert.

– No, Zosia, adj nekünk abból a rizsből, mielőtt még teljesen kihűlne.

Grodzicki volt az egyetlen, aki jó étvággyal költötte el adagját. Felesége meg sem kóstolta, Teofil pedig az egészet szétmaszatolta a tányérján, s a villájával kicsipkedte az almadarabkákat. Ebben a pillanatban érezte, hogy valami a vállára nehezedik; apja tenyere volt:

– Tedd le a villádat, és nyújtsd ide a kezed. Azt hiszem, hogy már nem vagy gyerek, és őszintén megmondhatod:

tévedtem-e, amikor azt ígértem a lelkésznek, hogy hasonló dolgok többé nem fordulnak elő?

Teofil nyugodt lélekkel megígérhette. Az utolsó várhegyi délután óta elment a kedve az effajta gyűlésektől. Mint ahogy ő maga fogalmazta meg – akkor végképp „kiszivatytyúzta magát". Mindent, amit csak tudott, kiöntött magából, csak hitvány morzsák maradtak, s azokat igazán nem érdemes a parkban körülhordozni. Jobb, ha azt a negyedórát őrzik meg emlékezetükben, mikor még valóban valaki volt a szemükben. Hadd gondolják inkább, hogy még többre is képes, ahelyett hogy kiderülne, nincs már mondanivalója.

Egyébként is idegenkedett a társaitól. Wajda: szemtelen alak, csak arra vár, hogy kinevethesse; Lewicki: tökfilkó; Siwak: lelketlen fráter. Kościuk az egyetlen, aki megérdemli, hogy az ember megnyerje őszinte, hűséges szívét. S éppen ő adta föl Teofilnak a kérdést, de nem kapott rá választ.

Hihetetlen dolog!

Teofil belekábult a körülötte gomolygó események váratlan fordulataiba; s a dolgok megoldódtak, mielőtt még fölleszmélt volna. Csodálkozásával elismerését fejezte ki az életnek. Nem is sejtette, hogy a jól szabályozott órák folyamata, melyet eddig életnek nevezett, ennyi fantáziát rejt magában. Rojek náluk! A hitoktató lesben! A titokzatos konferencia! Kos! Megannyi rejtély! Mindez homályos, akár az álom, de vannak gyötrelmes, kijózanító pillanatok, amikor fölébred az ember. Hiszen egyetlen lépés választotta el az elképzelhető legnagyobb szerencsétlenségtől, vagyis attól, hogy kirúgják a gimnáziumból. Igen, mindez olyan volt, mint az álom. Egyszer azt álmodta, hogy elmerült, és abban a pillanatban, mikor nem látott semmi lehetőséget a menekülésre, és a víz elöntötte kiáltásra nyíló száját, egy erős és

biztos kéz a magasba ragadta. Ez volt számára az egyetlen a világon, és most itt érezte a vállán.

A következő napokban csalódottan ment haza a gimnáziumból. Semmi sem változott, mintha a falak szellemének már sikerült volna apróra megrágnia az ő titkát, és most a régi katalógusokkal, osztálykönyvekkel és füzetekkel együtt emésztené. Pedig csak látszat volt. Grozd tisztelendő, aki először az igazgatóra gyanakodott, hogy elszédülve az udvari tanácsos látogatásától, maga „kottyantotta el" neki a dolgot, hamarosan elvetette ezt a föltevését, s vele együtt latolgatta, milyen módon értesülhetett Grodzicki már néhány órával a konferencia után a dologról. Sorra vettek minden tanárt, de egyikük sem volt semmiféle kapcsolatban Grodzickival. Az, hogy valaki ismeretlenül, szándékosan értesítette volna, szóba sem jöhetett. Rojek neve föl sem merült.

– Már gondolom, hogyan történhetett – mondta a hitoktató harmadnap, amikor az igazgató irodájába lépett. – A kollégák a konferencia után vendéglőbe mentek, és ott bizonyára hangosan beszéltek róla. Lehet, hogy Grodzicki is ott tartózkodott, és mindent hallott. Ez megfelel annak, amit mondott nekem: egy szerencsés véletlen folytán értesült az egész dologról.

– Hát persze! Csakis így lehetett! – kiáltott föl Zubrzycki nagy örömmel. Nagyon bántotta ugyanis, hogy a tanárok között akadhat valaki, aki méltatlan a bizalomra.

Rövid gondolkodás után hozzáfűzte:

– Ha ő maga nem volt is jelen, de valamelyik ismerőse ott lehetett.

Ez viszont a hitoktatónak nem volt ínyére. Az igazgató szavai határozottan nyugtalanították. Ha a történetet szétkürtölik a városban, az ő tervei füstbe mennek. Mi történne, ha a dolog a felsőfokú iskolai hatóságok fülébe kerül-

ne?! Nem, talán nem csinálnának belőle olyan nagy ügyet. Bár a felsőbb iskolai hatóságok körében is akadnak a vallásnak heves védelmezői, de nem olyan vakbuzgók, hogy hajszát indítsanak egy udvari tanácsos fia ellen. S ha véletlenül a sajtó tudomására jut a dolog? Grozd tisztelendőnek meglehetősen ködös fogalmai voltak a sajtóról. Azt képzelte, hogy a *Szemlé*-n és a *Lembergi Újság*-on kívül a többi mind radikális vagy egyenesen szocialista lap, tehát egyiknek sem érdeke, hogy a fiatal istentagadót kipellengérezze. Az egész dolgot ellenben „a szabad gondolat diadalának" tekinthetik, s a lázadó fiú pártját foghatják, mindenféle üldözési históriát agyalva ki. S ez már csak egy lépés a parlamenti interpellációtól. Daszyński csak erre vár. Grozd tisztelendő egészen összerázkódott erre az istentelen névre. Még nem is olyan régen hétről hétre emlegették az *Egyházi Lap* hasábjain Niemojewski istenkáromló *Legendái*-nak elkobzása miatti híres interpellációját. Iszonyú lenne. Ha egy ilyen újságíróbotrányba keverik, és nevetségessé teszik vagy megrágalmazzák, örökre lemondhat a kanonoki vágyálomról.

Ilyen tépelődések között telt el a hét, és ő minden pillanatban valamilyen katasztrófa bekövetkezését várta. Nem történt azonban semmi, és az egész ügy magától elsimult. Egy tanár ugyan próbálta szóba hozni a dolgot, de mivel a hitoktató semmi hajlandóságot sem mutatott a beszélgetésre, gyorsan más tárgyra tértek át. Zubrzycki, aki Kowalskitól értesült róla, hogy milyen derekasan védelmezték meg irodájában „Istennek az emberhez való jogát", beérte a lelkész rövid bejelentésével: „az udvari tanácsos a szavát adta, hogy ilyesmi többé nem fordul elő". Kos volt az egyetlen, aki minekutána végighallgatta Szeremeta beszámolóját, ezt dörmögte:

– Vagy megijedtek, vagy más módon panamázták el az egészet.

Örült, hogy így végződött a dolog. Javíthatatlan fecsegésével a fiú életébe avatkozott, s az most őt is majdnem magával rántotta a bajba. Hiszen nem ismerte; honnan tudhatná, hogy valamelyik soron következő kihallgatáson izgalmában vagy szórakozottságában, esetleg önmagát mentegetve, a fiatal Grodzicki száján nem csúszik-e ki az ő neve is? Dr. Wincenty Kos vakmerő vitázó volt, de a mindennapi életben elővette a jobbik eszét. Kerülte Teofilt, és ez nem is volt nehéz, mivel az ő tantárgya nem sok alkalmat adott a tanulókkal való közelebbi kapcsolatokra.

Hetenként egy órát irányoztak elő a logikára, s úgy tetszett, mintha valamennyi ünnep, császársági évforduló és egyéb ünnepi henyélésre való alkalom mind csak azért volna, hogy az ő óráját szorítsa ki az órarendből. Dr. Kos mindössze egyszer jelent meg a VII/a osztályban. Teofil, mikor megpillantotta a tanárt, megremegett s elsápadt; arra számított, hogy minden pillanatban valami egészen váratlan dolog történhet. Csalódás érte. Az a hang, mely az irónia, a szenvedély, a fölindultság különféle tónusaiban élt emlékezetében, most nyugodtan csengett a *logika* szó etimológiáját fejtegetve, majd a fogalom körére térve át, végül a logika helyét határozta meg a filozófiai tudományok között. Dr. Kos azonban a logika történetének fölvázolásában nem jutott tovább Arisztotelésznél. A sztageiroszi bölcs vonzó alakjához érve, néhány rövid és színes vonással ecsetelte munkás életét, különc és furcsa szokásait. Diogenésztől, Laertiosztól vett anekdotáival fölvidította az osztályt. Csöngetés után, kalappal a kezében, a következő szavakkal fejezte be előadását:

– Arisztotelész halála után lakásában temérdek különböző alakú és nagyságú agyagedényt találtak, és már soha-

sem mondhatja meg nekünk senki, milyen célból gyűjtötte és őrizte őket.

Ezekről az edényekről az osztály Drótosnak nevezte el, és örömmel várta következő óráját.

Dr. Kos néhány hétig nem mutatkozott. Teofil néha a folyosón találkozott vele, ha a nyolcadik osztályba ment pszichológiaórára. Ilyenkor katonásan összevágta a bokáját a kőlemezen, és úgy üdvözölte a tanárt; az bizonytalan fejbiccentéssel és olyan pillantással fogadta, mintha Teofil átlátszó volna, s egyszerűen nem tudná megkülönböztetni a faltól, melyen – néhány fényképen – a Parthenón frízéről ismert ephébosz lovasok vágtattak.

Úgy látszik, ennek az új mágikus erőnek ez volt az életstílusa. Teofil most találkozott vele először. Ez változtatta Kost – eddigi bálványozásának tárgyát – idegen személlyé, Rojeket pedig váratlanul kiemelte a homályból. Az öreg filológus gyötrő látomásból emberré változott, aki gondolkodik, érez és emlékezik.

A katedra – görnyedve állt rajta a nyitott könyv fölött, kopasz fejét végigsimítva, esetlenül, fél lábon himbálódzva – és a harmadik pad között a rokonszenv szála fonódott vékonyan, könnyűn és remegőn, mint vénasszonyok nyarán az ablak mögött rezgő ökörnyál. A tanár és a diák egymásra tekintett. A fiú éles szeme minden ráncot meg tudott volna számolni a filológus arcán, Rojek azonban a fiúnak szemöldökvonalát, világos homlokát a sötét hajcsík alatt, szájának pirosságát látta homályos szemüvegén keresztül, s még emlékezete sem segítette, hogy e különálló részeket ismerős egésszé rakja össze. Sohasem látta Teofilt közelről. Mindenféle gondolatokat forgatott a fejében, hogyan hívhatná ki a katedrához, de rögtön el is vetette mindet, mert attól tartott, hogy ezt az alkalmat is elszalasztja, s nem mer ránézni. De a hangját hallhatta. Elegendő volt kiejtenie a

nevét – eddig makacsul kerülte ezt –, s a padból karcsú emberi nádszál emelkedett ki, és néhány pillanatra üdévé varázsolta a rideg tantermet csengő hangjával. Úgy szólította ki az óra folyamán többször is, mintha kedves hangszerét venné elő.

E sivár pusztaságban – ezt jelentette a görögóra – találkoztak a tanár és a diák gondolatai, és már messziről köszöntötték egymást:

„Ki vagy te, öreg csodabogár, aki éjszakának idején jössz el, fölbolygatod házunk nyugalmát, hogy még nagyobb nyugtalanságoktól óvjad meg?"

„Hogyan kerülsz ide, te ifjú, ki az Istennel birkózol, s az emberkerülőt barátokhoz vezérled?"

„Több vagy-e apám ifjúságánál, melynek emlékéhez tartozol?"

„Ködös látomás, azon a napon születtél, midőn örökre itthagyott a fiam, nem találkoztál-e vele útban a földre leszállván?"

Így beszélgetett egymással a két lélek a bogárzúgású tanterem fölött, görög szavak pattogása közt, a szavak megrepedtek, mint a dió héja, hogy fölfedjék a képzők, kötőszavak, augmentumok alól kihámozott zamatos húsukat.

Ezek a szavak alkották a tanár és a diák nyílt beszélgetésének egyetlen tárgyát. Egy-egy nehezebb homéroszi fordulat, egy-egy ige, mely lepkebábként valamilyen szabálytalan formába volt gubózva, a mondattan valamely szöglete – ott lebegett az egész osztály fölött, unalmat és gyötrelmet árasztva, míg Teofil szárnyalásra nem késztette őket. Rojek rábízta azokat a legbonyolultabb föladatokat, melyekkel a többiek nem tudtak megbirkózni; ez a bizalom fölébresztette benne a vágyat, hogy sohase okozzon neki csalódást. Ez feszült figyelmet és kitartó munkát követelt tőle, de igazán nagy kedvét lelte benne. Úgy gyűjtötte a

görög szavakat, mint régen a bélyegeket; örült egyre szaporodó számuknak, s egyre könnyebben ismerte föl őket elváltozott alakjukban. Valaha a következő játékot játszották: a bélyeget eltakarták tenyerükkel, csak egy kis csücske látszott ki a hüvelykujjuk alól; a bélyeg szegélyéből, a színből, ornamentumának elenyésző elemeiből kellett kitalálni az eredetét; Teofil ebben nagy ügyességre tett szert, és sohasem tévesztette össze Egyiptomot Haiderabaddal. Most hasonló játék folyt köztük a szavakkal.

Mennyi érzést lehet kifejezni egy jóváhagyó fejbólintással! Milyen sokat mondanak a ráncok a szem körül! És milyen kifejező a mozdulat, amikor váratlanul fölemelkedik a kéz, és az ujjhegyek végigsimítják a bajuszt! Teofil számára minden osztályzatnál kedvesebbek voltak az elismerésnek e néma jelei, melyekkel a tanár a feleletét jutalmazta. Néha rövid vita kerekedett köztük. Rojek hevesen dörzsölgette kopasz fejét, s elnyújtott hangon ismételte ugyanazt a kifejezést, mintha szellemet akarna elővarázsolni, de az nem akart megjelenni; Teofil pedig egyik szót vetette be a másik után, egyre közelebb a célhoz, egyre pontosabb szavakat, míg végül az az egyetlen beletalált a görög fogalom atmoszférájába. Néhány másodpercig néma megindultság vett erőt tanáron és diákon egyaránt, mintha fénylő meteor suhant volna el fölöttük.

E szavak közt tért vissza Odüsszeusz Ithakába. Az aorisztoszok által keményre döngölt úton ment le a kikötőbe, a phaiákok hajójára szállt, és elszunnyadt. Minekutána a hajó vágtató mének hasonlatával elrúgta magát a parttól, az imperfektumok erős és egyenletes áramában úszott, mögötte pedig „a soha el nem némuló tenger hatalmas, bíbor hulláma szállt". Az isteni vándor elaludt, feledve balsorsát, melyet verslábakon hömpölygetett fölötte a méltó-

ságteljes és az örökkévalóság részeként hangzó *plusquamperfectum.*

Rojek megrabolta az osztályt attól a csodálatos reggeltől, mely Odüsszeuszt alva találta a honi szigeten, a nimfák barlangjának közelében; két és fél éneket hagyott ki, mintha nem tudná kivárni Télemakhosz visszatértét. Néhány perccel csöngetés előtt Teofil a vele egykorú fiút a tizenhatodik könyvet megnyitó hexameterek kíséretében vezette be. Érthetően és hibátlanul olvasta őket, még nem értvén semmit, csupán az egyes szavak világították meg tűnő fényükkel a körülöttük uralkodó sötétség egy darabkáját. A tanár nem nézett a könyvbe: figyelt. Ezek az évről évre való ismétlésektől annyira elcsépelt szavak minden értelmüket elvesztették azon az egyen kívül, melyet nyelvtani fogalmakban lehet kifejezni. A verseket, melyeket tér és idő fölemésztett, akár ezt a könyvet, hűséges kísérőjét vándorútjain, az összes gimnáziumokban – Tarnopoltól egészen Przemyślig – váratlanul a hajnal pírja ragyogta be.

Ebben a hajnali világban a fiú hangja kunyhót varázsolt elő a semmiből, tűzhely pattogott, kutyák szaladtak ki az útra ugatás nélkül, közeledő léptek dobogása hallatszott. Amikor Télemakhosz végre ott állt az ajtóban, a hexameter küszöbét két verslábbal lépvén át, a harmadik daktilus pedig ott lebegett a cezúra előtt, mint köszöntésre emelkedő kéz – megszólalt az iskolai csengő. Három erélyes rántás az egész épületben egymással perlekedő hangok káoszát szórta szét. Rojek füle azonban attól a csöndtől megbabonázva, mely Odüsszeusz szívében uralkodott el e pillanatban, ezüst lélekharanggá változtatta ezt a fémes sikolyt. Valahol az ég tetején ringott, távolian és törékenyen, félénk emlékeztetőként, hogy a csodálatos világ, mely tucatnyi versből nőtt ki, az idő határain túl terül el. Teofil már rég becsukta a könyvét, de még mindig ott állt, mintha mozdulatlanná va-

rázsolták volna ennek az öreg embernek a gondolatai, aki rátekintett, és benne látta a sugaras jelenséget, a nyomorúságos pásztorkunyhó ajtajában. Némán tekintett reá, ahogy az apa nézett a fiára, akit nem ismert.

Egy napon Rojek térképpel fölszerelve jelent meg az osztályban. Látva a csodálkozást, mely itt-ott visszafojtott kiáltásban vagy nevetésben robbant ki, reszkető kézzel bontotta ki a táblánál, majd visszatért a könyvhöz, és közönséges szóelemzéssel foglalkozott, mintha teljesen megfeledkezett volna a térképről. Görögország nagy térképe fél órán át ott függött az osztály fölött, az ablak mögött a juharfákról levelek hullottak, a nap pedig kikukkantott a felhők mögül, és az Égei-tenger világoskék vizeire telepedett. De mikor Wajda ügyesen manőverezve a nyitott nyelvtankönyvével és a mögéje rejtett nyersfordítással, Télemakhosz négy kérdésével birkózott, s majdnem kitalálta, hogy az utolsó *accusativus cum infinitivo,* s éppen hozzáfogott, hogy lefordítsa az özönvíz előtti viccet, mely szerint lehetetlen gyalog Ithakába jutni – a tanár kihívta Grodzickit. Egy mondattal, melybe háromszor is belegabalyodott, a térképhez irányította, és kikerestette vele Odüsszeusz szigetét. Teofil, mint fénytől elvakított pillangó, mellyel a szegény lengyel napocska igyekezett fölmelegíteni az Égei-tenger szigetvilágát, a régi földközi-tengeri szárazföld aranyszínű maradványaira mutatott Thaszosztól Krétáig és Szalamisztól Szamoszig. Útközben rábukkant Trójára, fölfedezte Déloszt, egy pillanatra megállapodott Maleia hegyfokánál, ahonnan Boreasz Odüsszeuszt a lótuszevők földjére űzte vissza. Rojek ott állt mellette. A karcsú kezet nézte – bronzszíne még a nyár dicsőségét hirdette –, a hosszú, egyenes ujjakat, hárfaként remegtek alattuk a délkörök – a könyökben Arkhimédész emelőgépét idéző kart, melynek a földet kellett volna kivetnie elliptikus pályájáról. Hirtelen, vala-

hol Rhodosz és Ciprus között minden eltűnt; Teofil visszahúzta a kezét, és tanácstalanul leeresztette. Rojek egyedül maradt az álnok vizeken, ahonnan Therasz vulkánja egy ragadozó állat összehúzott pupillájával tekintett reá.

Öreg filológus szíve nem vert még soha olyan hevesen annak az országnak a térképe előtt, ahonnan a nyelv származott, mely neki becsületes megélhetést biztosított. Miért hordaná fél évszázadon át magában szívét az ember, ha az nem szerezne meglepetést, s nem tudná számolni a másodperceket a várakozással teli csöndben? E záporozó pillantok jégesője alatt Rojek görnyedten állt, nyugtalanul, mintha nem is egy apró, barna foltot kellene megtalálni a térképen, hanem maga a sziget emelkedne ki csobbanó hullámok közt a tengerből.

Teofil kinyújtotta a kezét. A mutatóujja hüvelykujjnyira állapodott meg Ithaka előtt, mintha valóban ezzel a mozdulattal teremtené meg, ahogyan Michelangelo freskóján Isten fölemeli Ádámot a szűzi földről. Rojek elfordította a fejét. Végre maga előtt látta ezt az arcot, melynek megpillantásán oly soká és oly gyámoltalanul fáradozott. Csodálkozott, hogy pontosan olyan, amilyennek képzelte. Életében először nem csalódott a valóságban, és az álomnál maradandóbban pillantott rá egy nagy, fekete szempár, melynek különös csillogását csak fokozta a hosszú, legyező alakú szempilla.

A dolog a térképpel nem ért véget. Rojek ettől kezdve képekkel, könyvekkel érkezett az osztályba. Rudnicki tanárt, az archeológiai gyűjtemény vezetőjét nem hagyta nyugton. Órák hosszat turkált a könyvtárban, Seeman falitábláit követelte rajta, gipszöntvényeket, valahol egy zugban fölfedezett egy évek óta ott porladó homéroszi hajómodellt. Mindez úgy festett, mintha ő lett volna az első, aki meg-

szívlelte a minisztérium legutóbbi határozatait, melyekben hangsúlyozzák, hogy „a görögön át kelle fölnyitni az ifjúság szemét a szép, derűs hellén világra". Rojek minden zsákmányát Teofillal állíttatta föl, göngyöltette és akasztatta ki. Kezük találkozott a Baumeister vastag kötetén vagy a játékhajó-árbocon; a tanár életének egy boldog pillanata hajózott ezen a hajón az osztálynapló és a tintásüveg között. Bár az *Odüsszeia* erre már nem szolgáltatott alkalmat, a színes táblák segítségével megvizsgálták az eposzban fölsorolt fegyverfajtákat. Visszatértek Trójába, melyet az elmúlt évben hagytak el, hogy ismét fölépítsék az akhájok táborát, s a partra kivontatott csónakokon megvívják csatájukat. Rojek kimeríthetetlen katonai szókincsével a tárcsákat, a térdvérteket, a páncélokat, a lándzsákat, a kardokat, a katonai diadalszekereket halomra gyűjtötte, s mint játékokkal árasztotta el velük Teofilt, hogy azután a fémből való szavak közt gázolva, katonásdit játsszon ezzel a fiúval, aki már rég kinőtt az ólomkatonásdi korból.

Rojek lassan visszaemlékezett rá, hogy Görögország még az *adjectivum verbalé*-nál tökéletesebb dolgokat is teremtett. Az osztályban a szobrok reprodukciói, szentélyek fényképei jelentek meg, melyek közül egyik-másik nem tért vissza többé a régészeti szertárba. A diákok suttyomban maguk is szaporították a gyűjteményt, jócskán megtizedelve a lépcsőházban és folyosón kiállított tárgyakat; e munkához Kościuk szállította a szögeket, aki mindenüvé magával vitte szerszámait. A sárga, csupasz falakat görög márványok mezítelensége borította. Áradatukban eltűnt a kereszt, mint valaha Alexandrus Severus átriumában, ahol Krisztus a sok száz istenség sorának a legvégén álldogált, s ezek az istenségek mind igényt tartottak a világ fölötti uralomra.

Úgy tetszett, hogy Rojek már végképp lemondott a nyelv-

tanról, s élete hátralevő részében *hierophantész*[1] lesz. Elhagyta magános pódiumát, ahol évtizedeken át kitartott, akár a sivatagban, és mintha már „betelt volna az idő", a padok közt föl-alá járkálva tanított. Az osztály az isteni genealógia hatalmas fájának árnyékában üldögélt, s Teofil a tanár segítségével oda kapaszkodott fölfelé. Olykor szédülés környékezte, mikor Rojek magára hagyta valamelyik égbe nyúló ágon, ahol Zeusz utódai a gallyak kibogozhatatlan szövevényévé terebélyesedtek.

Eközben Odüsszeusz hasztalanul várta, mikor lép ki végleg Eumaiosz a kunyhóból, hogy Télemakhosz ráismerjen. Teljesen megfeledkeztek róla. Mintha Rojek már megelégelte volna, hogy mindig csak Ithaka királyát hallgassa, akivel életének felét osztotta meg, és most maga akart beszélni. Meséket mondott; életében eddig ilyesmire nem akadt hely, mert eddig csupa be nem teljesült álom és meg nem született remény volt. Ott állt Teofil mellett, a kezét a vállára tette, mintha ezzel is jelezni akarná, hogy ne álljon föl a padból, s néhány mitológiai nevet mormolt maga elé. Úgy tett, mintha az előző óra anyagára hivatkozna, pedig a valóságban titokban ki akarta kémlelni, hogy a fiúnak mihez van kedve. De Teofil nem adott semmiféle jelt, és sohasem tudta meg, hogy az öreg tanár éjszaka milyen sokáig habozott a kaledóniai vadkanról és az argonauták hadjáratáról szóló részek közt dohos, törődött szalmazsákján hánykolódva.

Régi, megható legendákat mondott el, s ezekben valaha bizonyára hittek. Maga is hajlandó volt hinni bennük, mivel saját ifjúságát idézték föl. Visszahozták azokat a ködös, derűs, esős és havas napokat, melyeket egyetemi tantermekben és könyvtárakban töltött, amikor könyvhalmazok

1. Főpap.

közt látomásokat űzött. A haszontalan idő pókhálójával befont agytekervényei visszanyerték a német tudomány zord éghajlatában edzett emlékezetüket. Egész fejezeteket idézett Welcker hatalmas *Götterlehré*-jéből; a jámbor Usener is föltámadt, aki arra vágyott, hogy valamennyi vallás a monoteizmus dicsőségét hirdesse. Forkhammer, aki hősiesen fittyet hányt a minden elképzelésében reá leselkedő nevetségességnek; Preller, aki minden újabb kiadással egyre vastagodott; és még jó néhányan.

Rojek valaha köztük élt, e feneketlengyomrúak világában; az elolvasott kötetek százai csupán előételnek számítottak a szakirodalomnak nevezett lakomán; olyan félelmetes dervisek közt élt, akik egész életükön át, megállás nélkül, egyetlen eszme körül keringtek, úgyhogy végül is egyetlen valóságos alak sem tudta szellemüket megingatni; megszállott eretnekek között, akik minden más felekezetű templomot lerombolnak, sőt még azokat is, melyeket egyszer már földúltak, s a leghalványabb nyomot, sőt a nyomok árnyékát is megsemmisítik, az elkergetett istenségek pedig denevérként röpködtek fölöttük, dolgos éjszakáikon riogatva őket.

Most mindez váratlan erővel tört föl Rojekben. Egy kissé állott volt és poros, de izgalmas, mint egy öreg bőrönd tartalma, és ez a bőrönd – ha ez az álmodozó szemű fiú nem volna – talán továbbra is ott heverne a padláson, a végső hurcolkodás idejéig. Rojek elmesélte a mítoszt, ezzel meg is hatványozta, tudományos magyarázatot fűzvén hozzá; ez önmagában új, még sokkal bonyolultabb mítosz volt. Lám, Heléna Spárta királynőjéből holddá változott; Parisz elhagyta az Ida hegyén legelésző nyáját, hogy napként keljen föl az égen; a trójai háború pedig az elemek téli harcává alakult. Csábító és elgondolkodtató színjáték ez, de csak-

hamar vesztett csillogásából, mert kiderült, hogy ilyen módon minden mítoszt meg lehet változtatni.

Az argonauták hadjárata nagy képzelettel ecsetelte a látóhatár mindennapi hajnaltól késő estig tartó történetét. Odüsszeusz ugyancsak nappá alakult át, és koldusruhában bolyongva Ithakában a telet szimbolizálta; Pénelopé a hold alakjában várt rá száztizennyolc udvarlótól körülvéve, s ezekben a déli ország téli napjainak száma rejtőzött. Teofil egyre türelmetlenebb lett, mikor minden mítoszból csupa nap és hold került ki, a mitológiai ég pedig megszámlálhatatlan égitest vég nélküli kiállításává változott. Még boszszantóbb volt, hogy némely figurák nem tudták eldönteni, voltaképp mik akarnak lenni. Odüsszeusz Poszeidón vetélytársává lett, és a tenger királyaként hajózott, de egyszersmind magára is haragította; Akhilleusz ellenben, mint holmi kényeskedő piperkőc, egyre újabb jeleneteket próbálgatott, egyszer a folyó istene volt, azután a fény istene, végül a hold után nyújtotta ki a kezét – ó, még ő is! –, a hold után, melyet, úgy tetszik, csupán női teremtmények érhetnek el.

Minden jel arra mutatott, hogy Rojek a mitológia béklyóit ugyanolyan csökönyösen fogja viselni, ahogyan eddig a szavak és a nyelvtan senyvesztő rabságát. Az osztály örült ennek a változásnak. Nyugodtan ülhettek, nem kellett váratlan támadástól tartaniok, félálomban végignézhették, hogyan gyújtja meg az öreg betűrágó a legenda szárnyait. Ő pedig egyre újabb rétegeket hozott felszínre emlékezete mélyéről. A lelkesedés és a türelem néhány évén át Dionüszosz kultuszához gyűjtött anyagot. E jókedvű istenhez fűzte a tudománnyal, az egyetemmel és a hírnévvel kapcsolatos reményeit. Meglehet, e gondosan rendezett lapok maradandóbbak voltak a reménynél, és valahol még ott hevernek azokban a feneketlen szekrényekben, melyek negyedszázada

elnyelték boldog ifjúságának emlékeit: leányruhákat, frakkot, esküvői csokrot, csecsemőkelengyét és számtalan, a sors által tönkresilányított holmit. E szekrények konokul ellenálltak az emberi kéznek, becsípték az ujjakat a fiókokba, s a karmokként kiálló lakatok sebeket ejtettek, éjszakánként hangos durrogással és csattanással riogatva az embert, mint fojtogató lidércnyomás. Rojek sohasem merészkedett be oda egyedül, és most – amint ott állt Teofil fölé hajolva – nem is gondolt rá; a fiú jelenléte fölkavarta emlékezetét.

Lepecsételt szentélyek, ősi bálványok törtek most a felszínre, titkos szertartások az üres bölcső mellett, a tenger partján zengő misztikus csönd által félbeszakított dallamok, mintha csak arra vártak volna, hogy a várandós hullám villámló születések közt meghasadjon. Azután jöttek a körmenetek kosarakkal; ezekbe senki sem pillanthatott bele; éjszakai találkák az erdőben és táncok az erdei tisztásokon, melyek ezüstösen ragyogtak a holdtól és vörösen az elevenen szétszaggatott állatok vérétől. A tanár szavai ugyanis nem tudták megragadni e látomások hatalmas kórusát, mégis utat találtak, és az osztály szédülve adta át magát a kozmikus remegésnek, melytől Euripidész bakkhánsnői reszketnek, ha fölhangzik a jóslat: „És legott az egész föld táncra perdül."

Görögország nagy zöld ága kihajtott a táblán, buján, mintha mindazon levelek lelke éltetné, melyek közben már elhullottak az éjszakai gyönge fagyban; Rojek, Teofillal együtt, útnak indult, hogy fölkeresse azokat a helyeket, ahol Dionüszosz gyűjtötte imára híveit. A szőlőskertek illatáról és a dallamosan csengő nevek ezreitől elbódulva tértek meg ezekről a zarándoklatokról, mintha fiatal musttól részegültek volna meg. Teofilt megragadta ennek a vallásnak ereje és szenvedélyessége, mert eddig – tankönyvei alapján – úgy vélte, csak hóbortos szeszély volt, és a kereszténység

éppen idejében jött el, hogy megszabadítsa a világot e fölháborító és idült szabadosságtól.

– Rojek megőrült – mondta Siwak a szünetben. – Mit gyötör bennünket ezzel az ókori bálványimádással? Hiszen már bebizonyosodott, hogy a civilizáció fejlődése a politeizmustól a monoteizmus felé halad.

– Ha ez így volna – válaszolta Teofil –, Palesztina műveltebb lett volna Görögországnál, a mai Japán pedig elmaradottabb a vad Törökországnál.

– Banzáj! – kiáltott föl Wajda vitára készen.

– Én Allahban hiszek, és nagyon kérem, tartsátok tiszteletben vallási érzelmeimet – furakodott közéjük Zapotoczny, egy magas, nyakigláb fiú, s a karját széttárva fölkiáltott: – Ó, a hurik, ők várnak reám ezen és a másvilágon!

Siwak félrevonta Teofilt:

– Ne hallgass erre a bolondra. De mondd meg őszintén: hát nem logikátlan ez a többistenimádás? Hogyan lehet, hogy egy intelligens, nagy civilizációval büszkélkedő nép olyan valláshoz ragaszkodik, mely ellentétben áll a józan ésszel?

– Kérdésed teljesen hiábavaló – Wajda ismét bekapcsolódott a vitába –, egyszer ugyanis már megtárgyaltuk (gúnyosan Teofil felé hunyorított): az emberi természet egyik fő sajátossága éppen az, hogy az értelemmel ellenkező dolgokban hisz. Ugye, milyen jól mondtam? Még Grodzicki sem tudná ennél szebben megfogalmazni.

Teofil hallgatott. Megjelent Lewicki.

– Ó – nevetett Siwak –, csak Kościuk hiányzik, és együtt van az egész várhegyi társaság.

– Igaz – mondta Lewicki –, miért nem állsz többé szóba velünk?

– Majd én megmondom – Wajda könyökével oldalba

bökte. – Mert aszociális lény. Individualista! Csak múló szeszély volt, most már túl van rajta. Az ő szemében csőcselék vagyunk.

Teofil vállat vont:

– Eh, ostoba vagy.

De még Wajdának is föltűnt az a furcsa, mély ránc, mely Teofil két szép szemöldöke közt kirajzolódott.

„Úgy érzem, visszaéltem bizalmukkal – írta Teofil a füzetébe. – De továbbra is hallgatni fogok, bármilyen árat kell is fizetnem érte."

És rögtön azután:

„Rojek előadásaiból kiderül, hogy a monoteizmus elszegényíti a szellemi életet, elsorvasztja a képzeletet. Egyetlen görög isten sem lett volna képes rá, hogy az emberek ezreinek vérét ontsa egyetlen szóért, szótagért . . ."

A görögórák után pogány légkör nehezedett az osztályra. Valahányszor Grozd tisztelendő Rojek után tartotta meg hittanóráját, rosszul érezte magát e falak között, mert idegen istenek népesítették be, s úgy tetszett, gúnyt űznek előadásaiból. Igyekezett minél előbb végére jutni az ókornak, midőn – a hunok és a gótok idejében – még a görög dialektika féktelen ékesszólása diadalmaskodott, és a zsinatok az evangélium eleven szavát áttetsző porrá morzsolták, s olyan éteri és a valóságtól elvonatkoztatott dogmákká változtatták, amilyenek hajdan az eleaták tanai voltak. A hitoktató az egyház történetéből egész fejezeteket ugrott át, hogy végre a középkorba érjen. Ám ez is iszonyú lassúsággal vánszorgott előre, és sehogy sem tudott elszakadni a román bazilikától.

Grozd tisztelendő már türelmetlenül várta a gótikát. Az ő gondolataihoz kapcsolódtak, melyek a lembergi székesegyház körül rajzottak. Paliwoda kanonok állapota nagyon

súlyos volt, de még nem vette magához az utolsó szentséget. Ennek jó oldala is volt, mert a hitoktató időt nyert, és nyugodtan mérlegre vethette, milyen hasznos látogatásokat kell még tennie. Teofil azonban továbbra is gondot okozott neki. Óráról órára halasztgatta feleltetését, s messzire elkerülte a padját, mintha veszedelmes robbanóanyagot rejtene, s az bármikor a levegőbe röpítheti. Rojek csukott szemmel is maga előtt látta az arcot, melyben elhunyt fia támadt föl, Grozd lelkész azonban szinte teljesen elfelejtette.

17

A kapualjban különös dolgok mentek végbe, amikor Teofil a kapuhoz vezető három lépcsőfokon, abban a trapéz alakú térségben találta magát, mely minden oldalról ajtókkal volt átlyuggatva, s átjáróként szolgált két lakás között, valamint az árnyékszékekhez, pincéhez, az udvarba és a nyugtalanságtól remegő lépcsőházba vezetett. Ebben a kapualjban a pislákoló, kormos kis lámpát elfojtással fenyegető vészjósló homályban valaki mennydörgő hangon számolt le a keresztény eszkatológiával.

– A jutalom és büntetés talán erkölcsösnek nevezhető? Aki azért nem lesz útonálló, mert hisz abban, hogy halála után elnyeri jutalmát, semmit sem tud az etikáról. És egyáltalában kit akarnak megváltani? A Krisztus előtt született egész emberiséget a pokolra vetik, s ugyanezt ígérik minden pogánynak, zsidónak, mohamedánnak, eretneknek, az emberek billióinak, akiknek nem volt, nincs és nem lesz soha alkalmuk a megtérésre!

Amikor Teofil fölemelte a fejét, megpillantotta Kalina professzort, az első emeleti lakót. Összeszorított kézzel kapaszkodott a lépcsőkorlátba, s föléje hajolva, ősz szakállát szégyenszemre kitette a petróleumlámpa nyomorúságos, beteges világának; a sárgás visszfény végigpásztázta. Az apja ott állt a legfelső lépcsőfokon, válaszúton lakása – minél előbb be akart menekülni – és a zsarnoki hang között, mely megállásra késztette.

– De professzor úr, kérem, ha valaki önhibáján kívül

nem ismerkedhetett meg az igazi vallással, annak még nem kell elkárhoznia . . .

Kalina öklével rávágott a lépcsőkorlátra; a lépcső beleremegett és nyikorgott:

– Ezt csak bebeszéli magának, és ajánlom, sürgősen gyónja meg. A legelső útjába akadó pap kioktatja majd, hogy az egyházon kívül nincs megváltás. Egyébként a pravoszlávok és a protestánsok ugyanilyen szilárdan hisznek benne, és ezzel szemben önöket küldik pokolra. Egyedül Zwingli . . .

Az emeleteken egymás után nyíltak ki az ajtók; egy lány, aki vízzel teli vödröt cipelt föl az udvarról, félúton dermedten megállt, és tátott szájjal bámult a lépcső fortyogó homályába, ahonnan kőkemény szavak zuhataga záporozott rá; a lárma kikergette az árnyékszékből a házmestert; sietve begombolta nadrágját, és hanyatt-homlok rohant ki abban a reményben, hogy közbevetheti magát, és alkalma lesz kiereszteni a hangját vagy megsuhogtatni a botját. Végül Grodzicka asszony kinézett a konyhából, és az udvari tanácsos a félig nyitott ajtón hamar beosont hozzá, és elképedt feleségének szinte a karjába zuhant. Teofil néhány pillanattal azután érkezett, mikor a lépcső csúfondáros nyikorgása és a vihogás után az emeleten becsapódott az ajtó a csillagász mögött.

Teofil apját az ebédlőben találta; zsebre tett kézzel föl-alá járkált a szobában, s iménti kalandjáról számolt be. Már túl volt a drámai bevezetőn, mikor nagy szenvedéllyel kijelentette, hogy képtelenség továbbra is ebben a „barlangban" lakni.

– Az egész Dąbrowska miatt történt – mondta már lecsillapodva. – Valóban szörnyű a sorsa. Már mozdulni sem tud, s az ember szíve összeszorul, ha a kezére néz, mely csupa daganat. Erre azt mondtam, amit ilyen esetekben

szokás, hogy Isten ezzel próbára teszi, de nem hagyja el; hogy az, aki ezen a földön sokat szenved . . . hiszen tudod. A csillagász éppen ekkor ért oda. A lakbér miatt jött, akárcsak én, és még az előszobában meghallotta az egyik mondatomat. Azonnal nekem támadt! Eleinte nem szóltam, de a végén már nem tudtam megállni, és azt mondtam, hogy a mechanikus materializmus az én szememben (mert ilyen nézeteket hangoztatott) olyan visszataszító, mint az aritmetika, és hogy az ő világa immorális. Ettől kezdve nem engedett ki a karmaiból; magad is láthattad, Zosia; te bizonyára hamarább szót értenél vele, mert nem hiszel a pokolban.

Az ebédlőben sötét volt. Még nem gyújtották meg az utcai lámpásokat; a tűnő novemberi alkony már a végét járta, maradék fényt hullajtva, mint valami zavaros, ragadós folyadékot, ezt a napmixtúrát, melynek néhány pillanatig még életben kellett tartania a világot. Grodzicka asszony fél füllel hallgatta férje elbeszélését, aztán kifutott a konyhába; a frissen sült kétszersült sáfrányillata betöltötte az egész házat.

– Istenem, hát ilyen gyorsan terjed – suttogta Grodzicki maga elé.

Teofil ott állt szobája ajtajához támaszkodva. Apja fölalá szaladgálva váratlanul belcütközött. Megköszörülte a torkát, és csak néhány lépés után szólalt meg:

– Mindenki vallása szent, és ezt tiszteletben kell tartani. Micsoda szemtelenség más ember lelkébe avatkozni és ott garázdálkodni, mintha legalábbis a böröndünk volna. Sőt, több annál: egyenesen bűn. Mert mielőtt megrabolnának valakit legdrágább kincsétől, meg kellene gondolni, helyette tudunk-e neki jobbat nyújtani.

Teofil nyelt egyet.

– Hogy mondod? – kérdezte az apja.

– Vannak emberek, akik az igazság zászlajára esküdtek föl, és kötelességüknek tartják szolgálni, és mindig, minden körülmények között hívek a zászlóhoz.

Ez a megdöbbentő mondat olyan váratlanul robbant ki belőle, hogy egy pillanatra teljesen belekábult, mint a tüzér az ágyúlövés után. A szobára ráborult az éj, Grodzicki megtorpant. Mintha a távolság, mely most már láthatatlan fiától elválasztotta, alattomban megnőtt volna; fölemelte a hangját:

– Csak nem magadról beszélsz?

– De igen – hangzott távolról, mint valami visszhang.

Grodzicki elindult abba az irányba, az asztal széle után tájékozódva, melyre fehér viaszosvászont terítettek, és még a maradék fényből élt a többi bútordarab közt; a többit mindenestül elnyelte a sötétség. Egész közel jutott Teofilhoz, látta a szemét, a figyelmeztető villódzást e veszedelmes tengerszorosban, ahol annyi zátony és szirt leselkedik az emberre.

– Az igazság zászlaja! És hol találod ezt az igazságot?

– A tudományban.

Grodzicki vállat vont, de ugyanakkor tudatára ébredt, hogy itt minden mozdulat hiábavaló.

– Mintha a tudomány kész igazsággal szolgálhatna! Nem hiszem, hogy sokra mész vele, ha az egyház helyett a fölöttünk lakó csillagászhoz hasonló úrnak tekintélyében hiszel. Ezek inkább száz hibát is vállalnak, ha az ember fejében született, mintsem egyetlenegy Istentől eredőt.

Teofil elmerült a sötétségben és a hallgatásban. Még a szeme is eltűnt. Grodzicki fájdalmasan egyedül érezte magát. Lassan elindult visszafelé, és közben csupa holt tárgyat lelt – székeket, a kredenc szélét – s a tárgyak visszahúzódtak a tenyere elől, és a nemlét hidegét árasztották.

Az utcáról váratlanul behatolt lámpás fénye magános csa-

vargóként ődöngött a szobában. Grodzicki megörült neki, mert a sötétség e homálya és kőgondolatai közt végre akadt valami, aminek legalább képletesen az élet parányi részét tulajdoníthatta. Jóindulatúan fogadta a betolakodót, s vele együtt letelepedett a hószínű asztalhoz.

– Nem tudom, mire gondolsz – mondta, de nem nézett Teofilra. – Honnan tudhatnám? Nem voltál bizalommal hozzám, és nem mondtad el, ami a szívedet nyomja. Nem hiszem, hogy okosan tetted. Olyan könnyű volt magadba temetned ezt a titkot, és egyetlenegyszer sem gondoltál rá, hogy jobb volna meghányni-vetni azzal, aki egykor a miatyánkra tanított?

– Tudtam, hogy édesapa vallásos ember, s . . .

– Igyekszik majd meggyőzni, és attól féltél, hogy sikerül. Ugye, ezt akartad mondani?

Teofil hevesen rázta a fejét. A zöldes fénysávon át úgy tetszett, mintha tengerfenékre eresztett üvegharangban volna. Grodzicki ezt figyelmeztetésnek érezte: idegen és ellenséges elemek választják el a fiától; ez így is volt.

– Olyan megingathatatlan ez a te új meggyőződésed? Bocsáss meg, nem akarlak megbántani, de nem hiszem. Mindabból, amit az édesanyád mondott, és magam is látok, úgy érzem, a könyvek rendítették meg a hitedet. Te még nem tudod eldönteni, hogy igazat mondanak-e. Bizonyára magad is föltetted már a kérdést: visszaverték-e ezeket a támadásokat, válaszoltak-e már a kérdésekre, és hogyan lehetséges, hogy még most is vannak emberek, akiket nem ingattak meg?

– Ez az, amit képtelen vagyok megérteni.

– Na látod!

Grodzicki fölállt, és maga is azok közé az árnyak közé vegyült, melyeket az utcai lámpás kergetett a szobába. Idegen fejek vándoroltak a mennyezeten, idegen kezek nyúl-

tak érthetetlen mozdulattal egy pillanatra a falak felé, azután lesiklottak róluk, és belevesztek a fekete zugokba.

– No látod! – ismételte meg Grodzicki. – Mert a vallás több néhány könyv tartalmánál, amibe így vagy úgy bele lehet kötni. Az embereket nem nagyon érdeklik a dokumentumok, és igazuk van. Tegyük föl, hogy egy s más dolog fölött szemet kell hunyni, s nem szabad túlságosan belemerülni a részletekbe. Mit nyerek azonban vele, ha a szőrszálhasogatás miatt föláldozom a nagy kincset, vagyis mindössze néhány cent miatt, amiről nem tudnak nekem számot adni?

Teofil, aki sokra tartotta a lendületes érvelést, elismeréssel nézett az apjára, akit tűzbe hozott, és egészen hatalmába kerített a csalóka remény.

– Te a tudományra hivatkozol. Rendben van. Kétségtelenül része van benne, hogy az ember kevésbé idegennek érzi magát ezen a földön. Csakhogy ez átkozottul kevés. Az emberek azt akarják, hogy megmagyarázzák nekik az életet, teljes egészében, minden köntörfalazás és elodázás nélkül!

– Miféle magyarázat az, amit a józan ész ellen kell megvédeni?

– Sok minden szól a józan ész ellen. Például az, hogy a föld forog.

– De hiszen erre meggyőző bizonyítékaink vannak.

– A bizonyítékok meggyőző volta sokkal nagyobb mértékben függ attól, hogy milyen indulattal fogadjuk, mint első pillantásra gondolnánk. Te magad is példa vagy rá. Lám, milyen buzgón hallgattad végig a katolikus vallás ellen fölhozott érveket, és milyen gyorsan meggyőztek.

– Ó, ne gondold, hogy ez olyan könnyű volt!

Mikor Grodzicki feléje fordult, már nem találta fiát a régi helyén. A világosság és homály kereszteződésében állt,

annak a keresztnek a közepén, melyet az ablakfa árnyéka rajzolt a padlóra. Grodzicki ösztönösen odalépett a fiúhoz, hogy elragadja erről a szimbolikus helyről. A kar, melyet érintett, megremegett. Annál erősebben fogta meg, s mindketten szó nélkül mentek át a szobán. Mikor Grodzicki végül megszólalt, úgy tetszett, mintha csupán folytatása volna mindannak, ami a csöndben kezdődött közöttük.

– Gondold csak el, mit jelenthet az, hogy egész lényünkkel Istent keressük. Nevezzük ezt *teotropizmusnak,* ahhoz a jelenséghez hasonlóan, ahogyan a növények a nap felé fordulnak. Valamennyi ösztön közül – ez pedig kétségtelenül ösztön – csak ennek az egynek nem volna semmi célja? . . .

Teofil engedte, hadd vezesse a szobán át; lassú léptekkel haladtak végig rajta, és a fiú egészen belemerült hangjának zenéjébe. Még nem változott suttogássá, de a szóvégek elmaradása jelezte: még egy pillanat, és a szavak elvesztik súlyukat, könnyűvé válnak, akár a lélegzet. Egyre nehezebben értette őket saját gondolatainak gomolygásában.

„Isten-Isten-Isten!" – hangzott a lélek mélyéről, mint a harkály kopácsolása az erdőben. Gyantaillat áradt, a homály engedett, s a világos ég egy szeletjén a bensőséges csönd pillanata a lágy moha emlékét idézte, a félálomét, melyet kóbor felhő a fák csúcsa fölé emelt.

„Isten-Isten-Isten!" – sújtott le a fekete pöröly az izzó vasra; forró szikrák röpködtek, és a füstgomolyag korommal vonta be a lelket. Minden ütésre más és más forma bontakozott ki a tüzes vasból – ki tudja, horgony vagy tán szív alakú.

„Isten-Isten-Isten!" – fokozódott egyre fülsiketítőbbé a dübörgés; csillagok futottak tova, mint városok fényei, megnyíltak a világegyetem ugarainak sötét szakadékai; üstökösök tűntek föl, mint rövid fényjelek, s nyomuk bele-

veszett a ködfoltok füstjébe, aztán ismét a sötétség iszonyú üressége boltozódott a könyörtelen áradat fölé.

„Isten?!" ...

A távoli földről ismerős hang hatolt a viharon át. Teofilhoz csak a foszlánya jutott el, mintha így hangzana: hová? Megállt, és összeszedte magát. Apja némán tekintett rá. A fiú arca hideg volt, éles, elkeseredett és konok. Eleresztette a karját. Aztán gépiesen körbejárta a szobát, megállt az asztal előtt, és nekilátott, hogy meggyújtsa a függőlámpát. Zofia asszony belépett a konyhából.

– De Binio, megígértük Pańciának, hogy ma elmegyünk hozzá.

– Hány óra van? – kérdezte, s elővette a zsebóráját. – Már hat?

Zofia asszony nyugtalanul tekintett előbb Teofilra, aki az ablak mellett állt, azután a férjére.

– Egy kicsit elbeszélgettünk – mondta Grodzicki, és tanúul hívta a székeket; szanaszét szaladtak, mintha csak az imént hagyta volna ott őket valami duhaj társaság.

– Teofil is velünk jön? – kérdezte, mivel nem jutott eszébe semmi, amivel úrrá lehetett volna rémületén, mely nyomban elfogta, mihelyt erre a beszélgetésre gondolt.

– Nem, mama – Teofil elfordult az ablaktól. – Még nem készítettem el a leckémet.

„Újabb állomás" – gondolta, mert eszébe jutott, hogy húsvét első napján, azon az emlékezetes napon, mikor kezdetét vette az ő utazása, ugyanúgy otthon maradt.

Zofia asszony átsietett alkóvjába, kinyitotta szekrényét, de amint fölhangzott a férje hangja, a rémülettől egészen megdermedt.

– Ezek után mi a szándékod?

– Azt hiszem – Teofil egy pillanatra megállt a megfelelő

szó után kutatva –, mindent át kell gondolnom... Meg kell vizsgálnom...

– Persze, ehhez könyvek kellenek, ugye? De honnan veszed?

Teofil lehorgasztotta a fejét, hogy ne lássa apját, aki most közönségesnek és visszataszítónak tetszett, mivel anyagi kiszolgáltatottságára célzott. Grodzicki megérezte.

– Nem adhatok neked pénzt olyasmire, ami ellenkezik a lelkiismeretemmel.

– Nem is kívánom. Csak annyit kérek, ne nehezítsd meg a dolgomat.

Zofia asszony megjelent az ajtóban. Teofil nem vette észre, most már elindult a saját szobájába. Grodzicki a felesége esdeklő pillantására türelmetlenül legyintett.

– Várj, még egyetlen szóra. Mit csináltál a medalionnal?

– Semmit. Ott van a fiókban.

– Kérlek, hozd ide.

Grodzicka asszony az alkóvba menekült, hogy ne is lássa.

Az érmét, a Szűzanya képével, háromhónapos korában akasztotta a fia nyakába. A Szent Miklós-templom plébánosa, a jámbor életű Gorazdowski tisztelendő szentelte meg. A medaliont az ajkához emelve, e szavakkal nyújtotta át: „Ez a te pajzsod. Megvéd majd a golyótól, járványtól, tűztől és a legrosszabbtól: a pokol kígyójának marásától." Az ezüstérmecske egyre kisebbnek látszott, ahogy Teofil növekedett. Kétévenként új selyemzsinórt vett hozzá, minden alkalommal valamivel hosszabbat. A régieket pedig eltette, oda, ahol Teofil első haját őrizte; ez a haj világos volt, akár a len. A zsinór magába szívta testének illatát. Évek múlva megfeketedett az ezüst, mintha mindazt a mételyt és mérget magába szívta volna, mely testét fenyegette.

Sohasem vált el tőle, vele együtt izzott a lázban; hűségesen pihent vörös kiütéses mellén, mikor kanyarója volt, szamárköhögés fojtogatta, vagy amikor tízéves korában félholtan fogták ki a Wereszyca hínárjából, nádjából, és lélegzet után kapkodott.

A falon át hallotta, hogy Teofil visszatért a szobájából; azután férjének lépéseit; a tanácsos kinyitotta az íróasztal fiókját, kulcs zörgött a zárban, az asszony arcát elöntötte a könny.

– Nem tudom, hogy helyes-e – mondta férjének, amikor kiléptek az utcára.

– Mért nem vagy őszinte? Biztosan úgy gondolod, hogy rosszul tettem. De honnan tudjam, hogy ilyenkor mi a teendő? Amióta a világ világ, egyetlen Grodzicki sem került ilyen helyzetbe. Apám egyszerűen jól elrakott volna a derékszíjával. Alaposan elnáspángolt volna, s bizonyára nem jutott volna eszébe, hogy megsérti az Úristent, ha ilyenformán győz meg az Ő létéről.

– Ó, milyen szörnyű!

– Bizony szörnyű. Ötvenkét éves vagyok, ennek felét az élettel való viaskodás töltötte be, a másik felében megtanultam irányítani. Legalább eddig úgy gondoltam. Mert csak most látom, hogy milyen ostoba vagyok, tehetetlen, ostoba ember. Ez a taknyos olyan leckét adott föl nekem, mellyel nem tudok mit kezdeni. Olyanformán érzem magam, mint az, aki bezárta a kalitkát, miután a madár már kiröpült belőle.

– Istenem, mi lesz ebből!

Grodzickit igazán dühbe hozta ez az újabb sóhaj.

– Te mindenesetre a könnyebbik részét választottad. Sóhajtozol, sírdogálsz, aggódsz, de azt hiszed, majd csak lesz valahogy. De arra gondoltál-e már: mit érnek azok a szülők, akik gyerekük testét meg tudták oltalmazni minden

veszedelemtől és nyomorúságtól, de ölbe tett kézzel állnak, ha lelkét kárhozat fenyegeti?

Az utcai lárma elnyomta szavukat. Grodzickiék csak nehezen furakodtak át a tömegen, mely a Sykstuska utcából a Karol Ludwik utcába és a Wały Hetmańskie felé özönlött; a villamosok iszonyú csöngetéssel törtek utat maguknak. Ezt a tömeget is a metafizika vezette, vagy inkább a rozsdája, a babona leprás üledéke. A rikkancsok brosúrákat árultak; ezek Pranajtis hercegnek a rituális gyilkosságokkal kapcsolatos nyilatkozatát közölték. A turkesztáni egyházkerület felügyelője – a talmudra és a történelemre hivatkozva – föltámasztotta a régi temetőkben szunnyadó mendemondát, és hitelt adott a névtelen krónikásoknak. Az ezeréves gyűlölet nevében emelte föl a szavát, a kis Juszczyński testét hívta bizonyságul, mely tizennégy sebből vérzett (kétszer hét) és súlyos, véres lidércként nehezedett a kijevi bíróságra. Ez a hang, a varázslatok és démonok őshazájából, Ázsia mélyéből tört föl, és nőttön-nőtt a bécsi kávéház előtt, túlharsogva a keringőket és a tiroli lövészezred indulóit, fölforralva a derék nyárspolgárok vérét; egyszeriben ragadozó szemmel méregették az öreg zsidókat, akik a Sobieski-szobor lábánál sefteltek, és hordták a hírt.

Grodzickit annyira lekötötték a saját gondolatai, hogy észre sem vette az izgatott tömeget: a megszokott esti emberáradatnak vélte. Mikor áthaladt a Mária téren, kalapot emelt a villanykörték füzérében csillogó Szűzanya szobra előtt.

– Teljesen érthetetlen, hogy a mindennapi gondok menynyire elnyomják az emberben ezeket a dolgokat! Reggel és este még elrebegjük az imádságot, vasárnap elmegyünk a templomba, egy évben egyszer meggyónunk, és ezzel leróttuk tartozásunkat Istennel szemben. Egyszer csak előáll egy

ilyen tacskó, és értésünkre adja, hogy semmit sem tudunk a világ legfontosabb dolgairól. Mert ezt az egyet el kell ismerni: *őt valóban* mélyen érinti. Tudja, hogy minden ettől függ, és nincs még egy dolog, amivel érdemes ennyit foglalkozni.

– De Binio, Isten nem kívánhatja, hogy minden katolikus teológus legyen.

– És mit válaszolsz, ha megkérdezi tőled: mit tettél, hogy a fiadat megmentsd? Miért hallgattál, mikor az Ő létét tagadta? Miért nem talált hited a gyermekkori katekizmus mondatain kívül más szavakat is? Miért nem tudtad eloszlatni a kétségeit? Miért van az, hogy joggal nevethetem, ha illetéktelen a közigazgatási törvényekbe ártja magát, de úgy állok itt, mint szamár a hegyen, ha meg kell indokolnom a hitemet? Ugye, nem mondhatjuk, hogy az a sok kacat, amiből az élet tevődik össze, fontosabb az evangéliumnál? Vagy hogy bölcsnek nevezhetjük azt, aki meg tudja magyarázni ennek az épületnek létét, de képtelen szavakba foglalni, hogy miben áll annak a másiknak szükségszerűsége, melynek kereszt van a tetején?

Kezével a Helytartóság épületére mutatott, azután a Karmeliták templomára.

A két világ – a földi és az örökkévaló – kirívó ellentétként álltak egymás mellett.

A Helytartóság szigorú tömbje – komor sötétségét egyetlen világos ablak sem törte meg – maga alá gyűrte a kőlemezekkel bilincsbe vert földet, mely tompán visszhangzott a silbak lépteitől. Látszott, hogy a falak szelleme komolyan veszi a teret és időt, és elvárja, hogy őt ugyanúgy respektálják. A fekete, kétfejű sas nem adott szárnyakat neki; az aranyalma és a kard súlya alatt lemondott a röpülésről, és úgy tetszett, évszázadokig akar itt gubbasztani e földön, melyet száz éve ragadott el, és fosztott ki.

A templom azonban lenézte a földet, mely lépcsőivel, teraszaival üldözőbe vette, égre törve az elragadtatott fák között; a fák csúcsai arról álmodoztak, hogy valaha utolérik a keresztet. De a két tornyocska mindig elillant előlük; az időtől szürkészöld rézen parányi fény reszketett, s úgy tetszett, mintha gyöngéd mosollyal fölbukkanna a lélek, mely a kánaáni menyegző óta minden csodát átélt, a hegyi beszéd óta pedig az emberiség egész balsorsát latra vetette; a lélek látta, hogy a szavak szótagokká pattannak szét a zsinatok tüzében, és az egyes betűk kiömölve belőlük és a széltől kergetve, széthordják a tüzet a földön; még jól emlékezett Théba minden éjszakájára, a sivatag ijesztő csöndjére, a bíborvörös római estékre és a súlyos, mérgező naptól felpuffadt délre; ragály fojtogatta az embereket, az őrültek seregét démoni tánc ragadta magával; emlékezett a szűz országok hajnalaira, amikor – mocsarak párájában – az első misszionáriusok napja virradt; amikor a katakombák olajmécseseinek és a gótikus katedrák gyertyáinak világánál olvasták a Szentírást – köztereken, az égő máglyák mellett; holdfénynél, a klastromi cellákban, az elragadtatás óráiban; ez a lélek megrészegedett a gondolattól, egészen az abszurditásig, és kijózanodva ismét kábulatot keresett a skolasztikusok vitáiban, a misztikusok vízióiban; ez a lélek egyszerre volt alázatos és gőgös, bölcs és balga, ihletett és renyhe, könyörületes és erőszakos – titokzatos, kihívó, emberi szívekre szomjazó és a világot megvető lélek.

A Vám tér felől váratlanul fülsiketítő dübörgéssel kigördült a tűzoltókocsi, mögötte egy másik, harmadik. A hatalmas, fekete lovak patái döngtek a szikrát pattintó kövezeten. Trombiták jajveszékeltek gyászosan, a tűzoltósisakok röptükben fölfogtak minden fényreflexet. Grodzickiék megálltak; Zofia asszony keresztet vetett; majdnem elállt a szívverése. De a pokoli kocsik a dominikánusok felé for-

dultak be; a látóhatárnak az a része, ahol az ő fia maradt, biztonságban volt. Zofia asszony nem hitt más gonoszban, csak abban, mely a földtől, teremtményeitől és elemi erőitől származott.

Csöndben érkeztek Pańcia háza elé. Grodzicki elgondolkozott, s ahelyett, hogy meghúzta volna a csöngőt, kivette saját kulcsait; ezzel az ösztönös gesztussal elárulta, milyen közelinek, barátinak és szinte a sajátjának érzi ezt a házat. A konyhán keresztül jutottak a lakásba. Zofia asszony mindannyiszor jóleső érzéssel köszöntötte a ragyogóan tiszta serpenyőket, lábasokat, üstöket, teleaggatott világos falakat, a makulátlan és anilinsárga padlót, a szolgáló hófehér lepedővel áthúzott ágyát.

– Egy kis meglepetést tartogatok.

A meglepetés Grozd tisztelendő volt. A pap tudta, kivel találkozik majd Pańciánál, ezért teljes nyugalommal nyújtotta kezét Grodzickinak; a tanácsos nehezen leplezte csodálkozását. Grodzicka asszony még kevésbé tudott uralkodni magán. Fülig elvörösödött, és nem tudni miért, levetette kesztyűjét; ez sokáig tartott, és ráadásul nevetséges is volt, mivel a lelkész kinyújtott kézzel állt előtte. Mielőtt vacsorához ültek volna, Grodzickinak sikerült egy pillanatra félrevonnia Pańciát a sötét alkóvban, a konyha mellett.

– Hogy kerül ez ide?

– Á, régi ismerősöm. Még Truskawiecből. Sohasem járt nálam, de ma találkoztam vele a székesegyház előtt, és meghívtam. Ellenére van talán? Rossz véleménnyel van róla?

– Isten ments! A harcos egyház derék katonája. És ha még több szíve is volna . . .

Pańcia azonban már mással volt elfoglalva. Néhány üveget vett elő a szekrényből, és kivitte a vendégeknek.

Grodzicki minden ok nélkül gyanakodott Pańciára. Igazat mondott. Három évvel ezelőtt Truskawiecben egy padon ült a forrás közelében, szürke-piros csíkos ernyője alatt – ettől sohasem vált meg –, amikor az ösvényen megpillantotta a papot, amint lassan fölfelé cammogott, és fekete szalmakalapjával legyezgette magát.

– Jó napot kívánok, tisztelendő úr! – szólította meg ugyanazzal az ösztönös jóindulattal, mellyel az erkélye alatt elvágtató lovasrendőröket vasárnaponként egy pohárka édes likőrre invitálta . . . – Iszonyú hőség van ma.

A lelkész meghajolt, és azt mondta: lehet, hogy ma még esni fog, de azért nem fogja elhanyagolni napi sétáját.

– Akkor jöjjön el estére egy kis preferánszra.

A lelkész megköszönte a meghívást, elkérte a címét, s sarkon fordult, teljesen elfeledkezve róla, hogy be kellett volna mutatkoznia. Amikor este megjelent, Pańcia már mindent tudott róla, amit ilyen gyógyfürdőhelyen várakozás közben meg lehet tudni valakiről. A legfontosabb, hogy ugyanabban a gimnáziumban tanított, ahova Teofil járt. Erre gondolt ma is, amikor litánia után összefutott vele a székesegyház előtt.

Grozd tisztelendő rajongott a preferánszért. Az egzegetikán és a képkereteken kívül ez volt a harmadik szenvedélye. Ezen az estén azonban, sajnos, nem tudta vágyát kielégíteni. Ugyanis Grodzickiéken kívül ott volt még Siekerska százados, és az egyetlen játék, mely ezt az öt embert összetarthatta, a labet volt. Grozd tisztelendő megadóan keverte a kártyákat.

– Négy cent a tét – mondta Grodzicki, alaposan ráijesztve a papra.

Ez fokozta vele született óvatosságát; gyanakodva fogadott minden ütőkártyát, s nagyobb tét esetén ezt suttogta: „Pássz" – és kirakta kártyáit az asztalra, miközben te-

nyerével elfedte őket. Grodzicki ellenben mindent egy lapra tett föl, s ezzel kivívta a századosné csodálatát, aki időnként hangosan is kifejezést adott ennek. Rendszeresen elragadta a többiektől a bubit, minden kártyák legálnokabbját, s gyakran a legmerészebb várakozást is fölülmúlva nyert. Mert ez a bubi saját fia volt, akire mindent föltett. A sorssal, rossz előérzetével, sötét gondjaival játszott érte, és mindig nyert a komor pikk dámák, az ászok ellenében; ezek az ő szemében olyasvalamit jelképeztek, amit nem mert közelebbről meghatározni, s ami egyetlen szempillantás alatt Jákob harcává változtatta a játékot, melyet Vele vívott, aki nem akarta fölfedni előtte a nevét.

Kitűnő kedve kerekedett. Grozd a lármás siker láttára teljesen letört, és szánalmas módon veszített: kifizette a tétet, majd rögtön utána gyáván megfutamodott.

– Tudja-e, tisztelendő úr – mondta az udvari tanácsos fölvidulva –, hogy ez a játék Franciaországból ered, s tulajdonképpen *l'abbé*-nak, azaz papnak hívják. A XVIII. században született, és nagyon népszerű lett azokban a körökben, melyekben a világi, fölöttébb társaságkedvelő papok rászolgáltak erre a bizalmas: labécska névre. Az akkori időkből származó festményeken és metszeteken szép és vidám hölgyek társaságában láthatjuk őket, akik mélyen dekoltált ruhákban jártak . . .

– De Binio! – háborodott föl Zofia asszony.

– Asszonyom – fordult feléje a hitoktató –, sajnos, ez mind igaz. Az akkori papság megbotránkoztató szokásokat vett föl, ezzel magyarázható a vallás akkori hanyatlása. Az istentelenségnek, mely Voltaire és mások könyveiből áradt, nem vetett gátat az egyház; az Isten szolgái képtelenek voltak megőrizni méltóságukat. Manapság . . .

Itt hirtelen abbahagyta, mert a kártyalapok szétosztása-

kor fölfedezett egy ászt, az elsőt, mely ezen az estén a kezébe került.

– Ez már mind a tisztelendő úré, ugye? – kérdezte Grodzicki.

– Igen.

De amikor megnézte a kártyáit, a rémülettől egészen megdermedt, valamennyit lehajította – ismét csupa szemetet vett föl –, s teljesen megzavarodva eljátszotta az ütőkártyáját.

– Hogy lehet ilyet csinálni?! – háborodott föl Pańcia.

Veszített; Grodzicki pedig – utolsó ütésével, amikor már senki sem várta volna – ismét nyert, ráadásul a káró bubival, az ő fiával!

– Pańcia! – kiáltott föl. – Kérem, ajándékozza nekem ezt a csomag kártyát. El akarom tenni emlékbe.

Pańcia jóindulatúan rámosolygott, s megörült, hogy az ő régi borától ilyen jókedvre derülnek a vendégei. Grozd tisztelendő még egy negyedóráig maradt, amíg el nem fogyott a bank, melyet a vereségével töltött fel, azután fölállt, hogy elbúcsúzzék.

Amint egy pillanatra négyszemközt maradtak, Grodzicki félhangon megkérdezte tőle:

– Hogy van Paliwoda apát?

– Éppen ma vette föl az utolsó kenetet.

– Ó! – Grodzicki elgondolkodott. – A helytartó a jövő héten érkezik. Ugye, ez éppen jókor lesz?

A hitoktató alig észrevehetően bólintott.

18

Ellentétben azzal, amit a kártyák mutattak, Grodzicki elvesztette a láthatatlan partnerével folytatott játszmát. Ugyanis abban az órában, melyben Pańcia fölállította a zöld kártyaasztalt, Teofil – szék alá húzott lábbal –, ott ült Kalina professzor előtt; az ősz szakállú, pirospozsgás arcú tudós – vörös atlaszsapkájában – úgy festett, mint a káró király: az egyetlen lap, mely egész este egyszer sem került Grodzicki kezébe.

A gondolat, hogy elmenjen a professzorhoz, váratlanul tört a fiúra, miközben szomorúan és magányosan fogyasztotta el tojásrántottáját, apja szavain kérődzve. Úgy érezte, hogy megalázták a szó legmélyebb értelmében: sérelmet szenvedett, és ráadásul még nevetségessé is tették. A szerencsétlenség, mely Strausst a brzuchowicei fűzfa üregében érte, teljesen elvágta Teofilt a kölcsönkönyvtártól; inkább veszni hagyja az egész betétet, mintsem még egyszer mutatkozzék ott, és valami kiagyalt históriával bocsánatot kérjen. Egyébként is, mihez kezdhet az ember három hatossal a zsebében? Bár a világ valamennyi csatája közül az ég meghódításáért indított harc a legkevésbé költséges, de sanyarú anyagi viszonyok közt itt is hajótörést szenvedhetünk. De lám, a szomszédos birodalomban hatalmas szövetségesre talált. Teofil az éjszaka leple alatt átlopódzott hozzá; ő, a halálra ítélt, száműzött áruló.

– Te vagy hát az udvari tanácsos fia? – kérdezte a telt basszushang az óriás karosszék mélyéből. – És az édes-

anyád az a magas hölgy, ugye? Igen, igen, volt szerencsém ... Nagyon érdekes asszony!

A bók nem annyira Grodzicka asszonynak szólt, mint inkább melltűjének. A professzor, aki megőrizte éleslátását, egyszer, amikor véletlenül találkoztak a háztulajdonosnőnél, gyönyörű régi brosst látott rajta. Briliáns volt aranyfoglalatban, körülötte gyöngyszemek, olyanformán, hogy fönn és lent négy félkört alkottak, egyik a másik fölött, oldalt pedig öt-öt rövid sugarat; olyan hatást keltett, mint egy szétvetett lábú bogár, de a csillagászban egészen más hasonlatot idézett föl: föltűnően emlékeztette az öt vízmolekulájú rézszulfát-kristályokra, a Laue-féle modellre. Ilyen kép akkor keletkezik, ha a röntgensugarak merőlegesen esnek a három kristálytengely egyikére, föltárva az atomok elrendezését. A furcsa melltű nemegyszer foglalkoztatta a professzort, aki ettől az időtől kezdve nagy hódolattal köszöntötte Grodzicka asszonyt.

– Inkább az anyádra hasonlítasz. Csakhogy neki szürke a szeme. Ugye?

Teofil bólintott és elvörösödött. Ebben a pillanatban ugyanis fölfedezett egy vékony fehér szalagot, mely a professzor nadrágjának két felső gombja közt fityegett, majdnem könyöknyi hosszúságban. Kalina minden mozdulatára ide-oda lengett. A professzor már abban a korban volt, mikor a tárgyak rosszindulata föltámad az egyes ruhadarabokban, és visszaélnek az ember szórakozottságával, sietségével, ügyetlenségével. Ez a *strájfli* – ahogy egész Galícia és Lodoméria területén nevezték a szalagot, mellyel derékban megkötötték az alsónadrágot – volt mind közül a legálnokabb. Hosszú volt és keskeny, s mindig kifogott a professzoron: a legalkalmatlanabb pillanatokban bújt elő. Az uralkodó legutóbbi látogatása alatt, mikor az egyetemi szenátus ...

Teofil azt füllentette, hogy eszébe jutott a lépcsőházi jelenet, s megfordult a székén, hogy ne lássa azt a makrancos szalagot, mely csúfot űzött gazdájából.

– Igen, apád egy kissé ódivatú nézeteket vall. Összeszólalkoztunk. Ha ilyen dolgokról van szó, egyszerűen képtelen vagyok lakatot tenni a számra.

Az utolsó mondat tömören összefoglalta Kalina professzor egész egyetemi működését. Elődje – a német Friedrich Dohle – a németesítés idején vette át a fizika tanszéket, „különös tekintettel a kozmográfiára", de a változó körülmények folytán ellengyelesedett. A derék mamlasz derűsen viselte a hallgatók szekatúráit: a szemeszter folyamán legalább ötször döglött csókát akasztottak a táblára. Dohle óvatosan fogta meg nemzetségének e példányát, kinyitotta az ablakot, és kihajította a madarat. Közben egy kuplét dúdolt valami ősrégi operettből, még a boldog bécsi időkben hallotta és jegyezte meg:

In meinem Käfig hatt' ich zwei Dohlen,
Eine hat gestern mir Josef gestohlen,
Ich hab jetzt nur eine,
Drum weine ich, weine . . .[1]

E szavak ostoba abszurditása frenetikus derültséget keltett. Ilyenformán fogyatkozott meg az Ossolineum épülete fölött lakó csókák száma Lemberg városában; az akkoriban igen gondozatlan Botanikus-kert ezáltal egy kis trágyához jutott, csekély döghús alakjában, s néhány tucat fiatalember könnyebben viselte el a *Neue Ansichten über die Moleku-*

1. Ketrecemben volt két csóka;
Az egyiket ellopta Jóska.
Így aztán csak egy maradt,
Sírok hát, mert egy maradt.

lartheorie előadásait, melynek kéziratát, az egész fizikai szertárral együtt, a hősi és feledhetetlen Kozma mentette ki 1848-ban a tűz lángjaiból. Dohle azzal szerzett magának nevet a csillagászatban, hogy kimutatta: időszámításunk tizenkettedik évében december 24-ről 25-re virradó éjszakán Betlehem fölött megjelent a Halley-üstökös, s ezen a vidéken egészen január közepéig lehetett látni. Ezt egy fél évszázad múlva Westbert *Biblische Chronologie* című művében is megemlíti anélkül, hogy hivatkozna a szerzőre. Mikor külföldi tanulmányútja befejeztével a fiatal docens, dr. Józef Kalina Lembergbe érkezett, és megkezdte előadásait (1870 februárjában, csikorgó hidegben, mikor a harmincfokos fagyban csonttá fagyott csókák potyogtak le a fákról), úgy rémlett, mintha egyenesen ez a titokzatos *Josef* bukkant volna elő a kupléból. Már akkor se tudott „lakatot tenni a szájára", s azt hangoztatta, hogy Dohle többre tartja Newtonnak az Apokalipszishoz fűzött magyarázatait az általános gravitáció törvényénél. Egy alkalommal megkérdezte az öreget, nem gondolja-e, hogy arra a napra – amelyiken Józsua megállította a napot – esett az a kettős éjszaka Görögországban, midőn Zeusz Alkménével Héraklészt nemzette. A tréfát széltében-hosszában tárgyalták az egész városban.

A professzor jó néhány évig viaskodott a docenssel, föllelkesítve az ifjúságot, a hatóságok legnagyobb bosszúságára. Kalina csupán Dohle halála után kapott katedrát. Biztonságban érezte magát fényes tudása folytán, és csúfot űzött ellenségeiből, kiknek számát bámulatra méltó ügyességgel szaporította. Rektor azonban nem lett belőle. Mikor elmúlt hetvenéves, senki sem akadályozhatta meg címzetes egyetemi tanárrá való kinevezését, melyre éppen ez évben került sor. A hallgatók zajosan ünnepelték.

– Sohasem rejtettem véka alá a meggyőződésemet –

mondta a professzor. – Semmi körülmények között sem. Ez nem hőstett. Olyan világos és magától értetődő, mint az egyszeregy. Ugye, azt senki sem tagadja, hogy tudja, mennyi ötször öt? Erre azt felelhetnéd, hogy igen, az egyszeregy miatt még senkit sem üldöztek. De az, hogy erre még nem volt példa, még nem biztosíték, hogy a jövőben sem lesz. Tehát ki kell használni ezt az ideiglenes szabadságot arra, hogy nyíltan hirdessük az egyszeregyet. Ámde azt a másik, ugyancsak ideiglenes, de már korlátozottabb szabadságot is használjuk ki, hogy józan szemmel tekinthetünk a világmindenségre. A mi időnk drága. Az emberiség ugrásszerűen fejlődik a fanatizmus és a sötétség egymást követő időszakai között. Lehet, hogy azzal, amit a nyugalomnak ilyen átmeneti pillanatában tehetünk, mint a jelenlegi, sok-sok évszázadig kell majd beérnünk. Sietnünk kell, hátha már nem sok időnk van hátra. Lehet, hogy a most születő nemzedék föltámasztja a varázslatokat és az előítéleteket, s ismét rabszolgaként hódol nekik.

Az öreg egészséges arca a komor jóslatok ellenére derűsen csillogott. Hosszú, ősz szakállát simogatva, érdeklődéssel tekintett a fiúra; Teofil le nem vette róla a szemét, s e két tekintet – a fekete és a világoskék – a lámpa csöndes fényében barátságot kötött.

– Látod, kedves fiam – mosolyodott el Kalina –, az apáddal a föld erkölcsi rendje miatt akaszkodtunk össze. Ahogyan az többnyire lenni szokott, véleményünk közt nem volt lényeges különbség. Apád ugyanazt az etikát vallja, amelyiket én, de idegen meggyőződések nyűgét cipeli magával, s azokat sajátjának tekinti. A legkegyetlenebb zsarnok, akit az ember saját maga gondolt ki önmaga számára, készteti erre. Hisz abban a végtelen lényben, aki a magányosság megszámlálhatatlan eónja után megalkotta a világot. Meggondolatlan cselekedet volt, és ezért függetlensé-

gével fizetett a végtelen lény. Ezzel kezdődött a nyugtalanság, a harag, a csalódás és a keserűség ideje; később még az a gondolat is foglalkoztatta, hogy művét megsemmisíti. Minekutána mindennap egy új, gondolkodó lénnyel, azaz az emberrel, akadt dolga, a végtelen lény elhatározta, hogy létrehozza az etikát. Olyan lény számára, aki azelőtt hosszú ideig teljes magányosságban élt, nehéz és fájdalmas föladat volt ez. Ugyanolyan lázasan, féktelenül és meggondolatlanul hajtotta végre, mint a világ teremtését. Megmagyarázhatatlan fösvénységből, vagyis inkább érthetetlen feledékenységből, nem gondoskodott táplálékról valamennyi állatfajta számára, s ezzel kölcsönös fölfalásra kényszerítette őket; ugyanúgy az első etika is, melyet a világra tukmált, egy vad törzsfőnök szeszélyes parancsaira emlékeztet, és a kíméletlenség, mellyel a legkisebb vétséget is megtorolta, sokkal inkább nevezhető zsarnoki önkénynek és erőszakosságnak, mintsem könyörületességnek a gyönge és védtelen bűnös iránt.

Teofil mozdulatlanul ült a helyén. Úgy érezte magát, mint a vasdarab a mágnes közelében; volt még benne egy kis ellenállás, de egyre csökkent a rátörő keserűség és a vágy hatására, hogy megadja magát. Kalina kinyújtotta a kezét; Teofil összerezzent, mintha megijedt volna attól, hogy a professzor feléje közeledik. Ő azonban az asztalon fekvő könyvek után nyúlt. A kezébe vette az egyiket, a legfölsőt, s lassan lapozgatott benne. Kis idő múlva megtalálta azt, amit keresett; mutatóujját a könyv lapjai közé dugta, és így tartotta készenlétben.

– Az apáddal – mondta – ma nevetséges és ártatlan teológiai disputát folytattunk. Amikor hazaértem, rögtön elővettem ezt a könyvecskét. Vanini írásai. Ilyen egyszerű következtetést von le: „A világ olyan, amilyennek Isten teremtette; ha azt akarta volna, hogy jobb legyen, bizony-

nyal jobb is volna. Ha van bűn, az csak azt bizonyítja, hogy Isten akarja így; ugyanis meg vagyon írva: mindent, amit csak akar, meg tud cselekedni. Ha tehát nem akarja, és a bűn mégis létezik, úgy vagy meggondolatlannak, vagy tehetetlennek, illetve kegyetlennek kell neveznünk, mert vagy nem volt tudatában hatalmának, vagy nem tudott élni vele, illetve lemondott róla." Ezt írta Vanini. Máglyán égették el, mert sehogy sem tudták rábizonyítani, hogy hibás a következtetése. Gondold csak el: mindez 1619-ben történt, vagyis ezt a kérdést már háromszáz évvel ezelőtt kézzelfoghatóan és mindenki számára érthetően eldöntötték. Pedig magad is tudod, hogy milliók élnek ma úgy, mintha Vanini sohasem létezett volna. Íme, egy keserű példa arra, milyen meddő az emberi gondolat.

A könyvecske, melyet szorongatott, kicsúszott a kezéből. Teofil fölugrott a székéről, hogy fölemelje, de a professzor már lehajolt érte; ekkor látta meg azt a szerencsétlen *strájflit;* a térde közt fityegett. Röstelkedve elmosolyodott:

– Lám, ilyen az öregség. Az ember lompos lesz és fecsegő. Már jó negyedórája ülsz itt, és még szóhoz sem jutottál. Azt sem kérdeztem, miért jöttél.

A fal felé fordulva mondta mindezt; ugyanis egy kissé arrébb lépett, hogy rendbe hozza öltözékét. Teofilnak csak most tűnt föl hatalmas, szinte atléta alakja.

Az öregember mindkét kezével az asztalra támaszkodott, és Teofilra nézett. A fiú fölállt; képtelen volt ülve ilyen emberhez szólni.

– Professzor úr, kérem – kezdte Teofil –, már másodszor van alkalmam, hogy ilyen dolgokról beszélhessek, s egyáltalán az az érzésem, mintha olyan embereket vezérelne az utamba valami . . .

Kalina kezével elhárító mozdulatot tett:

– Azt mondod: valami? Sohase használj homályos sza-

vakat. Még a mágikus korból valók, s minden babonák ősapját, a félelmet rejtik magukban.

– Jó. De az utóbbi időben olyan dolgokat éltem meg . . .

– Magad teremtetted őket – szakította ismét félbe Kalina. – Itt születik – ujjával váratlanul megérintette Teofil homlokát, úgyhogy a fiú hevesen visszarántotta a fejét.

– Lehet. Bizonyára. De nem is fontos – legyintett türelmetlenül. – A lényeg, hogy attól, amit az imént öntől hallottam, megkönnyebbülést érzek vagy nyugtalanságot . . . Mert látja, professzor úr, én kész vagyok szemétre vetni azt a világot, a fogalmaival együtt, melyben nevelkedtem; mert tudom, hogy hasznavehetetlen ócskavas . . .

– Kitűnően megfogalmaztad! – Kalina megrázta a szakállát, elismerését fejezte ki. – Igen, igen, ócskavas, szétmarta a rozsda, s még arra sem jó, hogy beolvasszák.

Teofil szemrehányóan nézett rá. Kalina megértette.

– Bocsáss meg – mondta –, folytasd csak.

– Arra gondolok, hogy az ateizmus . .

A csillagász széttárta a karjait, s úgy rémlett, mintha a falon imbolygó árnyékuk föl akarna emelkedni a levegőbe, mint egy hatalmas madár.

– Mindig ez az ostoba főnév! Ateizmus! Mennyi inszinuáció lappang ebben a kifejezésben! Mintha a teizmus olyan magától értetődő dolog volna.

Teofil belefáradt a hasztalan várakozásba, hogy mikor engedi már szóhoz jutni a heves öregúr, s kimerülten roskadt le. Olyan szavakat fojtottak belé, melyekkel különben sem tudott mihez kezdeni. A professzor elnevette magát:

– Fél évszázados egyetemi tanári pályafutásom a hosszú monológok félszázada volt. De így is tudom, hogy mit akarsz mondani. Igen, fiacskám – nagy keze Teofil vállára nehezedett –, nem tévedek. Az az ember vagy, akire lehet építeni. A te korodban tíz fiatal közül kilenc hasonló vál-

ságba kerül; de hány akad, aki ennyire komolyan veszi? Valami forr bennük, buzog, aztán lassan lelohad, s jóformán észre sem veszik, máris ott ülnek újra régi családi otthonukban, és a régi badarságokat mesélik csemetéiknek, akik talán valamikor újra kezdik ezt a lagymatag lázadást, és ők is a rózsafüzérrel végzik.

Kalina átment a szobán, hirtelen megállt az egyik szekrény előtt, kinyitotta, és így szólt:

– Erre van most szükséged, ugye?

Teofil bólintott.

– Látod, milyen jól megértjük mi egymást?

Az a különös szag csapta meg, melyet a zárt helyen tartott könyvek árasztanak magukból: közönséges ott számára egyszerű dohos szag, a világ vízióját kereső fiúk számára azonban – bódító hasis. A könyvek tömött sorokba halmozódtak; minden szabad helyre brosúrákat, folyóiratokat zsúfoltak.

– Itt bizony nincs valami nagy rend – mondta Kalina aggodalmasan –, ráadásul el sem tudlak igazítani. Magam a szélső könyveket használom csak. Ott hátul azonban valóságos dzsungel van. De föl a fejjel, fiatalember! Amikor csak kedved tartja, eljöhetsz ide, s elviheted, amire kedved szottyan.

A könyvek közül kihalászott egyet: Leibniz *Teodiceá*-ja volt.

– Pokoli rendetlenség van itt! Mégis milyen tisztes helyet választott ki magának ez a csélcsap! Pedig a lehető legmesszebbre kellene rejteni az emberi szem elől. – Belelapozott és bólintott: – A zűrzavarnak újabb példája. Olyan ember írta, aki a differenciálszámítással ajándékozta meg az emberiséget, mégis a bibliai Isten igazolására fecsérelte lángelméjét. Azt mondja, ne csodálkozzunk a gonoszon, mivel Isten egy meghatározott, a dolgokban eleve rejlő értel-

met korlátok közé zárt olyanformán, hogy egyes kombinációk kizárják egymást, és az adott jó nem létezhet. Isten először megvizsgált minden világot, amit csak teremthet, és a miénket választotta, mint a lehető legjobbat. Ezt tanította Leibniz, s ezért csodálták és szerették a hercegnők, az uralkodók pedig magas címekkel halmozták el. Biztosan te is hallottál már róla. Egyetlen dogmatika sem hagyja említés nélkül a nevét. Legalábbis az én időmben, és semmi sem mutat arra, hogy a dogmatika az évszázadok folyamán változtatna szokásain. Leibniz neve kedves mindazoknak, akik hálásak Istennek, hogy a világot megteremtette, s magasztalják, amiért egy másikat is létrehozott, ahol a világunk hibáit jóvá lehet tenni. Mi azonban a szekrény legaljára hajítjuk!

A csillagász valóban a legalsó polcra dobta a *Teodiceá*-t; a régi, üres, penészes tintásüvegek riadt csörömpöléssel fogadták. Azután egy fűzött kötetet húzott elő; ennek lapjai még nem voltak fölvágva.

– Ez jó lesz kezdetnek – mondta. – Egy régi barátom írta. Hatalmas koponya, bármit gondolnak is róla az ellenségei. Természetesen, neki is megvannak a hibái. Például: nem tud beletörődni abba, hogy a nemlétbe kell távoznia, meg nem oldott titkokat hagyva maga után a földön. De minek elébe vágni a dolgoknak? Olvasd el magad, és döntsd el.

A professzor Teofil hóna alá dugta a könyvet, azután vállon ragadta, s elragadtatva nézett rá.

– Fiú! – kiáltotta lelkesen. – Szép út áll előtted. Azoknak, akik először pillantották meg saját lábuk nyomát a Mont Blanc haván, vagy valaha megpillantják a Mount Everestet, fogalmuk sincs arról az örömről, ami ott vár rád, ahova nemsokára eljutsz. Félelem nélkül tekintesz majd a

végtelen térre, s úgy érzed, te vagy az első ember ezen a csak az imént kihűlt földön. Siess!

Ezzel az áldással szaladt le Teofil a lépcsőn; szélvészként viharzott a konyhába a szolgáló rémületére. Az asztalról lesöpörte a könyveket és füzeteket, és föllapozta a professzortól kapott kötetet. *A monista filozófia vázlata* volt; Ernst Haeckel írta. A második lapon ezeket a lendületes írással írt szavakat olvasta:

Meinem lieben Freund Dr. Josef Kalina übersende ich dieses Buch, das mir wie ein Gruss aus seiner Heimat kommt, in Erinnerung an die schönen Jenaer Tage.[2]

Ernst Haeckel

Jena, 30. Oct. 1904.

Haeckelt, aki nyolc évvel volt idősebb Kalinánál, Jénában ismerte meg, mikor ez a huszonkét esztendős óriás nagy népszerűségnek örvendett a Burschenschaftokban. A Saale menti elragadó erdőben, ahol még Vitéz Boleslaw verte le a határcölöpöket, minden második nap jól „összeszabdalta a pofájukat". Haeckel éppen akkor nyerte el a *venia legendi*-t[3] a gyökérlábúak rendszertanáról írt disszertációjával, és a sugárállatkákról írt híres monográfiáján dolgozott. Kalina gyakran órákig elüldögélt nála, ha nem talált vidámabb elfoglaltságot. Mivel Haeckelnek nem volt ideje vele elbeszélgetni, mikroszkópját ajánlotta föl a vendégének.

Fantasztikus alakú sisakot, pajzsot, dzsidákat, sodronyingeket láthatott, mintha valamiféle törpe fegyvertárból kerültek volna ki; ismeretlen címerpajzsokat, címereket és rendjeleket; szellemek által font ezüstkosarakat, tálakat, korsókat, vázákat, melyek – úgy rémlett – még a levegőnél

2. Kedves barátomnak, dr. Josef Kalinának, a szép jénai napok emlékére küldöm e könyvet, mely nekem olyan, mint egy üdvözlet az ő hazájából.

3. Előadási engedély; magántanári képesítés.

is könnyebbek. Végezetül csillagokat, melyek annyira különböztek egymástól, mint a hópelyhek. E csodák közül a legnagyobb fél milliméteres területet foglalt el. Kovaföldből volt, ugyanabból, mely hegyi kristállyá alakul át. Alkotójuk a sugárállatka, mely valami megmagyarázhatatlan alkímia folytán a tenger vizéből bányássza ki a kovaföldet, s egyetlen sejtjének még érthetetlenebb tevékenységével tutajjá dolgozza át, s a nyálkának e parányi tömegét átviszi az óceánon. E sugárállatkák ezrei – mint parányi szobrászműhelyek – évmilliókon keresztül teremtik meg ezt a mikroszkopikus szépséget. Valamennyi fajta – a saját öröklött és tökéletességében fölülmúlhatatlan mintája szerint – az élet röpke pillanatának alkot, nem mások szemének gyönyörűségére, s halála után a tengerfenékre veti, ahol iszap közt halmozódnak e kincsekből álló múzeumok és képtárak, melyeket vak halak őriznek.

Esténként a türingiai kolbász és egy korsó Lichtenhainer mellett Haeckel elmesélte neki, hogyan leste a Messinai-öbölben, a Szkülla és Kharübdisz vizein a sugárállatkákat, s hogy e teremtmények fényükkel miként változtatták misztikus mesévé a tenger éjszakáját. Akkor még nem született meg a szó ennek a csodálatos fénynek a meghatározására, még nem volt itt az ideje. A hajnal. Az élet hajnala volt: az egysejtű sugárállatkák megfeszített munkájukkal megismételték a szerves élet hajnalhasadását. A két barát azon tanakodott, milyen nevet adjon nekik. Görög és latin szavakból szokatlan képzettársítások jöttek létre, s mint valami hálóba, versekbe fogták a sugárállatka-fajtákat. Régi mítoszokat idéztek, s a közös ihletben így született a Nausicaa Phaeacum vagy a Melusina Formosa.

Ilyenek voltak azok a „szép jénai napok", melyeket fél évszázad múltán a *Welträtsel* lengyel fordításához írt ajánlás idézett.

Teofil áhítatos csodálattal nézte. Életében először került a kezébe olyan könyv, mely nem közönséges, névtelen emberektől származott, hanem egy kis mosollyal és sóhajjal két tudós nyújtotta át egymásnak tér és idő fölött. Kezével beletúrt a hajába, s a homlokát ráncolva, nekilátott az olvasásnak. Minden szót olyan feszült figyelemmel olvasott, mintha egyetlen vesszö elmulasztásáért büntetés várna rá. Ilyenformán végzett az előszóval, melyben a szerző nem rejtette véka alá saját érdemeit sem, és mindentudást ígért anélkül, hogy elárulta volna, ő maga birtokában van-e. Teofil egy pillantást vetett a tartalomjegyzékre, s szívesen előlegezte neki a bizalmat, nem voltak kétségei afelől, hogy Haeckel megoldja a lét hét rejtélyét, melynek megfejtését du Bois-Reymond a tudományra bízta.

A lámpa kialudt. Teofil az órájára nézett, és elcsodálkozott: tizenegy óra volt. Három órát töltött el a könyv és a füzet fölött, melybe gondosan bejegyezte a megjegyeznivalókat. A feje szédült, a lába elzsibbadt. Kinyitotta az ablakot. Az utca üres volt és sötét; a legtöbb lámpást már eloltották.

Az égen füstként felhők gomolyogtak. Tűz emésztette a magas kék egek rejtélyét. A láng, melyet húsvét napján a néhai szeminarista gyújtott, egyre följebb csapott, és az ég egész boltozatára kiterjedt. Ebben a tűzben hamvadtak el az álmok és a gyerekkornál is távolabbi babonák, melyeket anyák, nagyanyák, dédanyák templompadokban gondoltak ki rózsafüzér és imádság mellett, az alkony ablakaiban és a házak előtti kispadokon. A felhőket ostromló nemzedékfára aggatott álmok gyökerei a régi istenek korában elhalt ősök hamváig nyúlnak vissza. A kristály égbolt, az aranypaloták, a Paradicsom mezői és ligetei, a szédítő magasságba, a fényesség csúcsaira fölvezető grádicsok a semmibe vesztek, s magukkal ragadták a pusztulásba az angyalok sere-

geit, a rejtélyes trónusokat, hatalmakat, a szeráfok szárnyas kórusát. A földúlt világmindenségben nem akadt hely az Örökkévaló trónusára, Ő pedig – mint hazátlan vándor – egyre távolabbi magasságokban keresett menedéket, a ködfoltok förgetegében, a Tejút zuhatagában, Lear királynál is magányosabban és elszántan, hogy a fekete mélységbe merüljön alá.

Teofil összerezzent, mintha magán érezné valakinek a pillantását. A fölszakadó felhők közt egyetlenegy csodálatosan fénylő csillag ragyogott. Elszoruló szívvel nézte „az éjszaka szemét"; hatalom, harag, megbántódás sejlett benne. A Sirius volt; nyolc fényév távolából még gyerekkori ágyacskájában látta őt, párnájára hulló hajfürtjeivel, őrangyalának képe alatt.

19

Az utolsó kenet után Paliwoda kanonok állapota váratlanul jobbra fordult. Amint magához tért, ezek voltak első szavai:

– Be ne ereszd ide többé azt a hitoktatót; nap nap után ide jár, hogy megnézze, mikor hunyom le végre a szemem.

Az öreg Sabina, aki már összecsomagolta a cókmókját, hogy Szent Lázárnál keressen menedéket, a nagy boldogságtól elsírta magát; csak most hitte el, hogy valóban elmúlt a veszély. Az ő fölfogása szerint ugyanis semmi sem tanúskodott jobban arról, milyen súlyos beteg a kanonok, mint az, hogy ezeket a mindennapi látogatásokat elviselte – ő, aki a tolakodókat egyébként a pipaszárral szokta elzavarni. A székesegyház árnyékában töltött negyedévszázados szolgálata folyamán az öreg Sabina vérévé vált, hogy tisztelettel nézzen minden reverendára. Ez megakadályozta abban, hogy a kanonok utasítását úgy hajtsa végre, ahogy heves természete diktálta volna, és mikor Grozd tisztelendő – a megszokott időnél valamivel korábban – megjelent, útját állta a küszöbnél. Az ajtót csak félig nyitva ki előtte, így szólt:

– A kanonok úr jobban érzi magát, de nyugalomra van szüksége.

– Ó, Istennek hála – suttogta a hitoktató. – Ma misét mondtam érte.

Ez nem felelt meg a valóságnak. Grozd tisztelendő úr aznap tartotta a bencés rendfőnök által átnyújtott listán szereplő utolsó miséjét, s csupán a dolgok véletlen találkozása

folytán egyezett meg az elhunyt keresztneve, Kajetan, Paliwoda kanonokéval.

Grozd tisztelendő római tárcájában magával hozta a megtartott misékről szóló igazolást vagy nyugtákat a pontos dátummal. A kimutatás alatt ezek a szavak voltak láthatók: *Ego infrascriptus praesentibus hisce sub iuramenti fide coram Deo attestor me omnibus et singulis Missarum oneribus, de quibus supra, fideliter ad amussim satisfecisse.*[1] Itt következett a dátum és az aláírás; ennek lendülete arról tanúskodott, hogy Grozd tisztelendő ma reggel kitűnő hangulatban volt. Az okmány egy leragasztott borítékban pihent; Grozd tisztelendőnek az volt a szándéka, hogy postán adja föl, mivel arra számított, hogy a jövőben többé nem lesz szüksége ilyenfajta bevételre. De amint kilépett Paliwoda kanonok házából, a bencések felé vette az útját.

Az egyház tanítása szerint a váratlan fölépülés kétségtelenül az utolsó kenet gyógyító hatásának tulajdonítható; ez olyankor következik be, ha a dolgok megváltozása nem ellenkezik Isten szándékával. Ebben az esetben szemmel látható volt, hogy a Gondviselés többet törődött a cs. és kir. Helytartóság háborítatlan ügymenetével, mint Grozd tisztelendő vörös szalagjával és karingével. Ugyanis ki tudja, mi történt volna, ha Grodzicki udvari tanácsos ilyen pillanatban kéri meg a helytartót, hogy járjon közben az érseknél.

Őexcellenciája elbűvölve, elragadtatva és boldogan tért haza Bécsből. Másfél órás audienciája a császárnál nagy szenzációt keltett politikai körökben és az egész Monarchia sajtójában. A parlamenti választási reformról a pártok, különösen a ruszinok packázásáról számolt be neki; egy pillanatra árnyék borult a habsburgi lovagok késői utódjának

1. Alulírott eskü alatt vallom Isten szine előtt, hogy a fölsorolt miséket lelkiismeretesen és pontosan megtartottam.

derűs és jóindulatú arcára. A császár egyszer csak összerezzent: Andrzej Potocki jutott az eszébe. Ez már a második kellemetlen ügy volt azon a napon; a régi, kipróbált *Fremdenblatt* már kora reggel szinte szó szerint idézte Károlyi követnek a magyar országgyűlésben elmondott beszédét; többek között a következőket mondta: „A miniszterelnök rablóvezér az ellenzék szemében!" A helytartó azonban kihasználta az alkalmas pillanatot, hogy a fekete színről váratlanul áttérjen a fehérre. A lehető legforróbb szavakkal kifejezte abbéli reményét, hogy az egész akciót siker koronázza. A császár, akit már jó ideje csak pesszimizmussal táplálták, még egy fél óráig ott tartotta, s szinte rátukmálta jóindulatát *für das schöne, tüchtige Land von Galizien.*[2]

Az, hogy a volt pénzügyminiszternek, Zaleskinak, grófi címet adományozott a császár, az utóbbi napok egyik legjelentősebb eseményének számított. Sokat beszéltek és írtak róla, és a helytartó előtt nem volt titok, hogy ő is hasonló reményeket táplálhat. Táplált is, és az egész úton visszafelé Bécstől Lembergig le nem hunyta a szemét. Krakkóban hajnalban a fülkéjébe hívatta az állomásfőnököt, s egy táviratot adott át neki, melyben kéri Gołuchowski elnököt, hogy estére hívja össze a parlamenti matadorok konferenciáját.

– Á, kedves Albin úr – mondta Grodzickit üdvözölve –, önben van minden bizodalmam. Most sok mindenre nem lesz időm, s szükségem van rá, hogy valaki gyorsan és lelkiismeretesen tájékoztasson a legfontosabb folyamatban levő ügyekről. Kezdjük talán ezzel.

Átnyújtott egy zöld mappába zárt iratköteget.

A bizalomnak ez az újabb megnyilvánulása máskor tán megindította volna Grodzicki lojális tisztviselői szívét, né-

2. A szép és derék Galíciának.

hány nap óta azonban teljesen közömbös lett a köznapi dolgok iránt. Amikor visszatért a dolgozószobájába, félretette az irattáskáját, és elővette könyvét a fiókból.

A katolikus vallás megvédése című sorozat második kötete volt. Apologetikus sorozat, melyet a przemyśli Egyházmegyei Kiadó jelentetett meg. A könyvkereskedésben ajánlott két könyv közül választotta ki. Az első kötet Pelczer püspök munkája volt, a címe: *Milyen nagy kincs a katolikus vallás, és miért van ennek a vallásnak annyi ellensége?* terjedelmes címével és árával visszariasztotta. A második kötet viszont nyomban megnyerte tetszését. A címe egyszerűen és becsületesen hangzott: *Van-e és milyen Isten?* És mindezt két korona hatvan fillérért.

A szerzőben is megbízott. Dr. Kazmierz Wais lelkész, egyetemi tanárral Grodzicki többször találkozott a helytartósági fogadásokon. A magas, komoly pap ama kevesek közé tartozott, akikről senki sem tételezte föl, hogy cukorkával, mandarinnal és szivarokkal teletömött zsebbel távozik.

Belemerült az olvasásba, s a tizenhatodik lapon rájött, hogy Wais lelkésszel nehezebben boldogul, mint az első pillanatban gondolta. Azoknak a filozófusoknak és tudósoknak seregszemléjével kezdte munkáját, akik hittek Istenben, s akiknek hosszú sora a biztonság kellemes érzésével töltötte el az embert, majd egészen váratlanul tüzet nyitott a pozitivistákra és agnosztikusokra, anélkül hogy kitért volna az ellenség számbeli erejére. Ettől kezdve azután minden lapon újabb ellenség bukkant föl – fideisták, ontologisták, Kant –, a teológus porrá zúzta őket, de az olvasóval is ugyanolyan kíméletlenül elbánt.

Miután egymás után kétszer is elolvasta a fejezetet a *Ding an sich*-ről, Grodzicki már magától e kifejezéstől is megijedt: szinte mélabúsan tekintett vissza a lét három ár-

tatlan betűjére, mikor az azonosság és az elegendő ok elvének elemzésébe kellett alámerülnie. Mindent gondosan csinált (ezt a fatális vonást Teofil tőle örökölte), egyetlen kis részletet sem hagyott ki; attól tartott, hogy a heves vérmérsékletű papot sohasem fogja utolérni, ha egyszer megszökik előle. Még a lapalji jegyzetet is gondosan elolvasta; a szerző gondolatai itt még koncentráltabban jelentkeztek, s a szerző itt más könyvekre is utalt. Grodzicki egy-egy címet piros ceruzával „pipált ki". Ehhez a művelethez ugyanazt a ceruzát használta, mellyel az aktákban és körlevelekben megjelölte a figyelemre méltó helyeket. Ekképpen túljutott az első fejezeten, s a második fejezet elején csüggedten olvasta: „A szellemileg fejlett ember könnyen és szinte magától jut el Isten felismeréséhez."

Mikor az udvari tanácsos eldugta a könyvet, és végre elővette a zöld iratmappát, hogy némi figyelmet szenteljen a világmindenség e részének, ahol mindeddig jobbára gond nélkül élt, olyan izgatott volt, hogy a tucatnyi tervet, grafikont és számadatot nem a szokott lelkiismeretességével vizsgálta meg, az utolsó oldalra pedig a következő megjegyzést írta: „Okvetlenül elintézendő"; csengetett, és az altiszttel bevitette az irattáskát őexcellenciájához. Ennek a szórakozottságának köszönhette Lemberg városa, hogy az állami keretből háromszázhuszonötezer koronát utaltak ki csatornázási munkálatokra, abban az időben, amikor hosszas manipulációk folytán a költségvetést minden negyedévben csökkentették, az eredeti összegnek alig egyharmadára. Olyan csöndes csoda volt ez, amilyet ez a *catholissima Urbs*[3] (V. Sixtus nevezte így a három érseki székhely városát) hősi történelme alatt nemegyszer élt meg.

3. A legkatolikusabb város.

A második fejezetben Wais lelkész Grodzicki képzeletére apellált.

Egész éjszaka sűrű köd lebegett a város fölött, de derűs reggel köszöntött be egy kis faggyal, mely a fákon levő harmatot dérré változtatta. Grodzicki már éppen föl akart szállni a villamosra, de az utolsó pillanatban meggondolta magát, és gyalog indult el, a világtól elragadtatva, mely a víz faggyá változásának folyamata által fehér, égszínkék és arany mesévé alakult át. Irodájának ablakából jól látta a hársakat és a gesztenyefákat; tar ágaikon kristályok, gyémántok és csillagok virágzottak. Ilyen időben kezdte meg Wais lelkész előadását: „A pompás ég és a föld számtalan teremtményének látványa, kimeríthetetlen gazdagsága, a csodálatos szépség és bámulatra méltó rend . . ."

Az udvari tanácsos elragadtatva szerzett bizonyosságot arról, amire egyáltalán nem volt szüksége: Isten létéről. Mindennap új dolgokkal tért haza, s már előre örült, mint valami meglepetésnek. A leves és hús között lassan kiteregette az asztalra. Akadt itt vonat számtalan vagonnal, mely az örökkévalóságban a mozdonyra várakozott, azután óra rugó nélkül, okozatok láncolata, valamint sok egyéb szerkezet, valamennyi az apologeták portékája, csupa ósdi és elhasznált holmi, de még mindig elég vonzó az újonc szemében. A különös csak az, hogy az újonc ebben az esetben az ötvenéves udvari tanácsos volt, az ütköző szakállú siheder pedig jóindulatú lenézéssel tekintett rá.

– Az, hogy a természetben célszerűség uralkodik – mondta Teofil –, elgondolkoztató, de még semmit sem bizonyít. Édesapa az emberi viszonylatokhoz való analógiájuk alapján vonja le ezeket a következtetéseket. Az analógia azonban még nem bizonyíték.

– Egy pillanat, egy pillanat, kisfiam; a józan ész azt diktálja . . .

Grodzicki most mindent a józan ész alapján ítélt meg, még a csipetnyi sót is, mellyel a szelet húst sózta meg a levesében. Mert lám, a nátrium, mely fémből állt és klórból, tehát erős mérgező gázból, mégis ilyen ártatlan és egészséges vegyületet alkot!

– A tapasztalatok nem azt mutatják, hogy *mindennek* van oka – figyelmeztette Teofil –, csak azt, hogy minden változásnak megvan a maga oka. Ez pedig óriási különbség!

Grodzicki a feleségére pillantott, a fejével a fia felé bökött, mintha tudomására akarná hozni, hogy most éppen John Stuart Mill érveit sorolta föl, akiről az Orgelbrand lexikon azt állítja, hogy már hétéves korában eredetiben olvasta Platónt. Grodzicki – fiának fölényes tudása miatt támadt bosszúságát elfojtva – szigorúan rendre utasította, „a független és abszolút ok", valamint „az önmagában szükségszerű lét" érveinek fölhasználásával, ezzel a két hatalmas ágyúval ugyanis Wais lelkész is óriási pusztítást vitt végbe az ellenfél soraiban.

Teofil vita közben különféle magatartást vehetett föl. Valamennyinek közös célja: az ellenfél fölingerlése. Most a legszelídebbet választotta, a flegmát. Könyökével az asztalra támaszkodott, a szétszórt morzsákból kört rakott ki, s szinte akaratlanul szaladt ki a száján:

– Meglehet. Ez azonban nem magyaráz meg semmit, nem ad választ a legfontosabb kérdésre: mi magának a világnak célja?

Az udvari tanácsos becsületesen elismételte Wais lelkész kedvenc fordulatát:

– Az ember a teremtés csúcsa és koronája.

De rögtön meg is bánta, és egy kissé zavarba jött.

– Mivel szolgált rá a gerinces és emlős állat erre a kitüntetésre? – mosolyodott el Haeckel buzgó olvasója.

Grodzicki, aki ennél kajánabb válaszra számított, egy pillanatra visszanyerte jókedvét:

– Ó, hát te is görcsösen ragaszkodsz a majomhoz?

Darwin nagy népszerűségének korában nőtt föl, amikor az újságok nap nap után karikatúrákban figurázták ki, kuplékban tették nevetségessé a „majom-családfát". Grodzicki azzal a meggyőződéssel zárta ifjúi éveit, hogy az evolúció elmélete, általános gúnykacaj közepette, egyszer s mindenkorra letűnt. Teofil szigorúan nézett rá:

– Nemcsak a majomhoz ragaszkodom, de ahhoz a meggyőződéshez is, hogy a föld nem adhat fogalmat a világmindenségről. Édesapa máris meg akarja koronázni az embert, még mielőtt teljes bizonyossággal meg tudnánk állapítani, vajon ő-e az egyetlen gondolkodó lény a világűrben. Így vélekedhettek az emberek addig, amíg nem voltak csillagok, csak fények, melyek csak arra szolgáltak, hogy változatosabbá tegyék az éjszakát. Ma azonban a csillagászat pompás kozmológiai perspektívákat nyit meg előttünk . . .

– Pompás perspektívákat! Így nevezed azt a szomorú világfölfogást, mely szerint a föld csupán parányi porszem, az ember pedig állat, mely után csak egy kis trágya marad? Neked sem lehet könnyű ilyen gondolatokkal élned!

Gyökér és sáska sokkal alkalmasabb eledel lett volna effajta beszélgetésekhez, mint a disznóhús káposztával. Az udvari tanácsos ebéd közben egy pillanatnyi nyugtot sem lelt, s a vereség érzésével kelt föl az asztaltól; ez végképp megzavarta az emésztését, és fokozta gyomorsavhiányát. A délutáni alvás óráit további, ezúttal önmagával folytatott vitára fecsérelte, s nemegyszer maga sem vette észre: hangosan beszélt magában.

Zosia asszony kétségbe volt esve. Átment a fiához.

– Igazán engedhetnél, hiszen az apád! – mondta neki.

A férjének pedig:

– Tekintettel lehetnél a gyerekre!

Itt könyörögve kulcsolta össze a kezét, amott meggyőzően tárta szét. Hiába. Grodzicki nem akart megválni attól a reménytől, hogy visszanyerheti a fiát. Kész volt harcolni érte, mindenáron meg akarta győzni, kételyt akart ébreszteni benne, gyöngeségére akarta rádöbbenteni.

Az udvari tanácsos – az altisztek és az álmos irodisták legnagyobb megütközésére – mindennap elsőnek jelent meg a hivatalban, olyan időben, hogy az igazán nem illett magas rangjához. Titokban „stréberséggel" vádolták, beteges túlbuzgósággal, azzal, hogy előléptetésre és kitüntetésre pályázik. Ő azonban a fiókjához sietett; rejtett szövetségese, Wais lelkész várt ott rá, hogy vigasztalást és védelmet nyújtson neki. Az eredmény azonban egyre siralmasabb volt. A lelkész, szószátyár és indulatos természetű lévén, rá sem hederített azokra a kérdésekre, melyekkel Grodzicki ostromolta. Annyira el volt foglalva ellenségeinek szétzúzásával – már jó előre lefegyverezte őket –, s még a csata kezdete előtt aratott győzelmétől elszédülve megvető hallgatásával sújtotta a széljegyzeteket: Grodzicki ugyanis becsületesen bejegyezte a könyvbe Teofil ellenvetéseit. Nem volt rá mód, hogy megtudja a teológustól, mi a világ célja.

S Teofil újabb kérdéssel állt elő:

– Mi a dolga a Mindenhatónak, és meddig terjed a hatalma, ha ő is függ a természet törvényeitől, melyek az okozatiság elvén alapulnak?

Szomorú volt látni, hogy Wais tisztelendő milyen komótosan siet az idősebb Grodzicki segítségére. Csak két ujját nyújtotta oda neki a magas partról, távol az álnok mélységtől, mintha attól tartana, hogy még bevizezi reverendájának szegélyét, és arra figyelmeztette, hogy ne feledkezzék meg a csodák lehetőségéről. Grodzicki azonban távol tar-

totta magát ettől a vakmerő szótól, s nekilátott, hogy saját szakállára szervezze meg a védelmet.

– Az okot a természet törvényéhez kapcsoljátok (Teofil már megszokta ezt a többes számot, s nagyon hízelgett a hiúságának), a természet törvényét a természet erejével indokoljátok, ez utóbbira azonban már nem leltek választ. Szerintetek minden kezdet és vég nélkül mozog. A *perpetuum mobilé*-t pedig a földön nem tudtátok megszerkeszteni, így hát a végtelenre alkalmazzátok.

– Minden meghatározott törvényeknek van alávetve. Vannak azonban olyan törvények, amelyeket még nem ismerünk. Ebben a két mondatban benne foglaltatik a tudomány lényege. Itt nincs helye a véletlennek, mely által a törvényeket valamely felsőbb hatalom hatályon kívül helyezi.

Zofia asszony váratlanul Milatynra és Lourdes-ra hivatkozott. Végre itt az alkalom, hogy saját létére emlékeztesse őket. Teofil elnyomta magában azokat a szavakat, melyek az ajkára tolultak; anyja tudatlansága ugyanis sokkal több tiszteletet keltett benne apja tudásánál.

Az udvari tanácsos kiválasztott magának néhány könyvet, melyekre Wais tisztelendő utalt (Zimmermann: *Ohne Grenzen und Ende;* Schanz: *Apologie des Christentums;* Rolfes: *Die Wahrheit des Glaubens);* Bécsből rendelte meg őket a Helytartóság címére. E falak még sohasem láttak ilyen küldeményt. Mikor Grodzicki aláírta a nyugtát, s a postásnak kifizette a járandóságát (a csomag *per Nachnahme*[4] érkezett), nem tudta leküzdeni zavarát, s az éppen jelenlevő Majewski extanár, aki valami iratot vitt át neki az Iskolai Tanácstól, saját hajlamai után ítélve, azt gyanította, hogy holmi „diszkrét" kiadványokról van szó.

Az új könyvek minden lapján régi ismerősök fogadták:

4. Utánvéttel.

Ding an sich, ratio sufficiens; egymást kölcsönösen tisztelő fogalmak: egy kissé lelkipásztorokra, egy kissé civilbe öltözött papokra emlékeztették; ugyanazok a képek és hasonlatok – fűszálak, virágok, madarak, a szem élessége, a bolygók mozgása –, a teremtés csodálatos rendjét magasztalták; az ember szelíd okfejtések és derűs logika útján haladt előre árnyékos szavak fasorában.

Sajnos, ezekben a könyvekben a világ mit sem változott ama nap óta, melyen – a szüreti vakációban – Octavius a barátaival Ostia mellett, a tengerparton üldögélt, nem messze a fiúktól, akik lapos köveket „csesztettek" a tenger hullámain, s elhatározta, hogy megtéríti az istentelen Caeciliust. Minucius Felix szerény és kedves párbeszéde azóta megszámlálhatatlan utódot nemzett.

Az egész német apologetikus irodalom egyazon sohasem gyarapodó szubsztanciából élt, s akár az egysejtűek, osztódás útján szaporodott, s ugyanolyan szapora is volt. A valaha friss, fiatal, izmos gondolatok menthetetlenül elsorvadtak. Megkeseredett szavak találkoztak ugyanazokban a mondatokban. Az egyetlen változatosság a mondatfűzés szerényebb módosítása volt, de a távoli alanyok hasztalanul igyekeztek kiragadni a mélységből elveszett állítmányukat.

Ki számlálja össze (és mi célból) azokat a szerzőket, akik maréknyi elvont fogalommal, tucatnyi szillogizmussal – a hit aktusát ezek segítségével akarták az értelem funkciójává átalakítani – kitartóan és szenvedélyesen bizonygatták annak a lénynek a létét, akinek ahhoz, hogy létezzen, egyáltalán nem volt szüksége az ő bizonyítékaikra? E türelmes termeszek vakon nekivágtak, és mindent fölfaltak, amit az idő útjukba vetett – az új világ képét, a fölfedezéseket, találmányokat –, s szervezetükben semmi sem maradt, csak a nagyon silány hulladék, a belőlük támadt kemény állkapcsú és kegyetlen nemzedék pedig haladt tovább előre, de előbb

végzett az elődökkel, fölfalván, azután megemésztvén őket.

Grodzicki – ugyancsak a német tudomány iránti bálványimádás egyik áldozata – kihagyta az egyetlen kedvére való könyvet – *Esték a Genfi-tónál* – s mint valami hős és halálraítélt, tovább gázolt előre ebben a zűrzavaros világban. Mindennap újabb cédulával a zsebében távozott a Helytartóság épületéből, melyre „slágvortokban" fölírta a bizonyítékokat, érveket és cáfolatokat. Az altisztek köszöntésére fejbiccentéssel válaszolt, s sehogy sem tudta rászánni magát, hogy kiengedje a kezéből a papírszeletet; összeszorított tenyerében tartotta, mintha dinamitot szorongatna. Ezzel a magatartásával aligha növelte népszerűségét. *Honores mutant mores*[5] – suttogták az irodákban.

Hazafelé menet fölszállt a villamosra, mert így maradt még egy kis ideje, hogy néhányszor újra átfussa a papírlapot. De az a dinamit nem robbant. Csupán szétfröccsent, s a tányérok, villák, poharak egy kissé csörömpöltek tőle; azután nagy csattanás hallatszott; az udvari tanácsos ebéd után becsapta maga mögött az ajtót.

Ha Teofil kétszer annyi idős lett volna, talán kíméletesebb, és féken tartja a nyelvét abban a furcsa szópárbajban, melyben az ő szíve volt a tét, a csatamező pedig a fogalmak zűrzavaros világa. Ő azonban fiatal volt, vagyis kegyetlen.

– Én igazán megértem – mondta –, ha valaki hisz Istenben, ebben a rejtélyes lényben hisz, akire az egész világ épül. Megértem, hogy erre a meggyőződésre juthat, ha nem talál elegendő magyarázatot a tudományban. Azt azonban sehogyan sem értem, miért kell a logika és a filozófia valamennyi eszközének segítségével a megszámlálhatatlan ke-

5. A hivatali méltóság megváltoztatja az erkölcsöt.

leti istenségek közül az egyiket megtartani, azt, akit csak a furcsa véletlen mentett meg a feledéstől.

Zofia asszony, kíváncsiságtól furdalva, megkérdezte, miféle istenségről beszél.

– Ialdabaothról – válaszolta Teofil nagy komolyan.

– Teljesen meghabarodtatok – mondta a tányérokat összeszedve. Rossz néven vette a férjétől, hogy ennyire elragadtatta magát – hogy is mondta Teofil? – a villám sémi perszonifikációja miatt.

Grodzicki a fia szemére vetette, hogy „Voltaire-t csinál magából", s túlságosan egyoldalúan ítéli meg a Szentírást.

– Nem érzed mély poézisét. Nem érted az allegóriát.

– Ahá, hát ide jutottunk? Allegória! Csakhogy senki sem éri be ezzel. A vallás nem allegória akar lenni, hanem *szóról szóra* igaz. A vallás azt követeli a nyelvésztől, hogy ne kutassa a nyelvek eredetét; és ahogyan Rojek mondta: elhiggye, Bábel tornya alatt keletkeztek.

– Rojek? – csodálkozott el Grodzicki. – Mikor mondott ő nektek ilyeneket?

– Nem *nekünk*, hanem egyedül nekem. Egy héttel ezelőtt, ezen a széken, melyen most édesapa ül.

– Mit fecsegsz itt összevissza? – háborodott fel Zofia asszony.

– Ne nézzetek rám úgy, mint egy hülyére. Rojek valóban itt járt, de rajtam kívül senkit sem talált itthon. A Smolka-emlékmű leleplezésének napján volt.

– Ahá!

Azon a napon nagy volt a fölfordulás. Grodzicki teljesen átfagyott a reggeli ünnepségek alatt, azután elég sokat ivott Gołuchowski elnök fogadásán. Amikor hazaért, sokáig aludt. Csak egy fél órája maradt, hogy a helytartó ebédjére átöltözzék. Vandál pusztítást vitt végbe a szekrényekben, eltörte az inggombokat, megsebesítette az ujját,

végül is elrohant, és a zárban hagyta a kulcscsomót, de az ajtót már elfelejtette bezárni; ez még sohasem fordult elő vele. Tíz órakor fiákerrel hazaszaladt a feleségéért, hogy magával vigye a polgármester fogadására. Egész úton veszekedett vele, azután a ruhatárban várt, amíg a felesége bepúderezte a könnyek nyomát. Most meg ráadásul kiderül – mintha mindez nem lett volna elég –, az ördög ide küldte Rojeket, hogy a fiát Bábel tornyával lázítsa ellene.

Az emberek érthetetlenek. Sohasem tudni, mi az a csekélység, ami fölborítja lelki egyensúlyukat, fölforgatja terveiket, nemes szándékaikat. Grodzicki esetében Bábel tornyával telt be a mérték. Hirtelen rádöbbent, milyen hiábavaló minden erőfeszítése; érezte, hogy nevetséges; megértette, hogy egy hónap leforgása alatt napról napra egyre inkább csökkent becsülete a fia szemében. Mintha öregségére azzal akarná magához láncolni, hogy egyszerre öt labdát dob föl és kap el egyszerre; a labdák mind kiestek a kezéből, ő szegény pedig – lihegő őrült – négykézláb mászik utánuk a padlón. Iszonyú! Bábel tornya!

Másnap saját kezűleg és a tőle megszokott lelkiismeretességgel becsomagolta a könyveket, melyek az utóbbi időben halomra gyűltek az irodájában, rányomta az iniciáléval díszített pecsétnyomót a viaszra, és az egészet elvitette az altiszttel a Népiskolai Egyesület könyvtárába. Öt perccel később eszébe jutott, hogy előtte ki kellett volna radírozni a lapszélre írt megjegyzéseket. Legyintett, aztán nekilátott a hivatalos aktáknak.

A derék Rojek ilyenformán megmentette ezt a kiváló tisztviselőt a Monarchia számára, de saját magát kitette a sors csapásának. Aznap ugyanis, amikor félénkségét leküzdve, végre rászánta magát, hogy másodszor is fölkeresse régi

osztálytársát – olyan időben jelent meg, amikor, úgy vélte, már mindnyájan vacsora után lesznek –, csak Teofilt találta otthon (az udvari tanácsos már útban volt a Helytartóság felé, Zofia asszony pedig még nem érkezett haza a fodrásztól); magános szívét a fiúval való beszélgetéssel erősítgette; Grozd tisztelendő meglátta, amint éppen kilépett a kapun. A hitoktató tudta, hogy Grodzicki ott lakik; mintha hályog esett volna le a szeméről, rádöbbent, hogy csakis Rojektől értesülhetett az udvari tanácsos akkor a konferenciáról.

Egyszerűen meggyűlölte a filológust, aki eddig közömbös volt neki. Egy pillanatra megtorpant, annyira hatalmába kerítette ez az érzés. Mintha váratlanul fölnyílt volna a zsilip, mely egy hónap óta lelkének titokzatos és néma rejtekében elzárta a rosszindulatot, a keserűséget, a sértett hiúságot, a megvalósításhoz már oly közel álló terveinek romhalmazát; ez a méreggel teli áradat most kilépett medréből, és elöntötte Grozd lelkész tudatát, gyors sodrásával magával ragadta az új cél, új cselekvés felé, mely – legyen az rossz vagy jó – minden élőlény, akár skorpió, akár ember, életének motorja.

A hó – a természet valamennyi ajándékához hasonlóan – nem tesz kivételt az emberek között; halkan csikorgott Grozd tisztelendő talpa alatt; testvére – a fagy, mint tömérdek apró ezüsttű – szikrázott a levegőben. A Várhegy mögött emelkedő dombon farakások lobogtak a nevezetes bajuszos hős tiszteletére, aki bronzból öntött lengyel kabátban és kurta mentében gránittalapzaton állt, és figyelmesen tekintett a Jagelló utca felé, mintha tétovázna, ne térjen-e be Musiałowiczhoz egy csésze forró, fűszeres mézpálinkára. Ez a gondolat ott remegett a levegőben, a csodás, fagyos légben; Rojek megadta magát neki. „Részeges" – suttogta

utálattal Grozd tisztelendő, ki vele egy vonalban haladt az utca másik oldalán.

Másnap a hitoktató fölkereste hűséges szövetségesét, Majewskit az Iskolatanácsban.

A volt tanár, akit a pedagógiai állományból irányítottak át az adminisztrációs szolgálatba (1913. május 3-i 5081–III. akta) egy kis udvarra nyíló szobában ült, sötét, nedves odúban, ahonnan az előléptetés a reumával együtt emeli ki az embert. Majewski még túlságosan jelentéktelen volt ahhoz, hogy valakinek hasznára, segítségére lehessen, arra azonban már föl lehetett használni, hogy valakinek ártson. Grozd tisztelendő – lelkipásztori kötelességére hivatkozva – fölfedte előtte „kínos és súlyos kétségeit" – vajon egy meglehetősen szerény tudományos és pedagógiai képességű tanár – akinek házasélete sem valami épületes, ráadásul az utóbbi időben az italt sem veti meg –, alkalmas-e rá, hogy a tartomány székhelyén az egyik legnevesebb gimnáziumban tanítson. Majewski őszintén osztotta aggodalmát.

Grozd tisztelendő még el sem jutott a pravoszláv templomig, amikor a fiatal, buzgó tisztviselő már el is készült „fogalmazványtervével", melyet a szürke másolópapírról gondos szépírással sima, csillogó, kékes árnyalatú irodai ívre másolt át. Gyönyörű munka volt; díszes iniciálék, közök és margók remeke; egyetlen főnök sem tagadhatta meg tőle aláírását.

20

Teofil beszédére csak a második részben került sor, így hát egy teljes órát kellett várnia. Ezt az időt a folyosón, valami sötét odúban, a ruhatárba vezető lépcsőn töltötte. Fönn a *Pan Tadeusz* egyik jelenetére készülődő fiúk lármáztak. Szeremeta, teljesen elszédülve saját megnyitó beszédétől, kabátjának hosszú szárnyával feltörölte a port minden sarokban, de az istennek sem jutott eszébe, hogy mi után lohol. Valahányszor összeszaladt Teofillal, vállon ragadta:

– Fölkészültél? Ne felejtsd! Csak röviden és érzéssel.

A lengyeltanár (Sokoł-bajtárs) értett az „érzésekhez". Teofil hallotta a baritonját, mely a túlzsúfolt terem falairól visszaverődve, a kulisszák mögé hatolt, és a folyosón – a hosszú szárnyalástól elalélt madárként – patetikus, megrázó és prófétikus szavakban hunyt ki. Teofil nagyon szenvedett attól a gondolattól, hogy szégyent hozhat a tanárra; a papírlapok, melyeket önkéntelenül a zsebébe gyűrt, hervadt levélként zörögtek ujjai közt. „Mindenre fölkészülve" szorongatta őket; sötét örvény volt ez, s menten elnyeli, ha cserbenhagyja az emlékezete.

Hirtelen páni rémület fogta el, és suttogva ismételgette a saját szövegét, de képtelen volt kigabalyodni az első mondatból, mert körülötte egymást követték a zajos események. Dörgő taps jutalmazta az *Úgy fáj a lelkem, Uram* című vers szavalóját. A mély csöndben hegedűszó hangzott föl; azután ismét a zenekar orkánja szállt a magasba, a szigorú Brand hangmesteri pálcájának ütemére; Brand már az év

eleje óta hetenként kétszer tartott próbákat, a hangok valóságos förgetegét zúdítva a gimnázium épületére, mely a délutáni órákban egyébként elhagyatott volt és üres. Aztán ismét vállon ragadta Szeremeta, vagy egy bohóc száguldott el mellette a lépcsőn; Teofil rémülten menekült előle, mert féltette tőle a frizuráját és makulátlan ruháját.

Még sohasem öltözött ilyen nagy gonddal. Új zakót viselt, a nadrágja egészen sötét volt, majdnem fekete, a diákgallér fölött keménygallér feszült; elég magas volt ahhoz, hogy fölül kivillanjon fehér széle; édesanyja vassal egy kissé hullámosra sütötte a haját. Mellén csodálatos fehér-amarántvörös kokárda díszelgett. Kesztyűje is volt, fehér glasszé. Délben vásárolták, és még ki sem csomagolták a selyempapírból. Teofil a kezében tartotta, és csak az utolsó pillanatban akarta fölhúzni.

– De mikor?

Senkinek sem volt sietős, a legkevésbé annak, aki most kezdte szavalni *A bárd éneké*-t. A folyosón egyetlen szót sem lehetett kivenni, csupán azt a hangot hallotta, mely egyenletesen, a mintegy rőfre kimért versszakok szerint emelkedett és süllyedt. Teofil dühösen bemenekült a sötét szobába, és fölborította az állványt, melyre tornaszereket aggattak; nagy dübörgéssel zuhantak a padlóra. A sötétben kitapogatta a széket, s nem törődve a porral és piszokkal, ráült; a lába reszketett.

Hirtelen meghallotta a saját nevét. Szeremeta harsány hangon kiáltozott.

– Már azt hittem, hogy megszöktél! Rögtön te következel – ordította Teofil fülébe, a folyosón uralkodó éktelen lármában.

Tíz perc szünetet jelentettek. A zenekar, a szólisták, az ismerősök, rokonok, a fiúk hirtelen mind kifelé tódultak.

Szeremeta a lépcsőn útjukat állta, és a ruhatár felé terelte a tolakodókat.

– Várj meg a kulisszák mögött – ordította Teofilra.

A fiú óvatosan befurakodott a keskeny, alacsony ajtón át. A félhomályban furcsa alakú deszkák tornyosultak, díszlettöredékek, láb nélküli székek, egymás hegyére-hátára hányt bútorok. Padlásszag érződött: fenyőfa, por, pókháló szaga. Óvatosan emelgette a lábát, hogy neki ne menjen valaminek. Teofil lassan közelebb került a réshez, melyen át fény szüremlett be. Vékony falemezből készült ajtó volt; kivezetett a színpadra. Fönn a színpadon két erős lámpa égett, ezzel is növelve a három vátesz tiszteletére rendezett est pompáját. A hatalmas festmény a Városi Színház függönyének silány utánzata: a tavaszi ég alatt Lemberg városának általános panorámája látszott, de a Szent György templomot levágták róla, talán helyhiány miatt, vagy esetleg úgy vélték, hogy de Witte tábornok remekműve politikailag kevezőtlen hatást kelthet. A kép fölött piros pajzs függött a fehér sassal.

– Félre az útból!

Teofil félreugrott, mintha leforrázták volna. A Sokoł altisztje kis, kerek asztalt cipelt föl a színpadra, az ő számára. Minden oldalról fölhangzott a csengő, és Szeremeta berohant a kulisszák mögé.

– Most te következel – suttogta nagy lihegve. – El ne mozdulj, ha fölmegy a függöny, oda mész előre.

Teofil elővette a kesztyűjét, és kicsomagolta a selyempapírból. A tenyere izzadt: a zsebkendőjébe törölte. Jobb kezének négy ujját sikerült beledugni a kesztyűbe, de az ötödikkel sehogyan sem boldogult; hiába húzogatta szét a finom, selymes bőrt, egészen rugalmasságának végső határáig. Egyelőre hagyta, abban a reményben, hogy majd csak kitágul, és elővette a balt. A súlyos narancssárga függöny

azonban nagy robajjal fölgördült. Leráncigálta a kesztyűt, s valamelyik szögletbe hajította, meg sem nézte, hogy hova.

Mikor megállt az asztal mellett, s kivörösödött kézzel nekitámaszkodott, nyomban megnyugodott, mintha a rászegeződő szempárok hideg zuhanyként érnék. Meghallotta saját hangját, és mert úgy érezte, hogy túlságosan halk, egy kissé fölemelte. A tempót is fékezte: a harmadik mondatot, mely elég hosszú volt, egyetlen lélegzetre mondta el, minden szót hangsúlyozva.

Körülnézett a teremben, s lassan látni kezdett. Szülei ott ültek az első sorban, az Iskolatanács elnökhelyettese, az igazgató és a hitoktató mellett. Grozd tisztelendő a térdén összekulcsolta a kezét, s lehunyta a szemét; Skromny tisztelendő reverendájának ujjába rejtette tenyerét, s előreszegett fejjel, kinyíló szájjal hallgatta. A második sorban a tanárok közt fölfedezte Rojeket. De hátrább már csak női és férfi fejek, bajuszok, tollas kalapok sűrűje derengett, leghátul pedig diákok álltak tömött sorokban. A teremben fülledt volt a levegő; a kiszolgált, silány égők sárgás, gyönge fényt árasztottak.

Teofil minden mondat után frissebbnek érezte magát, tüdeje kitágult, élvezte, hogy ilyen természetes fesztelenséggel kormányozza ennek a nagy teremnek a csöndjét. Váratlanul az egyenletesen és megállás nélkül emlékezetéből áradó szavak mélyén egy gondolat csírázott ki – e pillanat hiábavalóságáról. Lassan gyötrelmes kínná növekedett. Ő sem különb annál a nebulónál, aki elcsépelt frázisokat vág be könyv nélkül. E gondolat túlontúl kis helyet foglalt el agyában ahhoz, hogy kibontakozhassék. Újra meg újra elsöpörték a szavak. Ha egyszer mozgásba lendülnek, már semmi sem tartóztathatja föl őket. Mégis micsoda galibát okozhat egy ilyen agysejtbe hintett parányi szikra!

Grozd tisztelendő nem mozdult, mintha aludna. Teofil-

nak néhányszor megakadt rajta a tekintete, s érezte, hogy szinte beléje hasít a gyűlölet. Milyen jó volna lesújtani erre a nyugalomra, széttaposni ezt a biztonságos álmot, mint valami csigát! De a szavak áradata magával ragadta a feltörő szenvedélyt, és Teofil önkéntelen megelégedéssel adta át magát neki.

A három vátesz kultuszáról beszélt. Elcsépelt frázisokkal – nem volt felelős értük, mert egyszerűen a levegőből vette őket az ember, abból az akkori különös, delejes légkörből, mely a legkisebb fuvallatra fehér-vörös északi fénynyé virágzott –, kész mondatokkal; szentek voltak ezek a mondatok, mint az egyházi liturgia, s nélkülük elképzelhetetlen lett volna a nemzeti halottak napja; akadtak saját érzéseiből fakadó, egyéni kifejezései is, de azok szinte esetlenül hangzottak. Abból a kimondhatatlan sóvárgásból születtek, hogy újra tárgyat leljen hódolata, imádása, rajongása számára, és azóta élt benne, amióta az üres ég alatt találta magát. E szavak örömmel töltötték el, fölvillanyozták; igyekezett különös hangsúlyt adni nekik, és kétségbe volt esve, amikor elillantak előle, a frázisok aszályát hagyva maguk után.

Beszéd közben nem lehet büntetés nélkül homlokegyenest ellenkező dologra gondolni, még akkor sem, ha ezek a gondolatugrások csak másodpercek töredékéig tartanak. Egy ilyen ugrás Teofilt teljesen kizökkentette egyensúlyából. Abban a pillanatban következett be, amikor a legbiztosabb volt magában; az volt az érzése, hogy ott áll a szöveg kellős közepében, és az egész területet áttekinti. Ekkor megengedte magának, hogy új gondolat felé irányítsa tekintetét, mely héjaként keringett a magasban, készen rá, hogy bármely pillanatban lecsapjon kiszemelt áldozatára. Micsoda szédítő, mámorító pillanat! Egy mondat érlelődött Teofilban, a lélegzete is elakadt tőle: „Mi, akiket komor bálványimá-

dásra neveltek, és arra tanítottak, hogy térdet hajtsunk, és kalapot emeljünk földünktől idegen szimbólumok előtt – mikor alapítunk végre szívünk szerint való új vallást; és hajtunk fejet a szentség előtt, mely nem kívánja, hogy megtagadjuk értelmünket, s nem szégyeníti meg érzelmeinket?"

Teofil távolról két közeledő mondatot látott. Ezek közé kell bepréselnie az imént született harmadikat, mely még rezgett, mint a bomba a robbanás előtt. Váratlanul sűrű köd ereszkedett az agyára, az emlékezete kisiklott, a fejében valami iszonyúan zakatolt, ízzé-porrá zúzva az összegabalyodott szavakat. Mindez néhány másodpercig tartott csupán. Teofil ujjaival görcsösen megkapaszkodott az asztal szélébe; nem mert levegőt venni. Kétségbeesett erőfeszítéssel nyugalmat erőszakolt magára; még egy másodperc telt el így hidegrázásban és forróságban, végül is vége szakadt ennek a pokoli örökkévalóságnak. Emlékezete előtt ismét megjelent a nagy, formás betűkkel teleírt lap. Teofil mohón és hevesen kapott utána.

Csodálatot keltett. A hirtelen szünet, mely sokakat megindított (még Grozd tisztelendő is felnyitotta a szemét), most szándékosnak tetszett; mindenki meg volt győződve, hogy ezzel a csönddel a következő fejezet fontosságát akarja hangsúlyozni. Teofil könnyeket pillantott meg édesanyja szemében; az Iskolatanács elnökhelyettese az apjához fordult, és odasúgott neki valamit; az apja mosolyogva bólintott. Csupán Rojek fészkelődött nyugtalanul a székén, a bajuszát rángatta, mintha valamit megsejtett volna.

Teofil már visszanyerte nyugalmát, de végképp elvesztette önbecsülését. Fokozódó rossz érzését leküzdve, folytatta beszédét, kínlódva és ügyetlenül – legalábbis ő úgy érezte. Egyúttal azonban mindent elkövetett, hogy lehetőleg minden hatást kiaknázzon. Mikor végzett – ahogyan mondani szokás – harsogó tapsvihar töltötte be a termet. Mivel

ilyen dolgokban teljesen tapasztalatlan volt, zavarba jött, elvörösödött, s kifelé indult, anélkül hogy akár egyszer is meghajolt volna. Szeremeta a kulisszák mögötti valamelyik szögletből rárontott; megszorította a kezét, azután átkarolta és megcsókolta.

Teofil nem akarta bevárni a *Pan Tadeusz* egyik jelenetével záródó est végét. Szüksége volt levegőre és egy kis mozgásra.

Az udvaron olvadt. Teofil a nyaka alatt kigombolta a kabátját, hogy érezze az éjszaka nedves érintését.

– Grodzicki!

Megfordult; megtorpant. Jurkin utolérte, s bizalmasan beléje karolt.

– Iszonyú bűz van a teremben – mondta. – Ezeknek a taknyosoknak megbízhatatlan a bélrendszerük. Egyébként is a beszéded után nincs ott már semmi érdekes.

Teofilnak hízelgett a nyolcadikos elismerése, de nem szólt semmit, abban a reményben, hátha még lesz folytatása.

– Szeretnék rágyújtani – szólalt meg Jurkin. – Ha nincs jobb dolgod, álljunk be ebbe a kis utcába, itt nem lát meg bennünket senki.

Az utcát egy bognár osztotta meg egy asztalossal, és műhelyük hulladékanyagai – lyukas hordók, széthulló ládák, forgácshalmok – hevertek szanaszét.

Jurkin elővett egy Sportot.

– Rágyújtasz?

Teofil gondolkozás nélkül elfogadta a cigarettát. Egy lubieni közrend őrét idézte föl benne, távoli gyerekkorából. A sűrű, fölfelé kunkorodó bajuszú, szép szál csendőr – teljes hadi fölszerelésben, fején csillogó sisakkal (ugyanilyen figura volt a fiú számára teljesen érthetetlen óvszerreklámon) – minden vasárnap benézett a községi bíró házába; Grodzickiék ott nyaraltak, és a csendőr Teofil édesanyjától

egy csomag Sport cigarettát kapott ajándékba, isten tudja, miféle szolgálataiért. De a maró füstbe tüstént szertefoszlott a kedves gyermekkori táj, csak a lubieni park távoli halvány körvonalait látta: kénes vizek bűzlöttek a nyitott csatornákban. A két fiú egy lépésre állt a förtelmes bűzt árasztó lefolyótól.

– Nagyon szépen beszéltél ma – szólalt meg Jurkin. – Az volt az érzésem, hogy te nemcsak mondod, de így is gondolod, így is érzed. Ezért szeretnék tőled valamit kérdezni.

Jurkin tavaly óta új modort vett föl. Már nem játszotta meg a blazírt diákot; egyenesen tartotta magát, nem viselt kesztyűt, nyugodtan beszélt, és egyenesen a másik szemébe nézett.

– Ide hallgass, Grodzicki. Te azt hiszed, hogy még száz évig így fogunk élni? Esténként összejövünk majd, hogy a nemzet három váteszét vagy a május harmadiki alkotmányt megünnepeljük, napközben pedig a cs. és kir. gimnáziumba vagy a cs. és kir. hivatalba járunk?

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Azt kérdem tőled; beéred te azzal, hogy Bandurski püspök évenként egyszer, a lelkigyakorlatok idején megjövendöli Lengyelország föltámadását, de közelebbi dátumot nem ad meg?

– Valaki még azt gondolhatja, hogy fölkelést szervezel . . .

– Először is hajítsd el azt a cigarettát, mert látom, hogy nem fűlik hozzá a fogad. Másodszor pedig ne használj olyan szavakat, melyek sokkal többre valók ostoba fecsegésnél.

Teofil begombolta a kabátját, mert hirtelen egész testében reszketni kezdett. Vajon lehetséges volna? . . .

Nem. Jurkin, úgy látszik, másra gondol, valami megfoghatatlanra, de azt nem lehetett hirtelenében egyetlen szép

szóba szorítani, mert szürke szemét sokáig nem tudta levenni Teofil arcáról, mielőtt újra megszólalt volna.

– Tulajdonképpen sohasem barátkoztunk egymással, mégis jól ismerlek. Téged nehéz félreismerni. Már rég szeretnék veled beszélni.

Teofil a zsebébe dugta a kezét, és erősen ökölbe szorította, hogy leküzdje borzongását, amit ez a kivételes pillanat ébresztett benne a sötét, bűzös zugban. Fölkorbácsolt agya őrült képeket vetített eléje: hirtelen lövés dördül, lovak vágtatnak az utcán, a tömeg kiabálva rohan a város felé. Jurkin két ujja közt tartotta cigarettáját, és a piros tűzpont parányi lámpásként fénylett a tenyerében.

– Emlékszel? Januárban fölolvasták az osztályban az Iskolatanács rendeletét; e rendelet szerint a fiatalok nem lehetnek semmiféle lövészeti szövetség vagy csapat tagjai.

Teofil nem emlékezett rá. Talán hiányzott akkor. Ezt saját megnyugtatására mondta, bár nem volt kétsége, hogy akkoriban egyetlen órát sem mulasztott. Úgy látszik, ez is elkerülte a figyelmét, mint annyi más dolog, amivel nem sokat törődött, mert nem őrá tartozott. Érezte azonban, hogy ezúttal nem érdemelne érte dicséretet.

– Látod, vannak olyan szövetségesek, amelyekhez odatartozunk, minden tilalom ellenére. Neked is ott a helyed. Fontos ügyről van szó, jól gondold meg. Apád állása nagyon megnehezíti a dolgodat, ezt őszintén meg kell mondanom.

– De miről beszélsz?

Jurkin a fülébe súgta:

– Katonaság.

Teofil hitetlenül nézett rá. Erről az egyszerű szóról csak homályos elképzelése volt. Trombitaszóra, dobpergésre vagy a nevetséges osztrák dallam ütemére menetelő katonákat látott maga előtt, csattogó tollforgók és amarántszín egyen-

ruhák villantak meg a szeme előtt; lovak dobogását és a Dąbrowski-induló távoli akkordjait hallotta.

Jurkin megragadta a karját.

– Ébredj föl. Tudom, hogy okosabb vagy a többinél, de néha úgy teszel, mintha a legegyszerűbb dolgokat sem értenéd. Tulajdonképpen mi van veled? Szerelmes vagy tán, vagy mi a csoda?

Teofil elkomorodott, és egy lépést tett hátrafelé, azonnal konfliktusba keveredve egy ládával, mely két éles kiálló szögével rögtön beleakaszkodott a kabátjába.

– Gyerünk innen – mondta durván.

– Ne vágtass úgy – mondta Jurkin utánaeredve. – Rögtön elválnak útjaink. Én itt lakom a Polna utcában.

Teofil lassított; egy kis idő múlva hirtelen megfordult, és megragadva Jurkin kabátjának hajtókáját, megállította:

– Jurkin, mondj el nekem mindent!

Jólesett ebbe a szép lobogó szembe belenézni.

– Most éppen olyan vagy, mint egy lány – mosolyodott el Jurkin. – Nem akarlak megsérteni . . . De van benned valami, amiről sohasem lehet tudni, mivel végződik: csókkal vagy halálig tartó gyűlölettel.

Teofil nem eresztette el.

– Ne bolondozz, Jurkin. Csak az imént mondtad, hogy ismersz, és hogy engem nehéz félreismerni.

– Mert valóban úgy is gondolom.

– Nem, Jurkin. Igazad van, nem tévedsz. De mondj el nekem mindent.

Az idősebb a fiatalabb vállára tette a kezét:

– Nyugodj meg. Erre most sem a hely, sem az idő nem alkalmas. De gyere el hozzám. Majd az iskolában megmondod, hogy mikor jössz.

Száraz, hűvös tenyerébe fogta Teofil forró, nedves kezét, és elment. Az utca végéről még egyszer visszafordult,

és látván, hogy Teofil nem mozdult a helyéről, egy házra mutatott – kétemeletes bérház, üres telek mellett állt –, még egyszer feléje intett, aztán eltűnt a kapuban.

Bár Grodzickiék az előadás végéig maradtak, sokáig várakoztak a vendéglőben; Teofil végre megjelent. Már fölszolgálták a vodkát meg a szendvicseket, és az udvari tanácsos figyelmesen tanulmányozta az étlapot.

– Van nyúlhús – mondta.

Az öreg, potrohos Józef elemista kora óta ismerte Teofilt, és pompás nyúlgerincet ígért neki. Teofil egykedvűen fogadta, és komoran hallgatott.

– Ahogy elnéz az ember, nem is gondolná, hogy az este viharos tetszést arattál – szólalt meg az apja.

– Úgy viselkedtem, mint egy hülye!

– Az isten szerelmére, miket beszélsz? – háborodott föl az anyja.

– Hagyd csak, Zosia. Hadd mondja el a fiatalember, mi van a bögyében.

Teofil, akit sértett a *fiatalember* szó, kifakadt:

– Igenis, mint egy hülye! Nem azt mondtam, amit gondolok, nem volt hozzá bátorságom. A nevelés, fegyelem, megszokás, minden, ami gúzsba köt, visszariasztott. Pedig nagy kedvem lett volna a szemükbe vágni néhány szót, vagyis jól befűteni nekik.

– Így is éppen elég meleg volt – mondta az udvari tanácsos. – Te pedig, úgy látom, sajnálod, hogy nem mondtál valami ostobaságot.

– Ez lett volna az egyetlen okos dolog, amit mondhattam volna.

– Halkabban, az istenért, már mindenki minket figyel – suttogta Zofia asszony.

Még itt sem lehet nyugta. Zofia asszony nagyon sze-

rette a vendéglőket; azért járt ilyen helyekre, hogy „embereket lásson". Itt aztán akadt mindenféle fajta, és ő már jól ismerte kedvteléseiket és szokásaikat. Amott az az öregember vörös parókában már megint kedvenc mákos patkóját követeli a pincértől; az ősz tábornok meg azért dohog, hogy nem adtak citromot a bécsi szelethez. A hölgyek is foglalkoztatták; a róluk szóló történeteket már jól ismerte József jóindulatú, tányérváltás közben elmondott adomáiból. Férjének a fiával való heves szóváltása megakadályozta a nyugodt szemlélődésben.

– Sejtem – mondta Grodzicki –, hogy mit akartál mondani; azt hiszem, hogy csak nekem tett ígéreted akadályozott ebben. De megvigasztalhatlak. Bizonyos mértékben mégis elérted célodat. Mikor az Iskolatanács elnökhelyettese elbúcsúzott tőlem, azt mondta: „Az ön fia Istenként tiszteli a hazát."

A nyúl teljesen lefegyverezte őket. József a párolgó tállal együtt két korsó sört is hozott; habzó sapkájuk az asszír királyok koronájaként tornyosult: remeke volt a tálalás művészetének. A három ember gondolatait jó ideig a kígyózó makarónik kötötték le, és a hús, a mártás, a burgonya, a cékla és a síkosan tekeredző tészta pazar szövetsége adta kérdéseknek szentelték figyelmüket. Az udvari tanácsos, minekutána végzett a maga adagjával, dicséretére váló kortyot húzott a söröskorsóból; egy csapásra félig kiürült. Szalvétájával letörölte bajuszáról a habot. Azután szivarra gyújtott. Fölkészült a további vitára.

– Mit szólsz hozzá, nekem sem tetszett a beszéded. Igazán örülhetnél neki, ha olyan rossz véleménnyel vagy felőle. Ezrével hallottam már ehhez hasonlókat életemben. Fél évszázada másról sem beszélünk, mint Lengyelországról. A három megszállott országrész nevében, hiszen kettőben még a beszéd is tilos. De mondd meg nekem őszintén, kisfiam –

mióta Grodzicki megszabadult a metafizikától, ismét a régi lett –, milyennek látod Lengyelországot?

Teofil, aki most az egész világgal és önmagával is összeütközésbe került, dühösen vágta rá:

– Nem tudom, hogy éppen a legalkalmasabb helyen kérdezed-e.

– Ó, ez is fölér egy válasszal. Méltatlan dolognak tartod, hogy a kocsmában beszéljünk Lengyelországról, mert a te fejedben Lengyelország annyira immateriális, hogy attól tartasz, a tányércsörömpöléssel még elriaszthatod. Holott ez a lenézett kocsma is Lengyelországban áll majd, ha Lengyelország egyszer nem csupán metafora lesz. Éppen erről van szó, arról, hogy ti, álmodozók, a legegyszerűbb kérdéseket sem meritek föltenni: hogyan fog megalakulni? Mi legyen, ha megalakult: királyság vagy köztársaság? Milyenek lesznek a határai? A hadserege, a hivatalai? Fogadok, hogy Lengyelországról ábrándozva, senkinek a fejében meg sem fordul, hogy mi történik a magamfajta emberekkel, vagy azzal a pénzügyi tanácsossal, aki már három kaviáros szendvicset vágott be, és a második üveg bort issza; nekem meg sejtelmem sincs, hogy honnan veszi a pénzt egy héttel elseje előtt. Arra aztán végképp nem gondol senki, hogy ebben a Lengyelországban rendőr is lesz, sőt, uram bocsá, még gonosztevő is. Mert ki merészelné még elgondolni is, hogy a népek Krisztusa ilyen csőcseléket hozhat magával a paradicsomba!

Zofia asszonynak arcába szaladt a vér:

– Binio, türtőztesd magad! Még hallgatni is szégyen!

Grodzicki váratlanul elnémult, mint akit kizökkentettek a rendes kerékvágásból. Felesége és fia komor tekintetétől sújtva, lesütötte a szemét. Mikor ismét rájuk emelte, szomorúság és félelem tükröződött benne. Egy pillanatra farkasszemet nézett Teofillal. A fiúnak eszébe jutottak apjá-

nak húsvét szombatján mondott szavai: „A haza iszonyú dolog, persze ilyen körülmények közt, ahogy mi élünk." S valami kimondhatatlan bánat szorította össze a szívét. Milyen keveset tud erről az emberről! Milyen igazságtalanul lebecsüli!

– Apu – ki tudja, mikor szólította utoljára így –, mondd meg nekem . . .

Idegei – egész nap óriási megterhelésnek voltak kitéve, beszéde közben húrként megfeszültek, és két próbát is kiálltak: az egyiket, midőn csak egy lépés választotta el a nevetségességtől, a másodikat, amikor az üres utcán iszonyú és csodás látomás ködlött föl előtte – végül is fölmondták a szolgálatot. Görcs szorongatta a torkát, s egyetlen szót sem tudott kinyögni.

– Istenem – suttogta Grodzicka asszony. – Mi van veled? Mitől sápadtál el? Menjünk haza.

– Azonnal – mondta Grodzicki a homlokát ráncolva.

Átnyúlt az asztalon, és megragadta fia tenyerét. Teofil a hajdani gyermeki mosollyal nézett rá.

– Már jobban vagy?

A fiú bólintott; az ajka még remegett. Grodzicki odahívta a pincért, hogy fizessen. Ebben a pillanatban fölbukkant a Népiskolai Egyesület adománygyűjtője, és a fehérvörös bádogdobozt rázogatva megindult az asztalok közt.

Az ősz hajú öregember – négyszögletes lengyel sapka a hóna alatt, kopott lengyel ködmönben – barátságos mosollyal nyújtotta tenyerét alamizsnáért, a nemzet számára, melyért valaha az életét akarta áldozni. A 63-as fölkelő kora reggeltől – esőben, hóban és viharban – rótta a cukrászdákat, kávéházakat, vendéglőket, réz- és nikkelpénzt gyűjtve másfajta fegyverre, mint az, amit otthagyott a litván erdőkben. Bádogdoboza lármás részegek asztalánál csörgött, és a sötét szögletben – ott szerelmespár rejtőzött – a kibontott

pezsgősüvegek csattanásával, villák fáradhatatlan zörrenésével – az olcsó vendéglőkben –, az újság fölött elbóbiskoló magányos vendégek gondolataival keveredett. Hány embert döbbentett rá mindennap, hogy megkeseredett vagy eltékozolt tisztes vagy haszonleső életükön kívül van még egy kimondhatatlan, elvarázsolt, a mindennapi léttől oly távol eső szó: a *haza!*

Asztalához közeledvén már messziről köszöntötte a tábornokot; az mosolyogva bólintott feléje, és intett neki; kezében az előre kikészített aprópénzt tartotta. A két öregember közt – soha egyetlen szót sem váltottak egymással – estéről estére a diszkréció és a diplomácia ugyanazon jelenete játszódott le: az adománygyűjtő tiszteletben tartotta az egyenruha semlegességét, a mundér pedig fölrúgta a szokást a mindent elsöprő rokonszenv nevében, amit a kaszárnyák, katonai parádék és az Exezierplatzok ősz veteránja érzett iránta, egykorú bajtársa iránt, aki valaha maga is igazi katona volt. Akadtak olyan napok, mikor az egész teremben csupán egyetlen hatos hullott a dobozba – az is a megszálló kezéből.

Grodzicki már éppen fölállt, amikor az öregember az asztalához ért. Fogta a visszajáró pénzt, amit az imént József számolt ki neki – Zofia asszony becslése szerint lehetett vagy két korona –, összesöpörte, és az egészet beledobta a bádogdobozba.

21

Jurkin hiába várta Teofilt. Még a korcsolyázásról is lemondott miatta, s a polonisták körének találkozójára sem ment el. Addig bosszantotta a nővérét, míg sikerült elzavarnia hazulról, és egy egész órán át komoran, némán dühöngve az irodalomtörténeti kompendiumba mélyedt; szórakozottan, illő tisztelet nélkül kísérte végig a lengyel messianizmus útját, melyet a szerző Mikołaj Rej derűs udvarházáig vezetett vissza.

– Majom! – sújtott le öklével az asztalra.

Ez volt a legenyhébb szó, amire Teofil rászolgált. Jurkin bizonyára még ezzel sem érte volna be, ha ebben a pillanatban látja, amint csípőre tett kézzel, fejét egy kissé oldalt hajtva, ott áll Kalina professzor mellett, és nagy érdeklődéssel nézegeti az illusztrációkat, melyeket a tanár mutatott neki. A mennybolt térképe volt a XII. századból. A kereszténységre áttérített régi csillagképek megváltoztak: az Ikrekből Ádám és Éva lett, az Andromédát palást díszítette, Venus apácaruhát öltött; a szférákban angyalok lebegtek, s legfölül Isten megáldotta a teremtést, olyan derűs ábrázattal, mintha még mindig azt gondolná: „Minden jól van így."

– Az angyalok – magyarázta a csillagász – nemcsak díszletek itt. A szférákat irányítják. Az a kérdés, hogy ki kormányozza Venus egét: a hercegségek vagy a trónusok, abban az időben heves vitákra adott alkalmat. E kérdésre adott választól függött a világ természetes és erkölcsi rendje. Elegendő egy pillantást vetni a térképre, hogy megbizonyosod-

junk róla, milyen természetesnek tartották akkor a vallást. A világ korlátok közé szorított képe a képzeletet gyámolította, támogatta, és minden részletében pontosan egyezett az akkori vallásfölfogással. Ilyen metszetekkel díszítették a Bibliát. Melyik teológus vetemedne ilyesmire manapság? Pedig egyetlen tisztességes ember sem tagadhatja, hogy ez az egyetlen olyan égi térkép, mely teljes mértékben és fönntartás nélkül megegyezik a Szentírással. Ez alatt a mennybolt alatt – a székesegyház képére formált világmindenségben – írta Aquinói Szent Tamás a *Summá*-t.

A XII. század égboltjának térképe teljesen kiszorította e pillanatban Lengyelország jövendő térképét, melyről Jurkinnal akart beszélni. Annyira kiment az eszéből, hogy amikor Kalinától hazamenet a szobájában az órájára pillantott, közömbös mutatóinak állásáról sehogyan sem tudott rájönni, mire akarta ezt az általuk jelzett órát fordítani.

– No, mi van Grodzickival? – kérdezte a küszöbről a hájas, piros arcú Szolc, Wolfgang Scholz távoli ivadéka, aki Öreg Zsigmond idejében Hazównával tizenkét fiút nemzett, s ezzel Lemberg egyik legnépesebb nemzetségének ősatyjává lett; néhány évszázad folyamán a Szolcok mérleggel és rőffel, majd ágyúkkal és muskétákkal alapozták meg és öregbítették Lemberg városának nagyságát és szabadságát.

– Ne is emlegesd nekem ezt a gazfickót – kiáltott föl Jurkin. – Egyáltalán nem jött el.

– Majd megbánja – felelte Szolc, mert sajnálta az elveszett kollégát.

Teofil valóban elveszett. Intellektuális szenvedélyétől űzve, elzárkózott a világtól, csupán külső burkát hagyván meg neki, mely passzívan viselte el a napok és események folyását.

Továbbra is eljárt az iskolába, úgy, mint régen, de min-

den, ami körülötte történt, idegen volt neki. Mikor Zapotoczny hangosan ecsetelte a szolgálóval átélt érzéki örömöket; erősen idealizálta a lányt, hogy ki ne derüljön: a valóságban tagbaszakadt, hatalmas mellű, kövér hasú „koszfészek", csak úgy árad belőle a zsír- a mosogatólé- és a kozmaszag; amikor Siwak az izgalomtól sápadtan, tettetett közönnyel, Zitronenblatt utasításait hallgatta, merre menjen a Miodowa utcában, és hogy a bordélyházat a kapun levő színes ablaküvegről meg az ajtó előtt ülő házmesterről lehet fölismerni, aki a járókelőkre kacsingat; amikor ezek a kétségbeejtően ártatlan fiúk egymást túllicitálva a női test széles körű ismeretével és rafinált hódításaikkal dicsekedtek – Teofil ebből semmit sem hallott. Lewicki az osztály másik végéből levelekkel ostromolta, és a szemére vetette közömbösségét; válaszra sem méltatta. Teofil ugyanolyan süket maradt a szakkörök, a könyvkötőműhelyek, a kirándulások és a sport iránt is; a szünetben vette a kabátját, és kiment az utcára. Úgy élt, mint egy különc; kerülte Jurkint, de az sem kereste a társaságát.

Ha Siwak nem lett volna, aki a megfelelő pillanatban mindig az orra alá tette a saját könyvét, Teofil padjáról örökké hiányzott volna Cicero, a *Hermann és Dorothea,* a *Pan Tadeusz,* rendszeresen otthon felejtette ugyanis a könyveknek legalább a felét, melyekre aznap szüksége volt. Nehéz eldönteni, milyen módon vágta ki magát a tábla előtt, ahol a négyzetre emelendő x-ek után ez a föladat következett:

$$a+b = (a + bi) + (a - bi) = a + a = a+b$$

Az ilyesmi láttára az ember önkéntelenül megbánta, hogy annak idején megtanulta az ábécét; rejtély volt, hogy emlékezetének milyen rejtekeiből merítette azt a maréknyi tudományt, mellyel az öreg Kowalskinak az ingamozgás vagy a

mozgócsiga mechanizmusát megvilágító képletekkel válaszolt; hihetetlennek rémlett, hogy ez a pusztán külső forma eleget tud tenni tucatnyi öregúr bosszantó kívánalmának; ezeket az urakat valaha meggondolatlanul a tankönyvnek megfelelő válaszokhoz szoktatta. Alighanem valamilyen titokzatos érzék vezérelte az iskolai tudományok csapdái közt, mint a holdkórosokat, akik a magas házak tetőin és párkányain egyensúlyoznak.

Csak Rojek számíthatott még valamelyest Teofil figyelmére, bár néha tőle is megvonta; az öreg filológus Démosztenész valamelyik hosszú körmondatának közepén rekedt, és hasztalanul várta, mikor köti össze végre a szórakozott fiú a föltételes mondat két tagját, melyek – mint a szerelmespárok a regényekben – akadályok és útvesztők közt igyekeztek megtalálni egymást.

Teofil az iskolában jelenlétének legalább a látszatát megőrizte, otthon azonban a puszta létre szorítkozott, és bár e tény megállapítható, sőt indokolható is, a valóság alakulása szempontjából teljesen hiábavaló. A dolgok valahogy messziről elkerülték Teofilt, bár abban az időben sok minden gyűlt össze.

Az ebédlőasztalnál nap nap után hosszú diskurzusokat folytattak arról, hogy a régi ismerősök „faksznival" és rátartisággal vádolják Grodzickiékat. Fajtéknak nem volt bátorságuk, hogy átlépjék „az előkelő ház küszöbét". Piekarskiék, Siekerskiék távol tartották magukat; Bieniek az ünnepek előtt egy héttel túlzottan nagy reverenciával kívánt boldog ünnepeket. Az udvari tanácsos pozíciója mindnyájuk szemében szálka volt. Irigyelték a közönséges halandók számára elérhetetlen fogadásokat, melyekre feleségével járt; a hölgyek nem tudták megbocsátani Zofia asszonynak a pazar toaletteket.

Ha tudták volna, milyen kevés öröme telt bennük! Mit

ér vele, ha egy hónapban kétszer egy csésze teával a cs. és kir. Országos Pénzügyi Igazgatóság elnökhelyettesének vagy a vasutak vezérigazgatójának szalonjában egy kanapén gubbaszthat, s háromnegyed órán át hallgathat olyan hölgyek társaságában, akik ugyanolyan idegenek voltak ebben a házban, akárcsak ő? Albin minden alkalommal megígérte; ezúttal „rajta tartja a szemét", hogy ne érezze magát olyan elhagyatottnak, de legközelebb szinte már a küszöbön cserbenhagyta; egyszerűen elragadták a karjából, és már el is tűnt a szalon valamelyik szögletében vagy a szomszéd szobában, szivarfüst ködében, ahol befolyásos, magas rangú tisztviselők lármásan tárgyalták ügyeiket.

Mivel szerény környezetben nőtt fel, Zofia asszony jobban kedvelte az igénytelen szórakozásokat: hetenként egyszer eljárt a fürdőbe; az ismerős hölgyek elvitték oda saját készítésű ételkülönlegességeiket, fürdés után kölcsönösen megvendégelték egymást a kabinok közti hallban, terefere és nevetgélés közben; időnként szívesen benézett a vendéglőkbe, melyeket Snopkówban, Lyczakówban, Pohulankában nyaranta kertes helyiségekké alakítottak át; nagy ritkán elment a színházba, szeretett vendégeket hívni és vendégségbe járni, sohasem lépte túl az életkörülményei megszabta egyszerű kereteket. Most szomorúan látta, hogy ez a világ széthullik, és helyet csinál az újnak; úgy érezte magát, mint az, kinek régi, tisztes otthonát nagyrészt már szétszedték, s most ott áll szemérmetlenül csupasz falaival, mezítelen és csúf tapétáival; már mindenütt látszanak a nyomok a leszedett képek és félretolt szekrények, ágyak, díványok után, melyeket brutálisan kiűztek régi rejtekhelyükből.

Szerencsére nem jutott eszébe, hogy bánatát elpanaszolja Teofilnak. Bizonyára nem állta volna meg, a fiú belenevetett volna e jóságos, szürke szembe, mely alázattal és némán követte őt, ha ebéd után sértő sietséggel vetette oda:

„Köszönöm az ebédet"; mintha aprópénzt hajított volna oda, és máris visszavonult a szobájába, hogy vacsoráig ne is mutatkozzék. Kinevette volna; nem kétséges, mert mi köze neki ezekhez a málladozó agyagviskókhoz, mikor ő az új világ építésével van elfoglalva?

A legjobb módszerekkel építette, azokkal, melyek egykor meghódították a XIX. századot, és mechanisztikus elveik máig fönnmaradtak.

Mint selyemgubóból bújt elő az ősködből – Kant–Laplace hipotézisével – milliárd évvel ezelőtt a naprendszer, s kezdte meg körforgását, miközben csillagok dermedtek meg és hűltek ki. A megkeményedett földkérgen megjelent az első csöpp: az élet hajnalát hirdető harmat. Az egyéb vegyi elemekkel egyesülő szénatomok a csoda napján – ha ugyan illik ez a szó a természetes és szükségszerű folyamatokra – létrehozták a plazmát, az osztódás által szaporodó élő magocskát, s az egysejtűek mind népesebb fajtái borították el a földet.

Teofil nem tudott választani az ősnemzés vagy pánsperma között. Az első egyszerűbbnek látszott, a második szebbnek. Rokonszenves gondolat volt, hogy a világmindenség valamiképpen él, mert Prussota tisztelendőre emlékeztette; a szerves csírák látomása – a csírákat fénysugarak viszik a határtalan térből a föld felé – megigézte. Mielőtt véglegesen eldöntené a kérdést, egyelőre örül az őssejtnek; ezt követően minden már szinte magától ment.

A sejtek csoportokká alakultak; az első metazoák, gastrulák és szivacsok létrehozták az élet fájának első évgyűrűjét. Az idő szelíd zúgásában növekedett a fa, és a legfelső ágáról az ember megpillanthatta elődeit; az emberszabású majmot, a kis majmot, a kengurut, a csőrös emlőst, gyíkot, szalamandrát, tokot, orsóhalat, a lándzsahalat, mely fürgén evickélt a gerincesek királyságának határán.

A tejfehér ellenzős lámpa csöndes fényében Kalina professzor – háziköntösben és vörös atlaszsapkában –, a tudomány hajdani csatáinak és diadalainak veteránja, régi históriákat idézett föl:

A XVIII. század vége felé szörnyetegek kerültek elő a földből. A mastodonok és óriáshüllők maradványai voltak; már azelőtt is találtak ilyesmit, de azt hitték, hogy bukott angyalok csontjai. Az első Ichthyosaurus csontváza azonban megrémítette az embereket. Már nem lehetett kétség, hogy ennek a teremtménynek sohasem volt szárnya, és nem tartozott az égi kórushoz. De vajon ott volt-e a Paradicsomban, és csak azért pusztult el, mert nem fért a bárkába? A válasz másként hangzott: az Ichthyosaurusok, óriáshüllők, mammutok egy korábbi – még Ádám előtti teremtésből – származtak. Megtanultak a Biblia sorai közt olvasni, és láthatatlan rejtjeleket fejtettek meg néhány világteremtésről; mindegyik világnak megvolt a saját faunája és a flórája. Ezeket az olvashatatlan szövegeket Cuvier tudta a legjobban elolvasni. Több ősvilágot fedezett föl, és bebizonyította, hogy sorozatos katasztrófák, tűzvész vagy árvíz pusztította el őket. Cuvier francia volt; fiatal korában átélte a nagy francia forradalmat, és a vérében volt: csak erőszakos változásokban hitt, műveiben sansculotte módjára földúlta, megsemmisítette, fölgyújtotta a földgolyót a *Ça ira!* dallamára. Ettől az új terrortól az angol Lyell szabadította meg a geológiát; ő a régi, mértéktartó alkotmányon nevelkedett, s meggyőzött bennünket arról, hogy a világ lassan változik az evolúciós erők hatására. Az ő könyvét vitte magával föld körüli útjára a fiatal Charles Darwin. De ott volt vele Milton *Elveszett Paradicsom*-a is. Ha a *jóslat* szó még jelentene valamit, most ezt használnám, minthogy Darwin a Paradicsomot, ha nem tévedek, Patagónia közelében vesztette el.

– Ehhez ugyanis tudni kell – a csillagász hosszú pipaszárával megbökte Teofilt –, tudni kell, hogy a Paradicsomot annak idején a Tűzföldön is keresték. Nincs a földön, sőt a földön túl olyan hely, ahol ne keresték volna Ádám lábnyomát. A Paradicsom már a harmadik mennyországban is volt, azután a negyedikben, a holdon és a holdéggel határos helyen, a föld alatt, az Északi-sarkon meg a Déli-sarkon, a Tartaroszban és a Káspi-tenger mentén, a Gangesz partján, Ceylonban, Kínában, Afrikában . . . Emlékszem (akkoriban tizenkét éves lehettem), elsírtam magam, amikor az egyenlítőről Livingstone azt jelentette, hogy „minden kétséget kizáróan" megtalálta a Paradicsomot. Darwin hitt a Paradicsomban, mint minden angol, olvasta a Bibliát, amíg Dél-Amerikában föl nem fedezte a páncélos hüllő egy kihalt fajtáját.

Kalina maréknyi dohányt vett ki a szelencéből, megtömködte a pipáját, meggyújtotta, s nagy füstgomolyagot eregetett fölfelé, mintha áldozatot mutatna be emlékei mélyéről kirajzó szellemeknek.

– Agassiz! Agassiz! – mondta halkan, mint egy halottidéző, a homályból előtűnő látomásra meredve. Azután elnevette magát. – Olyanfajta ember volt, amilyent ma már el sem tudunk képzelni. Derék ichtiológus, a gleccserek kitűnő ismerője (a freiburgi kantonban született), s azoknak a svájciaknak vérét, temperamentumát, hitét és szívósságát örökölte, akik háromszáz éve állnak őrt a Vatikán kapuinál alabárdjukkal, piros-sárga egyenruhájukban. Ebben a vértezetben harcolt Darwin ellen. Mit sem törődött a nevetségességgel, és teljesen érzéketlen volt a humor iránt. Azt vallotta, hogy a paleontológia szobrászműhelyt tár föl előttünk, s az örökkévaló művészt láthatjuk magunk előtt, amint egyre tökéletesíti alkotásait, és elhajítja a kevésbé sikerült formákat.

Teofil elnevette magát; csodálkozott. Haeckel a hitvalló izzó fanatizmusával és a dogmák alkotójának türelmetlenségével beléje oltotta az evolúció elméletét. Volt valamilyen rokonvonás a makacs fiú és az öreg biológus között, aki életének huszadik évéig vallásos volt, és voltaképp sohasem szűnt meg Istennel viaskodni. Ez a mágikus név végigvonul könyvein. Egyik leghíresebb műve – *A Teremtés természetes története* – mintegy válasz a Bibliára. „Az individuális isten elavult fogalma még e század folyamán értelmét veszti az egzakt filozófiában" – jövendöli 1892-ben, és titokban abban reménykedett, hogy hamarosan *az egzakt filozófiában* szavakat is el lehet hagyni. Sohasem tudott lemondani arról a négy betűről, melyekkel a német nyelv jelöli a legfölső lényt, erről a rövid szótagról, mely éles és kemény, akár a villámcsapás. Át akarta menteni – legalább *a természet erői végtelen summája* néven.

Teofilnak nem volt szüksége ilyen konstruált istenségre. Új credót teremtett magának, nagyjából ugyanazt, amit a XIX. század vallott utolsó napjáig:

A világmindenség örök és végtelen. Két fő törvény kormányozza: az anyag megmaradásának és az energia megmaradásának elve. Minden a vegyi elemek kombinációiból ered; számuk meghatározott; egy őselemből szakadtak le; ezt a közeljövőben föl fogják fedezni, és ezzel beteljesül az alkimisták évszázados álma az elemek átalakíthatóságáról. Az anyag legparányibb részecskéje az atom – gömb alakú, merev, oszthatatlan és változatlan. Az egységes szerkezetű világegyetem folytonos mozgásban van, megszámlálhatatlan ilyen kicsi gömbből áll és a végtelen tér minden táján minden pillanatban új napokat gyújt, a régieket meg hosszú, talán örök éjszakára kárhoztatja.

Teofil teljesen beleélte magát Byron Kainjának szerepébe. Az idén olvasta a könyvet, és melankolikus gyönyörű-

séggel élte át ismét a szomorú adamita bolyongását az égi óceánokon. Ám Kain csupán a XVIII. század végének szerény kozmoszát láthatta, Lucifer pedig, a vezetője, csak annyi csillagot, amennyit Bradley katalógusa tartalmazott. Teofil azonban a millió fényévvel mért végtelenséget látta maga előtt, a fénylő pontocskák roppant tömegét, melyeket gigantikus teleszkópok hihetetlen tékozlón hintettek szét.

A csillagrengeteg, ijesztő hőenergiájuk, szédítő sebességük súlyos próbának tette ki képzeletét. Az eget olyan térképnek látta, melyen szaggatott vonalak jelzik az egymást metsző tengeri utakat; ezek az utak hol csomóvá sűrűsödnek, hol meg félköröket és parabolákat alkotnak. Vagy még pontosabban – vasúthálózatnak, végtelen számú vasútállomással.

Ilyen képekkel aludt el sötét kis glóbuszán, mint a távoli ismeretlen, helyi járatú vonatok sínei mellett őrködő pályaőr, s éjszakánként föl-fölriadt a kozmikus expresszvonatok fülsiketítő dübörgésére, melyek egymásba rohanva, menthetetlenül a szakadékba zuhantak. Az álomba szenderült ház csöndje tréfát űzött vele, s néha, mikor nyitott szemmel feküdt, a mennyezetre meredve, úgy rémlett neki, mintha fönn székeket tologatnának, vagy valami más neszt hallana; úgy látszik, Kalina professzor vetette egybe nyugodtan és türelmesen az amerikai obszervatóriumokban a Tejútról készült fölvételeket, e fekete, rejtélyes lapokat, melyeken több, mint kétmillió csillag volt látható.

A végtelenség gondolata nagyon elcsigázta Teofilt. Megbéklyózva a sok számtól – az egyesek, mint megveszekedett tyúkok, ész nélkül tojták a nullákat, és a meddő ellipszoidok által az egész világot egyetlen iszonyú keltetőgéppé varázsolták –, de sokszor sajnálta, amiért megfosztotta magát az emberre szabott tértől. Valami végességre vágyott,

olyan határra, kitapintható görbületre, melyet úgy érinthet meg az ujjával, mint az átlátszó üvegharangot.

Az öreg Kalina – a világmindenség megvesztegethetetlen sáfára – egyre fukarabbul mérte neki az anyagot a világűr betömésére. Teofil tegnap még elakadó lélegzettel bámulta ezt az elviselhetetlen gazdagságot, ma már nyomorult koldusként állt a süket, komor, dermesztő pusztaságban; a csillagok valószínűtlen végtelensége a semmibe veszett, mint egy marék homok. Nyugtalan álmában újra Isten képe sarjadt a lelkében . . .

Ez ellen tehetetlen volt; volt egy éjszakai lelke, s ezt napközben pszichoplazmává vagy egyenesen a sejttekercsek és idegszálak tevékenységének summájává igyekezett alakítani. Csodálta azoknak az embereknek a gondtalanságát, akik ugyanolyan természetesen veszik az új világképet, mint a villanykörtét. „Könnyű nekik – gondolta magában –, mert semmit sem értenek. És hogy még könnyebb legyen a dolguk, a régi, átalakított petróleumlámpába csavarják bele."

22

A villanykörte-hasonlat nem véletlenül fogamzott meg Teofil agyában. Szerves része volt a családi asztal mellett folyó beszélgetéseknek; bár ő nem kapcsolódott bele, mégis behatolt a tudatába. Ha csak egy kicsit odafigyel, megtudta volna, hogy Ditmar megígérte: igen mérsékelt áron az összes petróleumlámpát villanylámpává alakítja át. Árkalkulációját egy hét óta újra meg újra megbeszélték az asztalnál; annyit tanulmányozták, hogy már elvesztette eredeti frisseségét, gyűrött volt, zsíros foltok éktelenítették, olyan lett, mint a válogatós vevő által agyonkínzott bolti eladó.

Nagy változásokra készültek. Az udvari tanácsos Zofia asszony könyörgése és passzív ellenállása ellenére új lakást bérelt. Dacolva a szokással és a józan ésszel, úgy döntött, hogy még a tavasz előtt átköltöznek. Az öreg Dąbrowska, akinek a lakbérrel és az újévi jókívánságokkal együtt a fölmondólevelet is átnyújtotta, nagyon „szívére vette a dolgot". Grodzickiékkal olyan embereket veszít el, akiket már megszokott; olyan lakókat, akik pontosan fizetnek, és tizenöt év alatt szinte valamennyi „kisebb javítást" a saját zsebükből fedeztek; végül pedig valószínűleg még több havi lakbérrel is megrövidül; nem remélte ugyanis, hogy egyhamar új bérlőt talál a lakásra, melynek – mi tagadás – rengeteg fogyatékossága volt. Mikor a tetejében még a lakbércsökkenés iszonyú gondolata is átcikázott az agyán, elsírta magát. Grodzicki megindultan csókolta meg azt a csonkot, amit egykor kéznek neveztek: a reuma emberhez méltatlan mandragóragyökérré torzította; azzal vigasztalta,

hogy februárig még itt maradnak. Ezek a szavak újabb mély sóhajt váltottak ki az öregasszonyból; a házmester kora reggel boldog újévet kívánva és a szűkmarkú újévi ajándék miatt dühösen, kijelentette, hogy ha továbbra is ilyen hófúvás lesz, a lyukas tető „nem bírja el".

Zofia asszony könyörgött a férjének, és a kitűnő bükkfára hivatkozott; a fát az ő felügyelete alatt fűrészelték négy részre, és hasították kecses hasábokra, hogy ne tegyenek kárt a kályhákban; hivatkozott a megkezdett savanyú káposztás hordóra, az uborkára, burgonyára, a pincében tárolt készletre: nevetséges volna télvíz idején bútorszállító kocsin vagy szekéren végigzötyögni az egész városon. Az udvari tanácsos azonban kérlelhetetlen volt: gúnnyal, haraggal és csökönyös hallgatásával végül is megadásra kényszerítette feleségét.

– Mintha az ördög kergetne bennünket – suttogta Zofia asszony keserűen.

Ha az ördög az ősz szakállú, öreg professzor bőrébe bújik, aki az embert cinikus mosollyal és mély meghajlással üdvözli, akkor feleségének alighanem igaza volt. Az udvari tanácsos nem akart többé egy födél alatt élni Kalinával; valahogy kiszimatolta, hogy összeszűrte a levet Teofillal; ettől az időtől fogva megutálta a házat, ahol annyi boldog évet töltött. Minderről azonban mélyen hallgatott, s fia iránti neheztelését sem juttatta kifejezésre.

A Pańska utcában talált egy megfelelő lakást. Az első emeleten, öt szoba erkéllyel, saját vécével. Fürdőszoba nem volt, de ezt nem bánta senki; Grodzickiék a Szent Anna-fürdő fanatikus hívei voltak. Mikor Zofia asszony az üres, hideg lakásba belépett, a kezét tördelte. A falfestés pergett, a falak nagyon piszkosak voltak, a parkett rossz, a konyhában repedezett csempék, a tűzhely fedőlapja meghasadt. Minden baljóslatú volt: vadállat, s isten tudja, mennyi

ideig és miféle áldozatokkal kell majd megszelídíteni; a kályha láthatólag a szengáz és füst sátánjait rejtegette magában.

– Mennyi fa kell majd ide!

– De alulról nem húz – vetette közbe Grodzicki.

Az asszony csak megvonta a vállát; alattuk néhány bolthelyiség húzódott; ezekre fűtés szempontjából nem lehetett számítani, a kapu pedig még a pincénél is rosszabb.

Két dolog nyomban megnyerte a tetszését: az erkély és a tornác. Az erkélyt majd hajnalkával vagy vadszőlővel futtatja be, a kedves, világos udvarra nyíló tornácot pedig – két oldalról falak zárták le, tehát nem volt szomszéd – törlőruhák vagy kisebb ruhadarabok szárítására fogja használni, ha kismosást rendez. Ám rögtön elnyomta magában az optimizmusnak ezt a szikráját, s borúsan, némán, csüggedten hagyta el a lakást.

Nem avatkozott az új lakás ügyeibe. Grodzicki rendelkezett egyedül, és ebben igazán nem volt köszönet. Hivatalból jövet mindennap benézett egy pillanatra, s jóleső érzéssel szívta magába a frissen meszelt falak vagy a gyalult fa illatát, de az éhség egyre jobban gyötörte; türelmetlen volt, mielőbb otthon akart már lenni, és csak kutyafuttában hallgatta végig a követeléseket, panaszokat és magyarázatokat, melyekkel a munkások árasztották el; az új számlák halmazát a zsebébe gyűrve, elmenekült.

Legfőbb üldözője Gileta mester, a szobafestő volt. Öt szoba a tél kellős közepén – kétségtelen a sors ajándéka, mely az utóbbi időben nagyon is fukarul bánt vele. Felütötte tehát a sátrát, fölkészült a hosszú ostromra, attól a nemes szándéktól vezérelve, hogy a falakra – ahonnan a korábbi festések több rétegét lekaparta – egykor oly sokra tartott művészetét, képzeletét lehelje rá.

Régi vágású mester volt, szolid munkához szokott; meg-

vetette a fiatalok kontárságát: tiszta vízzel keverték ki ugyanis a színeket. Neki ehhez tejre volt szüksége. A számlákban olyan mennyiségben szerepelt, hogy az udvari tanácsos kénytelen volt eltitkolni a felesége elől. A valóságban legalább kétharmad része alkohollá változott át mindennap, a Zielona utca végén levő kocsma fatális közelsége folytán. Sehol sem készítettek olyan pompás „hamis nyúlhúst"; a formából kivéve frissen, még gőzölögve díszítette a büfét, ahol egyébként még rengeteg ínycsiklandozó étel akadt. Itt, gabonapálinka mellett, születtek a legcsodálatosabb tervek, s közülük méltóságos lassúsággal bontakozott ki Grodzickiék új lakása.

Csak február elejére készült el a mű.

– Engedelmével – mondotta Gileta mester olyan hévvel, mintha heves ellenkezésre számítana –, engedelmével, az udvari tanácsos úr lesz oly szíves egyelőre egy szót sem szólni.

Lábujjhegyen járva egyik szobából a másikba vezette.

Ismert és századok óta használt mintákat lehetett itt látni, virágok, ágak és levelek szakadatlanul ismétlődő kombinációkban borították be a zöld színű, rózsaszín vagy fehér hátteret. De nem is a falakon volt a hangsúly – a falakon a segédek dolgoztak –, Gileta mester szelleme a mennyezeteken jutott kifejezésre. Alig valamivel jobb körülmények közt alkotott, mint Michelangelo, amikor a Sixtus-kápolna mennyezetét népesítette be. Gileta e parlagon fekvő fehér fölületekre valószínűtlenül sok festéket pazarolt, csokrokat, füzéreket, virágkosarakat fonva belőlük. Festőmintákat használt, de sohasem az egész sablont, csak egy részét; kettőt, hármat kötött össze egymással, néha valamennyinek csak a közepét választotta vagy a szélét, és furcsa, bonyolult teremtményeket alkotott; megesett, hogy a zöld szár hasztalan kereste a leveleit; azok egy másik szobában a szivár-

vány minden színében pompáztak, s egyetlen parányi veszszőt sem leltek sehol.

Mikor meggyőződött róla, hogy a tanácsost kellőképpen megpuhította, az ebédlőbe vezette.

– Hm! – csodálkozott el Grodzicki.

A falfestés faimitáció volt. Mintha világossárga deszka burkolná a falakat, a bennük levő csomókat sötétbarna színnel árnyalták. A deszkautánzatnak tulajdonképp a padlástól a mennyezetig kellett volna érnie, ahol gerendák és tartók következtek volna. Gileta mester életéből azonban mindig hiányzott a következetesség: a türelmetlenség egy kitörő pillanatában a deszkát fönn egy széles, sötétkék csíkkal lenyeste, a mennyezetet azonban fehéren hagyta, és a segédeire bízta; azok egyetlen órán belül beborították néhány újabb festőmintából származó flórával.

Zofia asszony csak a költözködés napján lépett be a lakásba. A kapuban a lépcsőn két lánnyal találkozott; vizesvödröt cipeltek. Ez jó jel volt (a jelenetet nagy titokban a férje rendezte és pénzelte). A szobák – hat héttel ezelőtt még jeges hidegségükkel riasztották vissza – most bensőséges meleggel fogadták; néhány kályhában reggel óta égett a tűz. Gileta mester munkájában megtalálta azt a stílust, melyet gyerekkora óta megszokott; bizarrságát az új idők eredetiségének vélte. A házmester is megjelent, hogy bemutatkozzon; kezet csókolt, beszámolt a vízvezetékről, padlásról, pincéről, aztán elbúcsúzott, fölajánlva szolgálatait, és sok szerencsét kívánva.

Mikor egyedül maradt, az asszony az ablakmélyedésnek támaszkodott. A megfagyott üvegtáblákon – mint hímzett függönyön át – az utcára tekintett, és igyekezett kiolvasni belőle száguldó tartalmát. Nagy volt a forgalom; villamosok csöngettek, kocsik dübörögtek, fiákerosok lármáztak, utat törve maguknak; néhány perc alatt több járókelőt szá-

molt össze, mint a Sykstuska utcában egy fél óra alatt. Az üzletek cégtáblákkal hívták föl magukra a figyelmet; a két legharsányabb az italbolt előtt lógott. A vasbolt – dölyfös, mogorva különcként – mindössze a régi és ismert cég rövid nevét tudatta. Ezenkívül volt ott még papírüzlet, szíjgyártó műhely, gyümölcskereskedés, sőt még egy kis cukrászda is; oda három lépcső vezetett.

Zofia asszony az utcáról a szemközti bérházakra emelte tekintetét. Egy kivételével mind kétemeletes volt. Semmi egyebet sem tudott kivenni; a sima falon vagy a díszes párkányokon csillogó ablakok a fagy élettelen, hályogos szemével néztek rá. Zofia asszony elgondolkozott...

Ez volt a negyedik lakás életében. Az elsőben született és férjhez ment; a Koralnicka utcában három sötét szobából állt a lakás, ahol az apja – bírósági tisztviselő – huszonöt éven át oktalan ábrándokat szőtt előléptetésekről és fizetésemelésekről. Nem lévén egyetemi végzettsége, sőt érettségije sem, tulajdonképpen semmire sem számíthatott; meghalt, nyolcvanhat korona nyugdíjat hagyván a feleségére és árváira; a fiatal Zofia minden hónapban bejárt érte a Pénzügyi Igazgatósághoz; a kapuban mosollyal üdvözölte a pompás aranysujtásos, világoskék kabátba öltözött portás. Édesanyja közben a konyhában szorgoskodott, hogy beváltsa a kitűzött kartonlaphoz fűzött reményeket, mely az egyik ablakban a következő szavakkal hívogatta az éhes vendégeket:

Gyomra örül bukszája degesz,
Ha mindig házi kosztot esz.

A nagy piros betűkkel írt versike a húgától, Mariától, ettől az igen erélyes, nagyhangú, egy kissé kelekótya teremtéstől származott; Maria csakhamar magához hasonló férjre

talált, és eltűnt az életükből; néhány év múlva levéllel adott hírt Amerikából. Egy júliusi délután a Helytartóság egyik fiatal tisztviselője Lubienbe kísérte a szüleit – akkoriban előre megrendelt landaueren utaztak, s ugyanezért az összegért még vissza is utazhatott az ember –, majd kiszállt a lármás Chorążczyzna utcában, és azon töprengett, hol étkezzen, amíg az anyja távol lesz. Választása Komunicka jó hírű vendéglőjére esett; a vendéglő híres pirogjai, gombócai, pudingjai a tisztviselő fiatalságnak legalább a felét táplálták, de amint a Koralnicka utcán átvágott, pillantása megakadt a szeleburdi Maria versikéjén, és nyomban megnyerte tetszését. Augusztus közepén, amikor az utolsó tíz ebéd árát kifizette (harminc centjével), már jegyben járt Zofiával.

Második lakása ott volt, ahol azon a júliusi napon megállt a landauer, vagyis a régi lakásához oly közel, hogy nem volt érdemes bérkocsit fogadnia; a házmester átvitte a bőröndöt a holmijával. De a régi házat néhány év múlva lebontották, hogy helyet csináljanak egy nagy épületnek, s Zofia asszony a kis Teofilt tolva maga előtt a gyerekkocsiban, sietve szaladt át a Sykstuska utcába, boldogan, hogy átért az első tavaszi eső előtt, mely nyomban megeredt, mihelyt beállt a kapu alá.

Grodzicki lábujjhegyen közeledett feléje. Nem fordult hátra, nem ijedt meg, rögtön tudta, hogy ő az.

– Miért sírsz?

Nem szólt semmit, meg sem mozdult. Albin, akit hosszú hallgatása elbátortalanított, rögtön elhallgatott, és engedelmesen az ablakra meredt. Hamarosan meglelte gondolatait a fagy virágai közt, s ettől kezdve együtt ábrándoztak. Ugyanazt a nyugtalanságot érezték; lám, ütött az óra; innen kezdve visszafelé számoljuk az időt; már nehéz volna más tartalmat adni életüknek ezen a becsületes és emlékezésre méltó múlton való tűnődésen kívül.

Így találta őket a szolgáló; már a küszöbről kiáltotta:

– Asszonyom, előállt a kocsi.

Egy jó hétbe is beletelt, amíg lassan minden egyenesbe jött. Zofia asszony esténként „alig érezte a lábát" a fáradtságtól.

Most közös hálószobája volt a férjével – életében az első. Szerelmük – eddig szobák választották el – tele volt meglepetéssel és bujkálással. Egyetlen éjszakát sem aludtak végig együtt, s ezért meg lehet nekik bocsátani, hogy cigány szerelemnek nevezték. Mikor első éjszaka a közös hálószobában találták magukat – a két diófa ágy, az éjjeliszekrény, a komód és a szekrények végre együtt voltak, mint eddig külön élő családtagok –, s kigyulladt a kis lámpa fénye a rózsaszín lámpaernyő alatt, elszégyellték magukat. Mindketten egyszerre kezdtek el panaszkodni a nap fáradalmaira, és távolról jó éjszakát kívántak egymásnak, majd lefeküdtek. A régi deszkák – csak egy órája sebtében rakták őket össze – még nem illeszkedtek bele jól a csapolásokba, s kegyetlenül nyikorogtak; ijedten lapultak meg, és mozdulni sem mertek. Úgy tettek, mintha aludnának, s e kényelmetlen érzéstől ingerülten, fél éjszakán át álmatlanul feküdtek a nagy csöndben.

Mikor az utolsó szöget is beverték, a szolgáló pedig eltávolította a fényes padlóról a házmester lábnyomát, Zofia asszony, mint valami botra, tollseprűjére támaszkodva, Albin úr pedig mellén összefont karral, csöndben szemlélték új fészküket. Nem tudták, hogy voltaképpen hányadán állnak vele. Ragaszkodtak régi holmijukhoz, másrészt be kellett vallaniok, hogy meglehetősen rosszul festenek ebben az új környezetben.

Grodzickiék bútorai nem szokták meg az erős megvilágítást és a nagy teret, ezért úgy tetszett, mintha összezsugorodtak volna, maguk alá húznák a lábukat, s félénken, bi-

zalmatlanul és rémülten fordulnának a fal felé. A pamlag, fél tucat karosszék és a kerek asztal a szalonban zsúfolt, ijedt csoporttá verődött, mint a hajótöröttek a szigeten (most számukra ezt a kopott szőnyeg jelentette), egyetlen hüvelyknyire sem mozdultak róla, őrizkedve a mindent elborító sima, síkos, csillogó parkett tengerétől. Nem ismertek magukra a tükörben; csupa villogás volt, és kevélyen verte vissza szende szerénységüket. Hirtelen olyan idegen lett, hogy nem ismertek rá a hajdani ábrándozóra, kinek örökké homályos volt a tekintete, pedig a faragott keret a régi volt, a konzol a márványlappal, s rajta, az üvegbura alatt, a wieliczkai sóból faragott kereszt. Távol, mint ismeretlen parton, állt kipróbált társuk, a félig kék plüssel borított gipszoszlop a gipsz Ámorral és az asztal a pálmával, a képek pedig szétszóródtak, mintha a sokévi meghitt együttlét a világon semmit sem jelentene.

Majdnem valamennyi kép más helyre került. Teofiltól elvették az őrangyalt és a betlehemi jászolt, s megkapta anyja arcképét; a kép valamennyi hibája egyszerre került napfényre a világos szalonban: fél arca megdagadt, mintha a foga fájna, s nevetségesen piros volt, piszkos, sötét csíkok, mint a fekélyek, borították be a fehér pöttyös, lila blúzt. Teofilnak ugyancsak fénykép alapján készült arcképe – öt éves korában ábrázolja – most apja dolgozószobájába vándorolt, és kiűzte onnan a *Poroszok hódolását*-nak hatalmas reprodukcióját. A szalonban csak XII. Leó zöld selyemre hímzett képmása függött, hatalmas zöld plüsskeretben, két oldalán az öreg Grodzickiék fényképével, hihetetlenül drága keretben; a dús aranyozás kiáltó ellentétben volt szerény ruhájukkal; arcukra örökre ráfagyott a nyugtalanság és az elfogódottság pillanata; visszafojtott lélegzettel ültek a fényképezőgép lencséje előtt.

Albin és Zofia, kik e régi kacatok közt nőttek föl, öreg

nagynénik fecsegését idéző falak közt, ahol annyi emlék gyűlt össze tárgyakról és emberekről egyaránt – nem jól érezték magukat ebben a lakásban, mert minden szöglet üresen ásított. Mint annyi évvel ezelőtt, ismét eljártak az árverési csarnokba, bútorraktárakba; az öreg kereskedők fölismerték régi vevőiket, és a por és pókháló alól előkotorták foszladozó könyveiket, hogy megmutassák a lapidáris följegyzést az asztalról, díványról vagy székről; ebben meg ebben az évben vásárolták ennyi meg ennyi koronáért.

Karonfogva jártak, meg-megálltak a kirakatok előtt, a boltajtóból visszafordultak, hogy még egyszer gondosan megfontolják a dolgot; régi címekre emlékeztek vissza, és csodálkoztak, hogy egy-egy cég már rég nem létezik; távoli városnegyedekben eltévedtek, vitatkoztak – boldogok voltak.

A márciusi enyhe időből – olvadt a hó, a nedves ködökből sötétszürke csuhájában, lámpásainak rózsafüzérével teleaggatva – feléjük tartott a város, a derék bencés barát; mindig kész megtréfálni a fiatalokat az Akademicka utcában, betérni egy pohár borra Stadtmüllerhez, meggyóntatni a magányos lelket az Ormianska zugában, fölrázni a Szent Miklós-templom lusta harangozóját, hogy (mindig utolsóként!) öreg lélekharangjával az angyali üdvözletre harangozzon be. Milyen csodálatosak az utcák, ha céltalanul ődöng bennük az ember, vagy ha ez a cél olyan meghatározhatatlan, hogy gyorsabban érjük el véletlenül, mint szándékosan. Az ember mindenhova bemehet, vagy sehova, a fél várost bebarangolhatja, hogy aztán hirtelen megálljon, és megkérdezze: „Voltaképp mit is akartunk elintézni?" A várost pedig – jókedvre derítette ez a pár – mint valami mutatóujjal, pajkosan megfenyegette őket a duklai Boldog János oszlopával; a lábuk alatt tócsák loccsantak, ötvenéves

urakkal zsörtölődve, akik ismét otthon felejtették a kalocsnit.

E bolyongások következtében a vacsora a sütőben senyvedt, a szolgáló, ki egy éve józan élethez és a legapróbb részletekig terjedő parancsokhoz szokott, nem tudta, mitévő legyen; fél éjszakát bóbiskolt a széken, mint egy őrszem, akit elfelejtettek leváltani. Grodzickiék későn tértek haza; a frissen olajozott lakatok és sarokvasak nem nyikorogtak; Teofil csak ritkán hallotta, mikor apja dolgozószobájában lehajtotta a szekrényben levő mosdót, de félálmában a vízcsobogás az eső csurgásává változott az ereszcsatornában.

23

Teofil mélyen elgondolkodva tette meg mindennapi útját a gimnáziumból hazafelé; beszaladt a kapu alá, bevágta a folyosó végén levő ajtót, és csak a konyha előtt torpant meg; ugyanis be volt zárva. Ekkor jutott eszébe, hogy mától fogva a Pańska utcában lakik.

Már alkonyodott, amikor megjelent az új lakásban; az első dolog, ami föltűnt neki, az ebédlőben az újonnan fölszerelt lámpa volt. A régi, ismerős darab, mely megértően csilingelt kis láncaival, s vörös, zománcos színekben játszott, a villanykörte éles fényét árasztotta maga körül, és oda csavarták be, ahova eddig a petróleumot öntötték. Láttára Teofil hangosan elnevette magát, s ezzel nyugtalanságot ébresztett a szüleiben, a szerelőben pedig megdöbbenést, aki le nem vette szemét a fiatalemberről, míg el nem tűnt az ajtó mögött. Mikor megtalálta a szobáját, már minden a helyén volt; Teofil ledobta a kabátját és a sapkáját a székre, könyveit – a délutáni történelemórára vitte ezeket magával a gimnáziumba – a polcra rakta. Ennyiből állt Teofil költözködése.

Szobája az ebédlő mellett volt, s ugyanúgy az udvarra nyílott. Gileta mester a rózsaszín háttérre apró fehér virágok zuhatagát festette. Édesanyja arcképén kívül egyéb nem is volt a falakon, de Teofil észre sem vette; nagy megkönnyebbüléssel fogadta az őrangyal eltűnését. Saját maga előtt is röstellte bevallani, hogy hiányzik neki a petróleumlámpa illata, melege, fénye, s amikor az üveggömbben először izzott föl a wolframhuzal, és az asztalt éles, józan fénnyel ön-

tötte el, Teofil a lehető legtávolabb húzódott tőle a könyvével.

Apja benézett az ajtón:

– Ne maradj fönn soká – mondta. – Most korábban kell kelned. Lehet, hogy sikerül még ebben a félévben átiratkoznod a hármas számú gimnáziumba. Akkor csak két lépésre leszünk az iskolától.

Ó! Ez meg sem fordult a fejében. Nehezen fog megválni az öreg épülettől. Mindennap, az iskolából jövet, még egyszer jól megnézte, mintha holnap már nem láthatná többé.

Titokban félt, hogy az új gimnáziumban nem lesz könnyű élete. Akad-e ott is egy másik Grozd, aki ugyanúgy szaglászik a padja körül, és sóváran lesi, de végül mégis nyugton hagyja? Vagy egy másik Skromny tisztelendő, aki magára veszi a bűnét, s cédula nélkül is meggyóntatja? Titokban lehet-e tartani másutt is, hogy nem áldozik?

Teofil – eldobva hitét – most mindazt meg akarta találni az újban, amit a régiben elvesztett. Ebbéli igyekezetében gyerekesség keveredett fönséggel. Csak az, aki maga is átesett rajta, tudja, hogyan remeg az ember keze, hogyan lüktet az ér halántékában, mennyi kaján örömet (és egy csöpp félelmet) érez, amikor először írja le kisbetűvel azt a szót: isten. Azt mondjátok, hogy mindez ostobaság? Abból megtudom, hogy sohasem volt hitetek, és sohasem kellett elveszítenetek. A szent nevet közönséges szóvá változtatni, egyenlővé tenni a többivel – nem annyit jelent-e, mint a porba hajítani? Halljátok-e a kalapács zuhogását? A minap megtért szerzetes, az új vallás fanatikusa dönti le Jupiter szobrát. Ugyanez történik, amikor a toll, mely évek óta hozzászokott a nagy ívben hajló betű írásához, most egyszerre kicsivé zsugorítja, és csak egy csupasz vonalat ró.

Teofil még a köznapi fordulatokban is kerülte Isten nevét. Ha elcsodálkozott valamin, sóhajtva mondta: *Ó, ti is-*

tenek! Megemelte a sapkáját Mickiewicz szobra előtt, hogy lássa az ég, mely alatt magas oszlopon lobogott a szent bronz tűz, hogy mostantól kezdve a földön keresi hódolata tárgyát. Elhagyta a könnyelmű *istenemre mondom*-ot, és ezentúl a *szavamra mondom* híve lett. Sohasem használta fölöslegesen. Nem hazudott. Önmaga és a világ előtt is be akarta bizonyítani, hogy „villámdörgések közt kinyilatkoztatott parancsolatok nélkül is létezhet etika". Ezt hűséges füzetébe is bejegyezte.

Az új hit! Minek is nevezhetnénk másképpen? Ez az örök szó végigkíséri az embert a világ megismeréséhez vezető útján. Teofil néhány hónapig tartó lelki tehetetlenség után újra hitt, és megint talált szent neveket, melyekből erőt merített. Szubsztancia, energia, okozati összefüggés, evolúció, atom: – ezek voltak új istenségei, melyek – mint a régi római *indigitamentákban*[1] – az idő vagy tér részeibe voltak zárva. Az egyik különösen elbűvölő volt, a mai tudomány bűvös, misztikus *arreton*-ja;[2] egyetlen szó sem volt elég jó rá, és a régi latinok gyanakvásával joggal mondhatták volna róla: *Sive mas sive femina, sive deus sive dea*[3] ez volt az éter.

Az éter, *seu alio nomine appellari vis*[4] betölti az egész világmindenséget és minden űrt az atomok közt. Nem atomokból áll, és nincsenek vegyi tulajdonságai. Sajátos halmazállapota van: minden egyéb halmazállapottól különbözik. Sem gáz, sem szilárd test. Mérhetetlen. Végtelen és mérhetetlen, akár a tér, melyet betölt. Folytonos mozgásban van, s minden jelenség végső oka.

1. Római liturgikus irat; a római istenek lajstromát és a hozzájuk intézendő imák szövegét tartalmazta.
2. Titokzatos, ismeretlen.
3. Férfi-e vagy nő, isten-e vagy istennő.
4. Vagy más néven akarod neveztetni magad.

Teofil kisgyerek kora óta megszokta, hogy a fölfoghatatlant kell megértenie, s most örömmel üdvözölte ezt az új dogmát. Mintha az átlényegülésnek újabb rejtélyével állna szemben, mégpedig meglepően vonzó formában, és ahelyett, hogy a szellemet megbotránkoztatná, a tudomány csalétkeivel hízeleg neki: a matematikával, a tények néma összhangjával, a tekintélyek súlyával. Teofil egészen beleszeretett a világűrnek e szeráfjába, s boldogtalan lett volna, ha kiderül, hogy napjai meg vannak számlálva.

A világ mit sem vesztett azzal, hogy a szentek nem törődnek többé vele. Halászok helyett, akik összekeverik az álmot a valósággal, remeték helyett, akik terméketlen napjaikat keselyűk és sakálok társaságában töltötték, forrófejű teológusok helyett, akik néhány betűért képesek voltak széttépni egymást, nyilakkal átdöfött ifjak és szüzek helyett, kiknek leszakították a mellüket, a szerzetesek helyett, akik az ókori tudományt kitörölték az emberiség emlékezetéből, és palimpszesztussá változtatták, emberek helyett, kiket a legenda, véletlen, félreértés vagy a törzsek vetélkedése dicsfénybe vont – Teofil most a tudománynak és a zseninek hódolt. Azok képviselték, akiket az ecset és a véső a legtöbbször ódivatú öreguraknak ábrázolt, mintha régi családi albumból léptek volna ki. Mese nem szépítette őket, dráma nem tette mozgalmassá a hátteret: nemes méltóságot árasztottak, tömjénfüst és latin litániák nélkül is. Teofil, ha néha találkozott velük a könyveiben, homlokukból, ráncaikból, szemükből, szájukból az eszmélő élet történetét olvasta ki, a csönd óráit, a néma elragadtatás pillanatait, s olyannak képzelte őket, akikben nincs semmi emberi gyöngeség: szenvedélyesen és bálványozva imádta e feddhetetlen szellemeket.

Newton elsőnek indult a kozmoszba, hogy fölmérje; Römer számokkal érte utol a fényt; Frauenhofer a csillagokat

fogta be a diffrakciós hálóba, és hálóját levonta a földre; Volta és Galvani mágusként megidézte a lét kezdete óta meglévő elektromos áramot; Priestley, Watt, Boulton mint a varázslók, éjszakánként telihold idején gyűltek össze, hogy elmondják egymásnak a kezük alatt születő kémia első csodáit... Teofil az emberi lángelme nagysága és dicsősége alatt görnyedve, e nevek processziójában haladt előre – csodálkozva és alázatosan. S észre sem vette, hogy elszenderedett az úton, nyugodt és bizakodó szívvel, tudván, hogy az árnyék, mely betakarja, a hatalmas épülettől ered, nem pedig az alapok lerakására összehordott kőhalmaztól.

Teofil nem búcsúzott el Kalinától. Az öreg professzor abban az időben, amikor fiatal barátja meg szokta látogatni, fölállt az íróasztala mellől, az ajtóhoz ment, fülelve, nem jön-e már. Hüvelykujját mellényének két gombja közé dugta, ujjaival a hasán dobolt, alsó ajkát biggyesztve, elgondolkodva nézte saját mozdulatlan árnyékát a falon. Neki is az lett a sorsa, mint előtte Rojeknek, aki hiába várta. Teofil váratlanul faképnél hagyta a hatodik és ötödik század fordulóján, a görög szobrászat legcsodálatosabb pillanatában, pedig már csak napok választották el az aranykortól. Neki is az lett a sorsa, mint Jurkinnak, mint Teofil apjának, aki már régóta várta, hogy a fia végre megkérje: fejezze be megkezdett vallomását Lengyelországról.

– Nem járt itt az a fiú a hetedik osztályból? – kérdezte benyitva a konyhába.

Antoniowa a kezét tördelte:

– De professzor úr!... Hiszen már két hete, hogy elköltöztek.

Teofil szabad volt. A hurkok kibogozásának fárasztó munkája után (egyetlenegyszer sem nyúlt az olló után, akár az apja, aki sohasem vágta szét a madzagot, hanem türelmesen és szívósan oldotta ki a csomókat, még ha beletört

is a körme), a sok nyugtalanság és gyötrelem után, a gyanakvás és rettegés borzongató korszaka után – hátha kiderül, hogy mindez csak illúzió –, nem tudott betelni a szabadsággal, mely zúgva tört rá, mint a szél . . .

Üvegesen csillogó nap volt; az utak jéggé fagytak, a nap fehéren szikrázott; a márciusi szeszély csillogó jégcsapkoronába öltöztette a házak tetőit, az utcán szánok csilingeltek. Teofil egy köteg könyvvel a hóna alatt, az iskolába menet, végigcsúszott a hosszú jégcsíkon, melyet a megfagyott sár érdes felületéből a nebulók cipőtalpa varázsolt elő. Fütyörészett.

– Mitől olyan vidám a fiatalember ma?

– Wajda! – kiáltott föl Teofil beléje karolva. – Bocsáss meg, hogy egy percig vidám vagyok, noha a világ még most sem tökéletes. Add nekem ezt a napot a boldog jövő előlegeként, amit majd te teremtesz nekünk.

– Jóllakott malachoz méltó szavak!

– Mi kifogásod a malac ellen? A malacból lesz a disznó, a disznóból meg a sonka. Te szereted a sonkát, és kitömött zsebed után ítélve, látom, ismét tíz dekát hoztál belőle.

Wajda ellökte Teofilt, aki a kabátja után nyúlt. Grodzicki csibész módra nekiment a vállával, s a szeme sarkából sandítva rá, a foga közt morogta:

– Kivel akarsz te kikezdeni, poloska?

Mindez olyan váratlanul történt, hogy Wajda hangosan elnevette magát.

– Polgártársak! – kiáltotta, mikor beléptek az osztályba. – Látjátok, hogy kit hozok?

Néhány fiú fél szemmel odanézett.

– Csönd, uraim! – kiáltott föl valaki. – Wajda viccet akar mesélni.

– Nem engedem! Még üres a gyomrom!

– Drágám! – Zapotoczny odaugrott Wajdához, átkarolta, és végigkeringőzött vele az osztályon, közben mindenfelé tollakat, bicskákat és tintatartókat söpörve le. Hirtelen elengedte, és belökte a sarokba, aztán megállt Teofil előtt:

– Ön, uram, felelősséget vállal a szocializmus és forradalom jövendő büszkeségének szellemi állapotáért?

– Bajtársak! Barátaim! Testvéreim! – jajgatott Teofil olyan hangon, mint koldus a búcsún. – Könyörüljetek rajtam . . .

Az iszonyú lármában nem tudta befejezni a mondatot.

– Csoda történt!

Mindnyájan kifutottak a padokból, méregették, megforgatták megtapogatták.

– Engedjetek el, mondok valamit.

– Nem, nem! Az túlságosan szép volna.

Zapotoczny átölelte a nyakát:

– Grodzicki, szeretlek. Nézz rám. Majd megőrülök érted. Az első szünetben be kell bizonyítanod, hogy nem vagy lány.

Szeremeta lépett be egy halom füzettel: az osztály még rázkódott a nevetéstől.

– Mi történik itt?

– Megjött Grodzicki.

A lengyeltanár elkomorodott.

– Most nincs idő a tréfára. Lewicki!

Lewicki szétosztotta a füzeteket. Szeremeta lediktálta a dolgozat címét: *A lírai elem Malczewski „Máriá"-jában.*

Teofil odafordult Siwakhoz:

– Hányadika van ma?

A volt chyrówi diák tollhegyével a dátumra mutatott, melyet éppen az imént írt a lap tetejére: 1914. március 10.

Egy fél év! – gondolta Teofil. Éppen egy félévre volt

szüksége, hogy választ leljen a kérdésre, amit nekiszegeztek az öreg juharfa alatt, mely közben megsárgult, lehullatta leveleit; és két, legföljebb három hét múlva már újakat ereszt.

Teofil hátrafordult. Az ötödik padban az egyik hely üres volt. Hol van Kościuk?

Kościuk a halálán volt. Február közepén még elment az iskolába – három hónap hiányzás után. Hallgatagon ült a padjában, komolyan, mint mindig; a leckéit gondosan elkészítette. Azt beszélték, hogy lesoványodott, pedig sohasem volt kövér. A haja erősen megritkult. Régebben fölfelé fésülte, és e sűrű, sárgás tincsek a tanárokat a friss purzicsán dohányra emlékeztették. Most már csak önmaga árnyéka volt, a haja furcsán zilált és fakó. Nem köhögött.

– Még egy kicsit rekedt vagyok – mondta. – De ez már semmi.

Egy hét múlva megint nem ment az iskolába; Teofil csak aznap tudta meg, hogy állapota nagyon súlyos.

Kościuk a Szent Teréz utcában lakott, kosztosdiákként, egy nagyon derék házaspárnál, Tymuréknál; nekik nem volt gyerekük, és nagyon megszerették a fiút. Sohasem jutott volna eszükbe, hogy beadják a kórházba. Amikor megbetegedett, a konyhából, ahol hat évig állt az ágya, bevitték a szobába, az egyetlenbe, mely Tymuréknál egyben a hálószoba és szalon is volt. A nap nagyobb részében magányosan feküdt, kissé szunyókált, háziasszonyának sürgését figyelte, és kinézett az ablakon.

Nem sok néznivaló akadt itt. A ház a Szent Teréz utcának abban a részében állt, ahol az utca elkanyarodik, csak néhány lépéssel arrébb egyenesedik ki a zajos és tarka Leon Sapieha utca felé. A földszinti ablakból csak a Szent Teréz nevelőintézet kertjének nagy, vörös fala látszott s néhány akácfa. Évenként egyszer rövid időre virágjaik varázslatá-

val e józan kis utcát kiragadták a penészből és áporodottságból. Az úttestet is látni lehetett, soha ki nem száradó sártócsáival.

Ennek a sárnak köszönhette Kościuk a legkedvesebb pillanatokat. Az arra haladó szekerek mind beleragadtak, a subás parasztok az ostort suhogtatták, és úgy ordították: Gyí! Te! Gyí! Leugráltak a szekérről, nekivetették a hátukat a kocsinak – az veszedelmesen ingott –, káromkodtak, levették a sapkájukat, és letörölték az izzadságot homlokukról. Kościuknak úgy rémlett, mintha a kettős üvegtáblán keresztül is érezné az emberek és állatok szagát, a nedves föld, a törődött szalma, a régi lószerszám bőrillatát. Sok kocsit már messziről megismert a kerekek zötyögéséről és a vas csörgéséről, ismerős emberi arcok bukkantak föl, ismerős lovak – deres, pej, tarka, veres. Nem egy éveinek számát is elárulta, föltátva a pofáját, ha a túlságosan szorosra vont kantárszárat rángatta: még néhány névre is ráismert, mikor a parasztok szólongatták lovukat.

Mikor Teofil meglátogatta, már alkonyodott. Tymura a konyhában ült, és meleg vízben áztatta a lábát. Az asszony Teofil kérdésére azt mondta:

– Alszik. Nem várna a fiatalúr egy kicsit?

Egy széket tolt eléje, melyet előtte köténye sarkával letörölt.

– Diák úr, kérem – szólalt meg váratlanul Tymura –, hány kilométer széles a föld derékban?

– Az egyenlítőnél? Negyvenezer körül.

– Magam is úgy gondoltam. Elhiszi-e, hogy én ezzel a két lábammal már körbejártam egyszer a földet, és most másodszor masírozok, de úgy hiszem, a második kört aligha végzem be.

– Bűn ilyet mondani – kiáltott föl Tymuráné.

Ügyet sem vetve feleségére, folytatta:

– Csak úgy kiszámítottam magamnak! Nevetséges dolog, ha az ember belegondol, hogy ennyi járkálás után sohasem jutottam tovább Zimna Wodánál. Tudja, uram, én levélhordó vagyok.

Ezt az állítását szakmájának ismertetőjegyei is megerősítették: az ágyon fekvő táska, a zubbony, melyet a szék karfájára akasztott, a Ferenc József-szakáll; sehol sem találkozik az ember az uralkodónak annyi hasonmásával, mint az alacsony beosztású postai alkalmazottak közt.

– Ott meg – az ujjával a csukott ajtóra bökött – egy fiú fekszik, kinek arany a szíve, és egy hét múlva a földben fog rohadni. Diák úr, mi értelme az egésznek? – kiáltott föl hirtelen.

– Hagyd el, Szymon, még fölébreszted.

– Minek aludna? Eleget alszik majd, ha a férgek kirágják a szemét.

– Csönd – suttogta Tymuráné befelé fülelve.

A beteg felköhögött. Kinyitotta az ajtót:

– Stefek, alszol? Eljött egy osztálytársad. Rögtön világosságot gyújtok nektek.

Fölgyújtotta a lámpát. A sötétből kibontakozó szoba túlságosan kicsi volt ahhoz, hogy Teofil magához térhessen az iszonyattól, mely Kościuk láttára elfogta. Alig három lépést tett, és máris szemtől szembe találta magát az arccal, melyet már megjelölt a halál. Hogy ne lássa, gépiesen körüljáratta a szemét a szobán.

– Ugye, milyen szép itt minden? – szólalt meg a beteg.

Hét éve folyvást ámulva nézte ezeket a falakat. A három galamb – az egyik röpült, a másik az ágon ült, a harmadik magot csipegetett – megsokasodva a madárvilág végtelenségét idézte. A háziasszony magas ágya, ahol a plüsstakaró alatt a dunnák, paplanok, párnák bőségét lehetett sejteni, a kis szőnyeg, melyen őz látszott a téli erdőben, a szekré-

nyek, a meggypiros terítővel borított asztal, a rikító és csillogó képek: ez az egész kincs – amit két gyerektelen ember hosszú, tisztességes és takarékos évek alatt gyűjtött össze –, a parasztfiú számára a város gazdagságát, jólétét és örömét példázta.

– Köszönöm, hogy eljöttél. Ne, ne adj kezet. Utálatosan nedves a tenyerem. Ha egyszer megérinted, talán el sem jönnél többé. Pedig nagyon szeretném, ha még egyszer eljönnél. Egész idő alatt vártalak.

Elmosolyodott. Ez annyira váratlan volt. Teofil nem emlékezett, hogy valaha is mosolyt látott volna ezen az arcon; de túl későn fakadt: virág a kemény télben.

– Olyan rég nem láttuk egymást! Igaz, két héttel ezelőtt még ott voltam az iskolában. De az nem számít. Örökké az az érzésem, hogy utoljára a Várhegyen találkoztunk, mikor búcsú nélkül szóródtunk szét. Eltettem emlékbe a juharfa egyik levelét, tudod, amelyik alatt akkor álltál. Ott lesz valahol a fizikakönyvben.

A mahagóni polc felé fordította fejét; ott voltak a könyvei. Két évvel ezelőtt Tymuréktól kapta ajándékba névnapjára.

– Látod, akkor még egyetlen sárga folt sem volt rajta – fűzte hozzá kis idő múlva.

Tymuráné egy csésze forró tejet adott a betegnek, megigazította a párnáját, és kiment.

– Emlékszel még, Teofil, hogy mit kérdeztem tőled akkor?

Grodzicki lehajtotta a fejét; a megindultságtól nem tudott szólni. Kościuk a keresztnevén szólította, nem a vezetéknevén, ahogy osztálytársak közt volt szokásban. Mert ő maga már elvetette az iskola és élet szokásait, és ahhoz a világhoz tartozott, ahol az embert csak a keresztnevén ismerik: a halottak és az érettük imádkozók világához.

– Akkor nem válaszoltál. Boldog vagyok, hogy ez a kérdés megválaszolatlan maradt. Most magam megyek el a válaszért, és még reménykedhetem, hogy olyan lesz, amilyet várok.

Fejét az ablak felé fordította, az alkony hályogszeme borította most, és élettelenül verte vissza az utca sötét ürességét.

– Látom a szemeden – mondta kis idő múlva halkabban –, hogy mit válaszolnál ma. Köszönöm, hogy hallgatsz. Ilyen emberroncs, mint én, még a hallgatásba is belekapaszkodik.

Néhány másodpercig falként ereszkedett közéjük a csönd. Kościuk törte át:

– Hogyan térhetnék a földbe Isten nélkül? Az ateizmus az élő, egészséges és erős emberek vallása, azoké, akik lelkük valamelyik rejtekében azt a meggyőződést melengetik, hogy ők sohasem halnak meg.

A beteg homloka izzadságtól gyöngyözött; megnőtt, magas lett, erős boltozatú, a homlokát barázdáló becsületes ráncok ennek az átlagos fiúnak agyán átfutó lomha gondolatokról tanúskodtak.

– Sok mindenre gondolok – Kościuk ismét vendége felé fordította mély szemüregében fekete szénként lángoló szemét. – Egész napokat fekszem itt, s magam előtt látom a halottak világát. Vagyis inkább érzem. Tömérdek halottat, már nem bírja el őket a föld. Vannak köztük lángelmék, és ilyen jelentéktelen emberek, mint én; aztán furcsa szellemek; akad itt őrült remény, nemes hajlam, gyönyörű szándék, nagy tudás, de egyszerű, közönséges ostobaság is. Mindebből annyi gyűlt össze, hogy a fölhalmozott bölcsességből tán ismét meg lehetne teremteni a világot, az ostobasággal pedig földig rombolni. Mondd meg nekem, Teofil, mindez hova lesz? Sehol sem akad hely a számára? Nyom nélkül el kell tűnnie?

Köhögni kezdett. Teofil odanyújtotta neki a tejesbögrét. A csillogó zománcra Ferenc József képmását festették; az elpusztíthatatlan öreg pirospozsgás képével riasztóan festett a tüdővészes beteg vértelen ajka fölött. „Mit kezdjünk az emberi kétségbeeséssel?" – kérdezte Teofil önmagától. Amaz pedig lehelethalkan, mintha már elszakadt volna a testtől, megkérdezte tőle:

– Miért kell olyan hévvel számon kérni a semmit? Lerombolva a hitünket, őrült föllobbanásban, mintha a legfőbb boldogságunk forogna kockán, miért kergetjük olyan kétségbeesetten a nemlétet?

Kościuk félig lehunyta a szemét. Beesett, viaszos arca remegett, a homlokán rövid ráncok vonaglottak.

„Stefan! – gondolta magában Teofil ámulva. – Mint a melegházi növény: a haláltusa lázában érett meg, és bontakozott ki a szelleme. Most kap elégtételt azokért a megaláztatásokért, amikor ujjai a krétát tördelték, és zavartan állt a trigonometriai jelekkel átszelt kör előtt a táblánál, vagy hasztalanul igyekezett derék paraszt torkát a német szavakhoz idomítani; az *Ősök* mondanivalója pedig elillant előle, a versek hömpölygő áradatába taszítva őt!"

– Te talán nevetségesnek tartod – Kościuk végigsimította a homlokát, keze olyan volt, mintha pókhálóból szőtték volna –, de nekem az az érzésem, hogy az emberek, legalábbis bizonyos emberek csupán irigységből tagadják Istent. Irigylik Őt, nem tudnak Neki megbocsátani, hogy halhatatlan, békés, boldog. . . . Mert gondold csak el – váratlanul szinte kiáltva mondta –, ha a mi életünknek sosem lenne vége, és ha nem ismernénk a szenvedést, egyáltalán ki kérdezné akkor, hogy miért létezik a világ?

Tymuráné berohant a szobába.

– Az istenért, Stefek! Miért kell ennyire kiabálni? Ó, és

hogy megizzadtál. Nem szabad ilyen sokat beszélned. A fiatalúr majd máskor is eljön.

– Eljössz még? – suttogta Kościuk.

Teofil lábujjhegyen ment ki a szobából, mert úgy rémlett neki, mintha a beteg váratlanul elaludt volna.

„Íme, a vallás legmélyebb forrása – gondolta Teofil hazafelé menet –, a rettegés a semmitől, a vágy az individuális létre. Ez a szegény fiú a halál után is élni akar, egyedül, önállóan, saját személyében és tudatosan, nem más alakban, melyben nem ismerne önmagára, és másnak kellene bebizonyítani, hogy ez ő."

„De hiszen ez képtelenség – igyekezett megszabadulni ettől a gondolattól –, képtelenség azt hinni, hogy a létnek, melynek kezdete van, sohasem lesz vége!"

Lefelé haladt a Kopernikus utcában; föltekintett az égre, melyre a távolban két kereszt rajzolódott, a székesegyházé és a dominikánus templomé: az összeadás két jele a földöntúli algebrában, melyben az ember és a világ rejtélyét a csupa ismeretlenből álló tébolyodott egyenlettel akarják megoldani.

„Van ebben valami megrázó: a halandó ember tiltakozása a halál ellen, a szellem lázadása az anyag ellen, a vágy, hogy leigázzuk, akár Isten segítségével, akivel mindig szövetséget köthetünk, nagyon rossz, bár korántsem reménytelen föltételek mellett."

Mennyi mondanivalójuk volt egymásnak; s most elszégyellte magát, most eszébe jutott, hogy egész idő alatt hallgatott. „Holnap újra elmegyek hozzá!"

Másnap reggel azonban már elterjedt a hír az iskolában, hogy Kościuk aznap éjjel meghalt. A latinórán Motyka az igazgató körlevelével jelent meg az osztályban, és Rudnicki tanár úr fölolvasta a temetésről szóló értesítést. „Ifjú szí-

vének szép erényei – írta Zubrzycki igazgató a levélben – kivívták mindnyájunk szeretetét; súlyos betegségét hősként viselte (az utolsó pillanatban sem feledkezett meg kötelességéről), s osztálytársainak és barátainak mély együttérzését vívta ki."

Az egész osztály kikísérte koporsóját, a többi osztályból csak néhány osztályismétlő volt ott, akik ismerték Kościukot. Néhány tanár is megjelent, köztük Rojek. A temetési szertartást Skromny tisztelendő úr végezte el, ő köszöntötte a fiúkat az iskola küszöbén, ő búcsúztatta az érettségin, és kísérte el a sírhoz, ha Isten úgy rendelte. Öreg, kirojtosodott ornátusában apró lépésekkel ott tipegett a temetési menet előtt, nem szégyellte könnyeit, s a tenyerével törölte le, mikor az imaolvasásban akadályozták. Rajta kívül csak Tymuráné sírt; az elhunyt apja – magas, széles vállú subás paraszt – szeme száraz maradt, és le nem vette a hosszú, keskeny koporsóról, mely a Janowska utca hepehupás úttestén ide-oda zöttyent.

A hitoktató rövid beszédet mondott. Néhány tucatnyi mondatát negyedszázada dolgozta ki, s azóta imádságként ismételgette. „Non omnis moriar" – idézte Horatiust, de az ő ajkán úgy hangzott, mint egy zsoltár töredéke. Aztán liturgikus fordulatokban hirdette a föltámadásban való hitet. Teofil volt a második az öreg Kościuk után, aki egy maréknyi nedves földet dobott a nyitott sírba. Ő volt az egyetlen, aki nem hitte, hogy valaha is találkozni fog még szegény Stefannal. Még Wajda, még Siwak is a reménynek gyönge árnyát rejtegette a szívében – ki tudja, mi minden bontakozhat ki egy ilyen kis árnyék alatt! Teofil azonban semmit sem érzett. Új vallásának a lélek halhatatlanságába vetett hittel áldozott; tudta, hogy immár semmije sincs, és ez a gondolat keserű volt.

24

Az öregek, akik még a „népek tavasza" előtt születtek, tartják magukat ahhoz a régi mondáshoz, mely szerint pünkösd előtt nem tanácsos levetni a nagykabátot. Azóta a világ azonban jó néhány héttel fiatalodott, és az új nemzedék már nem tud ellenállni április csábításainak: a naptól pirosló felhőknek – olyanok, mint a húsvéti kuglóf –, a bőséges és hirtelen esőnek, a levegőben vándorló meleg áramoknak. Sebtiben kinyitják az ablakokat. Már kiszedték a sodort vattacsomókat, lekaparták a papírcsíkokat – ezekkel ragasztották be a réseket –, kivették az ablakok közé fektetett, a döglött legyektől másként feketéllő párnákat. A zárak akadoznak, becsípik az ujjunkat, mi pedig rángatjuk, aztán kitaszítjuk az ablakokat, mintha egyenesen a járdára akarnánk hajítani.

Grodzickiéknál nem volt nagyapa vagy nagymama, aki a huzatra panaszkodott volna, ezzel szemben volt egy fiatalember, ki elsőként rohant ki az erkélyre. A céklavörös lábú lányok minden házban ablakot mostak; az ablakokat aranynyal árasztotta el a nap. A dunyhák, paplanok, párnák szemérmetlenül – mintha nem is a Pańska utca[1] volna – a nyitott ablakokhoz tolakodtak, és a városra lehelték téli álmukat, a hosszú, dohos, látomásokkal, lidércekkel teli éjszakák fullasztó, borús, kiégett álmát. A tavasz ügyet sem vet minderre – a földet körülvevő száz kilométernyi atmosz-

1. Úri utca.

férának meg sem kottyan az a marék bolha meg kevés emberi szag.

Lám, máris megeredt az eső. Valamelyik ügyetlen kis felhő a naptól elvakulva, útközben megbotlott, s néhány vízcsöpp kicsordult a korsójából. Ez csak nem ok rá, hogy az ember hanyatt-homlok bemeneküljön az erkélyről, s még az ajtót is becsapja maga után? Teofil legalábbis azt hiszi, csodálkozik, és még vár néhány percet. Az eső elállt, de a szemközti erkély üres marad. Még a függönyöket is leeresztették; nehéz eldönteni, hogy az ismeretlen szoba mélyéről figyelik-e.

– Az a gyanúm – mondja Teofil még az ebédlő küszöbéről –, hogy Fajték laknak velünk szemben.

– Honnan veszed ezt? – kérdezi az anyja.

– Láttam az egyik Fajt fiút – morogja. De mivel irtózik a hazugságtól, egy kis idő múlva hangosan hozzáteszi: – Lehet, hogy csak képzelődöm.

– Tudod, Zosia, az lehet – szólal meg apja a dolgozószobájából. Fajtnénak valahol ezen a környéken van egy háza. Pańcia említette egyszer . . .

Teofil azonban már el is tűnt a szobájában, mintha nem is érdekelné az egész. Vacsoránál már másról beszélnek. Az udvari tanácsos figyelmesen nézegeti a fiát; az az érzése, mintha rég nem látta volna.

– A teremtésit! Lehet, hogy csak úgy vetődik az árnyék az arcodra, de az is lehet, hogy valóban serked a bajuszod!

Zofia asszony gyors, riadt pillantást vet Teofilra. Nem kétséges! Új férfi költözött az otthonába. Az asszony a tenyerébe támasztja a fejét, elgondolkodik; csak ő tudja, hogy miért, égő pirosság önti el az arcát. Szerencsére senki nem néz rá. Az idősebb férfi így szól a fiatalabbhoz:

– Holnap megmutatom, hogyan kell bánni a borotvával.

Persze, rögtön eszébe jut, hogy a kis Teofil egyszer az író-

asztalához lopakodott, kicsente belőle a beretvát, és összevissza kaszabolta az arcát. Ez a tény a családi krónika révén vált ismertté és népszerűvé, és minden év szeptemberében vagy októberében részletesen ismertetik.

Teofil másnap két vágással az arcán indult el otthonról, olyan büszkén, mintha legalábbis párbajozott volna. Ismerős hang állítja meg:

– Mióta laktok itt?

Teofil hátrafordul, leveti sapkáját, s egyúttal üdvözlésre nyújtja a kezét. E két dolgot nem lehet akadály nélkül egyszerre csinálni, a könyvek kirepülnek a hóna alól. Érthető, hogy az embernek, ha ilyen hirtelen hajol le a földre, arcába szökik a vér.

– Talán egy hónapja – válaszolja. – Micsoda meglepetés!

Alina is könyveket és füzeteket visz, csakhogy benne vannak a bőrtáskában. Majd ő is kér apjától egy ilyen táskát.

– Megengeded. Majd segítek.

– Nem, köszönöm. Igazán nem nehéz.

Hát persze. Mit is tanulhatnak egy ilyen lányiskolában? Közben azonban kiderül, hogy nem kevesebbet, mint a fiúk. Mára például ugyanúgy Słowacki van föladva.

– És görögből? – veti oda Teofil váratlanul, abban a reményben, hogy még az ósdi Hérodotosznál tartanak.

– Most az *Antigoné*-t olvassuk.

Hát persze! Rojek mintha szántszándékkal választotta volna az *Oidipusz*-t.

– Még van egy kis időm – mondja Alina. – Egy darabon elkísérhetlek.

A nap mint aranycimbalmokon játszik a tetőkön. Teofil a mellékutcák helyett – ezeken át rövidebb az útja – most

az Akademicka utcát választja. Ilyenkor persze nem sokat jelent, hiszen a kapukban csak házmesterek állnak söprűkre támaszkodva, legföljebb szolgálólányok indulnak a piacra, vagy tisztviselők sietnek a hivatalba, de Teofil úgy gondolja, hogy a séta ilyen szép lánnyal senkinek nem kerülheti el a figyelmét. Milyen kár, hogy tegezik egymást; az emberek még azt hihetik, hogy a húga. A húga azonban valószínűleg nem azt mondaná:

– Tulajdonképpen már egy éve nem láttuk egymást.

– Igen. De én szeptemberben láttalak.

– Hol?

– A Várhegyen – néz rá elboruló tekintettel.

Alina már nem emlékszik. Szemöldökének két íve összehúzódik, az orra fölött könnyű ránc képződik.

– A padon ültem, te nem is láthattál. Valami fiatalemberrel voltál.

– Á, tudom már, az a görbelábú! Egy ismerősöm a tánciskolából.

Teofil nem látta, hogy görbe volna a lába, de azt sem bánná, ha kitörné ez a piperkőc alak.

A Zimorowicz utca végén Alina megáll.

– Vissza kell mennem.

Kezet nyújtanak egymásnak.

– Jársz még angolórára?

– Nem. Amióta ilyen messze lakunk, nem érnék oda ebéd után.

– Aha! Hát akkor minden jót.

Teofil meghajol, elindul, a zsebébe dugja a kezét, és egész idő alatt ökölbe szorítja, mintha attól tartana, hogy elszáll belőle annak a tenyérnek a melege, mely puha, mint egy madár.

Végül mégiscsak ki kell vennie a zsebéből, és ami még ennél is rosszabb, egy darab krétát kell vele megfogni. A

tábla előtt áll a fizikateremben. Kowalski tanár úr, aki a szakállát széles, ódivatú gallér mögé rejti, néhány mondattal elmagyarázza, mi a lényeg. Egy képletről van szó: latin szavak kezdőbetűi jelölik a sebességet, erőt, időt és anyagot, szimbolikus rejtjelet alkotva.

– Nos hát, tessék.

Teofil fölírja a képletet:

$$V = A\frac{t}{m}$$

A tanár azon a sebességen elámulva, ahogy a kréta csikorgott a táblán, hátrafordul a székén. Még egyszer megigazítja a szemüvegét, és újra elcsodálkozik:

– Grodzicki, mi van ma veled? Honnan vetted ezt az A-t? Mit jelent ez az A?

Teofil hallgat. A képlet, melyből kifelejtette az erő fogalmát kifejező jelet, elbűvölte metaforájával.

Ő így olvasta:

$$V\ (\text{virágnyílás}) = A(\text{lina})\ \frac{t\ (\text{eofil})}{m\ (\text{mámor})}$$

Ez világos. És mosolyogva nézett a tanárra, aki hiába várta a válaszát; végül vállat vont.

– Menj a helyedre, Grodzicki. Ma lehetetlenül szórakozott vagy.

Teofil csak az utolsó óra alatt ébredt föl.

Rejtelmek perce, mikor az égen
Elhal az éj, s holdja is lassan:
Még kelet fényben, észak sötétben,
Még ott a csillag villog, világol
S pirkad, majd sápad kelet aranyban.

Váltja az ég a
Naptól kicsalt színt,
Csillaga kékben
Alszik s kialszik
S gyönggyel a csipkefa fölkel.[2]

E szavakat Janota olvassa, kinek nagyon szép a hangja, és színész lesz. Teofil szívverése elál az elragadtatástól. A vers ritmusa hullámzik benne, reszket, mint fűszál a szélben. Hallani a suhogást, ágak lengenek, láthatatlan kéztől érintve a virágok lehajtják a fejüket, mert pillekönnyű láb lebben el fölöttük – Alina suhan át e versszakon.

Közben Alina Czernik tanár előadását hallgatja.

– Valóban sajnálatra méltó dolog – mondja –, pótolhatatlan veszteség, hogy a fiatal népek engedték, hogy rájuk kényszerítsék a római civilizációt, mely néhány évszázad óta már foszló tetem volt. Ahelyett, hogy saját nedvektől duzzadó szubsztanciájukkal éltek volna, rothadt döghússal táplálkoztak. Megtagadták isteneiket, énekeiket, odahagyták házaikat, melyekben ezer éven át lovagi múltjuk lakozott, elfeledték régi szokásaikat, megrontották nyelvüket, és nem fejlesztették tovább, hanem silány latin nyelven írták könyveiket. Milyen más volna ma Európa, ha nem követi el ezt a végzetes hibát! Mennyivel előbb köszöntött volna be a reneszánsz, de nem az a mesterséges, amit ókorból vett idézetek tápláltak, hanem az igazi, friss, valóban új, a kitűnő kelta, germán, szláv törzsek gyökeréből eredő!

Czernik tanár úr ekként emésztette magát fehér, vékony ujjait tördelve a korai középkor miatt, melyet nem lehetett meg nem történtté tenni. Csak elenyésző részét sikerült megmentenie saját személyében, ugyanis hosszú, lefelé kunko-

2. Słowacki: Zmija c. költeménye, Nagy László fordítása.

rodó szőke bajuszt viselt, a haját a homlokába fésülte, és ezáltal – legalábbis neki úgy tetszett – föltámasztotta a ősszláv, őslengyel típust, a gontynák és a vitézek korából. A lányok imádták. Niusia Piekarska, aki Alinával egy padban ült, följegyezte a legszebb fordulatokat.

– „Saját nedvektől duzzadó szubsztanciával élni" – suttogta Alinának. – Ugye, milyen gyönyörű?

– Pff! – Alina megvetően biggyesztette az ajkát.

Niusia megbotránkozva nézett rá. Szerelmes volt Czernikbe; egyszer egy levelet is beletett a könyvbe, de a tanár hozzá sem nyúlt. Alapjában véve ugyanis nagyon félénk volt, három gyerek apja, papucsférj, aki csak a történelemfilozófiából merített erőt, hogy elviselje ezt a leánysóhajoktól és álomnehéz gondolatoktól fülledt osztályt. Sodronyingbe, sisakrostélyba bújt előlük, őserdőbe rejtőzött, megközelíthetetlen ingoványba, a nomádok szekerei közé, a vég nélküli sztyeppékbe szökött, és csak a történelem előtti idők szabadságától megrészegülve volt hozzá bátorsága, hogy húsz világoskék, fekete, szürke, dióbarna szempárba nézzen; azok elragadtatva követték.

– No, azért el kell ismerned . . . – mondta óra után Niusia.

– Menj már, te bolond – vonta meg vállát Alina, és kiment az osztályból anélkül, hogy megvárta volna a következő szavakat, melyeket már betéve tudott.

Teofil hazafelé ballag. A Kopernikus utcában csermely folydogál; tetején toll örvénylik; egy veréb ráveti magát, megragadja, és magával viszi. Önnön nyugtalanságuktól üzött varjak hirtelen hangos károgással fölszállnak a Citadella lejtőjén magasodó fákról. Az Ossoliński utca sarkán zeng a kút. Ó, a fagy és a hó, mely télen a kút kőmedrét kitölti, nyomtalanul eltűnt. A Dąbrowski téri sétányt ala-

csony vasrúdkerítés övezi, melyet vasoszlopokká képeztek ki, minden oszlop tetején kis gömb van; Teofil lehajol, hogy a naptól átmelegedett gömböcskét a tenyerébe zárja. Elmegy a kapu mellett; ott a csöngő fogója – hosszún, simán, csábítóan, mint egy ismeretlen fa gyümölcse. Gondolkodás nélkül odafut, és meghúzza. De abban a pillanatban kinyílik a kapu, és a házmester szigorúan néz rá.

– Kérem; meg tudná nekem mondani, itt lakik-e . . . – böki ki Teofil, és majdnem megfullad a nevetéstől, aztán elrohan.

Inkább sejti, mint hallja, hogyan dúl-fúl a házmester:

– Már ütközik a bajusza, de még mindig ilyen huncutságokon töri a fejét . . .!

„Ó, házmester! Kapus! Házak őrzője! Nyisd meg előttem az utcákat, told el a házakat, vágj utat köztük, hogy hamarabb ott lehessek! Add ide a pince kulcsát, ahová éjjelre rejted a napot!"

Teofil ebéd után kilép az erkélyre. Kis idő múlva a szemközti bérházban is kinyílik az ablak: szőke fej lángol a napban.

Hozzá beszél, bár nem szól semmit; mit jelent ez?

A szeme szól hozzám, annak felelek – mondta Rómeó Júlia ablaka alatt.

Teofil és Alina a sarkon találkozott. A lány a hóna alatt könyvet szorongatott. Ez bizony nem jó jel.

– Franciaórára megyek.

A Zielona utca most üres folyosóvá változik, s óhatatlanul a tanterembe vezet. Mielőtt Teofil kinyitná a száját, máris föltűnik a vaskerítés, mögötte pedig Alina gimnáziuma. A lány átmegy a másik oldalra, s egyenesen halad előre, anélkül hogy hátrafordulna. Az utca lefelé lejt, egyre mélyül, olyan, mint szurdok a hegy lábánál; még egy pillanat,

és látni lehet a csillagokat a nappali égen. És ismét emelkedik, könnyűvé válik, a szél bontogatja, mint egy szalagot, a vége pedig ott lángol a napban, kanyarog, és lefelé zuhan, maréknyi homokot hullatva a külvárosi házakra, ahol kutyák és gyerekek laknak.

Alina és Teofil már Pohulankában járnak. A nyírfák – száguldó felhők alatt – reszkető, zsenge levélkéikkel, fehér, piruló törzsükkel – mintha a nap máris megtérne a hajnalhoz, átugorva az alkonyt – könnyeket csalnak ki Teofil szeméből. Emlékszik ezekre a könnyekre: ugyanazok, melyeket húsvét éjszakáján nyomott el: azok gyermeklelkéből fakadtak, s lelke mindig készen állt, hogy újra bejárja az édesség és rettegés tájait. De szétmorzsolja könnyeit. Ez a tavasz egyes-egyedül a földé; az ég szánandó, az örökkévalóság vállrándításra sem érdemes.

A fák mögött a padokról emberek néznek rájuk, utánuk fordulnak, szemükkel követik a fiatal párt, az árnyék pedig, mely megelőzi őket, e boldog teremtések lábánál sündörög. A szél is irányt változtat, és velük tart, hogy elkapja szavaikat. Nem mondanak semmit – mindennapi diákbeszéd, tinta- és krétaszagú.

Teofil bánatára és vesztére órarendje sehogyan sem egyeztethető össze Alináéval. Ha neki kedden görögre, lengyelre, matematikára, hittanra és tornaórára kell készülnie, Alinának a történelem kivételével biztosan más órái vannak. A hétnek egyetlen napját sem töltik ugyanazon szavak, tárgyak és gondolatok közt. És a tankönyvekben is egészen másutt tartanak: Teofil néhány lappal mindig előrébb van, vagy a lány előzi meg őt. Tudat alatt lázadozott, s néha megesett, hogy Teofil más könyveket vitt az órára, mintha útközben kicserélték volna könyveiket. S miközben kirakta a padra

őket, azt gondolta: most a *Jungfrau von Orléans* tartalmát mondja el.

Most pedig előveszi a logaritmustáblát. Annyira vágyott a lány után, hogy levelet írt neki, de aztán apró darabokra tépte.

A táskáról teljesen elfeledkezett. Egyébként hamarosan már a szíjra sem lesz szüksége, hiszen napról napra fogynak a könyvei. Rubin, Stand, Bodek, Igel, Koehler a Báthori utca valamennyi antikváriusa jól ismerte ezt a jóképű fiút, aki takaros, tiszta tankönyveket kínált eladásra: gondosan be voltak kötve, olyanok, „mint az újak". Meg sem nézi, hogy mennyit nyomnak a markába, csak türelmetlenül izeg-mozog, ki-kinézeget a félig nyitott ajtón, végül kirohan; másnap ismét megjelenik. A kereskedők állnak a boltjuk előtt, zsebre tett kézzel, pénzt csörgetve, és a magas, hátrafelé tolt sapkát nézik: „Lehetetlen, hogy ugyanaz a fiú volna, aki egy hónappal ezelőtt még a kirakat előtt fagyoskodott, és az orrát az ablaküveghez szorítva lábujjhegyre állt, hogy a legtávolabbi szögletben álló könyv címét is el tudja olvasni . . ."

A színház és mozi fölemésztette Teofil tanszereit. De ki sajnálta? A matematikakönyv színházjeggyé változott, s a betűkből, melyeket e vastag kötetre pazaroltak, új szöveg született.

– Ó, hidd el nekem, vannak egymásnak rendelt szívek – mondta Gustaw az *Életjáradék*-ban, és Teofil megremegett az örömtől, hogy Alina is hallja. A világ és Lengyelország történelmének árából Peer Gynt bejárta a világot, és a hűséges Solvejg szívettépő bölcsődalt énekelt. A fizika dicsőségesen végezte pályafutását az Apolló-mozi termében, az optikának elragadó fejezetét alkotva. Az egyháztörténet mélyen megindította, mikor a Passzázs-mozi keskeny termében megpillantotta a szentéletű püspököt Victor Hugo *Nyomo-*

rultak című darabjában. Csupán a logika ért gyászos véget – akárcsak az álnok dr. Wincenty Kosszal kötött barátsága –, egy piszkos zugmoziban, a Szajnoch utcában, ócska, fakó filmen.

Nemegyszer megesett, hogy a helyükön meglapulva, egymás után két előadást is végignéztek, és több órás sötétség és fény után, kábultan léptek ki az esti utcákra. Embertömeg örvénylett a fejükben, élesen kanyargó hegyi utak, vaktában rohanó mozdonyok, csónakok a tó vizén, pálmák a sivatagok szélén, házak, ágyak, szerelem, vér. Hányszor érezte Teofil Alina kezét: belekapaszkodott az ő kezébe! Hányszor látta hátrahajló fejét és félig, mintegy kiáltásra nyíló ajkát! Ma, csupán ma kezdi ez a varázsos vászon az emberek elé ontani szédületes gazdagságát!

A harmadik emeletről is élvezheti az ember a színház teljes pompáját, a márványlépcsőt meg az aranyozást, a képeket, szobrokat, és senki sem foszthatja meg a lámpák és a vörös plüss kráterének pompás látványától, mely az utolsó csöngetéssel bíbor alkonyba borul. Csupán ilyen magasról lehet áttekinteni *A név dicsőségé*-t, Rejchanowski mennyezetfestményét: múzsák keringenek a csillár körül, mintha be akarnák venni ezt a kristályvárat. És a szünetben mindenki számára megnyílik a foyer, és a loggiáról mindenki láthatja a csodás fekvésű Lemberget.

Mintha a tágas térben rejlő valóság az imént elhagyott illúzió szerint alakulna. A vörösen izzó virágágyások a *Faust* lángoló kertjeire emlékeztetnek, melyek skarlátpirosan fénylenek, ha Mefisztó közeledik, és kihunynak, ha Margit énekli el dallamos nyugtalanságát. A gesztenyefák közt rejtőző hadvezér, az ősi bronz örökzöldjében, mintha a megfelelő szövegre várna, hogy régmúlt idők jámbor hagyatékaként vagy mint a nagy idők látomása színpadra lépjen. Sobieski mozdulatlan vágtában, lófarkas zászlón és törött ke-

réken száguld, magasra emelt buzogánnyal, mindenkit maga köré gyűjtve, legyen bár kőből vagy fémből, a színház épületén levő szárnyas allegóriáktól kezdve egészen a Hausnerféle meztelen istenekig, és – saját történelméhez szinte a nevetségességig híven – tucatnyi pénzügyi tanácsossal védelmezi a Bécsi-kávéházat.

Négy óra. Az üres utcák, a fiákerok rúdjai mellett szunyókáló lovak csendes órája ez, a villamosoké, melyek nem csöngetnek, és sokáig állnak a megállókban, aztán lustán döcögnek ki, mintegy álomtól bágyadtan. A rendőr ott áll az utca közepén; a csillogó félhold, melyet hajtókáján visel, mókás mesehőssé varázsolja. Minden olyan valószerűtlen, vidám és szép. Teofil olyan mélyet lélegzik, hogy úgy rémlik, mintha sóhajtana. A levegő elérzékenyíti. Még érződik rajta a délutáni eső, és a fák neki vallják be zsenge leveleik örömét.

Ezen a bódító délutánon Shaw *Pygmalion*-ját játszották. Eladta érte Démoszthenészt – már nem volt rá szüksége –, Cicerót – nagyon is szüksége lett volna még rá – és Szophoklészt; elvesztése bizonyára nagyon elszomorította volna Rojeket.

Rojek azonban . . .

Tymura, aki éppen aznap lépte át a Jóreménység-fok délkörét, bekopogtatott a tanár lakásába; csak nagy nehezen silabizálta ki vezetéknevét a régi névjegyről, melyet a rozsdás rajzszeg már alig tartott, és annyira elsárgult, mintha védőszín borítaná a valaha barna lakkal befestett ajtón. Rojek a gimnáziumba sietve még átvette tőle a levelet, aláírta, és csak az utcasarkon csodálkozott el. Sokáig forgatta a kezében a szürke, hivatalos borítékot, mielőtt fölnyitotta volna. A fél íven, mely alóla előtűnt, alig két, legföljebb három

tucat szó állt. A szépírás remeke volt; tartalmán a filológus mélyen elgondolkozott.

– Micsoda istenség állította meg, és mit suttog a fülébe? Ha még itt van valahol a közelben, kérdezze meg tőle gyorsan, hogy Platón levelei autentikusak-e?

Dr. Kos, aki egy fejjel volt magasabb nála, mosolyával, új, világos öltönyével, gomblyukába tűzött piros szegfűjével és a sikernek azzal az atmoszférájával szárnyalta túl, amit a vereséghez szokott emberek azonnal megéreznek. Mintha mindezzel még nem érte volna be, így szólt:

– Ha az ember így elnézi, nem is gondolná, hogy egy hellénista áll előtte. Görögország mosolyra és derűre kötelez.

– Nagyon téved, uram – mondta Rojek. – A görögök szomorúak voltak és csalódottak. A bölcsesség megakadályozta őket abban, hogy boldogok legyenek. Tudták, hogy a világ egyre rosszabb, és hogy az aranykort egyszer s mindenkorra maguk mögött hagyták.

– Ezt a hibát a legújabb korban helyrehozták. Ma hiszünk abban, hogy az emberiség előrehalad, és egykor tökéletes lesz.

Dr. Kos, a haladás fanatikus híve, ma jobban meg volt róla győződve, mint valaha. Ugyanis kedvező híreket kapott Krakkóból: néhány jóakarója, ottani professzorok, azzal kecsegtették, hogy Pawlicki tisztelendő úr távozása után megkapja a filozófiatörténeti tanszéket.

– Emberiség! – mondta Rojek összerázkódva. – Úgy látom, ön is azokhoz tartozik, kik e nevetséges főnevet kiejtve, megfeledkeznek róla, hogy alapjában véve igen szánalomra és megvetésre méltó teremtmények összességét jelöli.

– Halkabban! Még meghallja az utókor.

Az *utókor* óriási lármával zúdult ki a nyitott termeken

át, végig a lépcsőn és folyosókon. A két tanár kitért az útjukból, és más-más irányban távozott.

Amint fölhangzott az utolsó csöngetés, Rojek, annyi év óta először, azonnal hazaindult, ahelyett hogy még ott szöszmötölt volna a tanári szobában, ahonnan mindennap Motyka söpörte ki óriási porfelhő közt. Amint belépett a lakásba, már az ajtóból kiáltotta:

– Brodyba költözünk.

– Hogyan?

Az így kezdődő beszélgetés csakhamar monológgá alakult. Rojekné nem engedte szóhoz jutni a férjét, aki egyébként nem is nagyon erőltette a dolgot. Szinte kíváncsian hallgatta. Húszévi házasságuk története bontakozott ki előtte az eseményeknek annyira új megvilágításában, hogy alig ismert rá erre a két évtizedre. Sohasem hitte volna, hogy ilyen szerepet játszik benne. Váratlanul olyan jellemvonásokkal ruházták föl, melyek alapjában véve kivetnivalók ugyan, mégis hízelegtek hiúságának. Kegyetlen volt, kíméletlen, zsarnoki, megingathatatlan, semmibe vette mások életét, senkire nem volt tekintettel, lassan, előre megfontolt szándékkal gyilkolt, mint a pók a hálójába fogott legyet.

Az izzó tűzhelyen felejtett fazekak tomboltak, a vörösrépa és a káposzta gőzt lövellt ki, a nyitott ajtókon át behatolt, és savanykás szaggal töltötte be a szobát. Rojek a hajdani időkből még emlékezett a hajnali harmatban csillogó vörösrépa-táblákra, lángként izzó leveleire és a káposztaágyásokra – mintha a holdas éjszaka világát rejtették volna magukba –, a kettéhasított vörösrépának a királyi palásthoz méltó, bódító, bíbor színére. Pedig a földnek e csodái hosszú évek óta csak közönséges, harsány mivoltukban nyilatkoztak meg előtte, mint ez az örökké veszekedő aszszony is, aki most az orra előtt hadonászott a savtól szét-

mart merítőkanállal, és ott állt előtte – végső alakjában az élet félelmetes termékeként.

Rojek a tükör előtt ült. A rárakodó por és töméntelen légypiszok ellenére is kibontakoztak belőle arcának körvonalai; úgy érezte, hogy szövetségesre lelt. A filológus hálásan köszöntötte a néma látomást; az jóindulatúan tekintett reá. Jól ismerték egymást. Nem titkolták egymás elől őszülő bajuszukat, a ráncokat, a hiányzó és romlott fogakat. De beleláttak egymás lelkébe is, vigaszt merítettek állhatatosságából, nyugalmából, s meghatódtak magányosságán és szomorúságán. A szemüveg homályos üvegén át is látták egymás szemét, mely mindennel dacolva, világoskék maradt.

Hirtelen összerezzent. A tükör távoli ködében még valakit pillantott meg. Háttal ült neki, tar koponyáját feléje fordítva. Hétrét görnyedt, megalázott, roskatag, háta egy halálosan fáradt teherhordóé. Hogyan került ide? Rojek hátrafordult. Hát persze. A tükrösszekrény a feleségéé volt, vad és rosszindulatú jószág, az ő örök, ádáz ellensége, most úrnője segítségére sietett, és nem kevésbé gyalázta, mint amaz a szavaival.

Rojek már jó ideje ügyet sem vetett a felesége ordítozására, most azonban fölrezzent szórakozottságából, még éppen idejében, hogy meghallja:

– Akkor menj, amerre az a vak szemed visz, de jól jegyezd meg magadnak, én itt maradok.

Rojek visszafojtotta a megkönnyebbüléstől fölszakadó sóhaját, fogta a kalapját, s elment hazulról, teljesen megfeledkezve az ebédről, mely félig már gőzzé válva, fölszállt, mint valami istenségnek – természetesen alacsonyabb rendű és bármivel megelégedő istenségnek – bemutatott áldozat.

A sors nem szoktatta gyors változásokhoz, s néhány rúgáson kívül már semmit sem várt tőle. A szabadság reménye olyan váratlanul szakadt rá, hogy szinte elbódult. Az

utcák maguktól vitték előre, egyik a másiknak adta át ezt az emberi lomot, míg végül az egyik vaktában a Jezsuitakert fái és virágai közé hajította. Leroskadt a padra, a nagy pázsit szélén. Mellette egy ember haladt előre lassan, lépésről lépésre a kaszájával, és egyenletes, ütemes mozdulatokkal vágta a füvet. Rojek a pad támláján nyugtatta keresztbefont karját, ráhajtotta a fejét, a vas éles fényét bámulta, s akaratlanul számolni kezdte a suhogó ütéseket. Az ötvenediknél abbahagyta, és lehunyta a szemét.

Az álom, a halál édestestvére hollóként szállt erre a koponyára, mely olyan volt, akár a kő, amit fényesre csiszolt a patak, s azután, medrét elhagyva, kivetett.

25

Alina eltolta magától a tányért.

– Megint nem ettél semmit – aggódott Fajtné.

– Fáj a fejem.

Fölállt az asztaltól, és a szobájába ment. Lefeküdt anélkül, hogy levette volna az ágytakarót; anyját mindig vérig bosszantotta ezzel. Még jó, hogy ledobta a cipőjét, messzire repült, valahová az ajtó irányába, mintha dühében vágta volna oda.

Egyik bátyja, Stanisław, amint kiment az ebédlőből, anyjához fordulva suttogta:

– Volna egy újságom a mama számára. Tíz koronát is megér; de én ötért is elmondom, mivel elseje előtt vagyunk.

A bátyja – jóval nagyobb számlákat kellett ugyanis kiegyenlítenie – ezúttal az önzetlenséget választotta.

– Tudom én is, nemcsak te: Alina a fiatal Grodzickival jár.

– No és, hiszen az még taknyos.

– Látszik, hogy a mama rég nem vette jobban szemügyre.

Fajtné szólt a szolgálónak, hogy szedje le az asztalt, ő meg fölhúzta a kötényét, és kiment a konyhába tésztát gyúrni. Ez a munka, amint a lisztből, tojásból, vajból és vízből új testet formált, megnyugtatta, és erőt adott neki. Kövér kezében különféle elemek keveredtek, és olyan alakot adhatott nekik, amilyet akart. Az anyagok engedelmességében gazdasszonyi, háziasszonyi és anyai méltóságának igazolását látta. Egyszerű lelkében megszületett a bizonyosság: egy tizenhat éves lány jövője is hasonlóképpen alakítható.

Mikor a vízcsapnál kezet mosott, és beletörölte a kötényébe, elindult lánya szobájába. Alina aludt. Fajtné megállt a küszöbön: az álom olyan, mint a kenyér – senkitől sem szabad elvenni. Csak lehajolt, és fölemelte a padlón széthajigált cipőket. A szobájában bedobta a szekrénybe, aztán kulcsra zárta.

Alina Teofil hangjára ébredt. Fölugrott az ágyból. Már alkonyodott, hasztalan kereste a cipőjét. Hallotta, amint az egyik bátyja azt mondta:

– Nem jól érezte magát. Lefeküdt. Mit mondjak neki?

– Elhoztam Alina kisasszonynak a kipreparált szöveget.

– Köszönöm.

– A viszontlátásra.

Ajtó nyikorgott.

Alina harisnyában kiszaladt a szalonba. Már nem volt ott senki. A fiúk szobájából hangos nevetés hallatszott.

Fajtné megjött a litániáról. Fényt látott a lánya szobájában; bement hozzá.

– Gyermekem – kezdte határozottan, de megakadt.

Alina lassan feléje indult; ahogy lépésről lépésre közeledett, egyre nagyobbnak látszott, megnőtt, maga előtt tartott keze pedig anyjának a rémülettől kitágult szemében iszonyú méreteket öltött. Valami villogott benne, valami éles, hosszú, borzasztó hosszú. Fajtné képtelen volt megmozdulni, a száját kinyitni – mint valami gonosz, fojtogató álomban.

Alina ott állt előtte: elfeketülő szemmel, tüzes ajakkal, mint maga a sátán.

– Csak még egyszer merészeld . . . – suttogta fojtott hangon. – Itt, ezzel a tűvel szúrom ki a szemed! . . .

Ó, ha Teofil ebben a pillanatban látta volna! . . .

Teofil nem ismerte Alinát. Nem ismerte sem az arcát, sem a haját, sem a kezét, sem a lábát, egyéb testrészeiről

sejtelme sem volt. Sohasem ellenőrizte szemének színét, de égszínkéknek látta; sötétbarna haja aranynak tetszett; és szerelmes önfeledtségében megesküdött volna rá, hogy két varkocsba fonva omlik a vállára, pedig Alinának már rég igazi frizurája volt, mint a felnőtt kisasszonyoknak. A száját mindörökre első csókjuk emléke rajzolta meg: kicsi volt, könnyű, érzékeny, két élő rózsaszirom, és semmi köze a lány kétségtelenül szép, húsos, kemény ajkához.

Alina azonban töviről hegyire ismerte őt.

Mielőtt föltette a sapkáját, mindig hátravetette egy kissé a fejét, és megigazította homlokába hulló haját; akkor egy pillanatra elővillant a hószínű forradás a homloka szélén; ha hirtelen kinyújtotta a karját, kabátujja fölcsúszott, és látni lehetett nem mindig egészen tiszta és nevetséges mandzsettáját: közönséges acéltű fogta össze; de a karja erős volt, és sűrű szálú, sötét szőrzet borította; amikor keresztbe rakta a lábát, látszott, hogy a zoknit az alsónadrág szalagja tartja. Száz ehhez hasonló dolgot fedezett föl rajta Alina, még a kis tintafoltot is, ott fönn a nadrágján, egészen fönt.

Minden pillanatban elmondhatta volna, hogy miért szereti – az illúziók segítsége nélkül is. A homlokáért és szemöldökéért, a szeméért és szempillájáért, az orráért és szájáért, szép, fiús arcáért, mely egy év alatt olyan férfias lett; hosszú, karcsú ujjaiért; fürge lépteiért, melyek mögött ő mindig elmaradt; azért az odaadó figyelemért, mellyel könynyedén feléje fordulva őt hallgatta és a szórakozottságáért, ahogy a szó közepén egyszerűen faképnél hagyta, és hirtelen fölemelte a fejét; azért, mert beszél, azért, mert hallgat, azért, mert van.

Ezt mindenkinek elmondhatta volna önmaga igazolására, ha odáig süllyed. Elmondhatta volna osztálytársnőinek, ahelyett hogy csak állna a tanteremben, a kályhának támaszkodva, mellén összekulcsolt karral, összeszorított szá-

jal, teljesen érzéketlenül e komikus szüzek csúfolódására, akik kopasz tanárokba szerelmesek, és ismeretlen tisztelőkről ábrándoznak.

Egy év, mely elválasztotta őket, mindkettőjüket másként alakította.

Teofil szavak, fogalmak, absztrakciók közt érett, magányos napokon és gyötrelmes éjszakákon; ez volt a „sivatagi ideje". Hónapokon keresztül állt szemtől szembe Istennel, a csipkebokor tövében, mely végül porrá égett, egy maréknyi hamut sem hagyva maga után. Fülében még ott zúgott a nagy csönd, mely azon a napon kezdődött, melyen maga mögé tekintve, csak saját árnyékát pillantotta meg a végeláthatatlan úton. Az égi zarándok ügyetlenül mozgott a földön, mintha szüntelenül a lába alatt érezte volna ennek a kis golyónak kerekségét, melyet annyiszor szem elől tévesztett a végtelenséget kergető álmaiban.

Alinát ezzel szemben a Föld nevelte. A maga ősi, egészséges elvei szerint, melyek révén évszázadokon át – simán, laposan, a látóhatártól mint óceántól övezve – kitartott a világ középpontjában. Szilárd felületén nem lehetett elszédülni. Alina nem törődött az évmilliárdokkal, melyeket Weryho kisasszony, a fizikatanárnő, a műfogú és kiszáradt mellű, vén madárijesztő a föld rovására írt. A lány szemében a Föld zsenge csitriből igéző, arany testű és bódító illatú asszonnyá változott, és szemérmetlen, hangos nevetéséből az átélt gyönyör torokhangjait hallotta ki; azután az ősz skarlátvörös sikolya közt szült, majd ott állt a homályosuló ablak mellett, sápadt homlokkal és fájdalmas ajakkal, hasztalan várva szeretőjét, aki elhagyta; végül a magányba és titkos bánatba beleöregedett, összetöpörödött, a haja megőszült, hogy váratlan varázslattal újjászületve visszatérjen, szerényen lesütött szempillával, vérszegény arcán égő, szűzi pirral, összeszorított térddel, reszketőn, rémülten, örökös

félelemben, mintha a szél minden fuvallatával valamilyen erő közeledne feléje, mely erőszakot tehet rajta.

A dolgok természetéről Alina csak annyit sejtett és vágyott megtudni, amennyi Lucretius költeményének első huszonöt sorába belefér; ha véletlenül a kezébe akadt volna ez a könyv, el sem olvasott volna belőle többet. Teofil azonban, aki fél évet töltött a hat könyv szövegmagyarázatával, annak idején átugrotta ezt a részt, és csak most kezdte silabizálni.

Hogy az ördögbe! Egész életében kölyök maradjon, és iskolapadban ücsörögjön?

Ez, ahol most ül, más, mint a többi. Néhány fenyőfa deszkából készült, és olyan alacsony a támlája, hogy az embernek úgy rémlik, hintaszéken ül. A domb lejtőjén áll az estét siettető fenyőfák közt. Lenn látni és hallani a Stryjski-park nyüzsgését, a tó szegélye csillog, a szemben levő dombon a fákat vörösre festi az alkony.

Alina csak az imént búcsúzott el tőle. Így van ez most mindennap a lány akaratából. Már nem mutatkoznak együtt, csak megbeszélik, hogy hol fognak találkozni, mindig más helyen, aztán külön mennek haza. Mindez titokzatosabbá varázsolja szerelmüket, rettegést és bűntudatot ébreszt. A lány jött rá ezekre a dolgokra. Nélküle a szülővárosát sem tudná megfejteni, elfogódottan állna előtte, kölyökként a „vak" térkép előtt. Ő fedezte föl a Łyczakowski-park gesztenyefái között, Paparówkában a temető bozótjában, a Császár-erdőben és a Méz-barlangban az elbűvölően magányos és egyedülálló búvóhelyeket. Úgy tetszett, mintha maga a lány hívta volna őket életre, mielőtt ő megérkezne. Mert mindig Alina volt az első; rövid kiáltása – Filu! – mint a madár hangja, mutatott neki utat a sűrűben.

Alina csak az imént búcsúzott el tőle.

– Legalább egy negyedórát várj, aztán elindulhatsz hazafelé – mondta.

Tegyen úgy, mintha még el kellene készítenie a leckét. Hát jó, maradt és tanult.

A fák közt egy darabka sötét ég függött fekete táblaként. Az égbe nyúló fenyőfa – mint frissen hegyezett palavesszőmagasra emeli hegyes csúcsát. Előbújik egy csillag, az első fehér pont a fekete táblán, mintha az írásra lendülő kéz nem tudná eldönteni, melyik betűvel kezdje.

Az elsővel, hát persze. Azzal, mely egykor a Bika képében született; az idő simára csiszolta, s azóta mértani ábra éles és száraz alakját öltötte föl. Két részből áll: a felső háromszögből – ez mindent kifejez, ami véget ért, és le van zárva – és a két irányba szétfutó, megfejthetetlen sorsú vonalból. Azzal a betűvel, mely sátorként, elöl magasra vont vászonnal áll a csillagos éjben.

„A". Mennyi tér van ebben a hangban! Milyen szélesre tárul a tüdő! Nesztelenül száll, mint a pillangó, és szárnyai szélén jázminok illatának árnyát őrzi.

Teofil a táblát nézi a magasban, és látja, hogy az első fehér pont mellett megjelent a második. Nem, mára elég – és mindörökre. Az ábécé második betűjére annyi időt szentelt, amennyit kell, és eszébe sincs többet vesztegetni rá.

Mindennap találkoznak, és néhány perc után – miután összefoglalják az elmúlt napot – béklyót vet rájuk a hallgatás.

– Mondd, Alina – kezdi Teofil egyik napon –, mit csinálnánk, ha mi volnánk az első emberek a földön?

– Ugyanazt, amit ők. Én leszakítanám az almát, te megennéd, és ráébrednénk, hogy meztelenek vagyunk.

És féktelen, szaggatott nevetés szakadt föl belőle; Teofil megborzongott tőle.

Szó nélkül mennek, a homok csikorog a talpuk alatt. Teo-

fil a fehér partra gondol, a forró kövekre, a tengerre, melyet nem ismer.

– Holnapután elutazunk.

A hosszú, nagyon hosszú csönd végéről fojtott leányhang érkezik:

– Mindent megteszek, hogy ott lehessek, ahol te vagy.

Ekkor a fiú hirtelen megfordul, és átkarolja.

Még van annyi fény, hogy lássa, ez a szem, mely rátekint, nem égszínkék, hanem szürke – és ő szereti ezt a szemet; hogy a fájdalmas görcstől eltorzult arcról eltűnt a szépség – és ő szereti ezt az arcot; hogy a haja nem arany – és ő szereti ezt a hajat, mely sötét, sötét, akár a közeledő éjszaka, és ő belemélyeszti ujjait.

– Mit csinálsz? – suttogja Alina, és a hajtűk alól kibomló haja a vállára omlik.

– Tündérem! Istennőm! Erdei nimfám! – hívja őt forró leheletével.

Birokra kel érte az alkonnyal, mely hálójába akarja keríteni, a hárs illatával, mely megrabolja a lányt testének illatától.

Alina reszket, hideg veríték lepi el a homlokát, a szíve megszűnik dobogni. Halál. Az élet utolsó mozdulatával összeszorítja a fogát, és sajgó édességet harap szét, gyönyörű keserűséget, skarlátvörös gyümölcs húsát. Teofil ajka. A tudat a lelkében támadt űrt a zsilipen át kiszabaduló víz dübörgésével tölti be.

Ez a fájdalom – Teofil ujjainak szorítása a karján. Lába alatt a föld köddé változik, s nincs más menedék, mint nekitámaszkodni ennek az emberi fának, mely ágaival körülfonja, egész testével és értelmével érzi titokzatos életét, mintha már évgyűrűibe nőtt volna.

– Filu!

Ez a madárfütty élesztgeti a júniusi, tébolyító éjszakát.

26

– De kedves Albin úr, ez igazán túlzás.

Őexcellenciája gyöngéden megsimogatta a bronzoroszlán fejét, mely Agenor Gołuchowski ideje óta valamennyi helytartónak papírnehezékül szolgált; előkelő kezükben már jócskán veszített aranyozásából.

– Egy dolog mégis gondolkodóba ejt – válaszolta Grodzicki. – Berchtold gróf konferenciája a hadügyminiszterrel és von Hötzendorf báróval...

– No, jó, jó. De gondolja csak el, mikor történt ez: nyolc nappal ezelőtt! Nem, kedves Albinom, semmitől sem kell tartania, még a közös pénzügyminiszteri tárca körül sem lesznek változások. Biliński marad, mint ön is tudja.

A helytartó úgy vélte, hogy a sarajevói gyilkosság ügye elintéződött azokkal a részvétnyilatkozatokkal, melyek június utolsó napjaiban érkeztek a hatóságoktól és a társadalomtól, valamint a félárbocra eresztett gyászlobogókkal és a Bilczewski érsek által mondott gyászmisékkel.

– Semmi ok az aggodalomra, azok után, hogy az uralkodó visszatért Ischlbe – mondta búcsúzóul mosolyogva. – Kellemes nyaralást kívánok.

Így hát két nappal a császár Ischlbe való visszatérése után Albin Grodzicki udvari tanácsos feleségével és fiával Abbáziába indult. A vasúti alkalmazottak közt ügyesen szétosztott két szivarért és öt koronáért egy másodosztályú fülkét szerzett egészen Bécsig. Az útközben elhagyott állomások látványa még a helytartó szavainál is jobban megnyugtatta, az állomásfőnökök vörös sapkája oly gyorsan tűnt el

a szeme elől, mintha a következő pillanatban már az érett gabona közt virító pipacsokká változtak volna. A félig leeresztett ablakon át a nyár meleg, illatos fuvallata áramlott be. Zofia asszony kirakta az asztalkendőre a sült csirkét, a termoszból teát vett elő, kinyitották a borosüveget.

Teofil mozdulatlanul ült a sarokban, s le nem vette szemét a rózsacsokorról, mely a felső hálóban pihent. Alinától kapta: megjelenése a pályaudvaron valóságos remeklés volt.

– Micsoda meglepetés! – kiáltott föl, mintha csak véletlenül szaladt volna össze Zofia asszonnyal, aki a bőröndök mellett állt, és a vasúti kocsi ablakait leste, ahol Albin a hordár segítségével egy szabad fülkét keresett. – Elutaznak? Hova? Kérem, fogadja el tőlem ezeket a rózsákat. Egy barátnőmnek hoztam, de a taknyos meglesz virág nélkül is.

– Hogy vagy? – fordult Teofilhoz, s mikor Zofia asszony háta mögött találta magát, az ujját a szájára tette, ezzel jelezve, hogy hallgasson.

– Irigyellek, hogy Abbáziába mész. Még sosem voltam a tenger melett. Ugye, küldesz majd egy lapot?

Anyja, aki egészen elszédült a lány szóáradatától, a csokorral a kezében hol ide, hol oda forgatta a fejét, mert Alina képtelen volt egy helyben megmaradni. A lány végül kezet csókolt Zofia asszonynak, erősen megrázta Teofil kezét, messziről fejbólintással üdvözölte Grodzickit, aki a vasúti kocsi ajtajában bukkant föl. Alina végül eltűnt, hogy „megkeresse a barátnőjét". Negyedórával később, amikor elindult a vonat, csak Teofil látta Alinát, amint egy újságosbódé mögé bújva, két ujjával csókot dobott feléje.

Most a kezébe akarta venni ezeket a virágokat, az arcához szorítani. Hiszen az ő virágai, nem kellett volna engedni, hogy rátegyék a táskát meg az esernyőt. Mégsem mozdult, némasági fogadalmához híven, melyre a lány kötelezte mozdulatával.

Hallgatása senkinek sem tűnt fel. Szülei ettek, azután az alumínium bögréből ittak rá, félhangon beszélgettek, mintha a sarokban nem is a saját fiuk, hanem idegen utas ülne. Anyja azonban időről időre ránézett, és egy kézmozdulattal kérdezte, nem enne-e valamit; úgy rémlett, mintha apja teljesen megfeledkezett volna róla.

Teofil kigombolta a gallérját, melyen négy aranycsík fénylett. Az, ami mást büszkeséggel töltött volna el, Teofil számára gyötrelem volt; nem volt joga ehhez a hivalkodó sujtáshoz. Anyja rejtélyes metaforájával az osztálykönyvben „három mennykő nagy kettes lapult", amikor az udvari tanácsos, ösztönös nyugtalanságtól vezettetve, megjelent Zubrzycki igazgató irodájában. Hogy miféle varázslattal változtak hármasokká, azt bizonyára sohasem fogja megtudni. Nem is érdekelte. Nem nevetséges dolog iskolai egyenruhába öltöztetni az embert, ha a szíve felnőtt, és vérzik, a lelke pedig ezeréves?

A szülők éveinek száma ezzel szemben minden állomással fogyatkozott. Leeresztették az ablakot, és igyekeztek kibetűzni az állomások nevét, régi emlékeket leltek bennük, és általuk megfiatalodtak. Przemyśl után Zofia asszony fölállt, kihajolt az ablakon; férje a ruhája övénél fogva tartotta, mint egy gyereket; a szél fölborzolta a haját. A Sannál véget ért az ő ismerős világa; még sohasem volt ennél távolabb, s bár a földek mit sem változtak, a viskókat továbbra is szalmatető borította; ő erősködött, hogy errefelé minden egészen más. Teofil vállat vont, és kisurrant a folyosóra.

Szembefordult a menetiránnyal; az volt az érzése, mintha üldözői elől menekülne. Furcsa szökevény: szerette volna, ha elfogják. Az erdőkre számított, hogy elállják az útját, a folyókra, hogy ezüstös hurokba fogják, a városokra, melyek szinte a lába előtt nőttek ki a földből; szidta ezt a ziháló,

zsíros tájat, melynek a végén mindig elbotlott és elvágódott a látóhatár valamelyik kanyarulatában.

A térrel együtt az idő is elillant. A kilométerköveken – mint hatalmas óra számlapján – még egyszer visszafelé peregtek az Alinával átélt hetek, a Kalinánál töltött esték, a magányos küzdelem hónapjai; Rojek a maga óráját a rozzant, öreg szerkezet megható engedelmességével kattogtatta ki, mely egyetlen pillanatra ismét megindul; sőt, a távolból még Kos is megszólalt, mint egy álmos zenélőóra hajnal előtt. Egyszerre teltnek érezte magát, mint a kalász, szilaj örömöt és szívbemarkoló fájdalmat érzett, s ez oly édessé, egyszersmind keserűvé teszi az érést.

A Nordbahnhof zsibongása, lármája és zűrzavara mindhármukat elkábította, Zofia asszonyt ezenfelül ámulattal is eltöltötte. Egyedül ő volt őszintén és naivan elragadtatva Bécstől. Örült a lámpaoszlopokra aggatott virágkosaraknak, dicsérte a szünet nélkül locsolt utcákat; nem tudott elszakadni a kirakatoktól, elismeréssel nyilatkozott a vendéglőkről. Az udvari tanácsos azonban, aki ismerte a Monarchia bevételeit és országok szerinti elosztását, elborulva nézte a bécsi jólétet, és még a pompás Schweinscarré is megkeseredett a szájában, ha a galíciai sertéskivitel számadatai jutottak eszébe. A Stefansdom nagy csalódást okozott neki, a házak architektúrája egyhangú volt és közönséges, sötétszürke színük a koromra emlékeztette; a szobrok ízléstelennek, a Práter vásárinak tetszett. Minekutána hangosan is kifejezésre juttatta véleményét, lelke mélyén egy másikat talált, és ez nagyon megszégyenítette. Kerülte Teofil pillantásait; a fiú szó nélkül haladt mellette, és időnként kíváncsian nézett föl rá. Az udvari tanácsos irigyelte a fiát, mert az semmit sem kapott a császártól, így hát fenntartás nélkül, tiszta szívből örülhetett Schönbrunn gyönyörű fasorainak. Fiákerrel mentek visszafelé: a lembergihez képest va-

lóságos fényes magánhintónak tetszett. A tagbaszakadt kocsis – gondosan ápolt oldalszakáll, fényes cilinder – az osztrát pattogtatta, és minduntalan oldalt fordult a bakon, hogy méltóságteljesen és humorral valami magyarázatot vessen oda a maga érthetetlen dialektusában. Az ősi hagyományhoz híven – jómódjukat ennek köszönhették – a bécsi fiákeresek hosszú kerülő utat tettek a külföldiekkel.

A Grabennál azonban zárt sorokban menetelő embertömegbe ütköztek. Itt-ott kiáltás hangzott föl, ezt azonnal továbbadták, az arcok kipirultak, összeszorított öklök emelkedtek a magasba. Szerbia ellen tüntettek, Oroszországot gyalázták; abból, amit a fiákeres szavaiból ki lehetett venni, a tömeg a cári követség elé vonult. Többnyire idős, jól öltözött emberek voltak, s bizonyára egy sakk- vagy dominópartit áldoztak föl, hogy teljesítsék kötelességüket megsértett és gyalázott hazájuk iránt.

Teofil egy gimnazistát fedezett föl kötük; három arany csík volt a gallérján; azonnal kitalálta, hogy kidagadó zsebeiben kövek lapulnak. Egy pillanatra találkozott a tekintetük. Teofil összerezzent. Előrehajolt az ülésen, egyik lábával a kocsi lépcsőjén állva, tekintetével ezt a hátratolt sapkát követte, míg el nem tűnt a tömegben.

Lovasrendőr-csapat közeledett; a tüntetők az úttest közepére húzódtak, s lépteiket lelassítva, rázendítettek a császári himnuszra. Grodzicki kalapjával legyezte magát, és elgondolkodva nézte a menetet. „A helytartónak igaza van – gondolta. – Nem lesz háború. Ki az az őrült, aki azt hiszi, hogy ez az állam vakmerő és hősi tettekre kész?"

Zofia asszony a karját megragadva, egyre csak azt kérdezte tőle:

– Binio, mit kiabálnak?

Grodzicki türelmesen magyarázgatta neki az osztrák hazafiság kitöréseit, és suttogva nyugtatta meg:

– Ez csupán helyi jelenség. Lembergben, ahonnan jövünk, és Triesztben, ahova holnap érkezünk, az égvilágon senki sem törődik vele. A Monarchia olyan, mint a váróterem egy hatalmas pályaudvaron. Sok-sok nemzet gyűlt itt össze. Ülnek és várnak. Van, aki hosszabb, mások rövidebb ideig, de ahhoz mindnyájan éppen elég sokáig, hogy egy nyugodt zugot keressenek, egy kis kényelmet, ahol szép csöndben szundíthatnak. Valójában senki sem feledkezett meg róla, hogy út előtt áll, de a legszívesebben nem is gondolna rá. Mikor belép a vasutas, hogy a vonatok indulását jelentse . . .

Az úttesten már csak néhány elkésett ember lézengett; a a kocsis egyet csettintett a nyelvével, és a lovak elindultak. Túl a kocsizörgésen Teofil hangja hallatszott:

– Apa, ne felejtsd el, ha folytatod, hogy a mi óránk is üt majd ott.

Az udvari tanácsos hallgatott. A mindennapi, zajos utcák láttára Zofia asszony megnyugodott. Fejét hátrahajtva, félig lehunyta a szemét, befelé figyelt, annak az új életnek jelére lesve, melyet magában hordott.

Grodzickiék késő este utaztak tovább. A fülkék majdnem teljesen üresek voltak. Ez erősen nyugtalanította a tanácsost. A kalauz elmagyarázta neki, hogy az utasok szívesebben utaznak napközben, hogy élvezhessék a gyönyörű hegyi tájat.

Zofia asszony az egyik padra feküdt le, a másikat Grodzicki olyan szélesre húzta ki, hogy a fia is elférjen mellette. Teofil még elkapott egy-egy hangfoszlányt szülei beszélgetéséből, végül elnyomta az álom, mely tele volt zörgéssel és a vas zakatolásával.

Az éjszaka mélyéről Jurkin szólította. Különös öltözetben állt előtte – katonaruhában, de más volt, mint azok, akiket Teofil szürke vagy szürkéskék köpenyben látott; Jurkin

a puskájára támaszkodott. Egyenesen Teofil szemébe nézett, és ezzel a tekintettel, mint egy néma kiáltással hívta. Jurkin mögött néhány lépéssel, a földbe vert zászlórúdon amarántszínű zászló lengett, közepén a lengyel sas. A levegő szüntelen dörgéstől reszketett.

A hajnalpírból, mely a fülke ablakában lángolt, a vonat kattogásából, mely visszhangként verődött vissza a hegyekről, az alpesi éj hűvöséből – az emberben szunnyadó, fölfoghatatlan erők prófétikus látomást teremtettek. Teofil fölrezzent; megpillantotta apjának és anyjának arcát; mindkettő nyugodt volt, bár fölöttük minden lángban állt. Nem látták, nem érezték.

Az idő őre új Eón előtt nyitotta meg a kaput, és elhaladt e két jámbor lény mellett, kik az Olajfák kertje alatti halászok álmát aludták, s megállt Teofil lelke fölött, mely csupa félelem volt, várakozás és remény.

A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Belia György
A védőborító és a kötésterv Szabó Árpád munkája
Műszaki szerkesztő: Benkő Anna
Műszaki vezető: Andrási Győzőné
Készült: 5400 példányban, 17 (A/5) ív terjedelemben
Garamond betűvel, EU-i-7677
75.7673 Dürer Nyomda
ISBN 963 07 0055 7